

**TÜRKMENISTANYŇ MILLI MEDENIÝET «MIRAS» MERKEZI
TÜRKMENBAŞY ADYNDAKY TÜRKMENISTAN MILLI
GOLÝAZMALAR INSTITUTY**

MUHAMMET GAZALY
YLYM BARADA
KITAP

مُحَمَّدُ الْغَزَالِي
كِتَابُ الْعِلْمِ

**Arap dilinden terjime eden
we çapa taýýarlan
Atamyrat Saryýew**

AŞGABAT «MIRAS» 2005

UOK 001+297+820/89(100-87)

G28

G28 Gazaly M.

Ylym barada kitap, 1-nji jilt A: Türkmenistanyň milli medeniýet
«Miras» merkezi, 248 s.

REDAKTOR

R.Godarow.

Türkmenistanyň Ömürlik Prezidenti Beýik Saparmyrat Türkmenbaşynyň howandarlygynda türkmen dilinde ilkinji gezek neşir edilýän bu kitap Beýik Seljuk türkmen soltany Mälik şanyň köşgünde ýigirmi ýyllap işlän we Gündogar äleminde täze pikir öwrülişigini esaslandyran beýik alym hem akyldaryň biri Muhammet Gazalynyň «Dini ylymlaryň jandarylyşy» atly köpjiltlik eseriniň «Ylym barada kitap» atly birinji jildidir. Adamlary ahlak kämilligine we päkligine ündeyän bu ajaýyp kitap asyrlaryň dowamynda öz ähmiýetini ýitirmän biziň döwrümize gelip ýetipdir.

Muhammet Gazaly ylmyň dürli pudaklaryny öz içine alýan ýüzden gowrak kitap ýazypdyr. Öwüt-nesihatlardan we ylmy pikir zynjyrlaryndan ybarat bu eser ruhy dünýämiziň has-da gözelleşmegine hyzmat eder. Kitap eseriň Türkiýäniň Süleýmaniýa kitaphanasynda saklanýan golyazma nusgasy esasynda türkmen diline terjime edildi.

TMMMM № 044

TDKP №79

2005

KBK84.35(5)+72+86.38

© Türkmenistanyň milli medeniýet
«Miras» merkezi, 2005ý.
Gazaly M., 1-nji jilt, 2005ý.
Saryýew A., çapa
taýýarlama 2005ý.

***Garaşsyz we baky Bitarap Türkmenistanyň
Ilkinji we Ömürlik Prezidenti
Beyik Saparmyrat Türkmenbaşynyň
howandarlygynda neşir edilyär.***

GEÇMIŞIŇ ÝAŇY — GELJEGIŇ DAŇY

Türkmeniň ykbal asmanyndan nur saçýan Garaşsyzlyk halkymyza diňe bir Altyn eýýamyň altyn gapysyny açyp bermän, eýsem onuň asyrlaryň jümmüşinden gözbaş alýan ýol-ýörelgelerini, däp-dessurlaryny, edim-gylymlaryny täzeden dikeltmeklige, medeni we ruhy miraslarynyň il-günüň köňül ganatyna öwrülmegine hem giň mümkinçilik berdi. Bu bolsa häzirkі türkmen döwletiniň berk taryhy binýat esasynda gurulýandygyny alamatlandyrýar.

Türkmen topragy münlerçe ýyllaryň dowamynda dünýä medeniýetiniň umumy taryhy üçin ähmiýetli wakalaryň mesgeni boldy. Bu toprak ekerançylyk, maldarçylyk, ylym, medeniýet we sungat sallançagy boldy. Alymlar biziň eýýamymyzdan 6 mün ýyl öň türkmenleriň ata-babalarynyň öňdebaryjy bilimleri özleşdirendigini nygtaýarlar. Irki ekerançylyk zamanasyndaky türkmen jemgyýetleri Garadepe, Göksüýri, Ýylgynly ýaly oturymly ýerleri — ajaýyp ýadygärlikleri miras goýdy. Gadymy oguz-türkmen döwleti, Parfiýa zamanasy, seljuk türkmenleriniň döreden onlarça döwletleri, osman türkmenleriniň soltanlyklary we beýleki türkmen döwletleri adamzadyň syýasy taryhynda özboluşly adalat baýdagy

bolup pasyrdady. Hut şonuň üçin hem Türkmenistany dünýä taryhynyň ösüşinde Hytaýyň, Mesopotamiýanyň, Müsüriň hatarynda goýýarlar. Ata-babalarymyz dünýä gymmatlyklarynyň arasynda özboluşly, milli öwüşgin bilen lowurdaýan ruhy we medeni baýlyklary bize miras galdyrdy.

Medeni miras — bu perzendiň üstünde kökenek gerýän türkmen enesiniň hüwdüsidir, agras türkmen gojasynyň pendi-nesihatdyr. Mukaddes topragy gany bilen goran gaýduwsyz gerçeğiň iň soňky demdäki wesýetidir, naçar doganyň gerçeğiň jesedini ýuwýan aýy gözyaşydyr.

Medeni miras — bu türkmeniň şan-şöhratdan doly geçmişine buýsanjydyr, şu gününe söýgüsidir, ertirine ynamydyr.

Medeni miras — bu gadymy hem müdimi halkymyzyň asyrlaryň dowamynda hoşalap çöplän paýhas hakydasdyr, şu gününe ygtybarly ynamydyr, ertirine ýol çelgisidir. Mahlasy, medeni miras türkmeniň geçmişidir, barlygydyr, dowamatydyr.

Türkmen halkynyň gadymdan gözbaş alyp gaýdýan edebi akabalarynyň, sungat däpleriniň adalaty, erkinligi, agzybirligi, mertligi we bitewiligi wasp etmedik döwri bolan däldir. Bu gün şol asylyly däpler biziň beýik Garaşsyzlygymyzyň beren süýji miweleri, rõwşen ertiriniň mukaddes umytlary bilen birleşip, türkmen abraýynyň, mertebesiniň has-da belende göterilmegine hyzmat etmelidir.

Ruhnamada belläp geçişim ýaly, **«Biz türkmen halkynyň mirasdüşerleri hökmünde ata-babalarymyzyň**

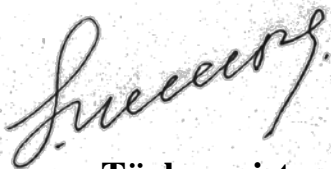
taryhyň gatlarynda galan medeni, edebi gymmatlyklaryny tapmalydyrys, täzeden jana getirmelidiris. Bu ata-babalarymyzyň önünde biziň ogullyk borjумыzdyr». Biz ata-babalarymyzyň önündäki şol ogullyk borjумыzy berjaý etmek maksady bilen hem Türkmenistanyň milli medeniýet «Miras» merkezini döredtik.

Asyrlaryň gatlaryna siňen medeni mirasymyzy düýpli öwrenmek, Ruhnamanyň ruhunda ylmy esasyda özleşdirmek, dünýäniň dürli künjeginde beýik döwletleri döreden halkymyza degişli miraslary tapmak, olary täzeden jana getirmek, ajaýyp kitaplara öwürüp, gaýtadan halkymyza hem-de dünýä ýaýmak «Miras» merkeziniň işgärleriniň önünde duran gaýragoýulmasyz borçdur!

Eziz halkym!

Siziň elinizde «Miras» merkeziniň taýýarlan kitaby. Bu kitabyň biziň ata-babalarymyzyň döreden ruhy we medeni gymmatlyklaryna teňne kalbyňyza teselli berjekdigine ynanýaryn. Käbelerimiz hem kyblalarymyz hakyndaky ýüreklerimiziň töründäki gyzgyn söýginiň oduny alawlandyrjakdygy mende ýakymly duýgy döredýär.

«Miras» merkeziniň çykarjak kitaplarynyň höwrüniň köp boljakdygyna ynanýaryn we oňa ak ýol arzuw edýärim. Işň rowaç, ýollaryň ýagty bolsun!

**Türkmenistanyň Prezidenti
Saparmyrat TÜRKMENBAŞY.**

*Elbetde, oýlanýan, ýüregi bar bolan adam üçin
bu zatlarda nesihat bardyr.¹*

BISMILLÄHI-R-RAHMANY-R-RAHYM

GIRIŞ

Birinjiden, Taňrynyň beýikligini hakyky taryplaýjylardan kemter taryplaýan hem bolsam, men Ony üznüksiz we çäksiz taryplaýaryn. Ikinjiden, onuň ähli pygamberlerine, aýratyn hem adamzadyň we pygamberleriň serweri Muhammet alaýhyssalama alkyş aýdýaryn we ýalkawlyk isleýärim. Üçünjiden, «Ihýau ulumid-din»² atly kitabyňy ýazmaklygym üçin kalbyma ylham nuruny guýandygy sebäpli damarlarymda Beýik Taňra çäksiz şükranalyk duýgusy tirseldeýär. Dördünjiden, eý, özüni ulumy tutup, pespäl adamlara göwni ýetmeýän we sowatly adamlaryň dürs sözlerini inkär edip, özüni hondanbärisiräp tekepbirlige salýan kişi! Men seniň gapyllyk tümünden hakykat daňyna çykmaklygyňa ruhy taýdan goldaw bermekligi çyndan maslahat berýärim. Çünki, seniň ruhy göýdükligiňi görüp, dilime daňylan dymmaklyk düwüni çözüldi we men ondan sözlemek monjugyny düzmekligi niýet edindim. Sende nadanlyk meýdanynyň çygryndan çykyp, hakykat örüsiniň çäklerine aralaşmaga bolan ymtlyş yhlasyň durnukly dälidir we özüňden nadanlyk derdini gidermeklige bolan yzygiderli tutanýerliligiň

¹ Gurhanyň 50-nji «Kaf» süresiniň 37-nji aýaty. Gazaly bu aýatyň mazmunyny kitabyňyň baş şygary hökmünde kabul edipdir. Bu sebäpden ony öňde getirýär.

² «Ihýau ulumid-din» – «Dini ylymlaryň janlandyrylyşy».

ýokdur. Halkyň asylly dăplerine eýermeklige derek, tersine haýsydyr bir bedasyl adamyň ýaramaz täsirine düşmeklige meýillisiň. Beýle meýil bolsa kalbyňy päkläp, Taňra yhlasly ybadat etmekligiňe böwet bolýar.

Alym Taňry bendesini Taňrynyň dürs ýoluna gönükdirmeklik üçin jany-teni bilen öz ylmyna amal etmelidir. Şerigatyň eýesi bolan Pygamber alaýhyssalam (goý, Beýik Taňrynyň oňa salamaty we ýalkawy bolsun!) alymlar barada «Kyýamat günü in agyr azap beriljek adam, özüne berlen ylymdan peýdalanmagy Allanyň nesip eýlemedik alymydyr» diýdi.

Eý, alym! Pygamber alaýhyssalamyň bu sözi köpçüligi gurşap alan nadanlyk derdinden gutarmaklygyň üçin ylmyňy dilewarlyk bilen adamlara wagyz etmeklige borçly edýär. Eziz ömrümden kasam bolsun, bu asylly işden çetde durup, özüni tekepbirlik bilen alyp barmaklygyňa seniň asla hakyň ýokdur. Çünki, tekepbirlik hem, nadanlyk hem ynsany ruhy betbagtçylyga alyp baryan düýpli sebäpdur.

Her bir bende Beýik Taňrynyň ýoluna gadam urýandyr. Bu saparyň ugraýyş menzili bolan dünýä onuň yzynda galýar, maksat tutan arzuwly duralgasy önünde bolýar. Onuň ýoly uzakdyr, göteren azygy ujypsyzdyr, howp-hatary uludyr we päsgelçilikleri köpdür. Taňry hemme zady görüjidir we bu ýoldaky ýaramaz etmişleri ýazgaryjdyr. Eý, alym! Sen ylmyňy ile ýaýmak we oňa amal etmekligi ündemek bilen köp bendäni Taňrynyň dergähinde ýüzügara bolmakdan saklarsyň. Çünki, bende ahyret ýolunyň betbagtçylyklaryndan gapyldyr we alymyň öwüt-nesihatyna gönüden-göni mätäçdir.

Hakyň ýoluny görkezijiler bolan alymlar pygamberlerden baýlyk däl-de, eýsem ylym paýyny alan mirasdüşerlerdir. Bu döwürde beýle alymlar galmady diýen ýaly. Ýöne alymlaryň käbirleri öz borçlaryna sowuk-sala garadylar, şeýtanyň alyna düşüp, bozuk ýola girdiler we geldi-geçer dünýäniň baýlygyna

kowalaşyp, borçlaryndan daşgary zatlara başagaý boldular. Netijede, adamlary ýagşy işleri etmeklige ündemekligiň deregine, olaryň özleri hem bozuklygyň ýoluna düşdüler. Din ylymlary Hakyň ýoluna gönükdiriji täsirli serişdeler bolmagyň ýerine, hakykatyň ýiti ýagtysyny kemeldip, ýurtlara öçügsi şöhle saçdylar. Din alymlary pitwalary çykarmaklygyň üsti bilen meseleleriň çözgütlerini bermekden başga ylmyň ýokdugy baradaky kesgitnamany öňe sürüp, adamlaryň aňyna bulaşyklary saldylar. Dilewar adamlar sazlaşykly kyssa bilen ýazylan düşüňmesi kyn bolan sözler bilen çykyş edip, sowady pes bolan kişileriň hakykatyň syrlyny aňlamaklarynyň önüne böwet goýdular.

Ahyret ýolunyň ylmyny we öten ýagşyzadalaryň miras galdyran däplerini Päk Taňry öz kitabynda «fykh»,¹ «parasat»², «ylym», «ýagtylyk», «nur», «hidaýat»³, «ruşd»⁴ diýen ýaly sözler bilen atlandyrdy. Ýöne ol adamlaryň arasynda hyýaly düşüňjelere we rowaýatlara öwrüldi. Men dindäki beýle nogsanlyklary we onuň abraýyna kölege salýan garaňky manyly sözleri görüp, şu «Ihýau ulumid-din» atly kitaby ýazmaklygy möhüm hasapladym. Onda irki döwrüň ylymlarynyň esas edip goýan meýilnamalaryny hakyky görnüşinde açyp görkezmekligi we pygamberleriň hem öten ýagşyzadalaryň beren peýdaly nesihatlaryny beýan etmekligi maksat edindim.

Men bu kitabymy dört sany çäryege⁵ böldüm Olar: ybadatlar çäryegi, adatlar çäryegi, heläk ediji zatlar çäryegi we halas ediji zatlar çäryegi. Men kitaby ylym baradaky söz bilen açdym. Çünki, ylym örän möhüm ruhy gymmatlykdyr. Sen Py-

¹ فقه Fykh – düşünmek, bilmek.

² حكمة Paraset – hikmet, dana sözleri ulanmak bilen pikir öwürmek.

³ هداية Hidaýat – dogry ýol.

⁴ رشد Ruşd – hak ýol.

⁵ ربع Rub – çäryek. Bu sözi «jilt» manysynda ulanmak ýerlikli bolar. Çünki, kitabyň her çäryegi aýratyn jiltidir. Her çäryek kitaplara bölünýär. Ol kitaplaar «Kitap» manysynda däl-de, eýsem «Jiltleriň mowzuklary» manysynda ulanylýar.

gamber alaýhyssalamyň dilinden aýdylan sözlere görä ybadat edýärsiň. Çünki, Pygamber alaýhyssalam: «Ylym öwrenmeklik her bir musulmana parzdyr» diýdi. Maksadym peýdaly ylym bilen peýdasyz ylmyň arasynda tapawut goýmakdyr. Çünki Pygamber alaýhyssalam: «Biz peýda bermeýän ylymdan goramaklygy üçin Taňrydan pena soraýarys» diýipdir. Şeýle hem döwrümiziň adamlarynyň dürs zatlary nädürs zatlardan aýylsaýyl etmän, olaryň salgyma kowalaşyp, ters ýola düşüp, ylym hozunyň gaty gabygy bilen çäklenip, dogry ýoldan aýrylandyklaryny äşgär etmekdir.

Ybadatlar çäryegi on kitaby öz içine alýar: ylym barada kitap; akydanyň (ynanjyň) kadalary barada kitap; täretiň syrlary barada kitap; namazyň syrlary barada kitap; zekatyň syrlary barada kitap; orazanyň syrlary barada kitap; hajyň syrlary barada kitap; Gurhany okamaklygyň edepleri barada kitap; zikrler we dilegler barada kitap; Taňryny taryplamaklygyň wagtlary we tertibi barada kitap.

Adatlar çäryegi on kitaby öz içine alýar. Olar: iýip-içmekligiň edepleri barada kitap; nikanyň edepleri barada kitap; gazaň etmekligiň düzgünleri barada kitap; halal hem haram baradaky kitap; adamlar bilen söhbetdeş bolmaklygyň we olaryň dürli gatlaklary bilen gatnaşykda bolmaklygyň edepleri barada kitap; özüňi çolalylyga çekmek barada kitap; sapara çykmaklygyň edepleri barada kitap; diňlemeklik we aş hyjuwly hala düşmeklik¹ barada kitap; adamlara ýagşy işleri etmekligi buýurmak we olary bozuk işleri etmeklikden saklamak barada kitap; Pygamberimiziň durmuşy, edepleri we pygamberlik ahlagy barada kitap.

Heläk ediji zatlar çäryegi on kitaby öz içine alýar. Olar: kalbyň ajaýyplyklaryny düşündiriji kitap; nebsi terbiýelemek

¹ وَجْدٌ Wejd – aş hyjuwly hala düşmek (ekstaz).

barada kitap; garyn we jyns nebisleriniň apatlary barada kitap; diliň apatlary barada kitap; gazabyň, töhmetiň we göripçiligiň apatlary barada kitap; dünýäni ýazgarmak barada kitap; baýlygy we gysgançlygy ýazgarmak barada kitap; mertebä ymtylmany we ikiýüzlüligi ýazgarmak barada kitap; ulumsylygy we şöhratparazlygy ýazgarmak barada kitap; öwünjeňligi ýazgarmak barada kitap.

Halas ediji zatlar çäryegi on kitaby öz içine alýar. Olar: toba barada kitap; sabyr we şükür barada kitap; howpda we umytda bolmak barada kitap; garyplyk we takwalyk barada kitap; ýekehudaýlylyk¹ we Oňa bil baglamak barada kitap; söýgi, meýil, ysnyşyk werazylyk barada kitap; niýet, dogruçyllyk we yhlaslylyk barada kitap, gözegçilik we hasap etmek barada kitap; pikirlenmek barada kitap; ölümi ýatlap durmak barada kitap.

Men ybadat çäryeginde ybadat etmekligiň edepleri, onuň däpleri we manylary barada aýdaryn. Ybadat etmek ynsana ahyretiniň aladasynda bolmak üçindir. Oňa ähmiýet bermezlik ynsany ahyret bagtyýarlygyndan mahrum edýär. Ybadatyň syrlary bilen tanyş bolmak sada musulmanlaryň her birine wajypdyr. Adat çäryeginde men adamlaryň arasyndaky ahlak gatnaşyklarynyň edepleri we takwalygyň syrlary bilen tanyşdyrarn. Munda beýan edilýän zatlary bilmeklik hemme musulmanlara hökman däl. Olary öwrenmeklik ruhy Hakyň ýoluna düşen takwalara degişlidir. Heläk ediji zatlaryň çäryeginde men her ýazgarylýan gylyk-häsiýetler, nebsiň bozuk arzuwlaryndan gutulmaklygyň, kalby olardan päklemegiň tärleri barada söz açaryn. Ahlaksyzlygyň sebäpleri, ol sebäpleriň döredýän apatlary, apatlaryň alamatlary we olardan gutulmaklygyň ýollary barada hem bu çäryekde gürrüň ederin. Şeýle hem onda şu mowzuk

¹ تَوْحِيدٌ Towhyt – ýekehudaýlylyk.

bilen baglanyşykly aýatlarda, hadyslarda we alymlaryň sözlerinde aýdylan zatlardan mysallar berler. Halas ediji çäryekde men öwgä mynasyp häsiýetler, höwes edilýän, görelde alarlyk gylyklar we olary döredýän sebäpler, asylly ahlagyň miwesi barada söhbet ederin. Bu çäryekde ýatlanyp geçilýän ahlak sypatlary welilere¹ we syddyklara² mahsusdyr. Olary berjaý etmeklik bilen ynsan Tañrysyna ýakynlyk derejesini gazanar. Elbetde, sen ünsüňi jemlemek bilen meniň aýdan zatlaryma düşünersiň we sözlerimiň berjek miwelerinden peýda taparsyň.

Beýleki alymlar hem, men hem bu mowzuga bagyşlap köp kitaplary ýazdyk. Ýöne meniň bu kitabym ol eserlerden mazmun jähetinden baş sany sypat bilen tapawutlanýar: 1. Bu mowzuga çylşyrymly zatlaryny çözüär we gysga beýanlaryny giňeldýär. 2. Çaşyran zadyny tertibe salýar we pytradan zadyny düzüne salýar. 3. Uzaldan zadyny gysgaldýar we anyklap bilmedik zadyny takyklaýar. 4. Köp ýerde gaýtalap getiren bir zadyny gaýtalamaýar we subut edip bilmedik zatlaryny subut edýär. 5. Düşünmesi kyn ýerlerine düşündiriş berýär we gapma-garşy gelýän ýerlerine düzediş berýär.

Beýan etmek ýoluna çykan her alym belli bir maksat tutup, öz ylym saparynyň meýilnamasyny hususy dünýägaraýşyna görä düzüär. Men olaryň maksatlaryny yzygiderli beýan eden ýerlerini inkär etmeklikden saklandym. Olaryň käbiri göz önünde tutan mowzuklaryny kämil beýan etdiler, beýleki birleri bolsa bu wezipäniň hötdesinden gelip bilmediler. Soňra başga alymlar bu işe ýapyşdylar. Olaryň käbiri başga kitaplardan çykgytlar getirenlerinde säwlik goýberdiler, özge birleri bolsa säwlige ýol bermediler. Ýöne olar hakykatyň üstüni ýapyp du-

¹ وَلِيّ Weli – Tañrynyň dosty.

² صِدِّيق Syddyk – inňän dogruçyl adam.

ran gaty açyp bilmediler. Ine, şu kitabyň baş maksady şol maglumatlary dürs jemläp, beýan etmekden ybaratdyr.

Meniň bu kitaby dört sany çärýege bölmekligim iki zat sebäpli boldy. Olaryň birinjisi esasy sebäp bolup, ol takykklamak we düşündirmekdir. Çünki, maksady ahyrete gönükdirilen ylym – mugamala ylmyna¹ we mukäşefe² ylmyna bölünýär. Men mugamala ylmy hökmünde ylma amal etmeklige we mukäşefe ylmy hökmünde ylmyň hakykatyny açyjy zatlara düşüňärim. Bu kitabyň baş maksady mugamala ylmyny beýan etmekden ybaratdyr. Mukäşefe ylmyny bolsa, eger ol ylym öwrenýänleriň maksady bolsa hem, syddyklaryň nazaryýetiniň maddasy bolsa hem kitaplarda beýan etmeklige rugsat ýokdur. Mugamala ylmy täsinlikler ylmyna eltiji ýoldur. Ýöne pygamberler (goý, Beýik Taňrynyň olara ýalkawy bolsun!) adamlar bilen diňe ahyret ýolunyň ylmy we bu ylma degişli nesihatlar barada sözlediler. Olar täsinlikler ylmy barada adamlaryň aň ýetirişi ukyplarynyň çäklidigini göz önünde tutup, syrly hem göçme sözleriň üsti bilen mysallary getirip sözlediler.

Alymlar pygamberleriň mirasdüşerleridir. Olaryň baýlygy sabyrlylyk we pygamberlere uýmaklyk ýoly bilen özlerini adyl alyp barmakdan ybaratdyr.

Mugamala ylmy aýan ylma³ we ýaşyryn ylma⁴ bölünýär. Men aýan ylym hökmünde beden agzalary bilen edilýän işleri bilmeklige, ýaşyryn ylymlara bolsa kalp bilen edilýän işleri bilmeklige düşüňärim. Kalbyň ýetirýän işleri agzalara ýa-ha adatyň, ýa-da ybadatyň üsti bilen ýetirilip berjaý edilýär. Bu

¹ علم المعاملة Ylm al-mu'amala – mugamala ylmy alyp-satyş ylmy, ýagny bende bilen bendäniň aarasyndaky gatnaşyklary beýan edýän ylym.

² علم المكاشفة Ylm al-mukäşife – mukäşefe ylmy, Taňrynyň syrlaryny aýan ediji ylym, aýanlyk ylmy, ýagny Taňry bilen bendesiniň arasyndaky gatnaşyklary beýan edýän ylym.

³ علم ظاهر Ylmun zahyr – aýan ylym.

⁴ علم باطن Ylmy batyn – ýaşyryn ylym.

ylmy iki sany ýarym bölege¹ bölünýär: Äşgär ýarymy we gizlin ýarymy. Äşgär ýarymy agzalar bilen baglanyşyklydyr. Bu bölüm hem öz gezeginde adat bölümüni we ybadat bölümüni öz içine alýar. Emma gizlin bölümü barada aýdylanda, onda ol kalbyň hallary² bilen baglanyşyklydyr. Nebis ahlagy ýazgarylýan³ we öwülýän⁴ häsiýetlere bölünýär. Bularyň jemi bolsa dört bolar. Mugamala ylmy barada aýdylanda, onda ol hem şu bölümlere bölünmek kadasyndan daş çykmaýar. Ikinji sebäp: Men mertebäni hem abraýy öňe sürmek bilen ýaraglanan, Beýik hem Päk Taňrydan gorkmaýan gopbamsylar bilen jedelleşip, olaryň pikirleri bilen ylalaşmaga mejbur talypalaryň fykh ylmyny içgin öwrenmeklige höwesleriniň yhlaslydygyny we güýçludigini gördüm.

Men bu kitapda kalplary sypaýy meýillere çekmek maksadyndan ugur almadym, tersine fykh ylmynyň mowzuklary nukdaýnazaryndan beýan etdim. Käbir alymlar tebigçilik ylmyna meýillendirmek bilen kalplary sypaýyçylyga çekmäge synanyşdylar. Başga alymlar bu işi ýyldyzlar ylmynyň⁵ jedwellerini düzmek bilen amala aşyrmaklygy maksat tutdular we ony «Saglyk jedweli»⁶ diýip atlandyrdylar. Elbetde, olar kalplary kitaplary okamaklyga ymtyldyrmaga belli bir goşant goşdular. Emma kalplary ebedi dirilige peýda berýän ylma ymtyldyrmak beden saglygyna peýda berýän tebigçilik ylmyna ymtyldyrmakdan has ähmiýetlidir. Çünki, bu ylmyň miwesi kalplary we ruhлары baky ýaşayşa ýetişdirýän tebigçilik ylmydyr. Bu ýerden pany dünýäde beden bozuklygyny bejerýän tebigçilik ylmyn-

¹ شَطْرَيْن Şatraýn – iki sany ýarym.

² أحوال القلب Ahwal al-kalb – kalbyň hallary.

³ مَضموم Mezmum – ýazgarylýan ýa-da halanmaýan häsiýetler.

⁴ مَحْمُود Mahmud – öwülýän ýa-da halanýan häsiýetler.

⁵ علم الهيئة Ylm al-heý'a – ýyldyzlar hakyndaky ylmy.

⁶ تقويم الصحة Takwim as-syhha – saglyk jedweli.

dan kalbyň bozuklygyny bejerip, ony baky dirilige ýetişdirýän tebipçilik ylmynyň tutýan orny boýunça has ýokarda durýandygy mälim. Biz Päk Taňrydan özümizi akyl-paýhasa gönükdirmegini dileýäris. Elbetde, Allatagala sahydyr we jomartdyr!

YLYM BARADA KITAP

Bu kitap ýedi bapdan ybaratdyr: 1-nji bap: Ylmyň, ylym öwretmekligiň we ylym artykmaçlygynyň sogaplarynyň beýany; 2-nji bap: Parzy aýn¹ we parzy kifaýa² bolan ylymlaryň, fykh ylmynyň öwrenýän mowzuklarynyň çäkleriniň, ahyret we dünýä ylymlarynyň beýany; 3-nji bap: köpçüligiň dini ylymlardan diýip hasaplaýan, emma olardan bolmadyk ylymlaryň ýazgarylýan görnüşleriniň we olardan öwrenilmäge degişli edilýän mukdarynyň beýany; 4-nji bap: Munazaranyň³ apatlarynyň, adamlaryň gapma-garşy gelýän kesgitlemeler we jedel bilen meşgul bolmaklarynyň sebäpleriniň beýany; 5-nji bap: Mugallymyň we okuwçynyň edepleriniň beýany; 6-njy bap: Ylmyň we alymyň apatlarynyň, dünýä alymlary bilen ahyret alymlarynyň arasyny tapawutlandyryýan alamatlaryň beýany; 7-nji bap: Akylyň, onuň artykmaç taraplarynyň, görnüşleriniň we habarlarda akyl barada aýdylýan zatlaryň beýany.

¹ فَرَضٌ عَيْنٌ Parzy aýn– her bir musulmanyň boýnunda duran parz.

² فَرَضٌ كِفَايَةٌ Parzy kifaýa– köpçüligiň boýnunda duran parz.

³ مُنَازَرَةٌ Munazara – edebi bäsleşme.

BIRINJI BAP

YLMYŇ, YLYM ÖWRETMEKLIĞIŇ WE YLYM ÖWRENMEKLIĞIŇ ARTYKMAÇLYGYNÝŇ WE BULARYŇ AKLY¹ HEM NAKLY² DELILLERINIŇ BEÝANY

Gurhanda bu ylmyň artykmaçlygy barada şeýle deliller getirilýär: «Allatagala hem, perişdeler hem, adyllyga durnukly alymlar hem Alladan başga Hudaýyň ýokdugyna güwälik berýärler».³ Oýlanyp gör! Beýik we Päk Taňry özüni ilkinji orunda, perişdeleri ikinji orunda, ylm ählini bolsa üçünji orunda goýýar. Saňa ylmyň hormatynyň, sogabynyň hem ähmiýetiniň uludygyny aýratyn nygtaýar. Beýik Taňry: «Allatagala sizden iman getiren we ylm berlen adamlaryň derejesini belende göterýär»⁴ diýdi. Ibn Apbas⁵ (goý, Beýik Taňry ondan razy bolsun!): «Alymlaryň derejesi mömin musulmanlaryň derejesinden ýedi ýüz esse artykdyr» diýip, Pygamber alaýhyssalamdan hadys rowaýat etdi. Beýik Taňry («Eý Muhammet! Sen

¹ Akly deliller – akyla daýanýan deliller.

² Nakly deliller – sahabalaryň, tabygynlaryň we alymlaryň atlaryndan kitaplarda getirilýän deliller.

³ Gurhanyň 3-nji «Äli Ymran» süresiniň 18-nji aýaty.

⁴ Gurhanyň 58-nji «Mujadala» süresiniň 11-nji aýaty.

⁵ Ibn Apbas – Abdylla ibn Apbas, Pygamber alaýhyssalamyň doganoglany, meşhur hadys rowaýatçysy. Ol 688-nji ýylda dünýäden öýýär.

adamlara»): «Eýse bilýän adam bilmeýän adamlar bilen (derejede) deň bolarmy? diýip aýt»¹, «Elbetde, Bendeleriň arasynda Taňrysyndan iň köp gorkýanlar –aýmlardyr»² diýdi. Beýik Taňry: «(Eý Muhammet!) Sen sözleriňe ynanmazçylyk edýän adamlara: «Men bilen siziň araňyzda Alla we Kitap ylmyndan habardar imany bar kişi ýeterlik güwädir» diýip aýt»³, «Kitapdan habardar bolan biri: «Men ony (Bylkysyň tagtyny) gözäçyp ýumýançaň saňa getirer»⁴ diýdi. Bu sözün üsti bilen Beýik Taňry bu işiň ylym güýji sebäpli başarlaňlyga eýe bolandygyny aýtmak isledi. Beýik Taňry: «Ylym berlen kişiler: «Size haýplar bolsun! Iman getiren we ýagşy işleri eden adamlar üçin Allatagalanyň sogaby berler» diýdiler»⁵ diýdi. Bu aýatda ahyretiň derejeleriniň ylym bilen bilinjekdigine ýşarat bar. Beýik Taňry: «Biz uşbu mysallary adamlar sapak alsynlar diýip getirýäris. Ýöne olara aýmlardan başga adamlar düşüniپ bilmezler»⁶ diýdi. Beýik Taňry: «Eger Pygamberden ýa-da özlerrinden bolan ygtyýar eýelerinden (aýmlardan) höküм barada sorasalar-dy, onda olar höküminiň hakykatyny çykaryp bererdiler»⁷ diýdi. Aýmlaryň hakykat baradaky çykarýan dürs netijelerini inkär etmeklik Taňrynyň sözlerine şek ýetirmeklige alyp barýar. Çünki, Allatagala özüniň hökümlerini adamlara aýan etmekde aýmlaryň tutýan ornuny Pygamberleriň mertebesi bilen deň tutdy. Beýik Taňrynyň: «Eý Adam zürýatlary! Biz (şeytanyň açmak isleýän) uýat ýerleriňizi ýapar ýaly bir lybas

¹ Gurhanyň 39-njy «Zümer» süresiniň 9-njy aýaty.

² Gurhanyň 35-nji «Fatyr» süresiniň 27-nji aýaty.

³ Gurhanyň 13-nji «Ragd» süresiniň 43-nji aýaty.

⁴ Gurhanyň 27-nji «Neml» süresiniň 40-njy aýaty.

⁵ Gurhanyň 28-nji «Kasas» süresiniň 80-nji aýaty.

⁶ Gurhanyň 29-njy «Ankabut» süresiniň 43-nji aýaty.

⁷ Gurhanyň 4-nji «Nisa» süresiniň 83-nji aýaty.

we ýene bir ýelek¹ (takwalyk lybasyny) berdik. Elbetde, takwalyk lybasy haýyrlyrakdyr»² diýen aýatyndaky «lybas» sözünüň üsti bilen ylmyň, «ýelek» sözünüň üsti bilen bolsa anyk maglumatyň, «takwa lybasy» sözünüň üsti bilen haýanyň göz önünde tutulýandygyny alymlar nygtaýarlar. Beýik Taňry: «Biz olara iman etjeklere dogry ýoly görkezmek we rehmet etmek üçin ylym bilen beýan edilen kitaby inderdik»³ diýdi. Beýik Taňry: «Biz olara ylym bilen gürrüň bereris»⁴, «Bu zatlar ylym berlenleriň kalplaryndaky anyk delillerdir»⁵, «Taňry ynsany ýaratdy we oňa beýan etmekligi öwretti»⁶ diýdi. Allatagala muny ynsanyň özüne Taňry şeýle nygmaty berendigine şükür etmegi üçin aýdan bolsa gerek.

Hadyslardan mysallar:

Pygamber alaýhyssalam: «Allatagala kime ýagşylyk islese, ony din alymy eder. Ol alym dinine zyýan berýän zatlary adamlara öwredip, olary dogry ýola gönükdirer», «Alymlar pygamberleriň mirasdüşerleridir» diýdi. [Ynsanlaryň arasynda] pygamberlikden beýik derejäniň ýoklugy aýandyr we şu derejäniň mirasdüşeri bolmaklykdan ýokary hormatyň ýoklugy anykdyr. Pygamber alaýhyssalam: «Ýerdäki we asmandaky hemme zatlar alymyň günäsiniň geçilmegini Taňrydan dilärler» diýdi. Haýsy bir dereje asmandaky we ýerdäki perişdeleriň günäsiniň geçmegini soraýan adamsynyňkydan ýokary bolup biler? Alym öz işi we janynyň rahatlygy bilen meşgul bolup

¹ ريش Riş – bu sözün dil sözlüklerindäki manysy «ýelek» diýmekligi aňladýar, aýatda bolsa «bezeg eşiği» manysynda ulanylýar.

² Gurhanyň 7-nji «Agraf» süresiniň 26-njy aýaty.

³ Gurhanyň 7-nji «Agraf» süresiniň 52-nji aýaty.

⁴ Gurhanyň 7-nji «Agraf» süresiniň 7-nji aýaty.

⁵ Gurhanyň 29-njy «Ankabut» süresiniň 49-njy aýaty.

⁶ Gurhanyň 55-nji «Rahman» süresiniň 3-nji we 4-nji aýatlary.

ýören wagtlarynda hem perişdeler Taňrydan onuň günäsinin geçilmegini dilärler. Pygamber alayhyssalam: «Ylym abraýly adamyň hormatyny artdyrýar we bendäniň ruhy kuwwatyny patyşanyň derejesine göterýär» diýdi. Şeýlelikde, ynsan bu dünýäniň miwelerine eýe bolýar. Ýöne alymyň ahyretde aljak miweleri mundan has ýagşydyr we bakydyr. Pygamber alayhyssalam: «Mynapykda¹ iki sany häsiýet bolmaz: ýagşy ahlak we din ylmy» diýdi. Aýdýan sözi bilen edýän işi deň gelmeýän bu döwrüň käbir din alymlaryna seredip, hu hadysyň dorudygyna şek etme. Sebäbi pygamberimiziň din alymy diýýän kişilerden maksady – seniň pikir edişiň ýaly fykh ylmy² dälidir. Fykh ylmynyň beýany barada «Fykhyň manysy» diýen bölümde aýdylýar. Fakyh³ üçin in gowy dereje onuň ahyretiň dünýäden ýagşydygyny bilmegidir. Bu ylmy yhlas bilen öwrenen adam dawadan we ikiýüzlülükden halas bolar. Pygamber alayhyssalam: «Adamlaryň ýagşysy imanly alymdyr. Eger oňa hajatyň düşse, gerek wagty nepi ýeter. Gerek däl wagty hem ol öz işi bilen (ýagny ylym bilen) gümra bolar»; «Iman ýalaňaçdyr. Onuň lybasy takwalykdyr, bezegi haýa-şerimdir, miwesi ylymdyr»; «Alymlar we Hakyň ýolunda göreş alyp barýanlar derejesi boýunça pygamberlere in ýakyn adamlardyr»; «Alymyň ölüminden bir taýpanyň ölümü ýagşyrakdyr»; «Adamlar göýä altyn-kümüş magdanlary ýalydyr. Olaryň ýagşysy jahyllýk döwründe⁴ abraýly bolup, musulman bolanlaryndan soň ylym öwrenenleridir»; «Kyýamat günü alymlaryň ýazan syýasy şhitleriň gany bilen deň ölçeler; «Ymmatymdan kim meniň sünnetimiň kyrk hadysyny adamlara ýetirmek üçin ýatlasa, men oňa kyýamat günü şepagatçy we şaýat bolaryn»; «Ymma-

¹ مَنَافِقُ Mynapyk – ikiýüzli adam.

² عِلْمُ الْفِقْهِ Fykh ylmy – şerigat meselelerini öwrenýän ylmy.

³ الْفَقِيْهُ Fakyh – fykh ylmy boýunça alym, şerigat meseleleriniň alymy.

⁴ الْجَاهِلِيَّةُ Al-jahiliýe – jahyllýk döwri, ýagny yslandan öňki döwür.

tymdan kim kyrk hadysy adamlaryň aňyna ýetirse, Allatagala ony kyýamat güni fakyh alym ýaly garşylar»; «Kim Allanyň dinine ökdelese, beýik Taňry ony agyr gününde gorar we oňa oýlamaýan ýerinden rysgal ýetirer» diýdi. Allatagala Ybraýym alaýhyssalam: «Eý, Ybraýym! Men alymdyryn we alymlaryň hemmesini söýýändirin» diýen owaz iberdi» diýdi. Pygamber alaýhyssalam: «Alymlar päk Taňrynyň ýerdäki ynamly adamlarydyr»; «Meniň ymmatymdan iki hili adam ýagşy ahlakly bolsa adamlary ýagşy ahlakly eder we bozuk ahlakly bolsa, adamlary bozuk ahlakly eder. Olar emirler we fakyhlardyr»; «Meni Allatagala has ýakynlaşdyrjak täze bir ylym öwrenmedik günümiň dogmagynda, meniň üçin haýyr ýokdur»; diýdi. Pygamber alaýhyssalam ylmyň ybadatdan we şehitlikden artykmaçlygy barada: «Alymyň ybadathon bendeden artyklygy sahabalarymyň içinden iň pesinden meniň artykmaçlygym ýalydyr» diýdi. Pikir nazaryny salyp gör! Allatagala ylmy pygamberlige deňedi, ylymsyz amaly sogapdan boş edip goýdy. Eger ybadathon yzygiderli ýerine ýetirýän ybadatyny ylym bilen berjaý etmeýän bolsa, bu iş onuň üçin ybadat bolmaz. Pygamber alaýhyssalam: «Alymyň ybadathondan artyklygy ondördi gijäniň aýynyň şöhlesiniň hemme ýyldyzlaryň şöhlesinden artyk bolşy ýalydyr»; «Kyýamat güni üç hili adam beýleki adamlara beýik Taňrydan şepagat dilär, ilki pygamberler, soňra alymlar, soňra şehitler» diýdi. Alymyň mertebesi pygamberlikden pes, şehitlikden beýik hasaplanýar. Pygamber alaýhyssalam: «Allatagala üçin dinine ökde bendeden ýagşy bende ýokdur. Bir fakyh şeýtanyň garşysyna müň ybadathondan güýçlüdir. Her bir zadyň sütüni bardyr, diniň sütüni fykh ylymdyr»; «Siziň diniňiziň ýagşy tarapy onuň ýeňil bolmagydyr, ybadatyň ýagşysy fykh ylmyny öwrenmekdir»; «Imanly

alymyň imanly ybadathondan artyklygy ýetmiş essedir»; «Siz häzir fakylaryň köp, karylaryň¹, dilewarlaryň we soraýjylaryň az zamanyňa gabat geldiňiz. Bu zamanda amal edijileriň köp bolmagy ylymdan ýagşyrakdyr. Ýene adamlara bir zaman geller. Onda fakylar az, dilewarlar köp, amal edijiler az bolar. Ol wagtda ylym amaldan ýagşyrak bolar»; «Alym bilen ybadathon bendäniň arasynda ýüz dereje bardyr. Her bir iki derejäniň arasy çapyksuwaryň at bilen ýetmiş ýylda geçjek ýoly ýaly aralykdyr» diýdi. Pygamber alayhyssalamdan: «Haýsy amal ýagşy?» diýip soraldy. Pygamber alayhyssalam: «Beýik Taňryny bilmek we ylym öwrenmek» diýip jogap berdi. Ondan ýene: «Sen haýsy ylmy göz önünde tutýarsyň?» diýip soraldy. Pygamber alayhyssalam: «Päk Taňryny bilmek ylmyny göz önünde tutýaryn» diýdi. Ondan ýene: «Biz senden amal barada soraýarys. Sen bolsa bize näme üçin ylym hakynda jogap berýärsiň?» diýip soraldy. Pygamber alayhyssalam: «Emma nadanlyk bilen edilen köp amaldan Allany tanap ýerine ýetirilen az amal peýdaly bolar, köp amal Taňra ýaramly ylmy bilmezlik bilen peýda bermez» diýdi. Pygamber alayhyssalam: «Allatagala kyýamat günü hemme bendelerini direldir we ol alymlara: «Men siziň ýagdaýyňyzy bilendigim üçin size ylym berdim. Muny size ylmy azap bermek üçin bermedim. Men sizi ylym sebäpli ýalkaryn, ýagny jennete kesgitlärim» diýer. Biz hem Allatagaladan ahyrymyzyň ýagşy bolmagyny soraýarys!» diýdi.

Indi öten zamanlar ýaşan mertebeli şahslaryň we alymlaryň ylym barada aýdan sözlerinden mysallary getireliň:

Aly ibn Abu Talyp (goý, Beýik Taňry ondan razy bolsun!) Kumeýle² ýüzlenip: «Eý Kumeýl! Ylym baýlykdan haýyrly-

¹ الْقَارِئ Kary – Gurhany tutuşlygyna ýatdan okaýan adam.

² Kumeýl ibn Abdylly Nahgy – Hezreti Alynyň ýaranlarynyň biri.

rakdyr. Çünki ylym seni gorar, sen bolsa baýlygy gorarsyň. Ylym häkimdir, baýlyk bolsa onuň höküm edýän raýatydyr. Baýlyk harç edilmek bilen kemeler, ylym harç edilmek bilen köpeler» diýdi. Aly ibn Abu Talyp (goý, Beýik Taňry ondan razy bolsun!) ýene: «Alym yhlas bilen namaz okaýan hem oraza tutýan bendeden haýyrlyrakdyr. Alym ölse ysalamda deşik emele geler. Ol deşigi diňe yzynda galan şägirtleri ýapar» diýdi. Aly ibn Abu Talyp (goý, Beýik Taňry ondan razy bolsun!) ýene şygry bilen şeýle aýtdy:

Göz guwanjy alymdyr jahanda bu ynsanyň,
Çünki salgysyn berer bozuk ýolda entäniň.

Mertebesini deň dälendir ylym bilen dünýäniň,
Bu sebäpden duşmany alym bolar nadanyň.

Baky dirilik bolar muzdy alym bendäniň,
Ölüdir diri wagty, ömri nadan ýaşanyň.

Abuleswet:¹ «Ylymdan hormatly zat ýokdur. Çünki patyşalar adamlara hökümdardyr, alymlar bolsa patyşalara hökümdardyr» diýdi.

Ibn Apbas (goý, Beýik Taňry ondan razy bolsun!): «Dawut pygamber (goý, Päk Taňrynyň oňa ýalkawy bolsun!) üç sany zadyny, ýagny ylmyň, baýlygyň we hökümdarlygyň arasynda öz ygtyýaryna goýuldy. Ol ylmy saýlap aldy. Allatagala bu sebäpden oňa baýlyk bilen hökümdarlygy hem bile berdi» diýdi.

¹ Abuleswet Zaly m ibn Sufýan Dubeli (604-689) – Gurhana ilkinji bolup astyn, üstün we otur ýaly hereketleri goýan basraly dilçi alym.

Ibn Mübärekdən:¹ «Adamlaryň hormatlysy kimdir?» diýip soraldy. Ol: «Elbetde alymdyr» diýdi. Oňa: «Hökümdarlaryň hormatlysy kimdir?» diýip sowal berildi. Ol: «Elbetde, olaryň takwasydyr» diýdi. Ondan ýene: «Kim pes adamdyr?» diýip soraldy. Ol: «Dine bürenip, dünýewi maksat gazanýan adamdyr» diýdi. Ol diňe alymy kämil ynsan hasaplapdyr. Çünki alymlar beýle adamlaryň hasabyna girmeyär. Sebäbi ynsany haýwandan tapawutlandyryjy zat ylymdyr. Ynsan ylym bilen ynsandyr, ol ylym bilen öz hormatyna eýe bolýar. Eger ylym bolmasa, onda ynsan kuwwatly bolmazdy. Elbetde, düýe süňkleri bilen, pil göwresiniň ululygy bilen, ýyrtyjy haýwan haýbaty bilen, öküz köp zat iýýänligi bilen, serçe kiçi hem bolsa duýgurlygy bilen ynsandan kuwwatlydyr. Ýöne ynsanyň kuwwaty ylym bilen olaryň hemmesiniňkiden artykdyr» diýdi.

Alymlaryň biri: «Bir gününi ylymsyz geçiren kişä gynanjymyň nähili bolandygyny we bir gününi ylym bilen geçiren kişä begenjimiň nähili bolandygyny bilen bolsaň, onda sen ömrüňi hökman ylym bilen ötürerdiň!» diýipdir.

Pygamber alayhyssalam: «Gurhana doly düşüňän adam başga birindäki baýlygy bu kitapdan ýokary hasaplasa, onda onuň Allatagalanyň ulaldan zadyny kiçeltdigi bolar» diýdi.

Fath Mosully (goý, Beýik Taňry oňa rehimdarlyk etsin!): «Hassa suw, tagam we derman berilmese, onda ol ölermi?» diýdi. Adamlar: «Hawa, ol öler» diýdiler. Mosully: «Kalp hem edil şunuň mysaly ýalydyr. Kalbyň iýmiti ylym we hikmetdir. Onuň diriligi bu iki zat bilendir. Eger kalba üç gün ylym we hikmet barmasa, onda ol ölýär» diýdi.

Bu söz jaýdar aýdylan sözdür. Ylmy ýok kalp hassadyr, onuň kalby ölüdir. Eger ol dünýäni söýse, onda bu ýagdaýy

¹ Abu Abdyrahman Abdylly ibn Mübärekdən Merwezi – irki döwürde ýaşan merwli meşhur türkmen alymy (118/737 – 181/798).

duýmaýar. Onuň dünýä bilen meşgullanmagy duýgularyny boş edýär. Munuň özi gorkynyň güýçli bolmagy bilen adamyň ýaranyň agyrysyny duýmaýşy ýalydyr. Eger adam ölüm halyna düşse, heläk bolmak duýgusy oňa dünýäniň yüküni unutdyrýar. Ol köp ökünýär, ýöne oňa bu ökünjiň nepi ýetmeýär. Onuň bu duýgusy howpdan aman bolmak duýgusy ýalydyr. Goý, Beýik Taňry bizi aýyplaryň açyljak güni bolan kyýamat gününiň howpundan öz penasynda aman saklasyn!

Hasan¹ (goý, Beýik Taňry oňa rehimdarlyk etsin!): «Alymlaryň syýasynyň agramy şehitleriň gany bilen bile ölçeler. Ýöne alymlaryň syýasynyň agramy şehitleriň ganýndan agyr geler» diýdi. Ibn Mesgut² (goý, Beýik Taňry ondan razy bolsun!): «Hiç bir kişi alym bolup dogulmaýar. Ylma öwrenmek bilen ýetilýär» diýdi. Ibn Apbas (Beýik Taňry ondan razy bolsun!): «Bir gije ylmy gaýtalamak meniň üçin şol gijäniň diriliginden ýagşyrakdyr» diýdi. Beýle sözi Abu Hureýra³ (goý, Allatagala ondan razy bolsun!) bilen Ahmet ibn Hanbal⁴ (goý, Beýik Taňry oňa rehimdarlyk etsin!) hem aýtdy.

Hasan Allatagalanyň: «Eý Taňrymyz! Bize şu dünýäde ýagşylyk, ahyretde hem ýagşylyk ber!»⁵ diýen sözi jähetinden: «Şu dünýädäki ýagşylyk ylym we ybadatdyr, ahyretdäki ýagşylyk bolsa jennetdir» diýdi.

Dana adamlaryň birine bir kişi: «Maňa haýsy zady öwrenmek peýdaly bolar?» diýip sowal beripdir. Ol dana: «Eger se-

¹ Abu Sagyt Hasan ibn Abulhasan Basry – Kufede ýaşan, asly parslardan bolan hadys rowaýatçysy (21/642 – 110/728).

² Abdylla ibn Mesgut – sahabalaryň biri. Ol 652-nji ýylda ölýär.

³ Abu Hureýra Abdurahman ibn Sahry Azdy – sahabalaryň biri. Ol 676-njy ýylda 78 ýaşynda dünýäden öýdi.

⁴ Abu Abdylla Ahmet ibn Hanbal ibn Muhammet Şeybany (780 –855) – hanbaly mezhebini esaslandyryjy ymam. Ýakut Hamawynyň tassyklamagyna görä bu alymyň asly merwlidir.

⁵ Gurhanyň 2-nji «Bakara» süresiniň 201-nji aýaty.

niň gämiň gark bolsa, saňa peýda berjek zady öwren» diýip, jogap beripdir. Aýdylyşyna görä, ol dana «gäminiň gark bolmagy» diýip, ol kişiniň göwresiniň ajal ýetmegi bilen ölmegini göz önünde tutupdyr, peýda berjek zat hem ylymdyr.

Alymlaryň biri: «Kim hikmetiň jylawyny tutsa, ol adamlaryň ýolbaşçysy bolar we kim-de kim hikmet bilen tanalsa, gözler oňa hormat bilen garar» diýipdir.

Şapygy¹ (goý, Beýik Taňry oňa rehimdarlyk etsin!): «Ylmyň bir aýratyn tarapy – ondan sähelçe zat öwrenen kişi şatlanar, ondan paýy bolmadyk adam bolsa mydama gussaly bolar» diýdi.

Omar² (goý, Beýik Taňry ondan razy bolsun!): «Eý adamlar! Size ylym öwrenmek gerek. Çünki, Allatagalanyň ylymdan bir bölümi öwrenen kişi berýän hormatly halaty bardyr. Allatagala oňa bu halaty geýdirer. Eger ol bir günä iş etse, bu halat Allatagaladan: «Bu bendäni ýazgaryp, meni ondan yzyna almawergin» diýip, üç gezek haýyş eder. Eger ol tä ölýänçä günä etse hem halat bu haýyşyny dowam etdirer» diýdi.

Ahnaf³ (goý, Allatagala oňa rehimdarlyk etsin!): «Alymlar hojaýyn bolmaga has laýygrakdyr. Ýöne ylymsyz abraýyň ahyry horluga elter» diýdi.

Salym ibn Abu Jagd: «Hojam meni üç dirheme satyn aldy we gulçulykdan boşatdy. Men oňa: «Men näme iş edeýin?» diýdim. Ol: «Sen ylym öwrenmek bilen meşgul bol!» diýdi. Men yhlas bilen ylym öwrendim. Aradan ep-esli wagt geçen-

¹ Muhammet ibn Idris Şapygy – şapygy mezhebini esaslandyryjy ymam. Ol 204/820-nji ýylda dünýäden ötýär.

² Omar ibn Hattap – Çaryýarlaryň ikinjisi. Ol 634-644-nji ýyllarda halypalyk edýär.

³ Abu Bekr Zahhak ibn Kaýs Ahnaf – tabygynlaryň biri. Ol 675-nji ýylda ölýär.

den soň Medinäniň emiri meniň huzuryma geldi. Ýöne men ony kabul etmedim» diýýär.

Zubeýr ibn Abu Bekr: «Kakam maňa Yrakdan: «Eý, oglum, sen ylym öwren! Eger mätäç bolsaň ol saňa ýardam berer. Eger baýasaň, ol saňa gorag bolar» diýip hat ýazdy» diýýär. Şu mazmundaky sözler Lukmanyň ogluna beren wesýetlerinde hem getirilýär. Lukman: «Sen alymlary dost tutup, olaryň mejlislerine gatnaş! Çünki, asmanyň ýagmyrlarynyň ýeri janlandyryşy ýaly ylym kalby janlandyrýar» diýdi.

Danalaryň biri: «Bir alym dünýäden gaýtsa, onuň ölümüne suwdaky balyk hem, asmandaky guş hem aglar. Onuň özi dünýäden gitse hem, ady unudylmaz» diýipdir.

Zuhry¹ (goý, Beýik Taňry oňa rehimdarlyk etsin!): «Ylym erkeklik jynsyny aňladýan bir zatdyr. Ony diňe hakyky mertler söýer» diýdi.

YLYM ÖWRENMEKLIĞIŇ SOGABY

Bu mazmundaky aýatlar köpdür. Olardan: Beýik Taňry: «Olar din ylmyny öwrenmekden gaçmadyk bolsalar, onda yzda galmazdylar»² diýdi. Allatagala: «Eger siz bilmeýän bolsaňyz, ylym ählinden soraň»³ diýdi.

Bu mazmundaky hadyslardan: Pygamber alayhyssalam: «Kim ylym öwrenmek üçin ýol ýörese, Allatagala oňa jennetiň ýoluny açar»; «Perişdeler ylym talybynyň üstüne razylyk bilen ganatlaryny ýaýarlar»; «Ylymdan bir baby öwrenmek ýüz rekagat namaz okandan haýyrlyrakdyr»; «Ylymdan bir baby öwrenmek dünýäden we ondaky zatlardan ýagşyrakdyr»; «Siz

¹ Ibn Şihap Zuhry – meşhur hadysçylaryň biri (670-741).

² Gurhanyň 9-njy «Toba» süresiniň 122-nji aýaty.

³ Gurhanyň 16-njy «Nahl» süresiniň 43-nji aýaty.

ylmy Hytaýda bolsa hem ol ýere gidip öwreniň»; «Her bir musulman äre we musulman aýal maşgala ylym öwrenmeklik parzdyr»; «Ylym – açarlary sowal bolan hazynalardyr. Şonuň üçin sorap duruň. Sowal bermekden dört sany adam sogap tapar: soraýjy, alym, diňleýji we ylmy söýüji»; «Nadan nadanlygy üçin dymmaly däldir,¹ alym alymlygy üçin dymmaly däl-dir»²; «Alymyň mejlisinde bolmak müň rekagat namazdan, müň syrkawyň halyny soramaga barmaklykdan we müň jynaza namazyna durmaklykdan haýyrlyrakdyr» diýdi. Oňa: «Gurhan okamaklykdan hem ýagşymydyr?» diýip sowal berildi. Pygamber alaýhyssalam: «Gurhanyň ylym bolmasa nepi ýetmeýär» diýdi. Pygamber alaýhyssalam: «Kim ajaly ýeten wagty yslamy janlandyrmak üçin ylym öwrenmeklige meşgul bolup duran bolsa, jennetde alymlar bilen onuň arasynda bir dereje bolar» diýdi.

Mertebeli adamlaryň we alymlaryň bu mazmunda aýdan sözlerinden mysallar:

Ibn Apbas (goý, Beýik Taňry ondan razy bolsun!): «Men ylym gözleýji adam bolup muşakgat baryny çekdim we gözlenýän adam bolup hormat tapdym» diýdi. Ibn Melike (goý, Beýik Taňry oňa rehimdarlyk etsin!): «Men Ibn Apbas ýaly başga kişini görmedim. Geplände onuň ýüzi örän mähribandy, sözleri adamlara düşnükli beýan edýärdi we ylmy ýagşy bilmeklik bilen adamlara pitwa bererdi» diýdi. Ibn Mübärek: «Ylym öwrenmeýän adamyň özüne hormat goýulmagyny isleýşine men haýrandyryn!» diýdi. Danalaryň biri: «Iki hilu adama rehmet edilişi ýaly, hiç bir kişä rehmet edilmez: biri düşünmese-de ylym gözleýän kişi, beýlekisi hem ylym gözleýän we

¹ Ýagny, bilmeýän zadyny soramalydyr.

² Ýagny, bilýän zadyny aýtmalydyr.

oňa düşüňýän kişi» diýipdir. Abyddarda¹ (goý, Beýik Taňry ondan razy bolsun!): «Meniň üçin uzak gije namaz okandan bir meseläni öwrenmek ýagşydyr» diýdi. Ol ýene: «Alym we ylym öwrenýän sogapda şärikdir. Galan adamlar zir-zibildir we olardan peýda ýokdur» diýdi. Ol ýene: «Ýa-ha alym bol, ýa-da ylym öwrenýän bol, ýa-da ylym diňleýji bol, dördünji bir adam bolma, ýogsa heläk bolarsyň» diýdi. Ata²: «Ylym mejlisi ýetmiş sany oýun mejlisindäki kemçilikleriň üstüni ýapar» diýdi. Ymam Şapygy (goý, Beýik Taňry ondan razy bolsun!): «Ylym nepil namazyndan³ haýyrlyrakdyr» diýdi. Ibn Abdylhekem⁴ (goý, Beýik Taňry oňa rehimdarlyk etsin!): «Men Mäligiň⁵ ýanynda boldum. Ol dürli kitaplary okaýardy. Öýle namazynyň wagty geldi. Men nepil namazyny okamak üçin kitaplarymy ýygnadym. Mälik maňa: «Eý, namaz üçin turan kişi! Eger seniň niýetiň dürs bolsa, ylym namazdan ýagşyrakdyr» diýdi. Abyddarda (goý, Beýik Taňry ondan razy bolsun!): «Säher bilen ylym öwrenmäge gitmegi Hak ýolunda söweş hasaplamazlyk – akmaklyk bolar» diýdi.

Bu mazmunda gelyän aýatlardan

Beýik Taňry: «Alymlar beýlekiler söweşden gaýdyp gelensoňlar, olara ylym öwrenmegiň parzdygyny duýdursynlar. Belki, olar şonda Taňrydan çekinerler»⁶ diýdi. Bu aýatdaký

¹ Abyddarda Hazraýy Ensary – sahabalaryň biri. Ol soňra Damaskyň kazysy we ymam bolýar we 652-nji ýylda dünýäden ötür.

² Abu Eýýup Ata ibn Abu Müslim Horasany (671-753 ý. ý) - meşhur muhaddis.

³ Nepil namaz – parz bolmadyk, sogap üçin meýletin okalýan namaz.

⁴ Abdylrahman ibn Abdylly ibn Abdylhekem ibn Aýan ibn Abulkasym – 871-nji ýylda ölen taryhçy alym.

⁵ Mälik ibn Enes – mäliki mezhebini esaslandyryjy ymam (715-795 ý. ý).

⁶ Gurhanyň 9-njy «Toba» süresiniň 122-nji aýaty.

«duýdurmakdan» maksat – adamlara ylym öwretmek we olary dogry ýola gönükdirmekdir. Beýik Taňry: «(Eý Muhammet! Sen): «(Taňry Gurhandan) öň kitap iberilen adamlardan: «Siz kitaby adamlara düşündirersiňiz we onuň manylaryny olardan gizlemersiňiz» diýip ähtnama aldy»¹ diýdi. Bu aýatda ylym öwretmekligiň parzdygy nygtalýar. Beýik Taňry: «Olaryň bir topary hakykaty bilseler hem ony gizleýärler»² diýdi. Bu aýat ylmy öwretmezligiň haramlygyna delildir. Bu jähetden Beýik Taňry ýene: «Kim ylmy gizlese, onuň kalby günälidir»³ diýdi.

Pygamber alayhyssalam: «Allatagala alymlara ylym berende ony adamlara düşündirmekligi we gizlemezligi olardan ähtnama alyp berýär» diýdi. Beýik Taňry: «Ýagşy amallar edip, Taňrynyň ýoluna çagyryan adamdan has gözəl sözi kim aýdyp biler?!»⁴; «(Eý Muhammet!) Parasat we ýagşy mazmunly ündew geçmek bilen adamlary öz Taňryň ýoluna çagyry»⁵; «Ol size kitaby we parasaty öwreder»⁶ diýdi.

Bu mazmunda aýdylan hadyslardan

Pygamber alayhyssalam Mugazy⁷ Ýemene iberende: «Senniň üçin bir adamy Taňrynyň ýoluna gönükdirmek şu dünýäden we ondaky zatlardan ýagşyrakdyr» diýdi. Pygamber alayhyssalam: «Kim adamlara ylymdan bir baby öwretse, Allatagala oňa ýetmiş syddyga beren sogabyny berer» diýdi. Isa alayhyssalam: «Kim ylym öwrense, ylmyna amal etse we ylmyny adamlara

¹ Gurhanyň 3-nji «Äli Ymran» süresiniň 187-nji aýaty.

² Gurhanyň 2-nji «Bakara» süresiniň 146-njy aýaty.

³ Gurhanyň 2-nji «Bakara» süresiniň 283-nji aýaty.

⁴ Gurhanyň 41-nji «Fussylat» süresiniň 33-nji aýaty.

⁵ Gurhanyň 16-njy «Nahl» süresiniň 125-nji aýaty.

⁶ Gurhanyň 2-nji «Bakara» süresiniň 151-nji aýaty.

⁷ Abu Abdyyahman Mugaz ibn Jebel Ensary Hazraýy Jaşmy – sahabalaryň biri.

öwretse, asmanlarda uly hormat bilen ýatlanar» diýdi. Pygamber alaýhyssalam: «Kyýamat güni bolanda Beýik Taňry ybadathonlara: «Siz jennete giriň!» diýer. Alymlar: «Eý, Taňrymyz! Olar biziň ylmymyz bilen ybadata yhlas etdiler» diýer. Beýik we Päk Taňry: «Eý, alymlar! Siz meniň dergähimde käbir perişdelerim ýalysyňyz. Kime isleseňiz, şoňa hem şepagat ediň!» diýer. Olar şepagat ederler, soňra jennete girerler» diýdi. Beýle uly dereje olara zerur bolan ylmy yhlas bilen öwredendikleri üçin berilýär. Pygamber alaýhyssalam: «Beýik Taňry beren ylmyny adamlardan yzyna gaýdyp almaz. Ýöne alymlaryň dünýäden ötmegi bilen ylym hem gidýär. Alym ölende bilýän zatlaryny özi bilen äkidýär. Olaryň alyp barmaly wezipeleri bolsa nadanlaryň eline geçýär. Onsoň olardan sowal soralsa, ýalňyş jogaplar berip, özleriniň ýoldan çykyşlary ýaly adamlary hem ýoldan çykarýarlar»; «Kim ylym öwrenip, ony adamlardan ýaşyrsa, Allatagala beýle adamy kyýamat güni otdan bolan jylaw bilen agyzdyryklar»; «Dana söz ýagşy peşgeşdir. Sen ony musulman doganyňa öwredendigiň sebäpli mün ýyl ybadatyň sogabyna barabar bolan sogap gazanarsyň»; «Bu dünýä we ondaky Beýik Taňryny ýatlaýanlardan, ylym öwredýänlerden we ylym öwrenýänlerden başga zatlar näletlenendir»; «Beýik Taňry, Onuň perişdeleri asmanlardaky we ýerdäki ýaradan zatlary, hat-da hinindäki garynja hem, deňizdäki balyk hem adamlara ylym öwredene Taňrydan ýagşylyk dilärler»; «Eşiden bir ýagşy hadysyny (gürrüňini) din doganyňa eşitdiren adamdan has peýdaly hiç kim ýokdur»; «Ýagşy sözi eşiden mömin ony adamlara öwretse we özi oňa amal etse, beýle iş onuň üçin bir ýylyň ybadatyndan sogaplyrakdyr»; diýdi. Pygamber alaýhyssalam bir gün sapara çykanda iki sany mejlisi gördi. Olaryň birinde Beýik Taňrydan dileg edýärler we dilegleriniň Taňrynyň dergähinde kabul bolmagyndan umyt edýärler, beýlekisinde bolsa ylym öwredýärler. Pygamber alaý-

hyssalam: «Allatagala bu dileg edýänleriň dilegini islese kabul eder, islese hem kabul etmez. Emma bu adamlara ylym öwredýänler barada aýdylanda bolsa, onda meniň özüm hem mugallym edilip iberildim» diýdi. Soňra Pygamber alayhyssalam olaryň ýanyna baryp, goşulyp oturdy. Pygamber alayhyssalam: «Beýik Taňrynyň maňa beren ylmy we parasaty göýä asmandan ýere inen ýagmyr ýalydyr. Ýagmyryň köp ýagan ýerinde köp otlar ösýär, ýagmyryň düşmedik ýerinde otlar ösmän guraýar» diýdi. Birinji ýagdaýda ylmy bilen adamlara peýda berýän alym, ikinji ýagdaýda ylmy bilen adamlara peýda bermeýän alym, üçünji ýagdaýda iki ýagdaýdan hem mahrum bolan alym göz önünde tutulýar. Pygamber alayhyssalam: «Adam ogly ölende onuň ylmy diýäýmeseň, amaly üzülýär»; «Ýagşylyga ýol görkeziji ýagşylyk eden adam ýalydyr»; «Diňe iki ýerden başga ýagdaýda gözigidijilik etmek dürs däl: Bir adama Beýik Taňry parasat berse, ol parasat bilen meseleleriň çözgütlerini aýtsa we adamlara parasat öwretse; bir adama Allatagala baýlyk berse, ol ony ýagşy işlere sarp etse» diýdi. Pygamber alayhyssalamdan: «Seniň yzyňy dowam etdirjekler kimler bolar?» diýip soradylar. Pygamber alayhyssalam: «Olar meniň sünnetimi¹ dowam etdirjekler we adamlara ony öwretjekler bolar» diýip jogap berdi.

Mertebeli adamlaryň we alymlaryň ylym öwretmek baradaky aýdan sözlerinden:

Omar (goý, Beýik Taňry ondan razy bolsun!): «Kim adamlara bir hadysy öwretse, adamlar oňa amal etseler, onuň sogaby amal edenleriň ählisiniň aljak sogabyna barabar bolar» diýdi. Ibn Apbas (goý, Beýik Taňry ondan razy bolsun!): «Adamlara ýagşylyk etmegi öwredýän kişiniň günäsini geçmekligi hemme zat, hat-da suwdaky balyga çenli Allatagaladan

¹ Sünneti – ýol-ýörelge, döp-dessur, adat.

sorar» diýdi. Alymlaryň biri: «Alym Allatagala bilen onuň ben-desiniň arasynda durar» diýipdir. Sufýan Söwri¹ (goý, Beýik Taňry oňa rehimdarlyk etsin!) Askalan² şäherine geldi. Ondan bu ýerde hiç kim hiç zat barada soramady. Ol: «Bu şäherde ylym ölüpdür. Indi meniň bu ýerde durmagyma zerurlyk ýok. Ulag taýyn ediň, men gideýin» diýdi. Ol beýle sözi ylym öwretmekligiň sogaply işdigini we ylmyň bu şäherde rowaçlanmagyny isläp aýdan bolsa gerek. Ata³ (goý, Beýik Taňry ondan razy bolsun!): «Men Sagyt ibn Museýýebiň⁴ ýanyna bardym. Ol aglap oturan eken. Ata oňa: «Seni näme zat aglatdy?» diýdi. Sagyt: «Menden hiç kim hiç zat soramaýar» diýdi. Alymlaryň biri: «Alymlar öz zamanalarynyň şamçyraglarydyr. Ol öz döw-rüniň adamlaryna şöhle saçar» diýipdir. Hasan⁵ (goý, Beýik Taňry oňa rehimdarlyk etsin!): «Eger alymlar bolmadyk bolsa-lardy, onda adamlar haýwanlar ýaly bolardylar» diýdi. Beýle sözün üsti bilen alymlaryň adamlara ylym öwretmek bilen olary haýwanlygyň çäginde ynsanlygyň çägene çykarýandyk-laryny aýtmak isledi. Ykryma:⁶ «Ylym gymmatly zatdyr» diý-di. Oňa: «Ol nähili gymmatly zat?» diýdiler. Ol: «Ony birine berseň, ol ony ulansa, şonda hem bahasy düşmän, tersine art-ýan gymmatly zatdyr» diýdi. Ýahýa ibn Mugaz: «Muhammet alayhyssalamyň ymmatynyň alymlary adamlara ata-enelerin-den has rehimliräkdir» diýdi. Ondan: «Bu ýagdaý nähili beýle bolýar?» diýip soradylar. Ol: «Çünki ata-eneleri olary dünýäniň

¹ Sufýan ibn Sagyt Söwri (715-778) – sopy alymlaryň biri. Ýakut Hamawynyň tassyklamagyna görä onuň asly merwlidir.

² Askalan – Şamyň bir şäheri.

³ Ata ibn Müslim Horasany – Horasanyň meşhur fakhy. Ol 50/671-nji ýylda dogulýar.

⁴ Sagyt ibn Museýýep – Ata Horasanyň döwürdeşi bolan medineli fakhy.

⁵ Bu ýerde Hasan Basry göz önünde tutulýar.

⁶ Ykryma ibn Abu Jähli – sahabalaryň biri. Ol ilki yslama garşy söweşýär, soňra yslamy kabul edýär we musulman bolýar.

odundan gorap saklaýarlar, alymlar bolsa olary ahyret odundan gorap saklaýarlar» diýdi.

Aýdylyşyna görä ylmyň başy dymmakdyr, soň diňlemekdir, soň ýatlamakdyr, soň amal etmekdir, soňra ony ýaýratmakdyr. Aýdylypdyr: «Ylmyňy bilmeýän adama öwret we bilmeýän zadyňy öwren. Eger şeýle etsen onda sen bilmeýän zadyňy öwrenersiň, bilýän zadyňy bolsa ýat beklärsiň» diýdi. Mugaz ibn Jebel ylym öwrenmek we ony öwretmek barada: «Ylmy öwreniň. Ylmy öwrenmek ybadatdyr, ony öwretmek bolsa Taňrydan gorkmakdyr; ylmy okatmak tesbihdir (Taňryny taryplamakdyr), ylmy derňemek jyhatdyr (din üçin yhlas etmekdir), bilmeýän adama ylym öwretmek sadakadyr, oňa yhlas etmek gabyrda hemradyr, ýekelikde ýoldaşdyr, gaýga düşseň hem, şatlansaň hem sabyrlylykdyr, ýat ýurtlarda bolsaň ýakyn dostuňdyr we jennetiň ýoluny salgy beriji şamçyragdyr. Allatagala ylym bilen adamlaryň derejesini ýokary göterýär, olary dogry ýola gönükdirýär we ýagşy işleri etmeklige ündeýär. Alymlaryň işlerine perişdeler nazarlaryny salýarlar we ganatlary bilen olaryň aýyplarynyň üstüni ýapýarlar. Her bir zat, hatda deňizdäki balyk hem, gury ýeriň wagşy haýwanlary hem, mör-möjekleri hem, asman hem, ondaky ýyldyzlar hem alymlaryň günälerini geçmegini Taňrydan sorapýarlar». Çünki, ylym kalplardaky nadanlygy ýok ediji dirilikdir, göreçlere garaňkylygy ýagtaldyp görkezýän nurdyr, bedenleri ejizlikden halas edýän güýçdür. Bende ylym bilen ýagşyzadalaryň derejesine ýetýär. Ylym barada pikirlenmek sogaby boýunça orazanyň sogabyna barabardyr, ylmy öwretmeklik namazyň sogabyna deňdir. Ylym bilen ybadat edilýär, wada berilýär, Taňry taryplanlýar, takwalyga ýetilýär, garyndaşlyk gatnaşygy, halal-haram bilinýär. Ylym önbaşydyr, amal bolsa onuň yzyna düşüjidir. Ylym bagtyýarlyga eltýär we muşakgaty günleri aradan aýyr-

ýar» diýdi. Biz Beýik Taňrydan özümize ýardam bermekligini sorajarys.

YLMYŇ ARTYKLYGYNYŇ AKYL JÄHETDEN SUBUTNAMALARY

Bu bapda ylmyň artyk taraplary we onuň gadyr-gymmaty bilen tanyşmaklyk göz önünde tutulýar. Ylym göze görünýän maddy zat däldir. Şonuň üçin ol sypatlaryna görä bilinýär. Onuň sypatlary öwrenmeklik bilen ýüze çykýar. Zeýdiň parasatlydygyny ýa-da parasatly däldigini parasatyň manysyny we hakykatyny bilmezden kesgitlemekçi bolýan kişi ýalňyş netijä gelýär. «Fazylat»¹ sözi «fazl» sözünden gelip çykýar we ol söz «zyýada» diýmekligi aňladýar. Bir işe iki sany zat gatnaşan wagtynda ol ikisiniň biriniň beýlekisinden artyk bolmaklygy mahsusdyr. Artyk zat kem zatdan kämildir. Meselem, at eşekden ýük götermek taýdan hem-de ýyndamlygy we keşbiniň gözelligi jähetden artykdyr. Eger «eşek atdan köp ýük göterýär» diýilse hem, «eşek atdan artykdyr» diýilmeyär. Ýöne onuň bu artyklygy beden kuwwatynyň artyklygyny aňlatsa hem many tarapdan artyklygyny aňlatmaýar. Bir tarapynyň artyklygy bilen zat kämil bolmaýar. «Haýwan» diýip onuň bedeni däl-de, eýsem onuň manysy we sypaty göz önünde tutulýar. Eger sen şu mana düşünseň, onda seniň alan ylmyň başga zatlardan has artykdygy taraplydygy saňa mälim bolar. Beýle düşünjäni sen atyň eşekden artykdygyny deňeşdirmek usuly bilen aldyň. Emma bu artyklyk doly artyklyk däldir. Ylym bir taraplaýyn däl-de, eýsem doly artyklyga girýär. Çünki ylym Beýik Taňry tarapyndan taryplanan zatdyr. Perişdeleriň we pygam-

¹ فضيلة Fazylat – artyk tarap, gowy tarap.

berleriň ýanynda hem ylmyň hak-hormaty uludyr. Atyň näzikligi diňe eşegiň gödekligidinden ýagşydyr.

Halanylýan nepis zat üç ýagdaýy sebäpli halanylýar: Özünden başga zat üçin islenilýän zat; özi üçin islenilýän zat; özünden başga zat üçin islenilýän we özi üçin islenilýän zatlaryň jemi. Özi üçin islenilýän zat özünden başga zat üçin islenilýän zatdan hormatlydyr we artykdyr Özünden başga zat üçin islenilýän zadyň mysaly dirhemler we dinarlardyr. Eger Allatagala durmuşy hajatlaryň pulsuz berjaý bolmagyny aňsatlaşdyran bolsady, onda ol ikisinden peýda bolmazdy we olar gymmaty bolmadyk ownuk daşlara öwürülerdi. Özi üçin islenilýän zat ahyret bagtyýarlygy we Allatagalanyň razylygy jähetden lezzet almakdyr. Özi üçin we özünden başga zat üçin islenilýän zat – bedeniň sagdynlygydyr. Adamyň sagdynlygy bir tarapdan bedeniň agyry-dertlerden salamat bolmagy üçin, beýleki tarapdan arzuwdyr hajatlaryň berjaý bolmagy üçin gerekli bolýar. Bu jähetden ylma nazar salsaň onuň özüni lezzetli bir zat hökmünde görersiň. Bu ýerden ylmyň özüň üçin islenilýän zatdygyna göz ýetirersiň hem-de onuň ahyret saraýynyň bagtyýarlygyna etmegiň we Taňra ýakynlyk gazanmagyň serişdesidigini bilersiň. Bu zatlara diňe ylym bilen ýetişilýär. Ylym ynsany ebedi bagtyýar etjek ägirt zatdyr we ebedi bagtyýarlyga eltýän iň gowy serişdedir. Oňa diňe ylym we amal bilen ýetilýär. Amal bolsa diňe ylym bilen berjaý edilýär. Bu sebäpden dünýädäki we ahyretdäki bagtyň asly ylymdyr. Diýmek ol özge zatlardan artykdyr.

Şeýle hem zadyň artyklygy miwesiniň hormaty bilen bilinýär. Ylmyň miwesi älemleriň hökümdary bolan Taňra ýakynlyk hormatyny gazanmakdyr, perişdeleriň menzillerine aşmakdyr we ahyretde ýokary derejelere eýe bolmakdyr. Emma onuň dünýädäki miwesi hormat, mertebe, hökümdarlara parasatlylygy öwretmek ýaly zatlardyr.

Ylymlaryň dürli görnüşleri bar. Ol görnüşleri biz soň beýan ederis. Olar biri-birinden artyklygy boýunça tapawutlanýar. Emma ylmy öwrenmekligiň we ony öwretmekligiň artyklygyna biziň ýokarda beýan eden zatlarymyz güwädir. Eger ylym işleriň ýagşysy bolsa, onda ony öwrenmeklik ýagşy işdir. Bu ýerden ony öwretmekligiň peýdaly işdigi aýandyr. Adamlaryň maksatlary dinde we dünýäde jemlenýär. Ylmyň maksady bolsa şol maksatlary beýan etmekdir. Dünýäniň nyzam-tertibi bolmasa, diniň hem nyzam-tertibi bolmaz. Çünki bu dünýä ahyretiň ekin meýdanydyr. Ol ekin meýdan bolsa Allatagalanyň huzuryna eltiji guraldyr. Elbetde, şol guraly dogry peýdalanan adam Taňrynyň huzuryna ýakynlyk tapar. Bu dünýä uýan kişiniň beýle ýakynlyga ýoly ýokdur. Çünki bu dünýä wagtlaýyn watandyr.

Adamzadyň işleri diňe dünýäniň emri bilen nyzam-tertibe salynmaýar. Ynsanyň işleri, kärdir hünärleri gysgaça üç topara jemlenýär. Olaryň birinjisi ýaşayyş üçin zerur bolan esaslardyr. Olarsyz bu dünýäde ýaşayyş ýokdur. Ol esaslar dördtür: ekerançylyk iým-içim üçindir, tikiňçilik geýinmek üçindir, binalar ýaşamak üçindir we syýasat ýaşayyşyň sebäpleri bolan jemgyýetçilik gatnaşyklaryny düzmek we olary ýöretmek üçindir. Olaryň ikinjisi ýokarda agzalan zatlaryň her biriniň tebigy aýratynlyklarydyr we olaryň ýerine ýetirýän hyzmatlarydyr. Meselem, demir ussaçylygy ekerançylyga hyzmat edýär. Kärleriň her biri öz gurallary bilen başga kärleriň hyzmatynda durýar. Meselem, egirmek, dokamak kärleri öz gurallary bilen tikiňçiligiň hyzmatynda bolýar. Olaryň üçünjisi esaslary kämil we zynatly ediji zatlardyr. Meselem, un we çörek ekerançylygyň ahyrky netijesidir. Reňklemek we tikmek hem tikiňçilik käri üçin edil şunuň ýalydyr. Munuň özi agzalaryň adamyň tutuş göwresine goşmaça zat bolşy dünýäniň işine goşmaça zatlardyr. Tutuş göwre hem üçe bölünýär. Onuň esaslary barada aýdylanda, onda olar ýürek, bagyr we kelledir. Olara hyzmat

ediji zatlar bolsa aşgazan,¹ damarlar,² arteriýalar,³ nerw⁴ we wenadyr.⁵ Emma göwräni kämil görnüşe getiriji zatlar dyrnaklar,⁶ barmaklar⁷ we gaşlardyr.⁸ Bu zatlara baş bolujy olaryň esaslarydyr. Esaslaryň başy syýasatdyr we ýagdaýy gowulaşdyrmaga bolan ymtylyşdyr. Bu zatlaryň her biriniň kämil bolmagy zerurdyr. Syýasat adamlaryň ýagdaýlaryny gowulaşdyrmaga we olara dogry ýoly salgy bermäge gönükdirilendir.

Dünýäde we ahyretde halas ediji syýasat dört görnüşlidir: Birinji, pygamberleriň (goý, olara Beýik Taňrynyň ýalkawly bolsun!) syýasaty we olaryň aam-u⁹ has¹⁰ adamlar üçin hökümleri; Ikinji, halypalaryň, patyşalaryň we soltanlaryň syýasaty we olaryň aam-u has adamlar üçin hökümleri; Üçünji, alymlaryň Allatagala hem onuň dini üçin syýasaty we aam-u has adamlar üçin hökümleri. Alymlar pygamberleriň mirasdüşerleridir. Olaryň has adam üçin çykaran düzgünlerine aam adamlar düşünmeýärler. Dördünji, wagyzçylar we olaryň aam adamlar üçin hökümleri. Bu dört görnüşli syýasatyň başy pygamberleriň syýasatydyr.

Ylym adamlaryň ruhlaryny ýaramaz hem heläk ediji ahlaklardan halas edip, dürs terbiýelemäge, olary halanylýan we bagtyýarlyga ýetiriji ahlaklara ugrukdyrmaga gönükdirilendir. Bu ýerde maksat ylym öwretmekden ybaratdyr. Biz: «Munuň özi beýleki kärlerden artykdyr» diýip aýdýarys. Çünki kärleriň artyklygy üç zat bilen bilinýär: Birinjisi, kärlere ýetişdiriji te-

¹ مَعْدَةٌ Mi'da – aşgazan.

² عُرُقُ Uruk, (birlik sanda عَرْقُ yrk) – damarlar.

³ شَرَابِينَ Şerabin – arteriýalar, iri damarlar.

⁴ أَعْصَابُ A'sab, (birlik sanda عَصَبُ asab) – nerw.

⁵ أَوْرِدَةٌ Awryda, (birlik sanda وَرِيدُ werid) – wena, ownuk damar.

⁶ أَظْفَارُ Azfar (birlik sanda ظِفْرُ zufr) – dyrnaklar.

⁷ أَصَابِعُ Asabi (birlik sanda اصْبَعُ isba') – barmaklar.

⁸ حَاجِبَيْنِ Hajibeyn – iki gaş. (birlik sanda حَاجِبٌ hajib) – gaşlar.

⁹ عَامَّةٌ Aamma – aam, sowatsyz, garaçy.

¹⁰ خَاصَّةٌ Hassa – has, sowatly.

bigy duýgy bilen, Meselem, akyl ylymlarynyň dil ylymlaryndan artyklygy. Çünki, parasata akyl bilen, dile bolsa diňlemek bilen ýetilýär. Sebäbi akyl diňlemekden hormatlyrakdyr. Ikinjisi, umumy peýdalara düşünmek bilen, meselem, ekerançylygyň peýdasynyň zergärligiň peýdasyndan artyklygyna düşünmek. Üçünjisi, bu ýerde käriň serişdesi hem artyklyk bilen baglydyr, meselem, zergärçilik derini eýlemekden hormatlydyr. Çünki zergärçiligiň serişdesi altyn-kümüşdir, eýlemekligiň serişdesi bolsa ölen malyň derisidir.

Dini ylymlaryň ahyret ýoluny öwrenýändigini hemmä mälimdir. Elbetde, bu ylymlara aklyň kämilligi we päk zehin bilen ýetilýär. Akyl ynsanyň hormatly sypatlarynyň biridir. Aklyň beýany barada biz soň aýdarys. Akyl bilen Allatagalanyň amany kabul edilýär. Onuň peýdalarynyň netijesi bilen bolsa Päk Taňrynyň dergähine bolan ýakynlyga erişilýär. Muňa hiç hili şek-şübhe ýokdur. Çünki ylmyň peýdasy we miwesi ahyretiň bagtyýarlygyndan ybaratdyr.

Ylmyň hormatly ornunyň bardygy şeksizdir. Mugallym adamlaryň kalbyndaky duýgularyny we ruhларыny ugrukdyryjydyr. Ýeriň ýüzünde hormatly işleriň biri ynsana ýagşy işleri etmekligi ündemektir. Ynsanyň hormatly agzasy onuň kalbydyr. Mugallym onuň kalbyny kämilleşdirmek, ondaky duýgulary oýarmak, kalbyny päklemek we ony Beýik Taňra ýakynlyga ugrukdyrmak bilen meşgullanýar. Bu ýerden ylym öwretmek Beýik Taňra ybadat etmek bolar. Çünki, Allatagala alymyň kalbyny öz sypatyna mahsus bolan ylym bilen açýar. Şonuň üçin alym Taňrynyň hazynalarynyň hazynaçysy ýalydyr. Oňa bu hazynadan gerekli zady alyp, mätäç bendäniň hajatyny rowa etmek üçin sarp etmäge rugsat bardyr. Ylym Päk Taňry bilen onuň bendeleriniň arasynda Taňrynyň rehmetine ýetişdiriji we olary jennete ugrukdyryjy serişdedir. Goý, Allatagala bizi öz rehmetine ýetişen we jennete ugrukdyrylan kişilerden etsin! Goý, her bir päk bendä Taňrynyň ýalkawy bolsun!

IKINJI BAP

HALANYLÝAN¹ WE ÝAZGARYLÝAN² YLYMLARYŇ, OLARYŇ GÖRNÜŞLERINIŇ WE HÖKÜMLERINIŇ BEÝANY

Bu bapda parzy aýnyň³ nämedigi, parzy kifaýanyň⁴ nämedigi, din ylymlarynyň⁵ arasynda kelam⁶ hem fykh⁷ ylymlarynyň tutýan orunlary we ahyret ylmy bolan parzy aňn ylmynyň beýleki ylymlardan artyklygy beýan edilýär.

Pygamber alaýhyssalam: «Ylym öwrenmeklik her bir musulmana parzdyr» diýdi. Pygamber alaýhyssalam ýene: «Ylym Hytaýda hem bolsa, ony öwreniň» diýdi.

Alymlar her bir musulmana parz bolan ylmyň nähili ylymdygy barada biri-birine gapma-garşy gelyän pikirleri öňe sürdüler we bu jähetden ýigrimiden köpräk toparlara bölündiler.

¹ الْعِلْمُ الْمَحْمُودُ Al-ylm al-mahmud – halanylýan ylym.

² الْعِلْمُ الْمَذْمُومُ Al-ylm al-mezmum – ýazgarylýan, oňlanylmaýan ylym.

³ فَرَضَ عَيْنٍ Parzy aýn – her bir musulmanyň öz boýnunda bolan parz.

⁴ فَرَضَ كِفَايَةً Parzy kifaýa – musulman köpçüliginiň boýnunda bolan parz.

⁵ عِلْمُ الدِّينِ Ulum ed-din – din ylymlary. Din ylymlaryna kelam, tefsir, hadys, fykh, tasawwuf, kysas (kyssalar), sir (Pygamber alaýhyssalamyň ömürbeýany) we beýleki ylymlar girýär.

⁶ عِلْمُ الْكَلَامِ Ylm al Kelam – Kelam ylmy. «Kelam» – «Söz» diýmekdir, ýagny Gurhan. Bu ylm Gurhanyň sözlerine esaslanan dini pelsepedir.

⁷ عِلْمُ الْفَيْهِ Ylm al Fykh – şerigatyň meseleleriniň çözgütlerini öz içine alýan ylym.

Bularyň düşündirişine geçmezden sözüimizi şeýleräk gysgaldyp bileris. Her bir toparyň öz mowzugynyň ylmyny öwrenmegi parzy aýn hasaplandygyny belläp geçmek gerek. Mütekellimler¹ kelam ylmyny parz saýdylar we olar: «Kelam ylmy bilen ýeke-täk Allatagala tanalýar we Onuň sypatlary bilinýär» diýdiler. Fakyhlar: «Ol fykh ylmydyr. Fykh ylmynyň üsti bilen ybadatlar, halal-haram zatlar, özüni alyp barmakda haýsy zadýň halaldygy, haýsy zadýň haramdygy bilinýär» diýdiler. Çünki olar adamlaryň seýrek gabat gelýän ýagdaýlardan başga ýagdaýlarda mätäç bolýan hemme zatlaryny göz önünde tutdular. Mufessirler² we muhaddisler³: «Ol Gurhandyr we sünnetdir⁴. Çünki, bu ikisiniň kömegi bilen hemme ylymlara ýetilýär» diýdiler. Sopular parz ylmyny özleriniň ylmydygyny nygtadylar. Olar: «Parz ylym – bendäniň Allatagala görä halydyr⁵ we makamydyr»⁶ diýdiler. Olaryň başga bir topary: «Ol ylym Taňra wepaly bolmak, nebsiň apatlaryny bilmekdir we Taňrynyň sypatlaryny şeýtanyň sypatlaryndan tapawutlandyrmakdyr» diýdi. Ýene bir topar hem: «Bu ylym ýaşyryn ylymdyr, ol oňa laýyk adamlara parz bolan ylymdyr» diýdiler. Netijede, hadysy umumy manysyndan çykardylar. Abu Talyp Mekgi:⁷ «Bu ylym Pygamber alaýhyssalamyň: «Yslam baş sütünden bina bolýar: «Alladan başga Hudaý ýokdur, Muhammet onuň ilçisidir» diýip, güwälik sözünü aýtmak, namaz okamak, zekat bermek, mümkinçilik bolan ýagdaýda haja gitmek we remezan orazasyny tutmakdyr» diýen sözündäki zatlary bilmekdir. Çün-

¹ Mütekellim – Kelam ylmy boýunça alym.

² Mufessir – Gurhanyň aýatlarynyň manylaryny düşündirýän.

³ Muhaddis – hadysy alym.

⁴ Sünnet – Pygamber alaýhyssalamyň eden işleri we aýdan sözleri.

⁵ Hal – ýagdaý, ýagny bendäniň Taňra ýakynlyk ýagdaýy.

⁶ Makam – duralga, ýagny bendäniň Taňra ýakynlyk ýolunda ýeten duralgasy.

⁷ Mekgi Abu Talyp Kaýsy – 437/1046-njy ýylda ölen alym.

ki, bu zatlary bilmek we olary berjaý etmek her bir musulmana wajypdyr» diýdi.

Biziň gelen şübhelenmäge ýol bolmadyk gutarnykly netijämiz (biz ol netijämiz barada yzda hem aýdarys) kitabyň girişinde aýdyşymyz ýaly ylm: mugamala ylmy we mukäşefe ylmy diýen iki sany topara bölünýär. Bu parz hasaplanýan ylma diňe mugamala ylmy hökmünde düşünilýär. Mugamala ylmy akyly düzüw bolan we kämillik ýaşyna baran her bir bendä parz edilýär. Bu ylmyň üç sany görnüşi bolýar: ygtykat (ynanç), amal etmek we terk etmek. Her bir akyly bar bolan kişi düýşünde şeytan bolmak ýaşyna, ýa-da kämillik ýaşyna ýetende, oňa ilki güwälik sözünüň¹ iki bölegini bilmediler we ol ikisiniň manysyna düşünmelidir. Ol güwälik sözi: «Lä ilähe illallah, Muhammet resul Alla»² diýen sözdür. Ol bu sözi derňemek, öwrenmek we deliller getirmek bilen açyklaşdyrmaga synanyşmaly däldir. Eýsem, oňa bu söze ynanmaklyk, oňa şek getirmazden ýa-da kalbyna gowga salmazdan uýmaklyk wajypdyr. Onuň bu söze uýmaklygy ony delilleriň üsti bilen derňemekligiň jähetinden däl-de, eýsem ol gaýtalamaklyk we diňlemek bilen amala aşyrylýar. Çünki, Pygamber alayhyssalam hem yslandan düşünjesi bolmadyk araplara ony gaýtalamaklygy, oňa ýürek bilen ynanmaklygy tabşyrdy we ony öwretmek üçin delilleri getirmedi. Eger bende şeýle etse, onda öz haly üçin şol wagt parz bolan ylmy berjaý eder. Onuň üçin şol wagtda kelemäniň iki bölegini³ öwrenmek we onuň manysyna düşünmek ylmy parzy aýn bolar. Oňa şol wagtda kelemeden baş-

¹ كَلِمَةُ الشَّهَادَةِ Kelimet aş-şahada – güwälik sözi, keleme.

² لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ Lâ ilähe illallah, Muhammet resul Allah – Alladan başga hudaý ýokdur, Muhammet onuň ilçisidir.

³ الْكَلِمَتَيْنِ Al-kelimeýn – kelemäniň iki bölegi. 1-nji bölek: «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ» Lâ ilähe illallah («Alladan başga hudaý ýokdur») diýen jümle; 2-nji bölek: مُحَمَّدٌ مُحَمَّدٌ رسول الله Muhammed resul Allah (Alladan başga hudaý ýokdur, Muhammet onuň ilçisidir) diýen jümle.

ga zady öwrenmek borç edilmeyär. Eger şol wagt öläýse, onda ol günäli bolup däl-de, eýsem Beýik Taňra tabyn halda dünýä-den gaýdar. Mundan soň gelýän borçlar aýry-aýry başga sebäplere esaslanýar. Emma ol borçlary geçmekligiň ýollaryny bilmeklik, oňa edil şol mahal hökman dälidir. Ol ony wagtyň geçmegi bilen öwrener. Beýle borçlar ýa-ha amal etmekde, ýa-da ony terk etmeklikde, ýa-da oňa uýmakda bolup biler. Amal etmeklik baradaky borçlar hakynda aýdylanda bolsa, onda guşluk wagty imana gelen bir musulman öýläne çenli ýaşasa onuň boýnuna täze bir parz düşýär, ýagny öýle namazynyň wagtynyň gelmegi bilen oňa täreti we namazy öwrenmek ylmy parzy aýn bolýar. Hiç hili päsgelçilik ýok bolup, öýle namazyna çenli garaşansoň, wagty geçmezden ozal namazyň şertlerini we desurlaryny wagt çykmazdan öň öwrenmek parzdyr diýilýär. Ýöne namaz barada aýdylanda bolsa, parz amalyň şerti bolan ylmyň (ýagny bilmekligiň) parz bolmagy, şol amalyň (namazyň) parz bolmagyndan soň bolar hem diýlip bilner. Şonuň üçinem ol namazyň desurlaryny namazyň wagty geçmezden öwrenmäge borçly dälidir. Beýleki namazlar hakynda aýdylanda hem ýagdaý edil şunuň ýalydyr.

Remezan aýynyň gelmegi bilen oňa oraza ylmyny bilmek wajyp bolýar. Ol orazanyň wagtynyň säherden gün ýaşýança dowam edýändigini, agyz beklemäge päk niýetiniň bolmalydygyny, iýip-içmekden, ýakynlyk etmekden saklanmalydygyny we bu ýagdaýyň aýyň dogmagyna çenli dowam edýändigini, ýa-da täze aýyň dogandygy barada iki sany şaýadyň habar bermegine çenli dowam edýändigini bilmelidir. Eger onda mal peýda bolsa, ýa-da ol kämillik ýaşyna ýetende onuň maly bar bolsa, onda oňa zekat bermekligiň ylmyny bilmeklik wajyp bolýar. Emma zekat bermeklik oňa şol wagt hökman dälidir. Munuň üçin onuň mally bolan wagtyndan soň doly bir ýyl geçmelidir. Eger onda diňe düýe bar bolsa, ol diňe düýäniň

zekatyny bermekligi öwrenmelidir. Onuň üçin beýleki emläginden zekat bermegiň ýagdaýy hem edil şunuň ýalydyr.

Eger haj aýyna gabat gelse, hajyň basym gelmeýändigini üçin ondan haj barada tiz öwrenmeklik talap edilmeýär. Yslam alymlary oňa hajyň howlukmaçlyk bilen berjaý edilýän amal dældigini eýsem onuň azygynyň we aýak ulagynyň bar bolan ýagdaýynda wajyp bolýan amaldygyny düşündirmelidirler. Eger ol haja gitmekligi berk ýüregine düwen bolsa, ony nähili berjaý etmekligi öwrenmelidir. Ol hajyň nepil (meýletin) amallaryny däl-de, eýsem parzlaryny we wajyplaryny bilmelidir. Eger ol parz hem wajyp amallaryň daşyndan nepil amallary berjaý etse, onda onuň öwrenen zady parzy aýn bolmaz. Bendä hajyň esaslary barada aýtmazlyk fykh ylmynyň kesgitnamalary boýunça haramdyr. Edil şunuň ýaly başga amallary hem basgançak-basgançak öwrenmeklik parzy aýndyr.

Bende halynyň üýtgeýşine laýyklykda ylym öwrenmelidir. Onuň haly bolsa dürli ýagdaýlara görä üýtgeýär. Meselem, kere geplemegi gadagan edilýän sözi bilmegi, köre seretmegi gadagan edilýän zady bilmegi, çarwa adama nähili öýde ýaşamagy gadagan edilýändigini bilmegi hökman däl. Bendä mälim zat bolsa ýa-da ol onsuz oňup bilýän bolsa, onuň beýle ýagdaýlary öwrenmegi zerur däl. Oňa gabat geljek ýagdaýlar barada habardar edilmelidir. Meselem, ol yslamy kabul eden wagtynda ýüpek eşik geýnen bolsa ýa-da ol nämähremlere seredýän bolsa oňa beýle etmekligiň dürs dældigi barada aýdylmalydyr. Oňa Taňra ýakynlyk gazanmakda päsgelçilik boljak zatlar barada duýduryş berilmelidir. Meselem, ol serhoş ediji içgileri içmek¹ we doňzuň etini iýmek² adat bolan ýurtda bolsa, oňa beýle

¹ شَرِبُ الْخَمْرِ Şurb al-hamr – serhoş ediji içgileri içmek.

² أَكَلُ لَحْمِ الْخِنْزِيرِ Äkl lahm al-hynzyr – doňzuň etini iýmek.

işleri etmekligiň haramdygy barada aýtmalydyr. Oňa beýle zatlar öwredilmelidir, onuň özi hem olary öwrenmelidir.

Emma ynançlar we kalbyň amallary barada aýdylanda bolsa, onda olary düşünjeleriň döreýşine görä bilmelidir. Eger ol şaýatlyk sözünüň manysyna şek getirse, şeki aradan aýyrmagyň ýoluny öwrenmelidir. Eger ol şaýatlyk sözünüň manysynda şeke düşmese we Taýrynyň sözünüň gadymydygyna, Ony görüljekdigine, Onuň soňra dörän zat dældigine we beýleki ynanç meselelerinde beýan edilýän zatlara ynanmakdan öň ölse-de, ol barybir ijmag¹ boýunça yslamda bolup öler. Emma ynsanyň kalbynda dörejek bu ynançlar, kämahal öz düşünjesinden, kämahal hem başgalaryň düşnjesinden eşitmek bilen ýüze çykýar. Ol kämillik ýaşyna ýeten wagtyndan başlap beýle zatlardan özüni saklamalydyr we hakykatyň tarapynda durmalydyr. Ol bozuk zatlara gabat gelse, olaryň ornaşmagyndan kalbyny goramalydyr. Munuň özi oňa kyn düşmegi hem mümkindir. Eger bu musulman parahorlyk² adat bolan ýurtda bolsa, onda ol parahorlykdan habarly bolmaklygy öwrenmelidir.

Ine, parzy aýn bolan ylym şeýledir. Onuň manysy wajyp bolan amallary bilmeklikden ybaratdyr. Kim wajyp bolan ylymy we ony amal etmegiň wagtyny öwrense, onda onuň parzy aýn ylmyny öwrendigidir. Sopularyň parzy aýn barada «Ol – perişdäniň ylhamy bilen şeytanyň waswasyny gidermekdir» diýmekleri hem dogrudyr. Ýöne bu hemmelere degişli däl-de, eýsem mätäç bolana, könlünde munuň ýaly zatlar döräne degişlidir. Eger adamda göripçilik,³ ikiýüzlülük⁴ duýgulary güýçli bolsa, onda oňa «Heläk ediji zatlar» çäryeginde aýdylyan we

¹ الإجماع Al-ijma‘ – alymlar jemagatynyň haýsydyr bir meseläniň çözgüdi boýunça bir pikirde ylalaşmagy.

² الرِّبَا Ar-riba – parahorlyk, süýthorluk.

³ حسد Hasad – göripçilik.

⁴ رِيَاء Riýa – ikiýüzlülük, eden işiňi ile göz üçin etmek.

etmeli däl zatlar baradaky aýdylanlary öwrenmelidir. Pygamber alayhyssalam: «Adamyny heläk ediji üç sany zat bardyr, nebsiňe uýmak,¹ gysgançlyga tabyn bolmak² we özüni hondanbärsi tutmak»³ diýdi. Bu zatlardan päklenmek ynsana kyndyr. Biziň bu ýerde ýatlap geçjek bolýan kalbyň halanylmaýan hallary,⁴ meselem ulumsylyk, özüni gowy görmeklik we şuna meňzeş zatlar şol üç heläk ediji zatlardan gelip çykýar. Olary kalpdan çykarmak parzy aýndyr. Beýle ahlak kemçiliklerinden bolsa olaryň mazmunyny, sebäplerini, alamatlaryny we bejermekligiň ýollaryny bilmezden mümkin dälidir. Şeriň nämedigini bilmeýän adam şere düşer. Şeri bejermekligiň ýoly onuň sebäpleriniň garşysyna göreşmeklikden ybaratdyr. Eýse, onuň sebäplerini bilmezden ony bejerip bolarmy? Biziň «Heläk ediji zatlar» çäryeginde aýdan zatlarymyzyň köpüsi parzy aýndyr. Ýöne adamlar peýdasyz işlere meşgul bolup, ol çäryekde aýdylan zatlara amal etmekligi taşladylar.

Ynsan, eger bir dini akymdan başga akyma geçmedik bolsa, bu zatlary çaltrak öwrenmeklige ymtylmalydyr. Ol jennete, dowzaha, ölümden soň direlmeklige we Arasat meýdanynda jemlenmäge doly iman getirýänça hem uýýança ylym öwrenmelidir. Munuň özi kelemäniň iki bölegine ynanmaklygy kämil edýär. Ol Pygamber alayhyssalama uýmak bilen bu serweriň wezipesine we onuň pygamber edilip iberilmeginden näme maksadyň yzarlanylýandygyna düşünmelidir. Beýik Taňra we Onuň pygamberine tabyn bolan her bir kişi jennete düşer, kim Taňrynyň hem Onuň pygamberiniň erkiniň garşysyna gitse, ol dowzaha düşer. Eger sen bu yzygiderliligi kabul etseň, onda

¹ شَحُّ مُطَاعْ Şehhun muta‘ – nebsiňe uýmak.

² هَوًى مُتَّبَعْ Hewen muttaba‘ – gysgançlyga tabyn bolmak.

³ إِعْجَابُ الْمَرْءِ بِنَفْسِهِ I‘jab al-mer‘i bi nefsih – özüni hondanbärsi görmek.

⁴ مَظْمُومَاتُ أَحْوَالِ الْقُلُوبِ Mezmumat ahwal al-kalb – kalbyň halanylmaýan

hallary.

munuň hakyky ýoldugyny bilersiň. Şonda her bir bendäniň hemme hallarynda gije-gündiziň dowamyndaky ybadatlarynda säwliklerden halas däldigine we gatnaşyklarda täze-täze şertleriň gabat gelyändigine göz ýetirersiň. Bende özüne gabat gelýän her bir ýagdaý, hat-da seýrek duş gelýän zat barada hem sorap durmalydyr. Ol aýratyn hem ýakyn geljekde özüne garaşýan zatlar barada bilmeklige ymtymalydyr. Eger oňa Pygamber alayhyssalamyň mälimlik artikli¹ bolan «elip» we «lam» harplary bilen göz önünde tutan «Ylym öwrenmeklik her musulman üçin parzdyr» sözündäki «ylym» sözünüň manysy aýan bolan bolsa, ylym bilen amal etmekligiň wajyplygyna düşünen bolsa, hem-de onda ylmy yzygiderli we öz wagtynda öwrener. Elbetde, has dogrusyny Taňrynyň özi ýagşy bilýändir!

PARZY KIFAÝA BOLAN YLMYŇ BEÝANY

Haýsy ylmyň haýsy parza degişli edilýändigini tapawutlandyrmak ylymlaryň toparlara bölünişini bilmezden mümkin däl. Ylymlar biziň maksadymyza görä ikä, ýagny şerigat ylymlaryna we şerigata degişli bolmadyk ylymlara bölünýär. Şerigat ylymlary diýip pygamberleriň (goý, olara Beýik Taňrynyň ýalkawy bolsun!) öwreden ylymlary göz önünde tutulýar. Şerigat ylymlaryna hasap ylmy ýaly akyl bilen, tebipçilik ýaly tejribe bilen, dil bilimleri ylmy ýaly diňlemek bilen ýetilmeýär. Şerigata degişli däl ylymlar oňlanylýan, oňlanylmaýan ylymlara we mubah² bolan ylymlara bölünýär. Oňlanylýan ylymlar

¹ الْمُعْتَرَفُ بِالْأَلِفِ وَاللَّامِ Al-mu‘arraf bil-alif wel-lam – mälimlik artikli bilen mälim ýagdaýa goýulan. Mälimlik artikli atlaryň, sanlaryň we sypatlaryň önünden gelýär we sözüň umumy däl-de, mälim ýagdaýda durýandygyny aňladýar. Bu ýerde haýsydyr bir ylym däl-de, eýsem mälim ylym göz önünde tutulýar.

² مُبَاح Mubah – berjaý etmekde meýletinlik berlen zatlar.

dünýä işleri bilen baglanyşykly tebipçilik, hasap ylymlary ýaly zatlardyr. Bu ylymlar hem öz gezeginde parzy kifaýa bolan zatlara, sogaply bolan zatlara we parz däl zatlara bölünýär.

Emma parzy kifaýa bolan ylymlar barada aýdylanda, onda oňa dünýä işlerini ýola goýmak üçin gerekli bolan her bir ylym degişlidir. Meselem, tebipçilik ylmy. Çünki, bu ylma adamlar bedenlerini salamat saklamak üçin mätäç bolýarlar. Ýa-da hasap ylmy oňa degişli edilýär. Çünki, bu ylym adamlaryň öz-ara gatnaşygynda, wesýet edilen, miras galdyrylan ýa-da başga zatlaryň hasabyny etmekde zerurdyr. Eger bir şäherde parzy kifaýa bolan zady bilýän bir adam bar bolsa, onda ony bilmek parz hökmünde beýleki adamlaryň boýnundan düşer. Biziň: «Tebipçilik we hasap ylymlary parzy kifaýadyr» diýen sözü-mizde hiç hili geň galarlyk zat ýokdur. Çünki, olaryň döreýşi we asyllary parzy kifaýadyr. Daýhançylyk, dokmaçylyk we sy-ýasat ylymlary hem bu jähetden edil şunuň ýalydyr. Şäherde gan aldyrmak ylmyny bilýän bir adam bolsa ýeterlikdir. Çünki, derdi beren Taňry onuň dermanyny hem berýär, dermany we ony ulanmaklygyň ýoluny hem görkezýär.

Ylmyň artyk taraplaryny parzlyk däl-de, eýsem oňa içgin girişmek kesgitleýär. Meselem, hasap ylmynyň syrlaryna çuň-ňur aralaşylmasa, tebipçilik ylmynyň hakykaty bilinmese, olar-dan geljek peýda az bolar. Bu ylymlary höwesli adamlar içgin öwrenýärler.

Oňlanylmaýan ylymlara jadyçylyk,¹ tilsim-dogagöýlük,² gözbagçylyk,³ pal atmak ylymlary degişlidir.

Emma mubah ylymlarda ýerliksizlik ýokdur. Olara taryh we başga ylymlar degişlidir. Şerigat ylymlary barada aýdylan-da aslynda olaryň hemmesi oňlanylýan ylymlardyr. Emma

¹ عَلَمُ السِّحْرِ ylm as-sihr – jadyçylyk ylmy.

² عَلَمُ الطَّائِمَاتِ ylm at-tilsimat – tilsim-dogagöýlük ylmy.

³ عَلَمُ الشَّعْبَذَةِ ylm aş-şa ‘baza – gözbagçylyk ylmy.

olarda hem säwlikler, şübheler goýberilýär. Bu sebäpden olaryň arasynda hem oňlanyлмаýanlary bolýar. Bu ýerden şerigat ylymlary hem oňlanyлýan we oňlanyлмаýan toparlara bölünýär.

Oňlanyлýan şerigat ylymlary usulyýet,¹ pudaklaýyn ylymlar,² girişler,³ soňlamalar⁴ diýen toparlara bölünýär. Olar dört görnüşli bolar: Birinji görnüş usulyýetdir. Oňa beýik Taňrynyň dört sany kitaby, Pygamber alaýhyssalamyň sünneti, ymmatyň ijmagy we sahabalaryň işleri. Ijmag sünnete daýanýar. Bu ýerden ijmag özüniň ähmiýeti boýunça üçünji derejeli bolýar. Sahabalaryň işleri hem sünnete salgylanýar. Çünki, sahabalar (goý, Beýik Taňry olardan razy bolsun!) Hudaýtagaladan owaz gelşiniň we aýatlaryň inişiniň şaýady boldular, başgalaryň görmedik zatlaryny gözleri bilen gördüler. Bu sebäpden alymlar olara uýdular, olaryň işlerini esas edindiler. Munuň hem anyklanan ýollary we ýörite şertleri bar. Ýöne bu ýerde olar bilen meşgul bolmak wagt alar.

Ikinji görnüş pudaklaýyn ylymlardyr. Ol usulyýetden alnyp çykarylan ylymdyr. Ol sözleriň üsti bilen gelip çykýan netije däl, eýsem aklyly manylara gönükdirýän netijedir. Onuň sebäbi bilen akyl ösdürilýär we aýdylan sözler başgalara düşnükli edilýär. Pygamber alaýhyssalamyň aýdyşy ýaly: «Kazy gaharly wagty höküm bermez». Ýagny, bu kazynyň tebygy ýagdaýda dældigi, aç wagty we hassa ýatan mahaly höküm bermez diýen manydadyr. Pudaklaýyn ylym ikä bölünýär. Olaryň biri dünýä işleriniň nyzamy bilen bagly bolýar. Fykh kitaplary bu zatlary hem öz içine alýar we olar bilen meşgullanýanlara «fakyh» diýilýär.. Olar dünýä alymlarydyr. Olaryň ikinjisi ahyret işleriniň nyzamy bilen bagly bolýar. Ol kalbyň hallary,

¹ أُصُول Usul – usulyýet, ýagny düýp ylymlar manysynda.

² فُرُوع Furu‘ – pudaklaýyn ylymlar manysynda.

³ الْمُتَقَدِّمَات Al-mukaddymat – girişler.

⁴ الْمُتَتَمِّمَات Al-mutammymat – soňlamalar.

onuň oňlanylýan hem oňlanylmaýan ahlak nusgalary, Taňrynyň halaýan we halamaýan zatlarydyr. Bu zatlar baradaky sözümiň bu kitabyň ahyrky bölümünde berler. Ylym kalba ornaşýan zatdyr. Kalp bolsa ylmy agzalaryň ybadatlara we adatlara meşgul bolmagyna gönükdirýär. Bu zatlar barada kitabyň birinji ýarymynda aýdylar. Üçünji görnüş girişlerdir. Olar ylma ýardam beriji gurallar hökmünde geçýär. Meselem, dil ylmy, nahw ylmy.¹ Bu iki ylym Allatagalanyň kitabyňyň we Pygamber alayhyssalamyň sünnetiniň ylmyny bilmegiň guralydyr. Şerigat hem bu iki ylma mätäç bolýar. Çünki, bu şerigat araplaryň dilinde indi. Her bir şerigat bir diliň üsti bilen ýüze çykarylýar. Bu ýerden dil bu ylmyň guraly bolýar. Ylmyň gurallarynyň biri ýazuw ylmydyr. Çünki, ymmatyň Pygamberi başda sowatsyzdy. Aň adamyň hemme eşidýän zadyny ýatda saklap bilmeýär. Şonuň ýaly ýagdaýda ýazuw ylmy zerury zat bolýar. Dördünji görnüş soňlamalardyr, ýagny önde agzalan üç görnüş ylymlary saklaýjy ylymlardyr. Olar Gurhan ylymlaryna degişli bolup, olaryň bir bölegi kyragatlary,² harplaryň çykýan ýerlerini³ öwrenmek ýaly zatlar we tefsir ýaly many bilen bagly bolan zatlar bölünýär. Olaryň beýleki bölegi bolsa hadyslar bilen baglanyşyklydyr. Çünki, diliň ýeke özüniň üsti bilen mana ýetip bolmaýar. Onuň ýene bir bölümi hökmi ýatyrylan⁴ we hökmi çalşyrylan aýatlar,⁵ köpmanylylygy, mahsuslygy, metn,⁶ manysy aýan aýatlar, manysy ýaşyryn aýatlar, bir aýaty başga aýat bilen bile ulanmaklyk ýaly zatlar

¹ عِلْمُ النَّحْوِ ylm an-nahw – nahw ylmy, sintaksis.

² الْقِرَاءَةُ Al-kyra‘a – Kyragat ylmy, Gurhany okamaklygyň düzgün-kadalary.

³ مَخَارِجُ الْحُرُوفِ Maharij al-huruf – harplaryň aňladýan sesleriniň çykýan ýerleri.

⁴ النَّاسِخُ An-nasyh – hökmi ýatyrylan aýatlar.

⁵ الْمَنْسُوحُ Al-mensuh – hökmi çalşyrylan aýatlar.

⁶ الْمَتْنُ Al-metn – metin.

bilmek bilen bagly zatlara bölünýär. Muňa fykh ylmynyň usulyýeti¹ diýilýär.

Emma soňlamalar barada aýdylanda, onda olar işlerde we habarlarda gelyär. Meselem, alymlar, olaryň atlary, nesepleri, sahabalaryň atlary, olaryň ahlak sypatlary baradaky ylym. Bular hem sünnete esaslanýar. Rowaýatçylaryň dogruçyllygy baradaky ylym we olaryň hallary baradaky ylym ygtybarly hadyslary ygtybarsyz hadyslardan tapawutlandyrmak üçindir. Olaryň ömürbeýanlary baradaky ylym habar beriji adam bilen salgylanýan adamy tapawutlandyrmak üçindir. Bu ylymlaryň hemmesi oňlanylýan we parzy kifaýa bolan şerigat ylymlarydyr. Belki, sen maňa: «Näme üçin sen fykh ylmyny dünýä ylmyna, fakyhlary dünýewi alymlara garyp-gatdyň?» diýip aýdarsyň. Men saňa: «Allatagala Adam alayhyssalamy toprakdan ýaratdy. Diýmek, onuň zürýatlarynyň asly toprak bolýar. Taňry onuň bilinden çykan bir damja suwdan ene ýatgysyndaky düwünçegi ýaratdy, soňra ony ynsan edip dünýä inderdi, soňra gabra saldy, soňra ony dowzaha ýa-da jennete kesgitläär. Ine, bu zatlar ynsanyň başlangyjy hem ahyrydyr we geçjek menzilleridir. Bu dünýäniň durmuşy ahyret saparyna azyk taýýarlamak üçindir. Eger adamlaryň özleri bu sapara adalat bilen taýýarlan-salar, onda fakyhlaryň geregi hem bolmazdy. Ýöne olar nebis arzuwlaryna tabyn bolýarlar. Bu ýerden günäler döreyär. Şonuň üçin kanunlaryň gerekligine mätäç bolunýar. Bu kanunlary bolsa fakyh esaslandyrýar. Ol adamlary günä ýoluna düşmekden saklaýjy kanuny düzýän alymdyr. Bu ýerden fakyh soltanyň hem mugallymy we onuň halky syýasatyň üsti bilen ýola ugrukdyryjy, adamlaryň dünýä işlerinde özülerini nyzamly-tertipli alyp barmagyna ýardam beriji ussady bolar. Ömrümden kasam bolsun! Fykh ylmy dünýäniň üsti bilen dine bagşlany-

¹ أُصُولُ الْفِقْهِ Usul al-fykh – fykh ylmynyň usulyýeti.

şyklydyr. Çünki, dünýä ahyretiň ekin meýdanydyr. Din dünýä bilen kämil bolýar. Hökümdarlyk we din ikisi ekizdir. Din esasdyr, soltan goragçydyr. Esassyz zat harap, goragsyz zat zaýa bolujydyr. Hökümdarlyk we dürslük soltansyz kämil bolmaýar. Hökümdarlygy dürs alyp barmak fykh ylmyň hökümlerine baglydyr. Halka hökümdarlyk etmek syýasaty din ylmy üçin birinji derejeli däldir, eýsem ol dini kämil ediji gollanmadyr. Şonuň üçin syýasat ýoluny bilmeli bolýar. Meselem, hajylary ýolda garakçylaryň talamazlygy üçin soltanyň goragynyň gereklidigi mälimdir. Emma haj bir zatdyr, hajyň ýolundan ýöremek ikinji zatdyr. Goragy gurnamak üçünji bir zady bilmezden tamam bolmaýar. Ol gorag ýollaryny, olary başarnykly gurnamaklygy bilmekdir. Gorag gurnamaklygyň kanunlary bolsa dördünji bir zatdyr. Gepiň kelte ýeri, bu jähetden fykh ylmy syýasatyň we goragyň ýollaryny bilmekdir. Muňa şu hadys delildir: «Adamlara üç kişi pitwa berip biler, emir, bu işi buýrulan kişi we «mütekellif»¹ («fakyh»). Emir ol ymamdyr. Emirler ön pitwalary çykarardylar. Buýrulan kişi onuň orunbasarydyr. Fakyh üstüne borç ýüklenen adamdyr. Sahabalar (goý, Beýik Taňry olardan razy bolsun!) ahyret we Gurhan barada soranlarynda dessine jogap berýärdiler. Emma pitwa bermekden gaça durýardylar we bu işi biri-birleriniň üstüne ýükleýärdiler. Hadysdaky «mütekellif» («fakyh») sözünüň deregine käbir rowaýatda «muraýy»² («ikiýüzli») diýip ýazylandyr. Sebäbi pitwa üçin ygtyýary bolmasa-da, öz-özi «taklyt»³ (öýkünme) bilen pitwa bermäge höwesek kişiniň maksady – mal-mülk arzuwyndan başga zat däldigi üçin, ikiýüzlülükden başga zat däldir.

¹ متكلف – mütekellif – doly anygyna ýetmän, takyk bolmadyk hökümi çykarýan adam.

² مراءى – muraýy – ikiýüzli.

³ – taklyt – öýkünme.

«Adatlar» çäryeginiň öz içine alýan zatlary «Ybadatlar» çäryeginiň öz içine alýan gatnaşyklaryndaky halal-haram zatlaryň beýanyny bilmezden aýratynlykda dürs gurnalmaýar. «Fykh ylmynyň garaýan esasy zatlary ahyret işleridir. Olar iman, namaz, zekat we halal-haramdyr» diýip sorasaň, onda biz saňa: «Sen fakyhyň ahyr maksady barada oýlanyp görseň, onda dünýäniň soňunyň ahyrete eltýändigine göz ýetirersiň. Eger sen bu zatlary¹ bilseň, galan zatlar saňa aýan bolar» diýip jogap bereris.

Iman-fakyhyň dürs we bozuk zatlar hem-de imanyň şertleri hakynda aýdýan sözleridir. Onda diňe dil bilen aýtmaklyga däl-de, eýsem aýdan zadyňy kalp bilen ykrar etmeklige ähmiýet berilýär. Pygamber alayhyssalam fakyhyň kalbyndan çykýan sözleri soltanyň gylyjyna daýanyp, yslamy ýaýratmagyndan ýokarda goýdy. Fakyhyň dürs imany gylyjyň ýardamy astynda uly güýje eýe bolýar. Ýöne fakyh gylyjyň öz maksadyny aýan etmeýändigini bilýär we adamlaryň kalbyndaky nadanlyk perdesini aýyrmaýandygyna düşünýär. Emma ol gylyç eýesine ýol görkezýär. Çünki, gylyç eýesi onuň gözegçilik edýän meselelerine ymtylýar we malyna el uzadýar. Bu ýagdaý iman gylyç eýesiniň kalbynda däl-de, dilinde bolsa şeýle bolýar. Dünýäde köplenç beýle ýagdaýlar ýüze çykyp durýar. Şonuň üçin Pygamber alayhyssalam: «Men bu adamlar: «Alladan başga Hudaý ýokdur» diýip aýdýançaýlar we oňa ýürekleri bilen uýýançaýlar söweşmeklige emr edildim» diýdi.

Emma ahyret barada aýdylanda onuň üçin malyň nepi ýokdur, belki kalbyň nurlarynyň, sylrlarynyň we päklenmeginiň peýdasy bardyr. Bu peýda diňe bir fykh ylmynyň üsti bilen ýetilýär. Eger fakyh fykh ylmyna yhlas bilen ýapyşsa, onuň da-

¹ Ýagny imany, namazy, zekatý, halal-haramy.

şyndan dilewarlyga we tebiçilik ylymlaryna daýansa, onda onuň işi netijeli bolar.

Namaz barada aýdylanda, fakyh dürs pitwalary bermelidir. Eger fakyh daş sypatyny oňaryp namaza dursa, içinden bolsa namazyň başyndan ahyryna çenli bazar gatnaşyklary baradaky pikire meşgul bolsa, onuň bu namazyndan ahyretde özi üçin hiç hili peýda tapmaz. Ol beýle pikire namazdan oň ýa-da soň özüni berip biler. Munuň özi ýürekden çykmaýan iman baradaky sözi dil bilen aýdan ýalydyr. Fakyhyň özi dürs pitwalara amal edip, beýleki bendelere görelde bolmalydyr.

Kalbyň yslama tabynlygy we oňa berlenligi ahyret amallaryndadyr. Zahyry amallar¹ diňe tabynlyk bilen peýda berer. Fakyh muňa goşulmaz, sebäbi bu onuň mowzugynyň daşyndadyr.

Zekat barada aýdylanda, onda fakyh oňa soltanyň talapларыna görä nazar salýar. Eger zekat berilmän saklansa, soltan ony hökümetiň güýji bilen alyp biler. Çünki, raýatlar soltanyň ygtyýaryndadyr. Hekaýat edilişine görä, Abu Ýusup² baýlygyny üstünden bir ýyl geçensoň, aýalyna peşgeş berer eken. Peşgeş berlen zatdan bolsa zekat alynmaýar. Bu ýagdaý barada Abu Hanypa³ (goý, Beýik Taňry oňa rehimdarlyk etsin!) aýdypdyrlar. Ol: «Bu onuň öz fykhydyr»⁴ diýdi. Hawa, onuň bu dünýäniň fykhydygy tassyk edildi. Ýöne onuň ahyretdäki zýany ähli jenaýatdan uludyr. Zyýanly ylmyň mysaly hem edil şunuň ýalydyr. Emma halal we haram barada aýdylanda bolsa ol takwalykdyr. Takwalyk bolsa hudaýhonlygyň esasy şerti bolup, ol diniň haram eden zatlaryndan saklanmakdyr. Takwaly-

¹ Zahyry amallar – daşky agzalar bilen berjaý edilýän amallar.

² Abu Ýusup Ensary – Abu Hanypanyň bir şägirdi (731-791 ý.ý.).

³ Ymamagzam diýlip tanalan beýik ymam Abu Hanypa Nugman ibn Sabyt (699-766) – hanapy mezhebini esaslandyryjy ymam.

⁴ Bu ýerde şunuň şerigatda dürsdügi, emma, hile ulanylyp, ony özgä däl-de aýalyna, ýagny özüniň ulanyp biljek kişisine berýändigini üçin onuň günäkärdigi aýdylýar.

gyň dört sany basgançagy bolýar. Birinji basgançakda kelemäni dürs aýtmak we ony kalbyň bilen ykrar etmek şert edilýär. Kelemäni terk etmek bilen ynsan yslam ähli bolmaklykdan çykýar. Bu şerti berjaý etmek görnetin haramdan saklanmakdyr. Ikinji basgançak ýagşyzadalaryň takwalygydyr hem-de haram ähtimallygy bar bolan şübhelerden saklanmakdyr. Pygamber alayhyssalam: «Şübhelenýän zadyňy terk edip, şübhelenmeýän zadyňy saýlap al!»; «Günä kalbyň titremesidir» diýdi. Üçünji basgançak takwalaryň takwalygydyr we berjaý edilmeginde harama eltmek howpy bar bolan halaly terk etmektir. Pygamber alayhyssalam: «Hiç bir adam harama eltjek halaly terk edýänçä takwa bolmaz» diýdi. Beýle takwalygyň bir mysaly, gybata eltmek ähtimallygynyň bardygy sebäpli adamlaryň ahwallary barada sözlemekden saklanmak, işdäniň açylmagyndan heder edip, lezzetli tagamlary iýmeklikden saklanmak ýaly zatlardyr. Dördünji basgançak syddyklaryň takwalygydyr we ol Allatagala gowuşmaga peýda bermeyän zatlardan daşlaşyp, ömrüň her bir pursatynda Taňrydan başga zatlaryň pikir-aladasyňy etmekden saklanmakdyr. Ömrüň her bir sagadyny sarp etmek bilen Taňrydan başga zatlaryň pikirini etmekden saklanmakdyr. Eger ynsan şu derejeleri bilýän bolsa we olary berjaý edýän bolsa, onda ol haram işi etmez. Bularyň birinji derejesinden başgasy fykh ylmynyň nazaryýetinden gelip çykýar. Fykyhyň nazaryýetini berjaý etmeklik kazylary we güwälik berýänleri takwalyga eltýär. Onuň ýaly adamlar adyllykda, dürslükde ýazgarylmaýar we ahyretde günäkär hasaplanmaýar.

Pygamber alayhyssalam: «Saňa her hili pitwa berseler hem, sen kalbyňa geňeş, kalbyňa geňeş, kalbyňa geňeş» diýdi.

Fakyh kalbyň duşmançylygy we onuň duşmançylyk bilen edýän işleri barada däl-de, eýsem ony düzetmegiň ýollary barada söz açýar. Fakyhyň kesgitnamalarynyň hemmesi dünýä bilen bagly bolup, ol fykh ylmynyň üsti bilen ahyret ýoluny dü-

zetmek baradadyr. Eger fakyh kalbyň häsiýetleri we ahyretiň hökümleri barada söz açsa, onda ol sözünü kärine düşünmek bilen başga ylymlardan mysal getirip aýdýar. Ol sözüne tebipçilik, hasap, ýyldyzlar, kalam we nahw ylymlaryndan, dana sözlerden, şygrylardan mysal getirýär.

Zahyr (fykh) ylmynyň ymamy Sufýan Söwri: «Zahyr (fykh) ylmynyň ahyretde hiç hili peýdasy bolmaz» diýdi. Çünki, alymlar ylma amal etmegiň ylmy bilmekden sogaplydygy baradaky pikire kesgitleme jähetden ylalaşdylar. Onsoň fykh ylmyny bilmek Allatagala ýakynlaşdyrýan işlerden däl diýip kim oýlap biler? Beýle alym, elbetde mejnundyr. Kalp we agzalar bilen amal etmek hormatly işdir.

Sen: «Näme üçin fykh ylmyny tebipçilik bilen deliller getirip deňeşdirmediň? Tebipçilik ylmy hem dünýä bilen baglanyşykly ahyryn!» diýip aýdarsyň. Dogry, tebipçilik ylmy hem dünýä bilen baglanyşykly. Ol bedeniň saglygy bilen meşgul bolýar. Şonuň üçin diniň düzüw berjaý edilmegi oňa hem bagly bolup durýar. Ýöne bu deňeşdirme musulmanlaryň ijmagyna gapma-garşy gelýär. Bu ýerde fykh ylmy bilen tebipçiligi deňeşdirmek däl-de, eýsem tapawutlandyrmak zerur. Fykh ylmy üç nukdaýnazardan tebipçilik ylmyndan hormatlydyr. Olaryň biri fykh ylmy şerigat ylmydyr we ol tebipçilik ylmynyň tersine esaslaryny pygamberlik ylhamyndan alýar. Tebipçilik ylmy bolsa şerigat ylmy däldir. Olaryň ikinjisi tebipçilik ylmyna syrkawlar, hassalar diýäýmeseň, ahyret ýoluna düşenleriň hiç biri mätäç bolmaýar. Hassalar bolsa azdyr. Olaryň üçünjisi fykh ylmy ahyret ylmynyň goňsusydyr. Çünki, ol agzalaryň amallarynyň nazaryýetidir, olaryň çeşmesidir, kalbyň sypatlarynyň terbiýeçisidir. Oňlanylýan amallardan oňlanylýan hem ahyrete halas bolan şekilde getirýän ahlaklar döreýär. Oňlanylmaýan amallardan oňlanylmaýan ahlaklar çykýar. Agzalaryň kalp bilen birleşýändigini bolsa ýaşyryn däldir. Emma saglyk

hem hassalykdan gutulmak ikisiniň maksady beden lezzetini tapmakdan ybaratdyr. Bu bolsa kalbyň däl-de, eýsem bedeniň sypatlaryndandyr. Hut şu sebäpli-de men fykhyň tebiçilikden hormatlydygyny ykrar etsem öte geçdigim bolmaz. Ahyret ýolunyň ylmyny fykh ylmyndan artyk tutsam hem uly gepledigim bolmaz. Çünki, ahyret ýolunyň ylmy fykh ylmyndan hormatlydyr. Eger sen: «Ahyret ýolunyň ylmyny düşündir» diýseň, onda ondan aňryçäkde ylym bolmaz. Bu ylym iki bölümden ybaratdyr, aýanlyk ylmy we ahlak gatnaşygy ylmy. Bu ylym batyn ylymdyr. Bu ylym hemme ylymlaryň ymtylýan aňryçäk maksadydyr. Erenleriň biri: «Men bu ylymdan nesibesi bolmadyk kişiniň ahyrynyň ýaramaz boljakdygundan gorkýaryn» diýipdir. Başga eren: «Iki sany häsiýeti bar bolan adama bu ylymdan hiç zat nesip bolmaz. Olar bedgat we ulumsylykdyr» diýipdir. Aýdylşyna görä, kim dünýäni söýse ýa-da nebsine tabyn bolsa, ol ahyret ylmyna ýetmez, belki beýleki ylymlara ýeter. Kim ahyret ylmyny inkär etse, onuň azaby köp bolar we ahyretiň lezzetlerinden hiç zat datmaz. Şahyrlaryň biri şeýle aýdypdyr:

Ahyreti ret edip, bolsa tekepbir kişi,
Azaba duçar bolmak, onuň ahyrky oň işi.

Aýanlyk ylmy syddyklaryň we Taňra ýakynlyk tapan welileriň ylmydyr. Bu ylym erbet ahlaklardan tämizlenen we päklenen bendäniň kalbyna siňen nurdur. Netijede, köp işler aýan bolýar. Syrly manylara açylýar. Allatagalany we onuň baky sypatlaryny bu ylym arkaly oňa aýan bolýar. Netijede, bu alyma Bu ylym pygamberlik, wahynyň hakyky manysy, şeýtanyň ynsany waswasa salyşy, perişdäniň¹ pygamberleriň ýanyna gel-

¹ Bu ýerde Jebraýyl perişde göz önünde tutulýar.

şi, olara pygamberlik ylhamynyň iberilişi, asmanlaryň we ýerleriň mülkleri bilen tanyşlygy, perişdeleriň hem şeýtanlaryň biri-birlerine gapma-garşy duruş ýollary, perişdeleriň toparlary bilen şeýtanlaryň toparlarynyň arasyndaky tapawut, jennet hem dowzah hakyndaky düşünje, gabyr azaby, Syrat köprüsi, mizan terezesi we ahyret hasaby hemmetaraplaýyn äşgär bolýar. Ol Alltagalanyň: «(Kyýamat günü her bendä): «Kitabyňy oka! Bu gün saňa garşy hasapçy hökmünde öz nebsiň ýeter» diýerler»¹ diýen aýatynyň, «Eger bilseler, hakyky ýaşaýyş ahyret ýaşaýşydyr»² diýen aýatynyň manysyna düşüner. Şeýle hem Taňry bilen duşuşygyň, Taňra ýakynlygyň, Taňrynyň dergähine bar-maklygyň, beýik derejeli menzilde ebedi bagtyýarlyga ýetme-giň, jennet ähliniň arasyndaky tapawutlaryň we başga zatlaryň manylaryna göz ýetirer. Onuň öwrenýän mowzuklaryny näçe sanasaň sanap oturmaly. Bu işleriň hemmesi şol makama ýet-medik adamlar üçin geň bolup görünýär. Beýle beýik derejäni Allatagala ýagşyzada bendeleri üçin taýýarlady. Ol dereje gu-laklaryň eşitmedik, gözleriň görmedik, ynsan kalbyna gelmedik pikiriniň derejesidir. Käbir adamlar bu zatlaryň pikire hem gel-meýän zatlary mysaly hökmünde hasapladylar. Başga bir topar bolsa olara hakyky manysynda düşündiler. Ýene bir topar adam aňynyň bu zatlara düşünmekden ejiz gelýändigini ykrar edýär. Ýene bir topar Taňryny tanamaklygyň ägirt işdigini tas-syklaýar. Bir topar bolsa Taňryny tanamaklygyň çägi hemme-leriň düşüniş biljek görnüşindedir» diýdiler. Taňry bardyr, eşidijidir, görüjüdir we sözleýjüdir.

Ine, biziň mukäşefe ylmyndan maksadymyz, Allatagala-nyň sypatlaryna we işlerine aň ýetirmäge perde bolýan päsgel-

¹ Gurhanyň 17-nji «Isra» süresiniň 14-nji aýaty.

² Gurhanyň 29-njy «Ankabut» süresiniň 64-nji aýaty.

çiliklerden we poslardan kalp aýnasyny päkläp, lowurdatmagyň serişdesini habar bermekdir.

Biz ahyret ýolunyň ylmy diýip şol kalbyň aýnasynyň şöhle saçyp, puçlugy aýan etmegine düşüňäris. Şol puçluk bolsa Beýik Taňry bilen ynsanyň arasynda duran perdedir we Onuň sypatlaryny bildirmeýän örtükdir. Ynsan kalbyny nebis arzuwlaryndan saplamak hem päklemek, ähli ýagdaýda pygamberlere, (goý, olara Taňrynyň ýalkawy we salam bolsun!) uýmak bilen ol örtügi aýryp biler. Oňa kalbyň aýnasynyň päklenmeginiň şöhle saçyş mukdaryna laýyk mukdarda hakykatyň syrlary aýan bolar. Ýöne ol beýle hala diňe kalbyňy türgenleşdirmek bilen ýetip biler. Kalp türgenleşiginiň usullary barada biz öz ýerinde aýdarys. Bu ylym barada diňe şol makama ýeten adam kitaplarda setirleri ýazýar we Taňrynyň beýle nygmatlary hakynda söz açýar. Çünki, ol bu agzalan ýoly ýörän we ol ýoluň syrlaryny düşünen adamdyr. Ine, şu ýaşyryn ylym Pygamber alayhyssalamyň: «Ol ylym gizlenen dür ýalydyr. Oňa diňe Taňryny tanan adamlar düşüňärler. Eger olar bu ylymdan söz açsalar, olara diňe özlerini tekepbir alyp barýan topar nadanlyk ýükläp biler. Siz Taňrynyň onuň ýaly öz pazlyndan ylym beren adamsyny harlamaň. Çünki, Taňry hem ylym berlende olary harlamady» diýen sözünde şu ylym göz önünde tutulýar.

Emma ikinji topar ahlak gatnaşygy baradaky ýa-da kalbyň hallary hakyndaky ylymdyr. Ahlak sypatlaryndan oňlanylýanlary sabyrly bolmak, Taňrydan howpda bolmak, Oňa şükür etmek, Ondan razy bolmak, halalhonlyk, takwalyk, kanagatly bolmak, sahylyk, hemme hallarda Taňrynyň ýagşylyklaryny bilmek, adamlar barada ýagşy pikirde bolmak, olar bilen ýagşy gatnaşykda bolmak, dogruçyllyk, päklik ýaly gylyk-häsiýetlerdir. Bu hallaryň hakykatyny, çäklerini, sebäplerini, alamatlaryny ol ahlaklar gowşak bolan ýagdaýynda olary güýçlendirmegiň ýollaryny bilmek ahyret ylmyna alyp barýar.

Ahlak sypatlaryndan oňlanylmaýanlary garyplykdan howp etmek, çaksyz gaharlanmak, ýigrenç, göriplik, bahyllyk, aldawçylyk, beýik mertebe islemek, öwülmegi halamak, dünýäde uzak lezzetli ýaşamagy gowy görmek, ulumsylyk, duşmançylyk, tamakin bolmak, gysgançlyk, baý ýaşamagy gowy görmek, şükür etmezlik, bozuklyk, baýlara ýaranjaňlyk etmek, garyplary halamazlyk, öwünjeňlik, bäsdeşlik etmek, bol ýaşaýşa hondanbärsi bolmak, kişiniň hakyny äsgermezlik bilen iýmek, peýdasyz sözleri geplemek, köp geplemek, öz pikiriňi gögertmek, adamlardan gowy geýinmek we gowy iýip-içmek, özüňi gowy görmek, öz aýybyňy ýaşyryp, adamlaryň aýyplaryny ile ýaýmak, ýüregiňde gaýgy-gamy köp saklamak, Taňrydan gorkmagy kalbyňdan çykarmak, kişä zulum etmek, ýaltalyk, hyýanat etmek, mekirlik, aldawa salmak, ýüregiň gatylygy, gödeklik, dünýä şatlanmak, öten zada gynanmak, wagşylyk, haýwanlara sütem etmek, harsallyk, ýeňilkelleklik, utançsyzlyk, geçirimsizlik ýaly gylyk-häsiýetlerdir. Bu ahlaklar kalbyň bozuklygyna alyp barýan ýaramaz işleriň ýüze çykmagyna sebäp bolýar.

Beýle ahlaklaryň çöwre tarapy oňlanylýan ahlaklar bolup, olar tagatyň we Taňra ýakynlygyň çeşmesiniň gözbaşlarydyr. Olaryň hakykatlarynyň sebäplerini, miwelerini, terbiýelenişini öwrenýän ylym ahyret ylmydyr. Bu ylym ahyret ylmlarynyň pitwalarynda parzy aýndyr. Bu ylmyň görkezmelerini berjaý etmedik kişi bu dünýäde hökümdaryň tabşyryklaryny berjaý etmedik adamyň onuň gylyjyndan heläk bolşy ýaly, ahyretde Beýik Taňrynyň gazabyna sataşyp heläk boljakdyr. Fakyhlaryň parzy aýna ähmiýet berşi dünýä işlerine ähmiýet berşinden has ýokarydyr. Çünki, parzy aýn ahyretiň bähbitleri bilen baglanyşyklydyr. Eger fakyhdan bu ahlaklaryň biri barada, meselem yhlas ýa-da Taňra bil baglamak, ýa-da ikiýüzlülük barada soralsa, onda ol onuň parzy aýndygyny we oňa ähmiýet bermezligiň

ahyretde heläk ediji zatdygyny aýdar. Eger sen ondan birnäçe parzy aýn barada sorasaň, onda ol saňa telim jiltlerden mysallary aýdyp berer. Saňa onuň sözlerini gije-gündiz dynuwsyz öwrenmekligiň, ýat beklemekligiň olardan gapyl bolmazlygyň zerur. Çünki, bu zatlar diniň ähmiýet berýän zatlarydyr.

Eger bende diniň hakyny berjaý etjek bolsa, onda ol ilki parzy aýn bolan zatlary, soňra parzy kifaýa bolan zatlary öwrenmelidir. Ýurtda gaýry dinlerden bolan ençeme tebipler bar. Tebiplere olardan ilki tebipçilik ylmynyň fykh ylmy bilen baglanyşykly zatlaryny, soňra başga zatlaryny öwrenmek wajyp. Biz ylym bilen şeýle tertipde meşgul bolýan adamlary az görýäris. Olaryň köpüsi galapyn fykh ylmynyň üstünde dawa-jedel etmeklige meşgul bolýarlar. Ýurt bolsa pitwa we jogap berýän fakylardan doly. Eger olar parzy aýnyň wajypdygyny bilýän bolsalar, onda adamlaryň parzy kifaýa bilen başagaý bolup ýörmeklerine we wajyp däl zatlara meşgul bolup ýörmeklerine rugsat bermezdiler. Tebipçilik ylmy ahyret işlerine ýetmekligi ýeňilleşdiriji serişde bolmaýar. Ýetimleriň hakyny iýmeklik, wezipä kowalaşmak, dost-ýarlary hökümet işlerine çekmek, göwnüňe ýaramaýan adamlara azar bermek ýaly ýaramaz ahlaklar fakylaryň bozuklygy sebäpli ýüze çykýar.

Din ylmy ýaramaz alymlaryň bardyklary sebäbinden ýitip ýok bolmaga ýakyn geldi. Ýöne Beýik Taňrynyň özi hak işe ýardam berijidir! Biz Onuň özünden beýle alymlaryň şerinden saklamak üçin pena soraýarys. Beýle alymlaryň adamlara al salmagy geçirimli Taňrynyň gaharyny getirýär we şeýtany şatlandyrýar. Adamlar daşky sypatyny bejeren kişileri batyny ylymlary kalbynda ornaşdyran welilerden takwa hökmünde öňe sürýärler.

Ymam Şapygy (goý, Beýik Taňry ondan razy bolsun!) Şeýban Ragynyň (çopanyň) önünde çaganyň mekdepde mugallymyň önünde oturyşy ýaly çök düşüp oturardy hem-de: «Şeýle

ýagdaýda näme edeýin» diýip, dürli zatlar barada sorardy: «Heý, seniň ýaly alym adam, munuň ýaly çarwa arapdan ylym öwrenermi?» diýip, sorapdyrlar. Onda ol: «Bu adam biziň bilmeýän zadymyzy bilýär» diýip jogap beripdir.

Ahmet ibn Hanbal (goý, Beýik Taňry ondan razy bolsun!) bilen Ýahýa ibn Mugyn ikisi Magruf Kerhiniň¹ ýanyna baryp, düşünmeýän zatlaryny ondan soradylar. Ol ikisi zahyr ylymda makamlary boýunça Magruf Kerhiden pesdi we ondan köp zatlar hakynda soradylar. Olar nädip soramasynlar. «Sebäbi Pygamber alaýhyssalamdan: «Eger Gurhandan we sünnetden tapmadyk meselämiz bilen ýüzbe-ýüz bolsak, näme edeli?» diýip soranlarynda: «Siz ýagşyzadalardan soraň we olary özüňize nesihatçy tutunyň» diýipdir. Şonuň üçin: «Zahyr alymlar ýeriň zynatydyr, batyn alymlar bolsa asmanyň zynatydyr» diýilýär.

Jüneýit² (goý, Beýik Taňry oňa rehimdarlyk etsin!): «Maňa ussady m Sary Sakaty bir gün menden: «Sen meniň ýanymdan gideniňden soň kim bilen söhbet edip otyrýsň?» diýip sorady. Men: «Muhasyby³ bilen» diýdim. Ol: «Sen dogry edýärsiň. Onuň edebinden we ylmyndan al. Emma kelim hakdaky sözlerine gulak salma. Ony kelimçylara goý» diýdi. Soň men ussady myň: «Alla seni öňürti hadysda alym etsin we soň sopy etsin. Öňürti sopyçylyk ylmyny bermesin» diýendigini eşitdim. Ol bu sözi bilen hadys ylmyny okanyňdan soň tasawwuf (sopyçylyk) bilen meşgullananyň baýlyk tapjakdygyny, ylymsyz sopyçylyga giren kişiniň heläk boljakdygyny aýtmak isledi».

¹ Abu Mahfuz Magruf ibn Firuzan Kerhi – yslamyň beýik alymlarynyň biri. Ol 204/820-nji ýylda aradan çykýar.

² Abulkasym ibn Muhammet Jüneýit Bagdady (822-910) – beýik sopy pirleriň biri.

³ Abu Abdylla Hars ibn Eset Muhasyby – sopy pirleriň biri. Ol 243/858-nji ýylda dünýäden ötyär.

Sen maňa: «Näme üçin kelam we pelsepe ylymlarynyň görnüşleri baradaky pikiriniň hakynda söz açyp, olaryň oňlanylyşan ýa-da oňlanyлмаýan ylymlardygyny açýklamaýarsyň?» diýersiň. Meniň saňa bu nukdaýnazardan aýttjak jogabym şeýle bolar.

Kelam ylmy Gurhandan we hadyslardan gelip çykýan delilleri öz içine alýar. Deliller ýoýulmaga sezewar bolandyklary sebäpli ýa-da oňlanyлмаýan jedellerden (Jedeller bedgatdyr. Bedgatyň beýany öz ýerinde, yzda berler) ýa-da gapma-garşy taglymatlara eýerýän akymlyaryň döreden özara pitnelerinden we din bilen hem, yslamyň ilkinji asyrynda düzülen esaslardan hem baglanyşygy bolmadyk, gulaklara ýakmaýan toslamalardan, manysyz sözlerden, adamyň tebigatyny ýadawlyga salyjy uzyn-uzyn makalalardan we girişlerden ybaratdyr. Biziň döwrümüzde kelam ylmy baradaky parasat Gurhanyň we sünnetiň talaplaryna ýugrulyp özgerdi. Alymlar bu ylmy şübheleden päkläp, maksadalaýyk tertibe saldy. Bu parasat zerurlyk sebäpli ýüze çykdy we ol bedgatçy alymlaryň ündewlerine garşy göreşmegiň ygtybarly serişdesi derejesine ýetirildi. Biz bu parasat barada, eger Hudaý halasa, indiki bapda aýdyp geçeris.

Emma pelsepe ylmy barada aýdylanda bolsa, onda ol diňe ýeke özi özbaşdak ylym bolman, eýsem dört sany bölümiň özara baglanyşygyna daýanýar. Olaryň birinjisi, hendese¹ (geometriýa) we hasap ylmydyr. Bu iki ylym, öňde aýdylýp geçilişi ýaly, mubah ylymlardyr. Olara içgin aralaşmakdan diňe oňlanyлмаýan ylymlaryň täsirine düşmekden heder edýän alymlar saklanýarlar. Bu iki ylma meşgul bolýanlar olaryň syrlaryna çuňňur aralaşmak bilen çäksizligiň önünde ejiz gelmekleri sebäpli bedgata sezewar bolýarlar. Munuň özi derýanyň kenarynda duran çaganyň suwa gaçmakdan gorkmagynyň ýa-da döw-

¹ الهندسة Al-hendese – geometriýa.

rüň musulmanlarynyň kapyrlar bilen gatyşmakdan heder etmekleriniň mysaly ýalydyr. Olaryň ikinjisi mantyk¹ ylmydyr. Ol hem şol bir delilleri beýan ediş nukdaýnazaryndan derňeýär we kalam ylmyna degişli edilýär. Olaryň üçünjisi ylahyýet ylmydyr. Ol Taňrynyň zatyny (özünü) we sypatlaryny öwrenýär. Bu ylym hem kalam ylmynyň düzümine girýär.

Pelsepe barada aýdylanda hem ony pelsepeçi alymlar ylymyň özge bir usullary bilen däl-de, eýsem käbir akymlaryň küpürlişe, nazaryýetçi alymlaryň bolsa bozuk garaýyşlara düşendikleri bilen özbaşdak ylym hökmünde öňe çykardylar. Edil şunuň ýaly, mugtazyly akymynyň taglymaty hem özbaşyna bir ylym däl. Çünki, ony esaslandyryjylar mütekellimlerden bolan nazaryýetçi alymlaryň bir toparydyr. Olar özleriniň bozuk taglymatyny ylym hökmünde öňe sürdüler.

Olaryň dördünjisi tebigat ylymlarydyr. Olaryň käbiri şeri-gata we hak dine tersdir. Munuň özi nadanlykdyr we tebipleriniň garaýyşlaryna laýykdyr. Çünki, tebigatçy alym hemme jisimlere özgermek we hereket etmek jähätinden garaýar. Emma tebigat ylymlary olara mätäç däl. Diýmek, kalam ylmy hem bedgatyň hyýallaryndan köpçüligiň kalplaryny goramak nukdaýnazaryndan hemme ylymlara mätäçlik çekýär. Bu mätäçlik bedgatyň peýda bolmagy bilen baglanşykly ýüze çykdy. Edil şuna meňzeş mätäçlik hajylaryň ýolunda araplaryň olara zulum etmekleri we ýol urmaklary sebäpli hem döreýär. Eger araplar beýle hereketlerini taşlasalardy, onda gorag mätäçligi aradan aýrylardy. Bedgatçylar özleriniň dini manysyz ýoýmalaryny bes etseler, onda dine sahabalaryň (goý, Taňry olardan razy bolsun!) döwründäki bolşundan artykmaçlyk girizmek gerek bolmazdy. Şonuň üçin mütekellim özüniň dindäki çägin bil-melidir. Onuň dindäki tutýan orny hajyň ýolundaky goragçy-

¹ المنطق Al-mantyk – logika.

nyň orny ýalydyr. Mütekellim goragdan we nazaryýetden mahrum bolsa, onda ahyret ýoluny söküp bilmez, kalplary bu ýola gönükdirmegi başarmaz. Onuň ýaragy dini ylymlardan ybarat bolmalydyr. Mütekellimiň dinde ynançdan başga ýaragy bolmaly däl. Ol şol ynanjy köpçülige ýaýratmalydyr. Ol ynanç kalbyň we diliň amallarynyň jeminden ybaratdyr. Mütekellim köpçülikden jedel we gorag kärini ele alandygy bilen tapawutlanýar.

Emma biziň mukäsefe ylmynyň beýanynda Taňryny tana-mak, Onuň sypatlary, işleri bilen tanyşmak we Taňry bilen bendesiniň arasyndaky gatnaşygy bilmek babatda aýdan zatlarymyz dogrusynda aýdylanda bolsa, bu zatlar kelim ylmynyň hasyl bolmaýar, belki kelim ylmy olara gorag perdesi bolar. Taňryny bilmek yhlas etmek bilendir. Yhlas etmegi bolsa Taňry dogry ýola gönükmegiň girelgesi edip goýdy. Bu nukdaýnazardan Taňry: «Biz özümize yhlas edýänleri hökman dogry ýola salarys. Elbetde, Taňry ýagşy işlere yhlas edýänler bilendir»¹ diýdi.

Yslam ymmatynyň mertebeli alymlary fakylar we mütekellimlerdir. Olar Taňrynyň ýagşy adamlarydyr. Onsoň olaryň derejeleri din ylmynda nähili beýle pes derejä inderilýär?» diýip aýdarsyň. Bilip goý! Hakykaty Hakdan däl-de, eýsem yn-sanlardan gözleýän, azaşmaklyk çölünde azaşar. Eger sen hakykat ýolagçysy bolsaň, onda Haky tana. Egerşeýtseň hakykat ählini taparsyň. Sahabalar kelim we fykh ylymlaryny däl-de, eýsem ahyret ylmyny, onuň ýolunda ýöremegi bilendikleri bilen beýleki adamlardan tapawutlanýardylar. Abu Bekr (goý, Beýik Taňry ondan razy bolsun!) oraza köp tutandygy ýa-da namaz köp okandygy ýa-da söz, ýa-da rowaýat köp aýdandygy, ýa-da köp pitwa berendigi bilen däl-de, eýsem Pygamberleriň

¹ Gurhanyň 29-njy «Ankabut» süresiniň 69-njy aýaty.

serweri (goý, Taňrynyň oňa ýalkawy we salamaty bolsun!) güwä geçişi ýaly, kalbynyň asylyldygy bilen tapawutlanýardy. Seniň hem bu syryň gözleginde talabyň güýçli bolsun! Çünki ol nepis göwherdir we syrly dürdür. Pygamber alayhyssalamyň daşyny münläp sahabalar (goý, Taňry olaryň hemmesinden razy bolsun!) gurşap alýardy. Olaryň hemmesi Taňryny tanan alymlardy. Pygamber alayhysallam olary öwerdi. Ýöne sahabalardan ýekeje kişi kelam ylmyny bilýärdi we on töweregi adam diýäýmeseň, galany pitwa hem berip bilmändir. Ibn Omar¹ (goý, Taňry ondan razy bolsun!) özünden bir meseläniň çözgüdi barada pitwa soran kişä: «Sen pylan emiriň ýanyna git! Ol adamlaryň garamatyny monjuk düzümleri ýaly edip boýnuna dakdy. Muny hem onuň boýnuna geçir» diýerdi. Ol bu ýerde pitwa çykarmaklyga hökümdarlaryň ygtyýarlydygyny göz önünde tutdy. Omar (goý, Taňry ondan razy bolsun!) dünýäden ötende, Ibn Mesgut:² «Ylmyň ondan dokuz ülüşi öldi» diýdi. Adamlar oňa: «Beýle diýmek bilen sen nämäni göz önünde tutýarsyň?» diýdiler. Ol: «Men bu ýerde ylm hökmünde hökümler we pitwalar ylmyny däl, ilähi magrypeti (Allany tana-maklygy) göz önünde tutýaryn» diýdi. Görýärsiň, ol, kelam we jedel ylmyndan gürrüň hem gozgamady. Sen näme üçin Omar-ryň ölümi bilen ondan dokuz ülüşi giden ylma höwes etmeýärsiň? Kelam we jedel ylmynyň gapysyny hezreti Omar ýapypdy.

Şeýle-de seniň: «Alymlaryň tanymalragy fakylar we mütekellimlerdir» diýen sözüňe meniň jogabym şeýledir: «Taňrynyň dergähinde mertebeli bolmak bilen adamlaryň ýanynda mertebeli bolmak başga-başga zatlar. Abu Bekriň (goý, Taňry ondan razy bolsun!) şöhraty halypalyk bilendi. Ýöne onuň ýaşyryn mertebesi hem bardy. Ol onuň kalbynyň asylylygydy.

¹ Abdylła ibn Omar – halypa Omaryň ogly. Ol 693-nji ýylda Mekgede 84 ýaşynda dünýäden ötýär.

² Abdylła ibn Mesgut – sahabalaryň biri. Ol 653-nji ýylda Damaskda ölüär.

Omaryň (goý, Taňry ondanrazy bolsun!) şöhraty syýasat bilendi, mertebesi bolsa taňryhonlyk ylmy bilendi. Onuň ölümi bilen bu ylmyň dokuzdan bir ülüşi gitdi. Şeýle hem onuň mertebesi özüniň hökümdarlygynda raýatlaryna adyllygy, mähribanlygy bilen Taňra ýakynlyk gazananlygyndadyr.

Şöhrata kowalaşýan adam üçin şöhrat heläk ediji bolup biler. Mertebe ýaşyryn hem bolup biler. Ýaşyryn mertebä fakylaryň we mütekellimleriniň köpüsi ýetip bilmeýär. Alymlar mertebe jähetinden ylym hem pitwa bilen Taňryny gözleýjilere Pygamber alayhyssalamyň sünnetini goramak bilen tapawutlanan, beýle hereketden şan-şöhrat yzlamaýan alymlara bölünýär. Bular Beýik Taňrynyňrazylygyny gözleýän alymlardyr. Olaryň Taňrynyň dergähindäki mertebeleri pitwalary we nazaryýetleri bilen Taňrynyň jemalyny gözleýişlerine görä däl-de, eýsem ylymlaryna amal edişlerine görädir. Çünki, her bir ylym amal edilşine görä miwe berýär. Her bir amal ylym däl-dir. Tebip hem ylmy bilen Taňra ýakynlyk gazanyp biler. Ol ylymyna Taňryrazylygy üçin amal etse, sogap tapar. Soltan Taňry bilen halkyň arasynda durýar. Eger ol Taňrynyňrazylygy üçin iş ýöretse, Taňry ondanrazy bolar we din ylymyna ökdeliği üçin däl-de, Taňra ýakynlyk gazanmak maksady bilen eden amaly üçin sogap gazanar.

Taňra ýakynlyk getirýän zatlaryň üç sany görnüşi bolýar: 1. Ýönekeý ylym. Ol aýanlyk ylmydyr. 2. Ýönekeý amal. Ol Soltanyň adyllygy, işi tertip-nyzam bilen alyp barmagy we ş. m. 3. Ahyret ýolunyň ylmy. Bu ylmyň eýeleri alymlar we amal edijilerdir. Sen özüňe bakyp, Taňry üçin ylym öwrenen we amal eden adamlaryň toparynda bolmaga çalyş. Munuň özi seniň üçin möhüm zatdyr. Bir şahyr şeýle aýdypdyr:

Eşiden zadyňa däl, ynan göz bilen görseň,
Gün dogansoň ne peýda, Zuhala¹ sary ýörseň.

Indi, biz öten fakyhlaryň ömürbeýanlary baradaky söhbetimize geçeliň. Sen mezhepbaşy fakyhlaryň yzyndan ýöränleriň olara nähili zulumlary edendiklerini we kyýamat günü iň uly duşmanlarynyň olardygyňa göz ýetirersiň. Çünki, bu fakyhlar ylmy Taňry razylygyndan başga zat üçin ulanmaklygy maksat edinmediler. Biz olaryň ahwallary barada «Ahyret alymlarynyň alamatlary» diýen bapda söz açarys. Olar diňe fykh ylmyna berilmän, eýsem kalplar ylmyna hem meşgul boldular we ömürlerini ylymlaryny öwretmeklige we kitap ýazmaklyga sarp etdiler. Bu fakyhlar pitwa ylmynda garaşsyz alymlardy. Biz aşakda Şapygy, Mälik, Ahmet ibn Hanbal, Abu Hanypa we Sufýan Söwri (goý, Taňry olaryň hemmesine rehimdarlyk etsin!) barada yslamyň fakyhlarynyň aýdan sözlerini getirýäris. Olaryň her biri ybadathon, takwa, ahyret ylymlaryny ökde bilýän we adamlaryň dünýewi we ahyret bähbitlerini goraýan fakyh alymlardy.

Ymam Şapygy (goý, Taňry oňa rehimdarlyk etsin!) gijäni üçe bölüp, onuň üçden bir bölegini ylym üçin, üçden bir bölegini ybadat üçin we üçden bir bölegini uka sarp ederdi. Rabyg şeýle aýtdy: «Şapygy (goý, Taňry oňa rehimdarlyk etsin!) oraza aýynda Gurhany altmyş gezek namazda hatm ederdi. Onuň talyplaryndan bolan Buwaýty hem ussadyňa öýkünip, oraza aýynda her gün Gurhany hatym ederdi» Hasan Karabisi: «Men Şapygynyň ýanynda birnäçe gije ýatdym. Ol gijäniň üçden birini namaz okap geçirýärdi we her rekagatda elliden ýüze çenli aýat okaýardy. Özi hem rehmet aýatlary gabat gelende Allatagaladan hemme musulmanlar üçin rehmet soraýardy, azap

¹ Zuhäl – Ömrizaýa ýyldyzy.

aýatlary gabat gelende Taňrydan azapdan halas etmegini dilär-di» diýdi. Onda howpda we umytda bolmak gylyklary jemlenendi. Elli aýat bilen çäklenmegi onuň aýatlarynyň syrlaryna çümmegine we syrlar barada oýlanmagyna delildir. Şapygy (goý, Taňry oňa rehimdarlyk etsin!) şeýle aýtdy: «Men on ýyldan bäri doýagarna tagam iýmedim. Çünki, doýmak göwräni agraldýar, kalby doňýürek edýär, aňy gidirýär, ukyny getirýär, ybadata gowuşgynsyzlyk döredýär» diýdi. Onuň dokluk baradaky paýhasy hakynda we ybadata yhlasly ýapyşyşy dogrusynda oýlanyp gör. Ol doklukdan ybadat üçin saklandy. Çünki, ybadatyň başy-tagamy az iýmekdir. Şapygy (goý, Taňry oňa rehimdarlyk etsin!) şeýle aýtdy: «Men Taňrynyň ady bilen ýalandan hem, çyndan hem ant içmedim». Gör, onuň Taňra sylag-hormaty nähili eken! Munuň özi onuň Beýik Taňryny içgin tanaýanlygynyň alamatydyr. Şapygydan (goý, Taňry ondan razy bolsun!) bir mesele barada soralyppdyr. Ol bir salym dymyp durupdyr. Oňa: «Eýsem sen sowala jogap bermejekmi?» diýipdirler. Ol: «Men dymmaklygyň ýa-da jogap bermekligiň haýsynyň artykmaçdygyny düşünýänçäm dymmaklygy saýlap adym» diýipdir. Gör, onuň diline ygtyýar edişi nähili eken! Çünki, dil fakylarlarda iň bir musallat getiriji agzadyr. Şonuň üçin ol dilini saklap, ondan üstün gelýär we diňe anyk jogaplary berýär. Bu ymam artykmaç sözi sözlemeýärdi. Ahmet ibn Ýahýa ibn Wezir şeýle aýtdy: «Şapygy (goý, Taňry oňa rehimdarlyk etsin!) bir gün çyra bazaryna çykdy. Biz onuň bilen bile barýardy. Ylym ählinden bolan bir kişi bir adama paýyş sözleri aýdýardy. Şapygy bize tarap öwrülip: «Siz beýle sözleri aýtmakdan diliňizi saklaýşyňyz ýaly, gulagyňyzy hem diňlemekden saklaň. Çünki, diňleýji aýdyjy bilen şarikdir. Akmak öz gabynda hapa zady görüp, ony siziň gabyňyza boşatmak isleýär. Erbetleriň sözlerini diňleýänleriň günäkär boluşlary ýaly, diňlemän ret edýänler hem bagtlylyga ýeterler» diýdi. Şapygy

(goý, Taňry ondan razy bolsun!) şeýle aýtdy: «Bir dana beýleki bir dana şeýle hat ýazdy: «Maňa ylymdan paý berildi. Sen ylymyň günä garaňkylygyna bulama! Ýogsa sen ylym ähliniň ylymlarynyň nury bilen ýörejek gününde (ýagny, kyýamat gününde) garaňkylykda galarsyň». Şapygy (goý, Taňry ondan razy bolsun!) ýene şeýle aýtdy: «Alla söýgüsi bilen dünýä söýgüsini kalbymda bir ýerde jemlärin diýip öňe sürýän adam ýalançydyr». Humeýdi şeýle aýtdy: «Şapygy (goý, Taňry oňa rehimdarlyk etsin!) hökümdarlaryň biri bilen Ýemene gitdi, ol ýerden on müň dirhem bilen Mekgä bardy. Onuň üçin Mekgeden çykylýan ýerde çadyr dikdiler. Onuň ýanyna çar tarapdan adamlar gelip başlady. Ol ýanyndaky ähli pullary paýlap, ol ýerden çykyp gitdi. Bir gezek hammama girip çykanda, hammamça köp pul berdi. Ýene bir gezek onuň gamçysy elinden gaçyp, ýere düşdi. Bir adam gamçyny ýerden galdyryp, oňa berdi. Ol onuň bu hyzmatynyň haky üçin oňa elli dinar berdi». Şapygynyň (goý, Taňry ondan razy bolsun!) sahylygy uçursyz zordy.

Sahylyk-takwalygyň başydyr. Çünki, ol gowy görýän zadýňdan özüni saklamakdyr. Sahylyk bar bolsa, mal senden aýrylmaz. Takwalyk dünýäni özüňden pes tutmakdyr. Onuň takwalygynyň güýçlüdigine, Taňrydan gorkusynyň zordugyna we ahyret aladasyna gujur bilen ýapyşandygyna şu rowaýat delildir.

Bir gün Sufýan ibn Uýaýna¹ çuň manyly bir hadysy rowaýat edende, Şapygy muňa çydaman, özünden gitdi. Sufýana: «Ol öldi» diýdiler. Ol: «Zamananyň ýagşy adamsy ölüpdür» diýdi. Abdylly ibn Muhammet Balawydan şeýle söz aýdylýar: «Men we Omar ibn Nebata ikimiz oturyp, ybadathonlar we

¹ Abu Muhammet Sufýan ibn Uýaýna ibn Abu Ymran Meýmun Hilaly Kufy (725-813) – meşhur hadysçy alym.

takwalar barada söhbet etdik. Omar: «Men Muhammet ibn Idris Şapygydan (goý, Taňry ondan razy bolsun!) takwarak hem dilewarrak adamy görmedim» diýdi. Bir gün men, ol we Harys ibn Lubeýt üçümüz Sapa gitdik. Harys – Salyh Murrynyň¹ ýagşy şägirtleriniň biridi. Ol Gurhan açyp, okap başlady. Onuň sesi gulaga ýakymlydy. Ol şu aýaty okady: «Bu gün (kapyrlaryň) geplemeýän we olara geplemäge rugsat berilmeýän gündir. Olar ötüňç sorarlar».² Men Şapygynyň (goý, Taňry oňa rehimdarlyk etsin!) bu aýaty diňläp, reňkiniň üýtgändigini, göwresiniň titräp başlandygyny, güýçli tolgunma düşendigini, özüni ýitirendigini gördüm. Ol özüne gelensoň: «Eý, Taňrym! Özün meni kezzaplaryň makamyna düşmekden we gapylyk belasyndan saklawer! Eý, Taňrym! Aryplaryň kalplary Seniň erkiňe tabyndyr. Eý, Taňrym! Jomartlyk mülküňden maňa sahylyk üleşüni eçil! Aýyp ýapmak hazynaňdan hormata mynasyp bolmak nesibäni ber! Etmişimi jemalyň keremi bilen geçir!» diýdi. Soňra biz Harys bilen ýolumyzy dowam etdirip, Bagdada geldik. Görsem ymam Şapygy hem ol ýerde eken. Men bir gün Dejele derýasynyň kenarynda oturyp, täret almaga başladym. Meniň ýanyma bir adam gelip: «Eý, oglan! Täretiňi ýagşy alsaň, Taňry saňa dünýäde we ahyretde ýagşylyk eder» diýdi. Men öwrülip garasam, bir topar jemagat bir alymyň yzyna düşüp barýar. Täretimi tamamlap, onuň ýanyna bardym. Ol maňa ýüzlenip: «Seniň menden hajatyň barmy?» diýdi. Men: «Hawa Allatagalanyň özüňe öwreden ylmyndan maňa bir zat öwret» diýdim. Ol: «Kim Taňra yhlasly bolsa, ol halaslyk tappar. Kim şu gün dinine mähriban bolup, takwalyk etse, ertir onuň gözleri sogap görmek bilen şatlanar. Saňa ýene bir zat aýdaýynmy?» diýdi. Men: «Hawa» diýdim. Ol: «Imanyňy emri

¹ Ýagny, Salyh ibn Bişr Murry – ymam Şapygynyň döwürdeş alymy.

² «Murselat» 77-nji süresiniň 36-njy aýaty.

magrup,¹ nehi münker² we Tañrynyň emrini berjaý etmek bilen kämil et. Ýene bir zat aýdaýynmy?» diýdi. Men: «Hawa» diýdim. Ol: «Dünýäde takwa bol, ahyretde sogap umyt edýän bol, hemme işleriňi Tañry üçin yhlasly et. Şonda sen halas bolujylaryň toparyndan bolarsyň» diýdi. Soňra ol gitdi. Men: «Ol kim?» diýdim. Adamlar: «Ol Şapygy» diýdiler. Gör, ol nähili wagyz edýär eken! Munuň özi onuň takwalygyna, Tañrydan howpunyň çäksizdigine delildir. Beýle howp we takwalyk diňe Tañryny tanan adamlarda bolýar. «Elbetde, Tañrydan Onuň alym bendeleri gorkýandyr»³ Şapygy (goý, oňa Tañry rehimdarlyk etsin!) Gurhandan we hadyslardan gelip çykýan ylymlary ýagşy bilendigi sebäpli beýle howpa we takwalyga eýedi. Çünki, Gurhanda we hadyslarda öňdäkileriň we soňdakylaryň pähim-paýhaslary bardyr.

Şapygynyň (goý, Tañry ondanrazy bolsun!) kalbyň syrlarynyň we ahyret ylymlarynyň alymydygyny ondan miras galan paýhaslardan bilmek mümkin. Ondan bir gezek ryýa⁴ barada soraldy. Ol muňa: «Ryýa – alymlaryň kalp gözleriniň öňüne haý-höwesiniň ornaşdyran bir pitnesidir. Alymlar nebisleriniň arzuwyna tabyn bolup, oňa meýil etseler, amallary zaýa ederler» diýip jogap berdi. Şapygy (goý, Tañry oňa rehimdarlyk etsin!) ýene: «Sen şöhratparaz bolmakdan gorkýan bolsaň, onda ne mukdar sogap isleýändigini, haýsy azapdan gorkýandygyň, nähili geçirimlilige şükür edýändigini, nähili belanyň özüňi howsala salýandygy barada oýlan. Eger sen bu zatlaryň biri barada pikir ýöretseň, onda amalyň saňa kiçi bolup görner» diýdi. Gör, ol ryýanyň we şöhratparazlygyň hakykatyna nähili

¹ Emri magrup – adamlary ýagşy işleri etmäge ündemek.

² Nehi-münker – adamlary bozuk işleri etmezlige ündemek.

³ Gurhanyň 35-nji «Fatyr» süresiniň 26-njy aýaty.

⁴ Ryýa – özüňi mertebeli edip görkezmäge çalyşmak.

kesgitnama berýär. Bu zatlaryň ikisi hem kalbyň uly apatlaryndandyr.

Şapygy (goý, Taňry ondan razy bolsun!): «Kim özüni haramdan saklamasa, ylmy oňa peýda bermez» diýdi. Ol ýene: «Kim ylmy bilen Taňrynyň erkine tabyn bolsa, ol Taňrynyň syrlar hazynasyndan peýdalanar» diýdi. Abdylkadyr ibn Abdyleziz şeýle aýtdy: «Ol ýagşy hem takwa adamdy. Men ondan takwalygyň meseleleri barada sorardym». Şapygy (goý, Taňry ondan razy bolsun!): «Sabyrly bolan adam derejä ýeter. Derejä diňe kynçylyk çekmäge sabyr etmek bilen ýetilýär. Eýse, sen Beýik Taňrynyň Ybraýym alayhyssalamy, Süleýman alayhyssalamy, Musa alayhyssalamy, Isa alayhyssalamy synagdan geçirip, dereje eýesi edendigini bilmeýärsiňmi? Derejä ýetmek hallaryň ýagşysydyr. Beýik Taňry: «Biz Ýusuby kynçylyklar görkezmek bilen derejä ýetirdik»¹ diýdi. Eýýup alayhyssalam kynçylyk-muşakgat çekmekden soňra derejä ýetdi. Bu jähetden Allatagala: «Biz oňa ili-maşgalasyny we olar bilen goşup, ýene şolaryň sanyça bala-çagalary bagyş etdik»² diýdi.

Şapygynyň (goý, Taňry oňa rehimdarlyk etsin!) beýle sözleri onuň Gurhanyň syrlaryna içgin aralaşandygynyň we pygamberleriň hem welileriň makamlaryna ýetendiginiň delilidir. Bu zatlaryň hemmesi ahyret ylymlaryndandyr.

Şapygydan (goý, Taňry oňa rehimdarlyk etsin!): «Adam haçan alym bolar?» diýip soraldy. Ol bu sowala: «Okan her bir zadyna gowy düşenenden soň beýlekisine geçmek we ol ýerdäki kemçilikleriniň öwezini dolmak arkaly alym bolar» diýdi. Jaliniusa (Galene): «Sen bir dert üçin köp dürli derman ulanmagy buýurýarsyň» diýildi. Ol: «Aslynda derdiň dermany biridir. Ýöne şol dermanlaryň biriniň beýleki bir dermanlara goşul-

¹ Gurhanyň 12-nji «Ýusup» süresiniň 21-nji aýaty.

² Gurhanyň 21-nji «Enbiýa» süresiniň 84-nji aýaty.

magy, ol dermanyň zyýanly täsirlerini azaltmak üçindir. Ýene derman kämahal güýç bilen ters täsir edip, hassany öldürüp biler. Ýöne beýleki dermanlar onuň güýjüni azaldar we onuň diňe şypa beriji häsiýeti galar» diýdi.

Şapygynyň (goý, Taňry ondanrazy bolsun!) Taňrynyň ýeke-täkligini bilmekde derejesiniň beýikligine delil bolýan mysallar köpdür. Emma onuň fykh ylmyna bolan erk-isleginiň güýçludiginiň we Taňrynyňrazylygy üçin paýhas nazaryýetiniň giňliginiň delili hökmünde şeýle söz rowaýat edilýär: «Syrkaw ýatyrka özüni soramaga gelen Rabyga: «Meniň maksadym maňa degişli edilmezden bilýän zatlarymy adamlara ýetirmekdi» diýipdir. Gör, onuň kalby Taňrynyňrazylygyndan başga niýete düşmekden nähili derejede päk eken! Abu Söwr (goý, Taňry oňa rehimdarlyk etsin!): «Men Şapygy ýaly alymy asla görmedim. Onuň ýaly alymy gören adama hem duşmadym» diýýär. Ahmet ibn Hanbal (goý, Taňry ondanrazy bolsun!): «Men dört ýyldan bäri okan namazlarymda Şapyga ýagşy dileg edýärim» diýdi. Gör, dileg edijiniň oňa hormaty nähili eken, dileg edilýän derejesi nähili eken! Oňa dileg eden alymlar her asyrdaköpdür. Ogly Ahmet ibn Hanbala: «Şapygy nähili adamdy? Näme sebäpden oňa dogadileg edýärsiň?» diýip sorwal berdi. Ahmet ibn Hanbal: «Eý, oglum! Şapygy (goý, Taňry oňa rehimdarlyk etsin!) dünýäniň ýanynda gün ýalydy. Adamlara garanynda saglyk ýalydy» diýip jogap berdi. Ahmet ibn Hanbal: «Eli syýa çüýşäni tutan her bir adamyň Şapygy ýaly mertebesi bardyr» diýdi. Ýahýa ibn Sagyt Kattan:¹ «Kyrk ýyldan bäri her bir okan namazymda ylma we dogry ýola salandygy üçin Şapyga bagyş edip dogadileg edýärim» diýdi. Şonuň üçin Taňry Kattana ylymlaryň gapylaryny giňden açdy.

¹ Abu Sagyt Ýahýa ibn Sagyt ibn Furuwwah Ahwal Kattan – basraly ymam. Ol 198/814-nji ýylda dünýäden ötüär.

Biz onuň ahwaly barada şu mysallary getirmek bilen çäklenýäris. Çünki, beýle mysallar köpdür. Biz bu mysallary şyh Nasr ibn Ybraýym Makdisiniň (goý, Taňry oňa rehimdarlyk etsin!) Şapyga bagyşlap ýazan «Mertebeler» atly kitabyn-dan aldyk.

Ymam Mälik barada aýdylanda, bu alym hem baş sany ahlak bilen häsiýetlendirilen adamlaryň biridir. Oňa: «Eý, Mälik! Sen ylym talap etmek barada näme aýdarsyň?» diýildi. Ol: «Ylym gözel zatdyr. Ýöne sen gündelik durmuşyňda gerek bolan ylmy talap et» diýdi. Ol din ylmyna şeýle bir hormat goýardy welin, hatda bir hadys rowaýat etmekçi bolsa hem, hökman täret alardy, onsoň düşegine geçip oturardy, sakgalyny darardy, hoşboý ysly jisimlerden üstüne seperdi, soňra söze başlardy. Oňa bu häsiýeti barada sowal berildi. Ol: «Men Py-gamber alaýhyssalamyň hadyslaryna hormat goýulmagyny ha-lalaryn» diýdi.

Ymam Mälik: «Ylym bir nurdur. Taňry ony islän ýerine ýaýýar» diýdi. Ymam Mälik ýene: «Dinde jedel etmek hiç zat-dyr» diýdi. Şapygy (goý, Taňry oňa rehimdarlyk etsin!) şeýle diýdi: «Men Ymam Mäligi gördüm. Ondan kyrk sekiz sany mesele barada soraldy. Ol: «Bu meselelerden otuz ikisini bil-meýärin» diýdi we galan on alty meseläniň çözgütlerini aýtdy. Özüne göwni ýetip gopbamsyraýan alymlar «bilmeýärin» di-ýip, pespällik görkezmezler. Şonuň üçin Şapygy (goý, Taňry ondan razy bolsun!): «Mälik alymlaryň arasynda ýiti şöhleli ýyldyz ýalydyr. Meniň üçin Mälik ýaly alym ýokdur» diýdi.

Aýdylyşyna görä, Abu Japar Mansur¹ mejbur edilen talak baradaky hadysyň rowaýatyny aýtmagy gadagan edipdir. Soňra ol hile gurnap, bir adamy gizlinlikde Ymam Mäligiň ýanyna

¹ Abu Japar Mansur –apbaslylar neberesinden bolan halypa Mansur. Ol 754-774-nji ýyllarda halypalyk edýär.

iberdi. Ymam Mälik bu hadysy, rowaýaty halkyň arasynda aç-açan aýdyp; «Zor bilen aýalyny boşadanyň aýaly talak bolmaz» diýdi¹. Abu Japar Mansur oňa gamçy urdurdy. Ýöne Ymam Mälik ol hadysyň rowaýatyny aýtmagy goýmady. Ýene-de ol: «Kişi rowaýat eden hadysynda ýalançy bolmaz. Dogruçyl aýtsa garranda syrkawlamaz. Akly ýitmez. Duýgulary gitmez» diýipdir.

Onuň takwalygyna şeýle gürrüň delildir. Möminleriň emiri Mäti² bir gezek ondan: «Seniň öýüň barmy?» diýip sorady. Ol: «Ýok. Men Rabyga ibn Abu Abdyrahmandan eşiden hadysymy gürrüň bereýin. Kişiniň asly öýüdir» diýdi. Harun Reşit³ hem ondan: «Seniň öýüň barmy?» diýip sorady. Mälik «Ýok» diýdi. Harun Reşit oňa üç müň dinar berip: «Muňa öý satyn al» diýdi. Mälik puly aldy, ýöne ony sowmady. Harun Reşit Hyjazdan Yraga gaýtmakçy bolanda ymam Mälige: «Seniň meniň bilen bile gitmegiňi isleýärin. Sebäbi men Osmanyň (goý, Taňry ondan razy bolsun!) Gurhany adamlaryň arasynda ýaýradyşy ýaly, «Al-muwatta» («Hadys gollanmasy») kitabyny adamlaryň arasynda ýaýratmak isleýärin» diýdi. Onda Mälik: «Kitaplary «Al-muwatta» kitaby bilen alyş-çalyş etmäge hiç hili isleg ýok. Sebäbi Pygamber alaýhyssalamdan soň sahabalary dürli ýurtlara gitdiler we baran ýerlerinde adamlara eşiden-gören zatlaryny aýtdylar. Pygamber alaýhyssalam: «Ymmatymyň arasyndaky gapma-garşylyk olar üçin rehmet-

¹ Bu ýerde gürrüň äriňiň üç gezek talak eden, soňra: «Men seni yzyňa almagy halal etmek üçin başga bir är bilen nikalaşdyrýaryn» diýip, aýalyňa şert goýan äriň ýagdaýy barada baryar. Ikinji är aýaly nikasyna alýar we onuň bilen ýakynlyk edýär. Ýöne ol aýalyň talagyny bermeýär. Beýle ýagdaýda aýalyň ikinji ärine zorluk bilen aýalynyň talagyny berdirmek dürs dälidir.

² Mäti ibn Mansur – apbaslylar neberesinden bolan halypa. Ol 775-785-nji ýyllarda hökümdarlyk edýär.

³ Harun Reşit – apbaslylar neberesinden bolan meşhur halypa. Ol 786-809-njy ýyllarda hökümdarlyk edýär.

dir» diýdi. Siz bilen gitmegime mümkinçilik ýok. Pygamber alayhyssalam ýene: «Eger bilseler, olar üçin Medine has ýagşydyr»; «Oduň demiriň posuny aýryşy ýaly, Medine hem erbet adamlary dep eder» diýdi. Ine, bular hem beren pullaryň. Isle alyň, isle hem goýuň. Siz eden peşgeşleriňiz üçin maňa Medineden gitmegi teklipl edýärsiňiz. Emma men dünýäni Resulyl-lanyň şäheri Medine bilen çalyşmarn» diýdi. Munuň özi Mäli-giň takwalygynyň delilidir we onuň dünýä bolan söýgüsiniň azdygynyň subutnamasydyr. Takwalyk kalpda dünýä üçin boş ýeriň bolmazlygydyr. Süleýman alayhyssalam öz mülkünde takwady. Şapygy (goý, Taňry ondan razy bolsun!): «Men Mäli-giň gapysynda Horasan atlaryny we Müsür gatrylaryny gördüm. Men oňa: «Seniň gowy atlaryň bar eken» diýdim. Ol: «Eý, Abdylla! Ol atlaryň bary menden sowgat bolsun!» diýdi. Men oňa: «Sen münmek üçin özüňe bir at galdyr» diýdim. Ol: «Men at münüp, Pygamber alayhyssalamyň aýak basan topra-gynda atyň yzyny galdyrmaga Taňrydan çekinýäriň» diýdi. Gör, onuň sahylygy we Medinäniň topragyna hormat goýuşy nähili eken! Ol atlaryň baryny bir gezekde peşgeş berdi. Mu-nuň özi onuň Taňrynyň razylygy üçin ylym isländiginiň we yly-my dünýäden öňe tutandygynyň delilidir.

Mälikden şeýle gürrüň aýdylýar: «Men Harun Reşidiň hu-zuryna bardym. Ol maňa: «Eý, Abu Abdylla! Biziň özara ylala-şyga gelip çagalarmyza «Al-muwatta» kitabyňy öwretmegi-miz gerek» diýdi. Men: «Möminleriň emirini Taňrynyň özi sy-lasyn! Bu ylym sizden, ýagny kuraýşdan çykýar. Eger siz ony äsgermän, hormat goýmasaňyz, onda ol pese düşer. Ylym hiç kimiň aýagyna gitmez, ylmyň bar ýerine geliner» diýdi. Ol: «Siz dogry aýdýarsyňyz» diýdi we çagalaryna: «Metjide baryp, beýlekiler bilen diňläň» diýdi.

Emma ymam Abu Hanypa (goý, Taňry rehimdarlyk etsin!) barada aýdylanda, ol ybadathondy, takwady, arypdy we ylymy

bilen Taňrynyň jemalyny isleýän dindardy. Onuň takwalygy barada Ibn Mübärek gürrüň berdi: «Ymam Abu Hanypa gije namazy köp okardy. Gijäni ybadat bilen geçirerdi». Hammat ibn Süleýman şeýle aýdýar: «Ol gijäni oýa geçirerdi» Bir gün ymam Abu Hanypa (goý, Taňry oňa rehimdarlyk etsin!) ýol bilen ýöräp barýardy. Bir adam oňa eşitdirip: «Ine, şu kişi gijäniň baryny oýalykda geçirýär» diýdi. Şondan soň ymam Abu Hanypa gijäniň baryny ybadat bilen geçirdi. Ol «Men ybadatymdan bolmadyk zat bilen wasp edilmegim, ýagny etmedik işim bilen taryplanmagym sebäpli Taňrydan utanýaryn» diýdi. Onuň takwalygy barada Rabyg ibn Asym şeýle diýdi: «Men Abu Hanypa bilen Ýezit ibn Omar ibn Hubeýranyň ýanyna bardym. Ol Abu Hanypany beýtilmala¹ ýolbaşçy bellemek isledi. Abu Hanypa onuň bu teklibinden boýun towlady. Ol Abu Hanypa bu sebäpden ýigrimi gamçy urdurdy». Gör, ol häkimlikden nähili gaçdy we azap baryny gördi!

Hekim ibn Hyşam Sakafy Abu Hanypanyň Şamda başyndan geçen bir waka barada şeýle diýdi: «Abu Hanypa amanata örän wepadar adamlaryň biridi. Hökümdar hazynalarynyň açarlaryna onuň eýelik etmegini, eger ylalaşmasa, oňa gamçy urmaklygy buýurdy. Ymam Abu Hanypa Taňrynyň azabyna derek hökümdaryň azabyny saýlap aldy. Aýdylyşyna görä, ymam Ibn Mübäregiň ýanynda ymam Agzamyň garşysyna şeýle diýlipdir: «Dünýäniň ähli baýlygy hödürlenende hem ondan gaçan alym barada nädip beýle gürrüň edýärsiňiz». Muhammet ibn Şujag Abu Hanypanyň şägirtleriniň birinden eşiden sözüne salgylanyp, Abu Hanypa barada şeýle gürrüň aýtdy: «Möminleriň emiri Abu Japar Mansur Abu Hanypa on müň dirhem bermegi buýurdy» diýdiler. Abu Hanypa bu puly almaga göwnemedi. Ol puly almaga barmaly gün ertir namazyny okady, soň-

¹ Beýtilmal – meýletin töleglerden ýygananan döwlet hazynasy.

ra eşigine bürenip, geplemän oturdy. Möminleriň emiriniň ilçisi Hasan ibn Kahtaby puly alyp geldi we Abu Hanypanyň ýanyna bardy. Abu Hanypa ilç bilen gepleşmedi. Hasan ibn Kahtaba: «Sen näme biz bilen sözleşmeýärsiň? Ýa-da seniň adatyň şeýlemi?» diýdi. Abu Hanypa: «Siz puly jaýyň burçundaky şu haltajyga goýup gidäýiň» diýdi. Soňra ogluna wesýet etdi: «Eger men ölsem, siz meni jaýlasaňyz, sen şu haltajydaky puly alyp, Hasan ibn Kahtabanyň ýanyna git we oňa: «Sen Abu Hanypa goýan amanat zadyňy kabul edip al diý» diýdi. Abu Hanypa ölenden soňra, ogly kakasynyň tabşyrygyny berjaý etdi. Hasan ibn Kahtaba: «Seniň kakaň dinine örän gaýym eken» diýdi.

Aýdylyşyna görä, halypa ony kazy wezipesine bellemekçi bolupdyr. Ol: «Men bu wezipä laýyk dälidirin» diýipdir. Halypa ondan: «Näme üçin?» diýip sorapdyr. Ol: «Eger dogrusyny aýtsam, men beýle wezipä ýaramaýaryn. Eger ýalan sözleşsem, onda men ýalançy bolaryn. Ýalançy bolsa, kazylyga ýaramaz» diýip jogap gaýtarypdyr.

Abu Hanypanyň ylmy ahyret ýoludyr we din işleriniň ýoludyr. Onuň magrypeti¹ beýik Taňrynyň razylygy üçindir. Munuň özi Taňrydan howp etmeginiň güýçli bolandygynyň delilidir.

Şuraýk Nahgy:² «Abu Hanypa köp dymýan, köp pikirlenýän we adamlar bilen az sözleşýän adamdy» diýdi. Munuň özi bu ymamynyň batyn ylmy erkiniň güýçli bolandygynyň we diniň möhüm işlerine meşgullanandygynyň delilidir. Kimde dymmalyk we takwalyk bar bolsa, oňa ylym berlendir.

Ine, şu getirilen sözler üç ymamynyň hallary baradadyr. Emma ymam Ahmet ibn Hanbal, Sufýan Söwri (goý, Taňry bu iki

¹ Magrypet – Ýeke-täk Taňryny tanamak.

² Abu Abdylla Şureýk ibn Abdylla ibn Hars Nahgy – hadysçylaryň biri. Ony 178/ 792-nji ýylda Kuteýba ibn Müslim öldürýär.

ymamdan razy bolsun!) barada aýtsak, bularyň yzlaryna düşenler az, aýratynam Sufýan Söwriniň yzyna eýerenler azdyr. Ýöne olaryň ikisi hem ybadathonlyk we takwalyk bilen meşhurlyk tapdylar we bu iki ahlak bilen özlerini orta çykardylar. Bu kitapda olaryň hallary we sözleri barada mundan artykmaç aýtmaklygyň hajaty ýok. Indi sen olaryň dünýä işlerine garşy bolan hallary, sözleri, işleri barada oýlanyp gör! Şonda sen ahyret ylmynyň beýleki ylymlardan artykmaçdygyna göz ýetirersin.

ÜÇÜNJI BAP

KÖPÇÜLIK TARAPYNDAN OŇLANYLYÁN HASAPLANÝAN, ÝÖNE ASLYNDA OŇLANYLMAÝAN YLMYŇ BEÝANY

Bu bapda käbir ylymlaryň oňlanyлмаýan ylym bolmagynyň, ylymlaryň atlarynyň üýtgedilmeginiň (olar fykh, towhyt, tezkir (zikr etmek), hikmet ylymlarydyr) sebäplerine, şerigat ylymlaryndan oňlanyлýan hem oňlanyлмаýanlaryna garalyp geçiler.

Belki, sen: «Ylym bir zadyň nämedigini bilmekdir» diýersiň. Bilmek Beýik Taňrynyň sypatlaryndandyr. Onsoň Taňry nähili zat bolup biler? Zat nähili ylym bolup biler? Eger «Ylmyň hut özi oňlanyлмаzlyga sebäp bolmaýar» diýseň, onda ol bendeleriň haky nukdaýnazaryndan üç sebäbe görä oňlanyлмаýar. Birinji sebäp, ol ylym eýesine ýa-da başga birine zyýan ýetirýär. Meselem, jadygöýlik we tilsimler ylmy bu sebäpden oňlanyлмаýar. Jady ylmy bilen är-aýalyň arasyna jydalyk salynýar. Jady edilýändigi barada Gurhanda hem deliller bardyr. Pygamber alaýhyssalama hem jady edildi. Ol bu sebäpden syrkawlyga duçar boldy. Jebraýyl perişde oňa bu ýagdaý barada habar berdi. Pygamber alaýhyssalam guýynyň düýbündäki daşyň aşagyndan jadyňy çykardy. Jady ylmynda daşlaryň häsiýetleri we ýyldyzlaryň dogýan wagtlary baradaky ylmy maglu-

matlardan peýdalanylýar. Beýle zatlary bilmeklik ylym ýüzünden ýazgarylmaýar. Şol daşlardan jadylanýan adamyň suratynda heýkel ýasalýar. Soňra mahsus ýyldyzyň dogýan wagtyna garaşylýar. Şol wagtda şerigata ters gelyän küpür we gödek sözler aýdylýar. Netijede, şeýtanlaryň goldaw bermegi gazyňylýar. Bu zatlaryň jemi bilen jadylanýan adamyň halynda geň zat bolup geçýär. Ýöne ol zatlaryň üsti bilen adamlara zeper ýetirmeklik oňlanylmaýan zatdyr. Şeriň üstüne eltiji zat şerdir. Bu ýerden ol sebäpler oňlanylmaýan ylym bolýar. Welilere eýeren adamlar ol sebäpleri aradan aýyrmaga çalyşdylar we ol sebäpleri halkdan gizlediler. Eger bir kişi olar barada sorasa, duýduryş bermediler. Bu ýerden ýalan sözlemek adaty ýüze çykdy. Ol sebäpleriň nämelerdigini bilmek oňlanylýan, ýöne olary zyýan bermek üçin ulanmak oňlanylmaýan zatdyr.

Ikinji sebäp, köplenç ýagdaýda ol ylym eýesine zyýan beriji bolýar. Meselem, ýyldyzlar ylmy. Onuň özi ylym hökümünde oňlanylmaýan zat däl. Çünki, bu ylym iki görnüşlidir. Birinji görnüş hasap bilen baglanyşyklydyr. Beýik Taňry günüň we aýyň ýöreyän ýolunyň hasaplydygy barada: «Gün we aý hasap bilen ýöreyär»¹ we «Biz aýyň ýöremegi üçin menzilleri (duralgalary) kesgitledik»² diýdi. Hökümler we olaryň netijeleri hadyslaryň üsti bilen delil gözlemäge sezewar edýär. Munuň özi tibibiň gan damarlarynyň basyşyny ölçäp, haýsy keseliň geljekde ýüze çykJakdygyny kesgitleýşi ýalydyr. Munuň özi Taňrynyň öz bendeleri üçin goýan ýoluny we adatyny bilmekdir. Emma şerigat muny oňlamaýar. Pygamber alayhissalam: «Eger takdyrdan bir zat agzalsa, dymyň. Eger ýyldyzlar barada bir zat aýdylsa dymyň. Eger sahabalarym hakynda bir zat aýdylsa dymyň» diýdi. Pygamber alayhyssalam ýene: «Men

¹ Gurhanyň 55-nji «Rahman» süresiniň 5-nji aýaty.

² Gurhanyň 36-njy «Ýasyn» süresiniň 39-njy aýaty.

özümden soň ymmatym üçin üç sany zatdan gorkýaryn: hökümdarlaryň zulumyndan, ýyldyzlara ynanmakdan we takdyryň ýalan saýylmagyndan» diýdi. Omar ibn Hattap (goý, Taňry ondan razy bolsun!): «Ýyldyzlary gury ýerde hem deňizde gije ýola gönüger ýaly derejede öwreniň. Ýyldyzlary mundan artykmaç öwrenjek bolmaň» diýdi. Ol bu sözünde üç sany sebäpden ugur alýar: Birinjiden, ýyldyzlar ylmy adamlaryň köpüsine peýdasyzdyr. Eger olara: «Her bir hadysa ýyldyzlaryň täsiri astynda ýüze çykýar» diýilse, onda olaryň kalplaryna: «Ýyldyzlar hemme zady tertip-nyzama salýarlar» diýen bozuk pikir düşer. Olar: «Ýagşy-ýaman ýyldyzlardan gelip çykýar» diýip bilerler we Taňrydan daş düşerler. Olaryň nazarlary ýyldyzlaryň syrларыna göz ýetirmekden ejizdir. Düýpli ylmy bar bolan alym gününň, aýyň we ýyldyzlaryň Beýik Taňrynyň erkine tabyndygyny bilýär. Ejiz bendäniň gün şöhlesi baradaky pikiriniň mysaly göýä bir garynjanyň mysaly ýalydyr. Eger garynja akyl berilse, onda ol kagyzyň gyrasynda durup, hata seredip: «Bu hat galamyň işidir» diýer. Onuň nazaryna galamy tutup duran barmaklar we el ilmeýär. Onuň aklyly kätibiň galama hereket beriji erkine asla çatmaýar. Güýji we eli ýaradyjy Taňry barada-ha onda asyl pikir hem ýok. Mahlasy, adamlaryň pikirleri hem edil şunuň ýalydyr. Olaryň nazary ýakyn zatlaryň sebäplerine aň ýetirmek bilen ýetmeýär. Munuň özi ýyldyzlar ylmyny içgin öwrenmekligiň gadagan edilmeginiň sebäpleriniň biridir. Ikinjiden, ýyldyzlaryň hökümleri takmynan çaklama bilen alynýar. Şonuň üçin ol hökümler bendeleriň hakyna mahsus dälidir. Çaklama hökümler anyk bilmezlik sebäpli ýüze çykýar. Ýyldyzlar ylmy köklerini Idris alaýhyssalamyň görkezen mugjyzalaryndan alýar. Ol ylym häzir unudylyan ylymdyr. Müneçjimiň aýdýan zatlarynyň onuň bilen baglanyşygy ýokdur we tötänlikdir. Tötänlik bolsa, käbir sebäplere esaslanýar. Käbir sebäpler bilen hakykaty anyk kesgitläp bolmaýar. Taňrynyň

ýyldyzlarda goýan syrlaryny kesgitlemek mümkinçiligi ynsan-
da ýokdur. Eger Taňry galan sebäpleri hem müneçjimiň sözle-
rine laýyk etse, onda onuň sözi hakykat ýaly bolup görner.
Eger Taňry müneçjimiň sözlerini laýyk etmese, onda ol ýalňy-
şar. Munuň özi ynsanyň «Şu gün ýagmyr ýagarmy?» diýen so-
ragyna jogabynyň çaklama bolşy ýalydyr. Ol buludy görse:
«Bu gün ýagyş ýagar» diýýär. Eger asmanda bulut bolmasa:
«Bu gün ýagyş ýagmaz» diýýär. Ýöne onuň buluda garap jogap
aýtmagy ýeterlik bolmaýar. Çünki, ol başga sebäpleri bilmeýär.
Gämiçiniň ýoluň ýagdaýyna salgylanyp: «Gämi howpdan sala-
mat bolar» diýip kesgitlemegi hem edil şunuň ýaly ýagdaýdyr.
Çünki, ýeliň sebäpleri oňa mälüm däldir. Ol sözüni takmynylyk
bilen aýdýar. Şonuň üçin Gämiçi ýalňyşyp hem biler, onuň pi-
kiri dogry hem çykyp biler. Bu sebäpden ýyldyzlara görä ynsa-
nyň halyny kesgitlemek ygtybarlyga eýe däldir. Üçünjiden,
ýyldyzlar ylmyndan peýda azdyr. Oňa meşgul bolmak ynsanyň
iň gymmatbaha bolan ömrüni zaýa edýär. Pygamber alaýhyssa-
lam bir adamyň daşyna jemagatyň üýşýändigini gördi. Adamlar
ony üns berip diňleýärdiler. Pygamber alaýhyssalam: «Bu kişi
kim?» diýip sorady. Olar: «Bu adam beýik alym» diýdiler. Py-
gamber alaýhyssalam: «Ol nämäniň alymy?» diýdi. Olar: «Ol
şygyrýetiň inçe syrlaryny we araplaryň nesil şejeresini bilýän
alym» diýdiler. Pygamber alaýhyssalam: «Onuň ylmy peýda
bermeýän ylymdyr we zyýan etmeýän nadanlykdyr» diýdi.
Pygamber alaýhyssalam: «Ylym hökümi bar bolan aýatdyr, yg-
tybarly hadyslardyr we adyl parzlardyr» diýdi. Diýmek, ýyl-
dylara garap ynsanyň täleýini kesgitlemek akylsyzlykdyr we
peýdasyz nadanlykdyr. Bu ýerden täleýiň Taňrynyň öňden
kesgittlän zadydygy we ondan gaçyp gutulmagyň mümkin däl-
digi gelip çykýar. Tebipçilik barada aýdylanda, ol munuň tersi-
nedir. Çünki, ynsan oňa mätäçlik çekýär. Onuň köp delilleri
ynsanyň hajatyna laýyklykda çykarylýar. Düşüş ýorgudy hem

takmynydyr. Ol pygamberligiň kyrk alty bölüminiň biridir. On-da howp-hatar ýokdur.

Üçünji sebäp, ylma ýaňy giren adama heniz ylymdan peýda ýokdur. Şonuň üçin bu ylym onuň hakyna oňlanylmaýan ylymdyr. Çünki, entek ol ylmyň inçe ýerlerini bilmeýär. Taňryhonlyk (ylahy) ylmynyň syrlaryndan ol pelsepeçi alymlar we mütekellimler¹ ýaly heniz özbaşdak baş çykarmaýar. Ylmyň inçe syrlaryna pygamberler we weliler ýaly çuňňur aralaşmak köpçülige mahsus däldir. Näçe adamlar şeýle niýet bilen wagt-laryny zaýaladylar we maksatlaryna ýetmediler! Olar ylmyň giriş makamynda saklanan bolsalar, ýagşy bolardy. Ylmyň käbir adamlar üçin zyýanlydygy inkär edilmeýär. Munuň emýän çaga guşuň etiniň ýa-da gaty süýji iýmitiň zyýanly bolşy ýalydyr. Nadanlygyň (bilmezligiň) hem käbir işlerde peýdasy bardyr. Bir hekaýatda şeýle aýdylýar: Bir adam aýalynyň göwreli bolmaýandygyndan tebibe arz etdi. Tebip onuň aýalynyň gan damarlarynyň basyşyny barlap, ol aýala: «Saňa göwreli bolmagyň üçin däri-derman edip oturmagyň asla hajaty ýok. Sen aňrsy kyrk günden ölersiň» diýdi. Ol aýal bu habary eşidip, hesret laýyna batdy we iýmek-içmekden galdy. Tebibiň aýdan kyrk gün möhleti ötdi. Emma ol aýal ölmän diri galdy. Aýalyň äri tebibiň ýanyna geldi we oňa aýalynyň ölmän diri galandygyny aýtdy. Tebip: «Men onuň ölmejekdigini şol wagt bildim. Ol semizdi we ýatgysynyň agzyny ýag baglapdy. Men ondan semizligi gidirmek üçin şeýle etdim. Indi, sen öýüňe baryp, aýalyňa ýakynlyk et! Hudaý halasa, ol göwreli bolar» diýdi.

Munuň özi käbir zatlary bilmegiň eýesi üçin hatarlydygyny aňladýar. Eger bu hekaýata üns berseň, Pygamber alayhys-salamyň: «Biz peýda bermeýän ylymdan Taňrynyň öz penasynda saklamagyny dileýäris» diýen sözünüň manysyna düşü-

¹ Mütekellim – kelam ylmynyň alymy.

nersiň. Sen bu hekaýaty ygtybarly hasapla we şerigatyň oňlamaýan ylymlaryny derňeýji bolmakdan saklan! Pygamber alayhyssalamyň sünnetine uý we sahabalara (goý, Taňry olardan razy bolsun!) eýer! Çünki, olara uýmakda howp-hatardan salamatlyk bardyr. Öz pikirinden gelip çykýan delilleri köpeltme! Özbaşdak pikir ýöretmekde we syrlary derňemekde howp-hatara düşmek bardyr. «Men zatlaryň hakykatlaryny bilmek üçin derňew geçirýäriň» diýip getirýän tutarykdyr tassyknamalaryň ylymda zyýanlydyr.

Ökde tebipler dertleri bejermekde nadan tebiplerden tapawutlanýarlar. Pygamberler bolsa kalplaryň tebipleridir, alymlar bolsa ahyret durmuşynyň sebäplerini bilijilerdir. Olar bu nukdaýnazardan beýleki adamlardan tapawutlanýarlar. Sen öz aklyň bilen olaryň goýan ýollaryna deňişli hökümleri çykarma, bolmasa heläk bolarsyň. Çünki, şerigatyň syrlaryny derňemek aklyňa sygmaý. Munuň özi sada adamlaryň magnitiň demri özüne çekmeginiň syrlaryndan baş çykaryp bilmeýişleri ýalydyr.

Şerigatyň täsin hem ajaýyp syrlary bar. Olar Taňrynyň dergähinde adamlaryň kalplarynyň päk bolmagy üçindir. Munuň özi däri-dermanlaryň peýdalaryna köp adamlaryň aň ýetirip bilmeýişleriniň mysalyna meňzeşdir.

Tejribe syrlara aň ýetirmegiň serişdesidir. Ahyretde nepi ýetjek zada aň ýetirmek çäkli bolsa hem, tejribe oňa tarap ýol goýujydyr. Eger ölümler direlip gelyän bolsalar, onda olar bize Taňrynyň dergähine ýakynlaşmagyň peýdaly ýollaryny we Ondan daşlaşdyryjy sebäpleri aýdardylar. Akýda¹ barada aýdylan-da hem edil şunuň ýalydyr. Saňa Pygamber alayhyssalamyň dogruçylygyna ynanmaga gönükdiriji zatlara aň ýetirmegiň we onuň görkezmelerine düşünmegiň ýeterlikdir. Aklyňny mundan

¹ Akýda – ynanç.

artyk kösençlige sezewar etme! Çünki, Pygamber alayhyssalam: «Ylymdan hem nadanlyk gelip biler, akyldan hem nadanlyk gelip biler» diýdi. Ylmyň nadanlyk däldigi bellidir. Ýöne nadanlyk ylma täsirini ýetirip biler. Pygamber alayhyssalam: «Köp ylymdan az üstünlik ýagşydyr» diýdi. Isa alayhyssalam: «Agaçlar köpdür. Emma olaryň hemmesi miwe getirmeýär. Ylymlar hem köpdür. Ýöne olaryň hemmesi ýagşy hem peýdaly ylym däldir» diýdi.

YLYMLARYŇ ATLARYNY AŇLADÝAN SÖZLERIŇ ÖZGERMEGINIŇ BEÝANY

Şerigat ylymlarynyň mynasyp atlarynyň ýoýulmagy yslymyň ilkinji asyrynda ýagşyzadalaryň¹ tassyknamalaryndaky sözlerden özge akymlara bolan gysarmalar sebäpli ýüze çykdy. Bu sözler baş sanydyr: fykh, ylym, towhyt, tezkir (zikir etmek) we hikmet. Bu atlar başda taryply atlardy, olary taryplaýjylar bolsa mertebeli alymlardy. Men bu ýerde ol sözleriň oňlanylmaýan manylary barada söz açmakçy.

Birinji söz «fykh»² sözi bolup, aslynda ol manysynyň özügermek nukdaýnazaryndan däl-de, eýsem ylym hökmünde mahsus bolan meseleler jähedinden şerigatyň pudaklaryna degişli pitwalary hem gowşak öwrenilen meseleleriň çözgütlerini beýan ediji ylym saýylyp gelindi. Asyrlaryň geçmegi bilen bu ylma bagyşlanyp ýazylan eserleriň sany artdy. Fykh ylmyna köp meşgullanyp, onuň syrlaryna çuňňur aralaşan alymlara «fa-

¹ Ýagşyzadalar – sahabalar we olaryň yzlaryna eýeren tabygynlar göz önünde tutulýar.

² فقه «Fykh» sözi dil jähedden «bilmek», «düşünmek» manysynda, adalga hökmünde «şerigat kanunşynaslygy» manysynda ulanylýar.

kyh»¹ diýildi. «Fykh» sözi yslamyň ilkinji asyrynda nebis apatlary, azap-sogap, dünýäniň hiç zadyň alnyndan dældigi, onuň tersine ahyretiň arzuwly mekandygy baradaky düşüňjeleri aňladyjy umumy sözdi. Beýik Taňry özüniň keramatly kitabynda: «Goý, olar din ylmyna meşgul bolsunlar we kowumdaşlary ýanlaryna gelenlerinde olara bu ylmy ündesinler»² diýdi. Bu aýatyň üsti bilen adamlara şerigat ylmyny wagyz etmek we kalplarynda ahyret gorkusyny oýarmak göz önünde tutulýar. Çünki, şerigat ylmyna dowamly ünssüz bolmak kalbyň ýumşaklygynyň we gorkusynyň gitmegine alyp barýar. Bu jähetden Beýik Taňry: «Olaryň şeýle kalplary bar welin, ol kalplar bilen ylma düşünmezler»³ diýdi. Bu aýatyň üsti bilen Beýik Taňry pitwalary däl-de, imanyň manylaryny göz önünde tutdy. «Fykh» we «düşünmek» sözleri dil jähetden bir mana eýedir. Olaryň aratapawudy irki we giçki döwürlerde ulanylyş adatynadadyr. Beýik Taňry: «Olar kalplarynda Alladan beter sizden gorkýarlar»⁴ diýdi. Alladan gorkynyň azlygy we adamyň hökümdarlygyna tagzym edilmegi fykh ylmynyň täsiriniň gowşak bolan ýagdaýynda ýüze çykýar. Sagt ibn Ybraýym Zuhrydan (goý, Taňry oňa rehimdarlyk etsin!): «Haýsy şäheriň adamlary şerigat ylmyny ýagşy bilýär?» diýip soradylar. Zuhry: «Alladan has gorkýan şäheriň alymlary» diýip jogap berdi. Ol bu sözden fykh ylmynyň miwesi bolan takwalygy göz önünde tutdy. Dogrudan hem takwalyk fykh ylmynyň miwesidir. Oňa pitwalalar degişli däl. Pygamber alayhyssalam sahabalaryna: «Men size fakyhyň kimdigini aýdaýynmy?» diýdi. Olar: «Hawa» diýdiler. Pygamber alayhyssalam: «Adamlary Taňrynyň rehmetinden umyt üzdürmezligi, olaryň Taňra ynamynyň gitmezligi

¹ Fakyh – şerigaty ýagşy bilýän alym.

² Gurhanyň 9-njy «Toba» süresiniň 129-njy aýaty.

³ Gurhanyň 7-nji «Agraf» süresiniň 179-njy aýaty.

⁴ Gurhanyň 59-njy «Haşar» süresiniň 13-nji aýaty.

üçin çalyşýan adamdyr» diýdi. Enes ibn Mälik¹ Pygamber alayhyssalamyň şeýle sözüni rowaýat etdi: «Meniň üçin ir agşamdan gün dogýança Taňrynyň zikrini edýän adamlar bilen oturmak dört sany guly azat edenden ýagşyrakdyr» diýdi.

Takwa fakýh dünýäde ahyrete höweslidir, ybadata gaýymdyr, ahyret ylmyna we kalplaryň hökümlerine meşguldur. «Fyk» sözi şerigatda taryply sözdür. Batyn ylmy kyndyr. Bu ylma amal etmek aňsat däldir. Onuň üsti bilen hökümdarlyga, kazylyga, mertebä, baýlyga ýetmek mümkin däldir.

Ikinji söz «ylym» sözüdür. Bu sözünň üsti bilen başda Taňryny, Onuň bendelerine edýän işlerini, Onuň gudratlaryny bilmek göz önünde tutulýardy. Omar (goý, Taňry ondan razy bolsun!) ölende ibn Mesgut (goý, Taňry oňa rehimsdarlyk etsin!): «Ylmyň ondan dokuz bölegi gitdi» diýdi. Ibn Mesgut bu ýerde anyk ylmy göz önünde tutýar. Soňra ol bu ylmyň Beýik Taňryny tanamak ylmydygyny aýtdy. Käbir alymlar bu ylmy diňe fykh ylmynyň meselelerine mahsus bir ylym hasapladylar. Olar bu ylma meşgul bolan adamy «hakykat alymy» diýip atlandyrdylar, ony ylmyň guwanjy saýdylar we oňa meşgul bolmaýan alymy «şerigata gowşak alym» diýip bildiler, ylym ählinden görmediler. Ylymlaryň we alymlaryň mertebeleri baradaky köp sanly kitaplarda Taňrysyny tanan we Onuň hökümlerini, işlerini, sypatlaryny bilen adama «alym» diýilýär. Häzir şerigatyň jedelli meselelerinden baş alyp çykyp bilýän adama «alym» diýilýär we ol ylymlaryň guwanjy hasaplanýar. Bu ýerde onuň tefsir, hadys, mezhep we başga ylymlary bilişi göz önünde tutulmaýar. Munuň özi köp ylym ähliniň heläkçiligine sebäp boldy.

¹ Abu Hemze Enes ibn Mälik – sahabalaryň biri. Ol 710-njy ýylda ýüz ýaşynda dünýäden öýtär.

Üçünji söz «towhyt» sözüdir. Häzir bu söz bilen kelim ylmı, çekişme gurnamagyň ýollary we gapma-garşy pikirleri çözmegiň ýollary aňladylýar. Bu ugruň alymlary özlerini «adalat we towhyt ähli» diýip atlandyrdylar. Mütekellimler hem bu towhyt ylmı bilen atlandyrylýar. Ýöne bu ylma mahsus bolan meseleler ysłamıň birinji asyrynda bilinmeýärdi. Tersine, ol asyrda towhyt ylmyndan söz açýan adamlar hem halanmaýardy. Yslamıň ikinji asyrynda towhyt Gurhana degişli ylymdy we Taňra bil baglamaklygyň miwesi bolan hormatly makamdy. Taňra bil baglamaklygyň beýany «Taňra bil baglamak baradaky kitapda» berler. Onuň başga miweleri-adamlaryň Taňra şikayat etmezligi, olaryň Taňrydan razy bolmagy we Taňrynyň kazasyna boýun sunmaklarydyr.

Towhyt – iki sany gabygy bolan nepis göwherdir. Onuň birinji gabygy seniň diliň bilen: «Lä ilähe illalla» («Alladan başga hudaý ýokdur») diýip aýtmagyňdyr. Muňa «towhyt» diýilýär. Munuň tersine hristianlarda üçhudaýlyk¹ bar. Onuň ikinji gabygy köňülde Taňrynyň emrine gapma-garşylygyň bolmazlygydyr we Taňrynyň ýeketäkligine kalbyň bilen ynanmakdyr. Towhydyň üsti bilen mütekellimler bedgatçylar tarapyndan şyltak atylmagyndan dini goraýarlar. Ol göwheriň özeni hem bolýar. Göwherleriň özeni – hemme bolýan işleriň sebäplerini Taňry tarapyndan diýip bilmekdir. Towhydyň wezipesi adamyny nebsine uýmakdan daşlaşdyrmakdyr. Nebsine uýan kişi nebsine ybadat eder. Beýik Taňry: «Sen nebsini Taňry edinen kişini gördüňmi?»² diýdi. Pygamber alaýhyssalam: «Taňrynyň ýigrenýän zady bendäniň nebsini hudaý edinmegidir»

¹ Üçhudaýlyk – Bu ýerde hristianlaryň Taňry baradaky düşünjesi göz önünde tutulýar. Bu düşüňjä görä Taňry üçlükden ybaratdyr: Hudaý, Onuň ogly, Onuň ruhy.

² Gurhanyň 25-nji «Furkan» süresiniň 43-nji aýaty.

diýdi. Hakykatda oýlanan kişi seneme¹ ybadat edýän kişiniň seneme däl-de, nebsine ybadat edýändigine düşüner. Ol atabalarynyň dinine ýykgyn edýän nebsine uýýar. Nebse uýmak – hemme zady Taňrynyň erkine görä görmek duýgusyndan daşlaşdyrýar. Meselem, hemme zady Taňrysyndan diýip bilýän adam Onuň bendelerine gaharlanmaz. Bu makam syddyklaryň² makamydyr.

Sen: «Men säherde tutup, ýüzümi asmanlary we ýeri ýaradan Taňra tarap päk ýürek bilen öwürdim. Men köphudaýly däldirin» diýip, ýüregi bilen aýtmaýanlaryň sözleriniň esassyzdygy barada pikir ýöredip bir gör! Eger ol her gün kalbynyň ýüzi bilen Taňra ýüzlenmeýän bolsa, onda onuň bu hereketi ýalançylykdan başga zat däl. Eger ol «ýüz» («tarap») sözi bilen başga taraplary däl-de, diňe Kábäni göz önünde tutýan bolsa, Käbe asmanlary we ýeri ýaradan Taňry däl, diýmek onuň ýüzi Taňra tarap ýüzlenen däl. Eger ol bu söz bilen ýüreginiň ýüzüni göz önünde tutan bolsa, onda onuň maksady ybadathonyň maksadydyr. Ýöne dünýewi maksatlaryny we hatjatlaryny terk etmese, onuň sözi niçik yhlas bilen köňülde çykar? Ol baýlyk jemlemek, mertebe gazanmak ugrunda hile baryna ýüz ura, niçik onuň ýüzi asmanlary we ýeri ýaradan Taňra ýüzlenen bolar? Bu söz towhyt ylmynyň hakykatyndan habar berýär. Ýeke-täk Taňry ýeke-täk görülyän zatdyr we diňe şol täklige ýüz öwrülyän zatdyr. Bu söz Beýik Taňrynyň: «Sen Alla» diýip aýt. Goý, olar özleriniň boş sözlerine şatlanybersinler»³ diýen sözi bilen manydaşdyr. Bu ýerde dil bilen aýdylan söz göz önünde tutulmaýar. Dil kalbyň terjimeçisidir. Ol bir-de ýalan sözleýär, bir-de bolsa dogrusyny aýdýar. Allanyň nazary-

¹ Senem – but.

² Syddyklar – inňän dogruçyl adamlar.

³ Gurhanyň 6-njy «Engam» süresiniň 91-nji aýaty.

nyň düşýän ýeri kalpdyr. Kalp – towhyt ylmynyň magdany we çeşmesidir.

Dördünji söz «tezkir» («zikir etmek») sözüdür. Beýik Taňry: «Taňrynyň zikrini et! Çünki, zikir ediş möminlere peýdasy bardyr»¹ diýdi. Zikir etmek mejlisleri barada hadyslar köpdür. Meselem, Pygamber alayhyssalam: «Siz jennetiň bossanlarynda boljak bolsaňyz, güllerini ysgaň» diýdi. Sahabalar ondan: «Jennetiň bossanlary näme?» diýip soradylar. Ol bu sowala: «Ol zikir mejlisleridir» diýip jogap berdi. Başga bir hadysda şeýle aýdylýar: «Taňrynyň ýeriň ýüzünde jahankeşdelik edýän perişdeleri bardyr. Olar zikir mejlisini görseler, biri-birlerine: «Bu ýere gel!» diýip, jar çekerler we ol ýere gelip, adamlaryň zikirlerini diňlärlər». Şu zamanyň wagyzçylary zikir etmegi wagyz edýärler. Ýöne olar köplenç goşgulary we kyssalary ulanýarlar. Kyssalar bedgatdyr. Aýdylyşyna görä, öten alymlar zikir mejlislerinde kyssa aýtmagy gadagan edipdirler we «Zikir mejlislerinde kyssa aýtmak Pygamber alayhyssalamyň hem zamanynda ýokdy» diýip aýdypdyrlar. Pitne peýda boldy, kyssa hem peýda boldy. Rowaýat edilşine görä, Ibn Omar (goý, Taňry ondan razy bolsun!) metjitden çykdy we: «Eger kyssaçy bolmadyk bolsa, onda metjitden çykmazdym» diýdi. Ibn Awn şeýle aýtdy: «Bir gün men ibn Siriniň² ýanyna bardym. Ibn Sirin menden: «Bu gün seniň näme habaryň bar?» diýip sorady. Men: «Emir kyssaçylara kyssa aýtmagy gadagan etdi» diýdim. Ibn Sirin: «Ol dürs hereket edipdir» diýdi. Agmaş³ bir gezek Basranyň juma metjidine baryp girdi we bir kyssaçynyň kyssa aýdýandygyny we: «Agmaş bize şeýle-şeýle gürrüň berdi»

¹ Gurhanyň 51-nji «Zaryýat» süresiniň 55-nji aýaty.

² Muhammet ibn Sirin – Hasan Basranyň döwürdeşi bolan hadysçy. Ol 728-nji ýylda ölýär.

³ Abu Muhammet Süleýman ibn Mihran Kufy – asly Reý şäherinden bolan ymam, hapyz. Ol 148/766-njy ýylda 87 ýaşynda dünýäden ötüär.

diýenini eşitdi. Muny gören Agmaş diňleýjileriň arasyna goşulyp, goltugynyň aşagyny arassalamaga oturdy. Kyssaçy Agmaşa ýüzlenip: «Sen beýle iş etmäge utanmaýarsyňmy?» diýdi. Agmaş: «Näme üçin utanaýyn?! Men arassaçylyk etmek bilen sünneti ýerine ýetirýärin. Sen dogry edýäňmi, ýa-da men? Men Agmaşdyryn. Ýöne men beýle kyssany gürrüň bermedim» diýdi. Ahmet: «Kyssaçylaryň sözleriniň köpüsi toslamadyr» diýdi. Aly (goý, Taňry ondan razy bolsun!) kyssaçylary Basranyň juma metjidinden çykarardy.

Tezkir – ahyret ylmy, ölüm barada pikirlenmek, nebsiň aýyplary barada nesihat, amalsyzlygyň apatlary, şeýtanyň al salmagy, ondan häzir bolmak, Taňrynyň nygmatlary, bendäniň Hudaýyna şükür etmegi, dünýäniň pesligi we ahyretiň howphatarlary barada sözlemekdir. Abu Zerden¹ (goý, Taňry ondan razy bolsun!) rowaýat edilen hadysda Pygamber alayhyssalam: «Zikr mejlisine gatnaşmak mün rekagat namazdan ýagşydyr. Ylym mejlisine gatnaşmak mün syrkawyň halyny sorandan ýagşydyr we mün jynaza namazyna durandyr ýagşydyr» diýdi. Sahabalar oňa: «Eý, Allanyň resuly! Gurhan okamak nähilidir?» diýdiler. Pygamber alayhyssalam: «Eýsem, ylymsyz Gurhan okamagyň peýdasy bolarmy?» diýdi. Ata (goý, Taňry oňa rehimdarlyk etsin!): «Zikr mejlisi ýetmiş sany şagalaň mejlisiniň günäsini ýuwar» diýdi. Bedgatçy alymlar bu sözi nebislerini päkleýji delil hökmünde tutaryk edindiler, «Tezkir» sözünü özüleriniň taglymatlaryna girizdiler, zikr etmegiň dürs ýolundan daşlaşdylar, gapma-garşy pikirlerden doly kyssalara meşgul boldular we toslama kyssalary Gurhanyň rowaýatlarynyň üstüne goşdular. Kyssadan diňleýjä peýda hem, zyýan hem bardyr. Çünki, onda dogruçylyk hem, ýalançylyk hem bardyr. Şonuň üçin kyssalarda dogruçyllyk we ýalançylyk garym-gatym

¹ Abu Zer Gifary – sahabalaryň biri. Ol 635-nji ýylda ölýär.

bolýar. Kyssanyň gadagan edilmegi bu sebäpdendir. Ahmet ibn Hanbal: «Kyssaçy dürs kyssalary aýtsa hem oňa mätäçlik ýokdur. Emma «Pygamberler (goý, olara Taňrynyň ýalkawy bolsun!) baradaky we adamlaryň dünýewi işleri bilen baglanşykly kyssalarda zerer ýokdur. Men dürs mazmunly kyssalary zyýansyz hasaplaýaryn. Siz ýalan kyssalardan häzir boluň. Hallar baradaky hekaýalar säwliklerden halas däldir. Olaryň manylaryna sowatsyz adamlaryň aňlary çatmaýar we «Şeýle-şeýle pir şeýle-şeýle işleri edipdir» diýip aldawa düşýärler. Olaryň eden işlerini etmäge synanyşýarlar. Munuň özi düşünmeýän işiňe gadam goýmakdyr.

Aslynda adamlaryň beýle kyssalardan habardar bolmaklary gerek we Gurhandan, hadyslardan hem ygtybarly kitaplardan gelip çykýan kyssalara eýermek wajyp. Alymlar adamlary tagata ündemek üçin gyzykly hekaýalary düzýärler hem-de niýetleriniň adamlary Taňra gönükdirmekdigini nygtaýarlar. Munuň özi şeýtanyň alyna meňzeşdir. Hakykaty ündemek üçin ýalançylyga ýapyşmagyň näme hajaty bar? Wagyzda beýle hereket etmegi Allatagala hem, Pygamber alaýhyssalam hem gadagan edýär.

Wagyzda owaz taýdan sazlaşýan kyssadan peýdalanmak hem edil şunuň ýaly häsiýete eýedir. Sagt ibn Abu Wakgas¹ (goý, Taňry ondan razy bolsun!) ogly Omaryň owaz taýdan sazlaşýan kyssa düzýändigini görüp, oňa şeýle diýdi: «Seniň bu işiň mende gahar döredýär. Eger sen bu işiň dowam etseň, onda menden bir hajatyň hem bitmez» diýdi. Bu sözi eşidip, ogly Omar toba etdi. Pygamber alaýhyssalam Abdylla Rawaha owazly kyssa barada: «Seniň owazly kyssadan saklanmagyň gerek» diýdi. Pygamber alaýhyssalamyň özi hem, sahabalar hem owazly kyssa düzmeýärdiler.

¹ Sagt ibn Abu Wakgas – sahabalaryň biri.

Wagyzlarda şygrylary köp ulanmak oňlanyлмаýar. Beýik Taňry: «Şahyrlaryň yzyna azaşanlar eýererler. Eýsem, sen olaryň her bir jülgede sergezdan bolup ýörendiklerini görmeýärsiňmi?»¹ diýdi. Beýik Taňry: «Biz oňa (Muhammede) şygrylary öwretmedik. Şygrylar oňa gerek hem däl»² diýdi. Wagyzçylaryň köpüsi yşky, magşugyň görkünü, wysaly, aýralygy wasp ediji şygrylary ulanýarlar. Olaryň mejlisleri garynlary hem kalplary nebis arzuwlary bilen doldurylan nadan adamlardan doludyr. Şygrylar olaryň kalplaryndaky nebis isleglerini köşeşdirmeyär, tersine güýçlendirýär, hyjuw oduny tutaşdyrýar. Munuň tersine mejlislerde parasatly pikirler bar bolan şygrylary ündemek gerek. Çünki, Pygamber alayhyssalam: «Şygrylarda hem parasat bardyr» diýdi.

Eger mejlisde diňe şygyrýetde meşhur adamlar bar bolsa, onda olaryň kalplarynda Taňra bolan söýgünü çuňlaşdyrmak üçin şygrylar aýdylsa, onuň zyýany ýokdur. Çünki, beýle mejlisde şygyr her bir diňleýjiniň kalbyna täsir edýär. Biziň bu ýagdaý baradaky «Diňlemek baradaky kitap» diýen bölümde beýan ederis. Bu sebäpden Jüneyit (goý, Taňry oňa rehimdarlyk etsin!) elmydama on adam bolan mejlisde wagyz ederdi. Eger mejlisde ondan köp adam bolsa, onda uzyn wagyz aýtmazdy. Basraly Ibn Salymyň gapysynda gurnan mejlisine ýigrimiden gowrak adam geldi. Oňa: «Söz sözle! Seniň şägirtleriň geldi» diýdiler. Ol: «Bular meniň şägirtlerim däl. Bu mejlisiň şägirtleri. Meniň şägirtlerim ýörite adamlar» diýdi. Soňra mejlisde şygrylary ulanmazdan wagyz etdi.

Şath³ barada aýdylanda, onda sopolaryň käbirleriniň söz diňläp, düşen iki ýagdaýy göz önünde tutulýar. Olaryň biri Taňrynyň yşky, Onuň jemalyna duşmak bilen baglanyşykly

¹ Gurhanyň 26-njy «Şugara» süresiniň 225-nji aýaty.

² Gurhanyň 36-njy «Ýasyn» süresiniň 69-njy aýaty.

³ الشَّطُّ Şath – özüňden gitmek, özüni unutmak.

uzyn we giňişleýin wagyzdyr. Beýle wagyz sopularyň aýratyn bir hala düşmegi, olar bilen Taňrynyň arasyndaky hyjabyň aýrylmagy we Taňrynyň owazynyň, jemalynyň görünmegi bilen tapawutlanýar. Sopular beýle hala düşenlerinden soň: «Bize şeýle-şeýle zatlar görüldi. Şeýle-şeýle owaz eşidildi» diýýärler. Olar özüleriniň bu hallarynda Hüseyin ibn Mansur Hallajyň¹ dara çekilende aýdan sözlerine meňzeş sözleri aýdýarlar we onuň: «Enel-hak» («Men Taňry») diýen sözüne güwälik berýärler. Abu Ýezit Bistamydan² rowaýat edilen bir sözde: «Subhany, Subhany (Men özümi päkleýärim» diýdi. Beýle sözleriň nadan adamlar üçin zyýany uludyr. Daýhanlaryň käbirleriniň beýle sözleriň täsirine düşüp, daýhançylygyny terk eden ýagdaýlary bar. Beýle sözleriň täsirinden kalplaryň lezzet almagy amallary taşlamaga sebäp bolýar. Ýöne beýle menzile diňe belli-belli adamlar ýetişýärler we olar: «Bu halyň çeşmesi ylymdyr» diýen sözi inkär etmekden ejiz gelýärler. Ylym-hyjapdyr, jedel bolsa nebsiň işidir. Bu söz diňe içden Hakyň nury aýan bolmak bilen çykýar. Şuňa meňzeş sözler çar tarapa ýaýrady we nadan adamlara uly täsir ýetirdi. Beýle sözler Allanyň dini üçin köp adamlary direlden alymlaryň taglymatlaryny ýoga çykardy. Abu Ýezit Bistamynyň: «Men ýeke-täk Taňrydyryn. Maňa ybadat ediň» diýen sözüne diňe hekaýanyň üsti bilen düşünmek mümkin. Şathyň ikinji ýagdaýy-gorkunç hala düşüriji düşnüksiz we peýdasyz sözlerdir. Beýle sözler ýa-ha köplenç ýagdaýda aýdyja düşnüksiz we çaklama manyly söz bolup, eşidijiniň akylyna zarba urýar. Ýa-da ol aýdyja düşnükli bolup, eşidijä düşnüksizdigi sebäpli kalplary bulaşyklyga salýar we akyldyr zehinleri haýran edýär. Pygamber alayhyssa-

¹ Hüseyin ibn Mansur Hallaç – meşhur sopylaryň biri. Ony halypa Muktadyryň hökümdarlyk eden döwründe 922-nji ýylda gynap öldürýärler.

² Abu Ýezit Taýfur ibn Isa ibn Suruşan Bistamy – meşhur sopularyň biri. Ol 874-nji ýylda ölýär.

lam: «Siz kowumyňyza düşnüksiz sözleri aýtmaň. Goý, olar alasarmyk ýagdaýa düşmesin» diýdi. Pygamber alayhyssalam: «Siz kowumdaşlaryňyza tanyş bolan sözler bilen sözläň» diýdi. Bu ýerden sözleýji düşüniş, diňleýji düşünmese, onda beýle sözün peýdasy ýokdur. Isa alayhyssalam: «Hikmeti oňa mahsus bolmadyk adamlar üçin aýtmaň. Bolmasa, siz olary azara goýarsyňyz. Siz dermany dertli ýer üçin ulanýan tebip ýaly boluň» diýdi. Başga bir sözde: «Hikmeti oňa mahsus bolmadyk adam üçin aýtmak nadanlygy ýaýradar» diýilýär. Hikmet hakykatdyr. Hikmetiň özüne mahsus adam bolýar. Her kimiň haky onuň özüne berilse ýagşy.

Tammat¹ barada aýdylanda ol hem şath barada aýdan zatlarymyzy öz içine alýar. Ýöne bu ýerde şathyň başga taraplaryna ähmiýet berilýär. Ol şerigatyň düşnükli sözlerini ýaşyryn işleri aňlatmak üçin ulanmakdyr. Tammatyň hem berýän zyýany uludyr. Çünki, söze zerurlyk ýok ýerinden şerigatyň beren manysyndan başga many bermek akyl tarapdan täzeçe delillendirmegi talap edýär, Taňrynyň we Onuň resulynyň sözünüň manysy üýtgedilse, onuň peýdasy gidýär. Täzeçe berlen many pähim etmek üçin ygtybarly bolmaýar. Batyn düşünjede anyklyk ýokdur. Munuň özi ýaýran hem-de uly zyýanly bedgatyň bir görnüşidir. Şeýle ýol bilen batynylar şerigaty berbat etmäge çalyşýarlar we şerigat adalgalaryna öz düşüňjelerine görä täzeçe many berýärler. Batynylaryň beýle düşüňjeleri «Mustazhary»² atly kitabymyzda inkär edilýär. Batynylar taglymatlarynyň esaslaryny Beýik Taňrynyň şu sözünden alýarlar: «(Eý, Musa!)

¹ الطمات Tammat – betbagtçylyk. Bu ýerde Gurhanyň aýatlaryna we hadyslara öz pikirine görä täze many bermek göz önünde tutulýar.

² الْمُسْتَظْهَرِي Al-mustazhary – Gazalynyň bu kitaby barada Hajy Halypanyň Stambulda 1941-nji ýylda arap dilinde çap bolan «Keşf az-zunun» atly kitabynyň 2-nji jildiniň 1674-nji sahypasynda maglumat berilýär.

Pyrgaunyň üstüne git! Ol dogry ýoldan azaşdy»¹ Batynylar bu aýatdaky «Pyrgaun» sözüniň üsti bilen «dogry ýoldan azaşdy» diýip, häsiýetlendirýän her bir adamy göz önünde tutýarlar. Olar Beýik Taňrynyň: «Hasaňy ýere okla!»² diýen sözüne hem salgyylanýarlar we Taňrydan başga zatlardan ýardam isleýärler. Ýa-da olar Pygamber alayhyssalamyň: «Selälik ediniň. Çünki, selälikde bereket bardyr» diýen sözünü delil hökmünde ulanýarlar. Hakykatda bu sözün üsti bilen Pygamber alayhyssalam säherlikde, ertirlikde günäden ýalkanmak bardygyny göz önünde tutdy. Muňa meňzeş mysallar näçe isleseň, şonça hem bar. Şeýlelikde, batynylar Gurhanyň aýatlarynyň hakyky manylaryny başga mazmunlar bilen ýoýýarlar, Ibn Apbasyň hem başga alymlaryň tefsirlerinde berilýän manylary üýtgedýärler. Käbir batyny düşüňjeleriň esassyzdygy göz-görteledir. Meselem, olar: «Pyrgaun» kalpdyr» diýýärler. Pyrgaun ýaly kapyr şahslar başga hem köpdür. Meselem, Abu Jähl, Abu Lähep we başgalar. Olar ynsanyň duýgy bilen kalbyna ornaşar ýaly şeytan jynsyndan däl.

Beýle ýoýlan düşüňjeler sahabalaryň we tabygynlaryň sözlerinde gabat gelmeýär. Bu ýerde Pygamber alayhyssalamyň şu sözünü getirmek ýerliklidir: «Kim Gurhanyň sözlerini öz düşüňjesine görä düşündirse, dowzahdaky ýerine taýýarlansyn!». Munuň özi Gurhanyň aýatlaryndan özbaşdak many çykarmagyň ýalňyş düşüňjelere eltýändigini aňladýar. Çünki, aýatlaryň her birine sahabalar we mufessirler baş, alty, ýedi ... many berdiler. Ol manylaryň hemmesini sahabalar hut Pygamber alayhyssalamyň özünden eşitdiler. Bu jähetden Pygamber alayhyssalam ibn Apbasa (goý, Taňry ondan razy bolsun!) dileg edip: «Eý, Taňrym! Ibn Apbasa dürs ylmy we dürs tefsiri öwret»

¹ Gurhanyň 20-nji «Taha» süresiniň 24-nji aýaty.

² Gurhanyň 28-nji «Kasas» süresiniň 31-nji aýaty.

diýdi. Batynylar öz düşüňjelerini orta atmak bilen maksatlarynyň adamlary Taňrynyň erkine ündemekdigini tassyklaýarlar. Munuň özi tejribe geçirmäge meňzeýär we öz düşüňjelerini Pygamber alayhyssalamyň üstüne atmaklygy aňladýar. Her bir meseläniň çözügünde öz pikirine görä kesgitnama çykarmak ýalňyşlyga alyp barýar. Pygamber alayhyssalam bu nukdaýnazardan: «Kim öz pikirine daýanyp, meniň sözlerime ýalan sözleri giritse, goý ol dowzahdaky ýerine taýýarlansyn!» diýdi.

Sözlere öz pikirine görä täze manylary bermek şerigat üçin uly betbagtlykdyr. Çünki, munuň üsti bilen sözleriň ygtybarlylygy bozulýar, olardan peýdalanmak kynlaşýar we Gurhanyň aýatlarynyň ýoýlan manylary ýüze çykýar. Diňe şeýtan taryply we ýerlikli ylymlary oňlanylmaýan ylym edip görkezip biler. Bozuk alymlaryň atlaryň manylaryny üýtgedip, olary ýoýmaklary hem şeýtanyň alyna eýermekden gelip çykýar. Eger sen hem olara eýerip, yslamyň ilkinji asyrynda beýan edilen düşüňjelerden uzaklaşsaň, onda «hekim» (dana) diýen ada bukulyp, hikmetden (parasatdan) mertebe gözlän kişileriň hilinden bolarsyň.

Bäşinji söz «hikmet» sözüdir. Soňky döwürde «hekim» (dana) sözüne «tebip», «şahyr», «müneçjim» manylary berilýär. Olar biziň asyrymyzda köçelerde oturyp, gurrandazlyk edýärler. Hikmet aslynda Taňrynyň taryplan zadydyr. Taňry hikmet barada: «Taňry hikmeti özüniň islän kişisine berýär. Hikmet eýesine köp ýagşylyklar berlendir»¹ diýdi. Pygamber alayhyssalam: «Hikmetden bir söz öwrenmek bu dünýäden we ondaky bar bolan zatlardan ýagşydyr» diýdi. Gör, hikmet nähili gymmatly zat eken! Sen hikmete bozuk alymlaryň düşüňjeleriniň aralaşmagyndan habardar bol! Çünki, olaryň dine ýokuşdyrýan bozuklygy şeýtanyň şerinden has uludyr. Olar adamlary

¹ Gurhanyň 2-nji «Bakara» süresiniň 269-njy aýaty.

ryň kalplaryndan dini ynançlary çykarmaga meşgul bolýarlar. Pygamber alaýhyssalamdan: «Haýsy adamlaryň seniň üçin şeri köpräk?» diýip soraldy. Pygamber alaýhyssalam muňa: «Bozuk alymlar» diýip jogap berdi.

Netijede oňlanylýan we oňlanylmaýan ylymlar bilen tanşyldy. Saňa özüňe nazar salyp, ilkinji alymlara uýmagyň we gapma-garşy pikirleriň arasyndan dürs düşüňjeleri saýlap, ala düşmek ýüpüni üzmegiň gerek. Öten alymlaryň oňlan ylymlaryny öwrensen, kämillige ýetişersiň. Bozuk alymlaryň taglymatlaryna eýersen, bedgata düşersiň.

Şeýlelikde, Pygamber alaýhyssalamyň şu sözi hakykatdyr: «Yslam garyp zatlardan başlady we ol başlaýşy ýaly garyp bolup gutarar. Garyplara jennet söýünjisi bolsun!». Sahabalar Pygamber alaýhyssalamdan: «Garyp diýýäniň kimler?» diýip soradylar. Pygamber alaýhyssalam olara: «Olar meniň sünnetime girizilen bozuklyklary düzedýän we taşlanan sünnetimi ýaşadýanlardyr» diýip jogap berdi. Başga bir hadysda Pygamber alaýhyssalam: «Olar siziň şu günki ýoluňyzdan barýanlardyr» diýdi. Ýene bir hadysda Pygamber alaýhyssalam: «Garyplar – ýagşyzadalarydyr. Beýle adamlar azdyr. Olary ýigrenýänler söýýänlerden köpdür» diýdi. Ol ýagşyzadalaryň wagyz edýän ylymlary şeýle bir garyp (unudylyan) welin, olary ýatlaýanlara duşman bolýarlar. Bu sebäpden Sufýan Söwri (goý, Taňry oňa rehimdarlyk etsin!). «Eger biler bolsaň, daşyna üýşýän dosty köp bolan alym arassa däl, ikiýüzlüdir» diýdi.

OŇLANYLÝAN YLYMLARDAN OŇLANYLÝAN MUKDARYNYŇ BEÝANY

Eger biler bolsaň, ylym bu jähetden üç hili topara bölünýär: 1. Azy hem, köpi hem oňlanylmaýan ylym; 2. Azy hem, köpi hem oňlanylýan ylym (Bu toparyň oňlanylýan mukdary köp bolsa, şonça gowudyr); 3. Ýeterlik mukdarda oňlanylýan, artykmaç mukdarda oňlanylmaýan ylym. Bu topar misli bedeniň hallary ýalydyr. Bedende, meselem saglyk, görk az bolsa, oňlanylmaýar. Ýaramaz ahlak hem köp bolsa oňlanylmaýar. Tygşytlylyk, sahylyk az hem bolsa oňlanylýar. Tarhandökerlik halanylmaýan ahlakdyr. Munuň tersine, jomartlyk, batyrylyk halanylýan gylykdyr. Oýlanşyksyz hereket etmek hem oňlanylmaýar.

Azy hem, köpi hem oňlanylmaýan ylym barada aýdylanda, onuň din üçin hem, dünýä üçin hem peýdasy ýokdur. Çünki, onuň peýdasından zyýany köpdür. Mahlasy, olardan peýda ýokdur. Meselem, jady, tilsimler, ýyldyzlar ylmy. Bu ylymlara meşgul bolmak onsuz hem gysgalygy bilen gadyr-gymmaty beýik bolan ömri boş zada sarp etmek jähetinden zaýa edýär. Gymmatly zady zaýa etmek bolsa halanylmaýar. Çünki, gymmatly zady zaýa etmegiň zyýany çak edilişinden zyýada bolýar. Sebäbi, ömrüň zaýa bolýan pursatynyň üsti bilen dünýä-däki ençeme gadyrly maksatlar hasyl edilýär.

Azy hem, köpi hem oňlanylýan ylym barada aýdylanda, onda ol Taňryny tanamak, Onuň sypatlaryny, işlerini, öz bendelerine, halkyna kesgitläň düzgünlerini we ahyret üçin dünýäde goýan tertip-nyzamlaryny bilmekdir. Bu ylym Taňrynyň zatyny (özüni) bilmek üçin zerurdyr. Ony bilmek ynsany ahyret bagtyýarlygyna ýetişdirýär. Bu ylym göýä, kenarlaryna nazar ýetmeýän deňiz ýaly çäksizdir. Onuň kenarlaryna Taňrynyň rehmetine miýesser bolanlar gadam basýarlar. Onuň etrap-

laryndan diňe dürli ruhy derejeler berlen pygamberler, weliler we ylymdan ýetdik paý alan alymlar seýil edýärler. Bu ylym kitaplarda beýan edilmedik ýaşyryn ylymdyr. Onuň inçe syrlyryna ahyret alymlary ýetişýärler. Beýle alymlaryň alamatlary başdan belli bolýar. Olar yhlaslary, kalplarynyň päkizeligi we dünýä aladalaryndan azatlygy bilen tapawutlanýarlar, ahlak päkligi bilen pygamberlere, welilere meňzeýärler. Bu ylma ymytylýan alym diňe Taňra çäksiz yhlasy bilen däl-de, eýsem ylymdan rysgal paýynyň ýeterlik mukdarda berilmegi bilen hem ýüze çykýar. Elbetde, Taňra yhlasly bolmak dogry ýola gönükmegiň ýeke-täk açarydyr.

Emma belli bir bölegi oňlanylýan ylym barada aýdylanda, biz bu görünüş ylym hakynda parzy kifaýa bolan ylmyň beýanynda öňde aýdyp geçdik.

Her bir ylymda öwrenmegiň belli çäkleri bolýar. Olar – iň az çäk, ortaça çäk we aňyrbaş çäk. Sen ömrüňi ortaça çäkde ahyryna çenli saklap, iki hili adamyň biri bolup, ýa-ha öz nebsiň bilen meşgul bolup, ýa-da nebis arzuwlaryndan geçip, ylma meşgul bol! Eger nebsiň bilen meşgul bolsaň, onda saňa öz halyňa laýyk bolan ylmy we amallary öwrenmegiň gerek. Me-selem, namaz, täret, oraza ...

Saňa ähmiýetli zatlaryň biri – kalbyň häsiýetlerini we olardan oňlanyлмаýan zatlary bilmegiň gerek. Çünki, ynsan açgözlük, görüplik, ulumsylyk ýaly oňlanyлмаýan häsiýetleri bilmek arkaly heläkçilikden halas bolýar. Oňlanyлмаýan ahlaklardan gapyl bolmak bedendäki ýaranyň ähmiýet berilmezligi sebäpli azmagy ýalydyr. Çykuwy mysal edip alynsa, ol göýä bedeniň daşynda emele gelen dert ýaly bolup görünýär. Ýöne onuň içki sebäpleri bolýar we ganyň hapalanmagy sebäpli ýüze çykýar. Tebip çykuwyň daş hem içki sebäplerini bilmek bilen ony bejermegiň anyk ýollaryny kesgitleýär. Alymlar barada aýdylan-

da hem, edil şunuň ýalydyr. Olaryň köpüsi zahyr¹ amallardaky kemçilikleri düzetmegiň ýollaryny salgy berse, ahyret alymlary olaryň tersine batyn² amallarda bar bolan kemçiliklerden (meselem, şer daragtynyň kalbyň töründe zyýanly köklerini urmagynyň sebäpleri, ony köki-damarlary bilen kalpdan sogurmagyň ýollary) halas bolmagyň usullaryny salgy berýärler. Alymlaryň aglabasy kalplary päklemek maksady bilen agzalaryň amallarynyň ýenildigini we kalplaryň amallarynyň kyndygyny göz önünde tutup, zahyr amallara ýapyşdylar. Munuň özi dermany ajylygy sebäpli içip bilmeýän hassa ajylygy aýyrmak üçin başga maddalary goşup, derman berlişi ýalydyr. Maddalaryň artmagy derdi ýenilleşdirmän, tersine güýçlendirýär.

Eger sen ahyretiňi hem-de ebedi heläkçilikden gaçyp, halas bolmagy isleýän bolsaň, onda batyn ylmyndan biziň «Heläk ediji zatlar» atly çäryegimizde berilýän ruhy dertleriň sebäplerini we olary bejermegiň ýollaryny bilmäge ymtyl. Şonda sen «Halas ediji zatlar» atly çäryegimizde beýan edilen taryply maksatlara ýetişersiň. Çünki, kalp oňlanylmaýan ahlaklardan howatyr etse, şonda ol oňlanylýan ahlaklara eýe bolar. Ýer haşal otlardan arassalanandan soňra özünde gerekli ekini we daragtlaryň miwelerini ýetişdirýär. Ýerden haşal otlar aýrylmasa, ondan islenilýän hasyl alynmaz. Sen bu halynda parzy kifaýany ödeýän adamlar bilen parzy kifaýada bolan amallary berjaý etmäge meşgul bolma! Bolmasa, samsyk ýaly özüňi heläk edersiň. Onsoň, saňa halas bolmaga serişde tapylmaz. Munuň özi köýneginiň içine ýylan ýa-da içýan giren bir kişiniň ony siňek öldürgiç bilen öldürmekçi bolýan wagtyndaky samsyklygyna meňzeýär. Beýle hereket bilen ol peýda tapmaýar we ýylanyň ýa-da içýanyň özüni çakmagyndan halas bolup bilmeýär. Eger

¹ Zahyr – aýan.

² Batyn – aýan bolmadyk, ýaşyryn.

sen nebsiňden gutulyp, päklenseň, onda özüňdäki içki we daşky kemçiliklerden dynyp bilersiň we asylly endiklere aňsatlyk bilen eýe bolarsyň. Soňra parzy kifaýa bolan amallara ýuwaş-ýuwaşdan meşgul bolup başla, Taňrynyň keramatly Kitabyny öwrenip ugra, soňra Pygamber alayhyssalamyň sünnetini özleşdirmäge giriş, soň tefsiri, Gurhana degişli beýleki ylymlary, hökümleri üýtgedilen aýatlary, hökümleri ýatyrylan aýatlary we başga ylymlary öwren. Soň mezhep ylmyna, soň fykh ylmyna, fykh ylmynyň usulyýetine we özge ylymlara meşgullan. Şu usul bilen ömrüň her pursatyny ylym öwrenmäge sarp et. Ömrüňi diňe bir ylmy çuňlaşdyrmaga meşgul bolup geçirme, eýsem başga ylymlary hem öwren. Çünki, ylymlar köpdür, ömür bolsa gysgadyr. Bu ylymlar serişde hem başlangyçdyr. Olar özleri üçin däl-de, eýsem başga ylymlary özleşdirmek üçin gerekdir.

Maksat edilen ylmy unutmak bolmaz. Oňa has köpräk üns merkezini jemlemek gerek. Dil bilimlerinden iň az çäk-arap diline düşüner ýaly we şol dilde gepleşer ýaly derejede bilinse ýeterlik bolar. Nahw ylmynda iň az çäk – Gurhan we sünnet bilen baglanyşykly çylşyrymly sözlemlere düşüner ýaly derejede öwrenmekdir. Tefsir ylmynda iň az çäk – Wahydy Nyşapurynyň tefsirine düşüner ýaly mukdarda öwrenmekdir. Çünki, bu kitap gysga hem düşnükli beýan edilendir we göwrümi boýunça Gurhana üç essedir. Ony mundan artykmaç öwrenmek aňyrbaş çäk bolar. Ony aňyrbaş öwrenmäge bir ömür ýeterlik dälidir. Hadyslary öwrenmekde iň az çäk-iki sany «Ygtybarly hadyslar» atly kitaby özleşdirmekdir. Emma alymlaryň atlaryny ýatlamak barada aýdylanda, onda bu ylmy özüňden öňki alymlar bilen tanyş bolar ýaly, olaryň kitaplaryna salgylanar ýaly derejede öwrenmek iň az çäk bolar. Saňa iki «As-sahyh»

(«Ygtybarly hadyslar»)¹ atly kitabyň metnini ýat tutmak hökman däl. Olary ýat beklemeň ortaça çäk bolar.

Bu çäkde zehiniň derejesiçe, akylyň çatyşyça ýatlamak ýagşydyr. Aňyrbaş dereje – gowşak, güýçli we dürs ygtybarly hadyslary seljermegi, hadys rowaýatçylarynyň atlaryny, ömür beýanlaryn bilmekdir. Emma, fykh ylmy barada aýdylanda, onda iň az çäk-Muzanynyň² (goý, Taňry oňa rehimdarlyk etsin!) «Al-muhtasar» («Gysgaça beýan») atly kitabyň mazmunyny özleşdirmekden ybaratdyr. Ortaça çäk-onuň üç essesi bolup, ol «Al-wasyt» («Ortaça beýan») atly mezhep ylmyna degişli kitaby özleşdirmäge barabardyr. Aňyrbaş çäk – «Al-basyt» («Giňişleýin beýan») atly kitaby özleşdirmekden ybaratdyr. Kelam ylmynda iň az çäk-irki döwrüň sünnileriniň okan «Himaýat al-Mu‘takydat» («Ynançlaryň hemaýaty») atly kitaby özleşdirmekdir. Biziň »Kitab kawagy al-akaýyd« («Akaýydyň kadalary baradaky kitap») atly eserimizden ýüz sahypany özleşdirmek ortaça çäk bolar. Bu çäge bedgatçylar bilen jedelleşmek üçin, olaryň adamlaryň kalplaryna aralaşdyrýan bozuk garaýyşlaryny inkär etmek bilen, adamlaryň kalplaryndan beýle garaýyşlary çykarmak üçin mätäç bolunýar. Munuň özi sowatsyz adamlaryň olaryň garaýyşlaryna berilmezlerinden öň bolmasa, peýda bermeýär. Bedgatçy jedelde seniň üstündigini we özüni dymmaga mejbur edendigini bilip, senden ötünç sorar. Ýöne ol garaýyşlaryndan geçmegi kyn görer we başga biriniň ýanynda ejiz gelen meselesine jogap berip biler. Sen ikinji sapar ony kuwwatly delilleriň üsti bilen hüjüm edip, boýun syndyryp bilersiň. Bu ylma içgin girişmedik adam bedgatçynyň jedelde hakykatdan gysarmasy bilen ylalaşar. Eger bedgatçy öz

¹ Bu ýerde Buhary bilen Müslimiň «Sahyh» («Ygtybarly hadyslar») atly kitaplary göz önünde tutulýar.

² Ýsmaýyl ibn Ýahýa Muzany – şapygy mezhebiniň ymamy. Ol 262/876-njy ýylda ölýär.

garaýyşlaryny gorap, hüjümini güýçlendirse, onda ol sussypeslik ýagdaýyna düşer. Köre-körlük bilen berilmek¹ ynanjy berkidýär, ýöne giňişleýin düşünje almagyň önüne böwet bolýar. Munuň özi ýaramaz ahlakly alymlaryň apatlaryndandyr. Olar hakykata kemsitmek, sylamazlyk gözi bilen garaýarlar. Olar deňlik, deňeşdirmek, özara gatnaşyk jähetden dawa tutýarlar. Olar bozuk zatlarda üstün bolmak üçin delilleri toplaýarlar we taglymatlaryndaky maksatlary ugrunda erjelliklerini güýçlendirýärler. Elbetde, olar köre-kör hüjüm etmek ýoly bilen dälde, eýsem mähribanlyk hem geçirimlik etmek we nesihat bermek ýoly bilen hereket eden bolsalar, onda üstünlük gazanardylar. Emma köre-körlük, ýalançylyk, paýyş sözler bilen adamlary özüne meýil etdirip, eýerdip bolmaýar. Hakykat ýüzünde bolsa adamlar heläk bolýarlar we olaryň kalplaryna bedgat ornaşýar. Olar köre-körlügi adat edinip, serişde hökmünde ulandylar, ony «diniň goragy», «musulmanlaryň diregi» diýip atlandyrdylar.

Soňky asyrlarda ýüz beren gapma-garşy garaýyşlaryň netijesinde dörän bedgat eserler sahabalaryň döwründe ýokdy. Seniniň ölüm howply bu zäherden özüni daşda saklamagyň gerek. Ol zäher fakylharyň hemmesiniň garşysyna göreşip, inkär ediji we bejergisi ýok bolan dertdir. Onuň döredýän şertleri we apatlary baradaky netijämiz yzda geler.

Bu netije tejribesi bar bolan adamlaryň agzyndan çykýar. «Adamlar nadanlyk sebäpli biri-birine duşmandyrlar» diýen nakyly aýtsalar hem sen olara ähmiýet berme. Sen bu sözi ömrüni bu ugurda ötüren adamyň nesihaty hökmünde kabul et! Ol ilki alymlaryň eserlerine goşmaça kesgitlemeler girizdi, olaryň sözlerini takyklady, jedelleriň hakykatyny beýan etdi.

¹ Köre-körlük bilen berilmek – ýagny diňe belli bir dini garaýyşy öňe sürüp, galan hemme dini we dünýewi taglymatlary bozuk hem biderek hasaplamak.

Taňry oňa parasat berip ruhlandyrdy. Sen pitwalary şerigatyň diregi hökmünde kabul edýänleriň sözlerine aldanma. Olar şerigatyň gowşak beýan edilen meselelerini bilmeýärler we gapma-garşy garaýyşlary ýarag edinýärler. Her bir mezhepde gowşak beýan edilen meseleler bar. Olar beýle meseleleri jedelli kesgitlemeleriň üsti bilen çözüärler. Aslynda jedelli kesgitlemeler sahabalaryň döwründe hem, ilkinji alymlaryň döwründe hem ýokdur. Sahabalar we ilkinji alymlar pitwalaryň gowşak ýerlerini özgelerden ýagşy bilýärdiler. Pitwalaryň mezhep ylmynda peýdasy hem ýokdy, fykh ylmy üçin zyýanlydy. Müftiniň aňyndaky zat fykh ylmyna gabat gelse hem köplenç jedeliň şertlerine laýyk bolmaýar. Kim jedeliň dessurlaryny öz tebigatyna görä düzse, ol aňyny jedeliň düzgünlerine boýun egdirýär we fykh ylmynyň kesgitlemelerini berjaý etmekden boýun gaçyrýar. Jedel ylmy bilen at-mertebe gözleýän adam meşgul bolýar. Ol mezhep meseleleriniň gowşak taraplaryny gözleýär we şu ýolda ömrüni ötürýär. Ol zamananyň şeytanlaryndandyr. Sen olardan häzir bol! Sen Taňrynyň razylygyny akylllylar bilen bolsaň taparsyň we özüňi kesgitleärsiň. Çünki, ölüm, hasap, jennet, dowzah seniň önündedir. Özüňe peýdasy ýetjek zatlar we önündäki zatlar barada oýlan. Galan zatlary bir gapdala goý. Käbir ussatlar käbir alymlary düýşlerinde görüpdirler we olardan: «Siziň jedelleşýän ylymlaryňyz barada näme habar aýdarsyňyz?» diýip sorapdyrlar. Olar jogabyň deregine ellerini salgap goýberipdirler, uludan demlerini alypdyrlar we gijäniň içinde gözden gaýyp bolupdyrlar. Olaryň jedelleriniň iki rekagat namazça peýdasy bolmandyr. Pygamber alayhyssalam: «Dogry ýoldaky adamy jedel azaşdyryp biler» diýdi. Soňra ol şu aýaty okady: «Olar (bu mysaly) diňe siz bilen jedelleşmek üçin getirdiler. Olar jedelleşmegi gowy görýän dawagär

kowumdyr»¹. Bu hadysa şu aýat manydaşdyr: «Olaryň kalplarynda hakykatdan egrelmek bar»². «Olar jedelkeş adamlardyr. Siz olardan häzir boluň».³ Öten alymlaryň biri şeýle diýipdir: «Zamananyň ahyrynda bir kowum geler. Olara amallaryň gapysy ýapyk we jedelleriň gapysy açyk bolar». Bir hadysda: «Siziň amaldan ruhlanýan zamanyňyzda jedelden ruhlanýan bir kowum geler» diýilýär. Meşhur bir hadysda: «Allatagalanyň ýigrenýän adamy jedele berlen kişidir» diýilýär. Başga bir hadysda: «Jedelleşmegi öwrenen kowum amaldan uzaklaşýar» diýilýär. Elbetde, has dogrusyny Taňrynyň özi ýagşy bilýändir!

¹ Gurhanyň 43-nji «Zuhruf» süresiniň 58-nji aýaty.

² Gurhanyň 3-nji «Äli Ymran» süresiniň 7-nji aýaty.

³ Gurhanyň 63-nji «Munafykun» süresiniň 4-nji aýaty.

DÖRDÜNJI BAP

ADAMLARYŇ GAPMA-GARŞY GARAÝYŞLAR BARADAKY YLMY KABUL ETMEKLERINIŇ SEBÄBINIŇ, ÇEKİŞMÄNIŇ WE JEDELİN GÖRNÜŞLERINIŇ, ERKIN JEDEL ALYP BARMAGYŇ ŞERTLERINIŇ BEÝANY

Eger biler bolsaň, Pygamber alaýhyssalamdan soň halypalyk dürs ýolda bolan dört çaryýara¹ ýetdi. Olar Allatagalanyň hökümlerini ýagşy bilýän ymam alymlardy, fakyhlyardy we pitwa çykarmakda garaşsyzdylar. Olar fykh ylmyna seýrek ýagdaýda bolaýmasa ýüzlenmeýärdiler we ony durmuşda gabat gelýän ýagdaýlaryň çözügütlerinde ulanmaýardylar. Çünki, olar ahyret ylmynyň alymlarydylar. Olar adamlaryň dünýä işleri bilen baglanyşykly pitwalary çykarmakda çekeleşýärdiler. Pitwa bermejek bolup, özlerini goraýardylar. Bu işde diňe Taňra bil baglaýardylar.

Çaryýarlardan soňra hökümet başyna gelen halypalar fykh ylmyna muwapyk däldiler we pitwalary, hökümleri berjaý etmekde alymlaryň kömegine ýapyşmaga mejburdylar. Muňa garamazdan tabygyňlar sahabalaryň goýan ýollaryna eýerdiler. Halypalar kazy bolmagy talap edenlerinde, olar beýle jogapkärçilikli işe baş goşmakdan boýun towladylar we halypalardan

¹ Dört çaryýar – Abu Bekr, Omar, Osman, Aly.

gaçdylar. Beýle alymlar barmak basyp sanardan köpdür. Soňra fakylar hökümdarlaryň ýanynda hormat eýesi boldular. Fakylar hökümdarlaryň pitwa çykarmakda talaplarynyň güýçli bolandygy sebäpli pitwa ylmyna ýykgyň etdiler. Soňra akaýydyň (ynanjyň) kadalaryna üns berýän hökümdarlar ýüze çykdylar. Olar her bir meselede özlerniň delillerini öňe sürdüler. Şeýlelikde, kalam ylmynyň çekişme we jedel bölümi orta çykdy. Adamlar janypkeshlik bilen kalam ylmyna meşgul bolup başladylar. Alymlar bu ylma bagyşlap öz eserlerini döredtiler, olarda jedel gurnamagyň ýollaryny beýan etdiler, gapma-garşy garaýyşlardan ybarat bölümleri orta çykardylar. Özlerniň maksatlarynyň dini goramakdygyny, Pygamber alayhyssalamyň sünnetiniň päk saklamakdygyny, sünneti dürs hasaplamalyň we bedgatçylaryň hereketini basyp ýatyrmak ugrundaky göreşdigini nygtadylar. Şeýle hem fykh ylmynyň weýran edilmegine sebäp bolan köre-körlük döredi. Bu köre-körlük fykh ylmyn da çekişmäniň ýüze çykmagyna getirdi. Munuň özi adamlaryň kalam we beýleki ylymlardan daşlaşyp, gapma-garşy garaýyşlara meşgul bolmaklaryna alyp bardy. Jedele berilen alymlar özlerniň maksatlarynyň şerigatyň inçe sylaryny kesgitlemekden, mezhep meseleleriniň gowşak beýan edilen ýerlerini anyklamakdan we pitwa ylmynyň usulyýetini taýýarlamakdan ybaratdygyny tekrarladylar. Olar Abu Hanypa, Şapygy, Mälik, Ahmet, Sufýan Söwri (goý, Taňry olardan razy bolsun!) ýaly tanymal alymlaryň goýan kesgitlemelerini inkär ediji jedel häsiýetli kitaplaryny ýazdylar. Bu bozuk iş biziň döwrümüzde hem dowam edýär. Biz onuň özüimizden soňky asyrlarda nähili derejä eýe boljakdygyny bilmeýäris.

ÇEKİŞMELERİN SAHABALARYŇ NESIHATLARYNA MEŇZEDILMEGINİŇ WE OLAR BILEN GARYŞDYRYLMAGYNYŇ BEÝANY

Eger biler bolsaň, çekişmeçiler adamlara: «Çekişmelerden biziň maksadymyz hakykaty aýan etmektir. Çünki hakykat gözlenilýän maksatdyr, ylmyň nazaryýetine ýardam bermektir. Pikirleriň deň gelmegi peýdaly we täsirli zatdyr. Sahabalar her bir meselelerde geňeşerdiler. Meselem, olar mirasda ata bilen dogan meselesi, şerap içýänlere berilýän jezanyň mukdary, ýalňyşan ylma garamat edilmeginiň wajyplygy, bir aýalyň Omar-dan (goý, Beýik Taňry ondan razy bolsun!) gorkusyna göwre-sindäki çagany düşürendigi baradaky meseläniň çözgüdini, şeýle-de paraýyz meseleleri barada geňeşerdiler» diýip, adamlary bulaşdyrýarlar. Şeýle-de olar Şapygy, Ahmet, Muhammet ibn Hysym, Mälik, Abu Ýusup we beýleki alymlardan (goý, Beýik Taňry olardan razy bolsun!) dürli meseleleriň çözgütlerini mysal getirýärler.

Meniň saňa aşakda aýtjak zadym seni olaryň mekirligi bilen tanyşdyrar. Çünki hakykaty gözlemeklige ýardam bermeklik didendir (dinlilikdir).

Ýöne dinde hakykaty gözlemegiň sekiz sany şerti we almatlary bar:

Birinji şert. Parzy aýn amallaryny özleşdirmedik kişiniň parzy kifaýa amallary bilen meşgul bolmazlygy. Parzy aýny özleşdiren kişi parzy kifaýany öwrenmäge başlasa dürsdür. Ýöne onuň: «Meniň maksadym hakykatdyr» diýmegi rowa dälidir. Onuň bu ýagdaýdaky haly özi namaz okamagy taşlap, eşiklerini çykaryp: «Meniň maksadym – ýalaňaç adamlary namaz okamakdan halas etmektir» diýýän adamyň ýagdaýyna meňzeşdir. Meselem, fakyh şerigatda seýrek gabat gelýän meseläniň mejlisinde gürrüňi ediljek zatdygy barada pikirlenmeli-

dir. Bir kişi derrew gaýtaryp bermeli amanaty barka, ony bermän in uly ybadat bolan namazy okamaga başlasa, onda Allatagalanyň önünde günäkär bolar. Kişiniň wagtyny, tertibini we şertini berjaý etmezden, ybadata meşgul bolmagy onuň kalbynyň Taňra tabynlyk halyna düşmegi üçin ýeterlik dälidir.

Ikinji şert. Parzy kifaýany çekişmäniň möhüm serişdesi hökmünde görmezlik. Kim parzy kifaýany möhüm zat hasaplasa we ony parzy aýn ýaly berjaý etse, onda beýle hereketi bilen günäkär bolar. Munuň özi suwsan adamlary gören kişiniň olary heläk bolmaga ýakyn hasaplamagynyň mysaly ýalydyr. Olary gören kişi suw berip, heläkçilikden halas edip biler. Gan aldyrmagyň ýagdaýlaryny öwrenmek parzy kifaýadyr. Jedelçi adam bolsa: «Gan aldyrmak parzy kifaýa däl, parzy aýndyr» diýip tekrarlaýar. Gan aldyrmagyň ýagdaýlaryny bilmek şäherde diňe birnäçe adama parzy aýndyr.

Parzy kifaýa tebiçilik ylmy has ýakyndyr. Köp şäherlerde musulman tebipler azdyr. Şerigat boýunça musulman tebi-biň kesgitlemelerine ynam etmek rowadyr. Ýöne fakyhlaryň biri hem tebiçilik ylmy bilen meşgullanmaga höwes etmeýärler. Emri magruf we nehi münker barada aýdylanda, olar hem parzy kifaýadyr. Jedelçi çekişme mejlisinde ýüpek eşikleri geýip, parzy kifaýa barada ündew edýär we özüniň parzy kifaýa bilen Taňra ýakynlyk isleýändigini tekrarlar. Enesden (goý, Taňry ondan razy bolsun!) rowaýat edilen bir hadysda, pygamberlerimizden: «Emri magruffy we nehi münkeri haçan terk etmeli?» diýip soraldy. Pygamber alayhyssalam: «Siziň ýagşyňyzda gowşaklyk görülse, erbetleriňizde erbet işler köpelse, dolandyrys kiçiniňizi eline geçse, fykh ylmy bozuklaryň elinde bolsa» diýdi.

Üçünji şert. Çekişmä gatnaşýanyň müjtehit alym¹ bolmagy zerur. Ol bir ymamýň mezhebiniň meseleleri boýunça çekişmä gireninde, onuň bir delilini Abu Hanapynyň kesgitlemelerinden, beýleki bir delilini Şapygynyň ýa-da beýleki ymamlaryň kesgitlemelerinden almazlygy gerek. Sahabalaryň we ymamlaryň ijtihady² ýaly bolmaly. Bolmasa ol ijihat derejesi bolmadyk kişiniň çykaran hökümi bolar. Ol sowal beren kişiniň özüniň mezhebine salgylanyp, pitwa çykarmalydyr. Özünden netije çykaryp, sowala jogap berip bilmese, onda onuň gurnan çekişmesinden ne peýda bar? Müjtehit bolmandygy sebäpli oňa sowala jogap bermek başartmaýar we: «Men şerigatyň usulyýetinden özbaşdak many çykaryp bilmeýärim» diýmekden başga çäre galmaýar. Eger onuň jogap berýän meselesi iki manydan ýa-da iki sözden ybarat bolsa, onda ol iki sözüň birine meýil eder, iki sözüň birini peýdalanar we pitwa çykarar. Netijede, meseläniň jogaby aýdyňlaşdyrylmaz.

Dördünji şert. Köp gabat gelýän meseleler barada çekişmeler gurnamak. Çünki, sahabalar (goý, Taňry olardan razy bolsun!) täze wakalaryň ýüze çykyşyna görä ýa-da paraýyz ýaly köp gabat gelýän meseleler jähetden geňeşerdiler.

Biz çekişmä gatnaşýanyň pitwalarda giňden ulanylýan meselelere tankydy göz bilen garamaýandygyny görýäris, tersine ol köp gabat gelýän meseleleriň çözgütlerini terk edýär we: «Beýle meseleler çekişme gurnamaga mynasyp däl» diýýär. Biz bu ýerde bu mowzuga degişli sözümizi uzaldyp oturmakçy däl. Çünki, maksat söz uzaltmakda däl-de, eýsem gysga söz bilen hakykaty aýan etmektendir.

¹ Müjtehit alym – durmuşda ýüze çykyan meseleleriň çözgütlerini özbaşdak çykarmaga hykugy bar bolan alym.

² Ijtihad – durmuşda ýüze çykyan meseleleriň çözgütlerini özbaşdak çykarmaga bolan ukup.

Bäşinji şert. Çekişmäniň hökümdarlaryň, at-abraýly adamlaryň gatnaşmagynda däl-de, eýsem çola ýerde gurnalma-gy ýagşydyr. Çola ýer pikirleri jemlemek, aňlary durlamak, hakykata düşünmek üçin oňalydyr. Dürli gatlaklaryň wekil-leriniň gatnaşmagy çekişmeçä ikiýüzli pikirini öňe sürmäge ýol goýmaýar. Çünki, her kişi hak-nähak pikiriniň dabaralanmagy-na meýilli bolýar. Sen olaryň meýliniň Taňrynyň razylygy üçin dældigini ýa-da orta goýlan meseläniň dürs çözgüdiniň kabul edilmegi üçin dældigini bilýänsiň.

Altynjy şert. Hakykaty gözlemegiň ugrunda bolmak, ýoldaşyňa göreplik etmän, ýardamçy bolmak, hataňy ýüze çykarsa, oňa minnetdar bolmak, oňa hakykaty aýan etmek, ýalňyş pikire düşse düzetmek, ony beýle pikir üçin ýazgarmazlyk, tersine, hormatlamak. Sahabalar (goý, Taňry olardan razy bolsun!) ö-zlerini şunuň ýaly alyp barardylar. Bir aýal Omaryň (goý, Taň-ryň ondan razy bolsun!) sözünü ret edip, ony hakykata meýil-lendirdi. Hezreti Omar soňra bir hutbasynda adamlara ýüzle-nip: «Bir erkek adam ýalňyşdy, bir aýal bolsa dogrusyny tap-dy» diýdi. Bir adam Alydan (Goý, Taňry ondan razy bolsun!) bir mesele barada sorady: Aly oňa jogap berdi. Ol adam: «Eý, möminleriň emiri! Beýle däl, şeýle bolmaly» diýip, dogrusyny aýtdy. Aly: «Sen dogrusyny aýtdyň, men bolsa ýalňyşdym. El-betde, her bir bilijiden ökde ylymdar bardyr» diýdi. Bir adam Abu Musa Aşgarydan¹ (goý, Taňry olardan razy bolsun!) sö-weşde öldürilen adam barada sorady. Abu Musa: «Ol jennete düşer» diýdi. Muny eşidip, Ibn Mesgut: «Sen bu sowalyňy on-dan ýene-de sora. Belki, ol düşünen däl» diýdi. Ol adam şol sowalyny ýene berdi. Abu Musa öňki žogabyny gaýtalady. Ibn Mesgut ol adamy üç gezek ýollady, soň bolsa: «Eger ol Al-lanyň ýolunda haky tapyp, öldürilse, jennete girjekdigi haka-

¹ Abu Musa Aşgary – sahabalaryň biri. Ol 672-nji ýylda dünýäden ötýär.

kytdyr» diýdi. Abu Musa: «Bu sözünň hakdyr. Alym barka menden hiç zat soramaň. Eger bu meseläni bir fakýhdan sorasaň, ibn Mesgudyň sözünü kabul etmez we garşy çykyp, ibn Mesgudyň «Alla ýolunda haky tapyp, öldürilse» diýen sözünüň ret eder. Çekinse-de, «Muňa mätäçlik ýok. Çünki bu hemmeleriň bilýän zadydyr» diýer» diýdi. Sen öz zamanaňyň çekişmeçisini synla, ol kim hakykatyň tarapyny tutsa, görüpliginden ýaňa onuň ýüzünü gara etmäge taýýar. Ol onuň üstüne gudratynyň çatysyna görä hüjüm edýär. Ol ähli ömrüni hakykaty düşnükli etmek üçin geçiren adama aýp ýöňkemäge utanmaýar? Ol özüni sahabalara (goý, Taňry olardan razy bolsun!) meňzedýär.

Ýedinji şert. Çekişmeçiniň delil üstüne delil getirmegini we kyndan kyn sowal bermegini gadagan etmezlik. Sahabalaryň çekişmeleri bu şerti berjaý edip geçerdi. Şeýlelikde, jedeldäki bedgat garaýyşlar ýüze çykarylady. Meselem çekişmeçiniň: «Seniň bu sözünň birinji sözüne ters gelýär. Men ony kabul etmeýärim» diýmegi. Eger munazaraçynyň¹ sözi hakykaty ýüze çykarsa, onda bozuk pikir inkär edilýär we hakykat kabul edilýär.

Sen her mejlisiň, çekişmäniň bir garaýşy goramak bilen tamam bolýandygyny görýänsiň. Onda delil getirijileriň pikirleri garaýyşlaryň asly bilen deňeşdirilýär. Oňa: «Seniň bu garaýşyň aslyna bolan deliliň näme?» diýilýär. Ol: «Bu kadadaky hökümiň bu sebäp bilen subut edilýändigine, seniň deliliň näme?» diýýär. Ol onuň getiren delillerinden başga delilleri getirýär. Jedel edýän jedele garşy durýanyň delillerini inkär ediji delilleri aýdýar. Şunuň ýaly usul bilen çekişme mejlisleri sowalyň aslyny aýan etmek maksadyny yzarlaýar. «Men bu sowalyň jogabyny bilýärim» diýip başlan mejlis «Ýok, men bu sowalyň jogabyny bilmeýärim» diýýänçä dowam edýär. Eger ol beýle

¹ Munazaraçy – edebi bäsleşige gatnaşýan adam.

ýagdaýa düşse, onda özüniň ejiz tarapyny görkezýär. Ol göripliginden boş dawany gurnaýar. Netijede, Taňrynyň önünde günäkär bolýar. Eger onuň sözi dogry çyksa, bu ýagdaýda şerigatdan bilýän zadyny aýan etmedik kişi hökmünde günäkär bolar. Çünki, onuň musulman dogany ondan bu sowal barada sorady. Eger onuň delilleri güýçli bolsa, onda ol adamlaryň ünsüni özüne çeker. Eger onuň delilleri gowşak bolsa, onda ony nadanlyk garaňkylygyndan ylym nuruna çykararlar. Sowalyň üsti bilen din ylymlarynyň hakykatyny ýüze çykarmak peýdalydyr. Sowalyň hakyky jogabyny ýüze çykarmak üçin delil üstüne delil getirmegi sahabalar hem, ilkinji alymlar hem gadagan etmediler. Munuň üçin kyýasda,¹ hadyslarda we aýatlarda bar bolan deliller ulanylýar.

Sekizinji şert. Eger biler bolsaň, munazaradan yzarlanýlýan maksat – garşydaşyňdan üstün bolmakdan, onuň agzyny ýumdurmakdan, artykmaçlygyňy, mertebäni we dilewarlygyňy ýüze çykarmakdan ybaratdyr. Ylym bilen meşgul bolýanyň dürli garaýyşlary deňeşdirmezden netije çykarmakdan häzir bolmagy gerek. Galapyn mertebeli we at-owazaly alymlar bilen çekişme gurnamakdan olaryň dilinden hakykatyň ýüze çykmagyndan wehm edip saklanýarlar we başgalar bilen bozuk garaýyşlaryny rowaçlandyrmak üçin çekişme gurnamaga meýilli bolýarlar.

Başga ownuk şertler hem köpdür. Ýöne şu sekiz şerti bilmek saňa Taňrynyň razylygy üçin çekişmä gatnaşmaga gollanma bolar.

Kim şeytan bilen az çekişme guramasa, ol kalbyny şeytana eýerdýändir. Şeytan bolsa, onuň iň uly duşmanydyr. Şeytan ony heläkçilige tarap meýillendirýär we ters meseleler boýunça žedelleşmäge iterýär. Şeytan onuň we ýagşy adamlaryň üstün-

¹ Kyýas – deňeşdirme usulyny ulanmak bilen netije çykarmak.

den gülýär. Şeýtan onuň beýle betbagtçylyga düşmegine şat bolýar we ony nadanlygyň apatlaryna sezewar edýär. Biz nadanlygyň apatlarynyň görnüşleri barada yzda aýdarys. Häzir bolsa biz Beýik Taňrydan özüme ýardam bermegini dileýäris!

ÇEKIŞMÄNIŇ APATLARYNYŇ WE OLARDAN DÖREÝÄN ERBET AHLAGYŇ BEÝANY

Eger biler bolsaň, çekişmeden yzarlanylýan maksat – garşydaşyňdan üstün bolmakdan, onuň agzyny ýumdyrmakdan, artykmaçlygyňy, mertebäni we dilewarlygyňy ýüze çykarmakdan ybaratdyr. Mertebe bilen öwünmek, sözüni gögertmek, adamlary öz erkiňe boýun etmek ýaly maksat yzarlamak Taňrynyň halamaýan, Allanyň duşmany Iblisiň gowy görýän ähli häsiýetleriniň çeşmesidir. Olar ulumsylyk, ikiýüzlülük, görüplik, bäsdeşlik ýaly içki bozuklyklary döredýär. Mertebeparazlyk, serhoş ediji içgileri içmek, zyna etmek, kemsitmek, adam öldürmek, ogurlyk ýaly häsiýetler daşky bozuklyklaryň döremegine sebäp bolýar. Şeýle bozuk ahlaklary adat edinen kişi çekişmede özünden başgalary garalamak, adamlardan üstün bolmaga çalyşmak ýaly häsiýetlere eýe bolýar. Bularyň hemmesi nebsiň erkine boýun bolmakdan gelip çykýar we ähli ýaramaz ahlaklaryň möwjemegine sebäp bolýar. Beýle ahlaklaryň onlanylmaýandygy baradaky aýatlardan we hadyslardan gelip çykýan deliller barada biz «Heläk ediji zatlar baradaky çärýek»¹ atly bölümde aýdarys. Häzir bolsa biz gysgaça munazarada gabat gelýän ýaramaz ahlaklaryň beýanyňy berýäris.

¹ «Heläk ediji zatlar baradaky çärýek» – «Ihýa» kitabyňyň 3-nji jildi.

Olaryň biri görüplikdir. Pygamber alaýhyssalam: «Görüplik oduň oduny iýşi ýaly sogaplary iýýär» diýdi. Goý, çekişmeçi, görüpligiň täsirine düşüp ejizlemesin! Çünki, ol birde üstün bolar, birde asgyn bolar, birde hem başganyň sözünü taryplar. Adam ylmynyň zorlugy bilen dünýäde adyny ebedileşdirip biler. Özüni başgadan ylmy bilen zor görýän kişi, özgelere görüplik edýär, olardan nazy-nygmatyň gitmegini, adamlaryň onuň daşyndan aýrylmagyny arzuwlaýar. Görüplik kalpda ýakylan otdur. Kim görüp bolsa, onda ol bu dünýäde hem, ahiretde hem uly azap görer. Bu sebäpden Ibn Apbas (goý, Taňry ondan razy bolsun!): «Ylmy nireden tapsaňyz hem alyň! Fakyhlaryň biri-birine aýdan sözlerini ylym hökmünde kabul etmäh. Olar biri-birileri bilen agylda oýnaýan tekeler ýalydyr» diýdi.

Ulumsylyk we özüni adamlardan ýokary tutmak hem şol ýaramaz ahlaklardandyr. Pygamber alaýhyssalam: «Tekepbiri Alla peselder, pespäl bolany bolsa beýgelder» diýdi. Goý, munazaraçy başgalardan özüni beýik tutmasyn we öz halyndan ýokary bökmesin! Çünki, beýle etse, onda garşydaşlary bu mejlisde bolmasa indiki mejlisde ondan üstün bolmak we ony peseltmek üçin bäsleşerler, ony mertebe ýassygyndan düşürmäge çalşarlar. Sebäbi dar girelgeden ilki güýçli girýändir, ejiz kişi yza galýandyr. Özünde ylym hormatyny saklamaga çalşyp, mertebäni kemsitmeli dälidir. Çünki, Pygamber alaýhyssalam möminiň özüni horluga salmazlygyny tabşyrdy.

Pespälik Taňrynyň dergähinde öwgä mynasyp bolan ahlakdyr. Beýle ahlağa pygamberler nebislerini horluga salmak bilen eýe boldular. Ulumsylyk Taňrynyň dergähinde ýigrenilýän ahlakdyr.

Kine saklamak ýaramaz ahlaklaryň biridir. Çekişmeçi kineden päk bolmalydyr. Pygamber alaýhyssalam: «Mömin kineçi bolmaly dälidir» diýdi. Garşydaşy söze başlanda çekişmeçiniň kalbynda köplenç kine duýgusy oýanýar, onuň sözünü üns

berip diňlemeyär, özüni onuň bilen jedelleşmäge taýýarlaýar, onuň sözünüň dürsdügine ähmiýet bermeýär, getirýän mysallaryny oňlamaýar. Tersine, garşydaşynyň sözi onuň kalbyna kine duýgusy bolup çümýär. Şol kine bolsa onuň kalbynda uzak wagtlap saklanýar ýa-da ömrüniň ahyryna çenli ýüreginden çykmaýar.

Gybat etmek şol ýaramaz ahlaklaryň biridir. Allatagala gybat etmegi öliniň etini iýmeklige deňedi. Çekişmeçi hem öliniň etini iýmezlige durnukly däl. Çünki, ol gybatyň ýazgarylýan ahlakdygyna ähmiýet bermeýär. Ol garşydaşynyň garşysyna söz aýdylanda dilini saklap bilmeýär, duşmançylygyny ýüze çykarýar we özüniň samsyklygyny, nadanlygyny we gömükligini aýan edýär.

Özüni päk saýmak şol ýaramaz ahlaklaryň biridir. Beýik Taňry: «Özüňizi päk saýmaň! Elbetde, Allatagala özünden gorkýanlary bilijidir»¹ diýdi. Hekimden: «Dogry sözün iň erbedi haýsydyr?» diýip soraldy. Ol muňa: «Ynsanyň öz-özüni taryplamagydyr» diýdi. Çekişmeçi öz-özüni üstün görkezmek, mertebesini ýoldaşlaryndan öňe sürmek bilen özüni taryplamakdan halas däl. Ol çekişme wagtynda: «Men bu zatlardan habarsyz adam däl», «Meniň köp ylymlardan başym çykýar», «Men fykh ylmynyň usulyýetine ökde, men hadyslary ýatdan bilýärim» diýen ýaly sözler bilen özüni özi öwýär we özüni öňe sürýär. Öwünmek we özüni öňe sürmek şerigatda ýazgarylýan iki sany ahlakdyr.

Garşydaşyňy aýp ýöňkemek üçin yzarlamak hem şol ýaramaz ahlaklardandyr. Beýik Taňry: «Adamlary aýp ýöňkemek üçin yzarlamaň»² diýdi. Ol garşydaşynyň ýanyna onuň içki syrlaryny bilmek üçin ýörite adam iberýär, onuň ýykgyň edýän

¹ Gurhanyň 53-nji «Nejm» süresiniň 32-nji aýaty.

² Gurhanyň 49-njy «Hujarat» süresiniň 12-nji aýaty.

zatlaryny, hatda bedeniň aýplaryna çenli bilmegi tabşyrýar. Eger garşydaşy mejlisde bir säwlik goýberse, beýleki aýplaryny hem onuň ýüzüne basýar. Eger ol üstün çykaýsa, garşydaşynyň kemçiliklerini aýtmak bilen ýazgarýar. Munuň bilen hem oňman, ony samsyk hasaplap üstünden gülýär. Pygamber alayhyssalam: «Kim özüne gowy görýän zadyny musulman doganyna hem rowa görmese, ol musulman däl» diýdi. Diýmek, beýle ahlak musulmanyň ahlagyndan daşdyr. Kim öz mertebesini görkezjek bolup öwünse, ol musulman doganyny kemsidýändir, öz mertebesini peseldýändir. Özara ýigrenjiň döremegine sebäp bolýandyr. Eger bu çekişmeçiniň reňki üýtgeşe, garşydaşy baradaky pikiri hem üýtgeýändir. Ol näletsiniň şeýtany şaýat tutunýar. Hany alymlaryň arasynda adat bolan hoşniýetlilik? Hany olaryň arasyndaky şat gündäki, kyn gündäki dostluk, doganlyk, arkadaşlyk? Şapygy (goý, Taňry oňa rehimdarlyk etsin!) şeýle diýdi: «Ylym – mertebe hem akyl eýeleriniň arasyndaky ýakynlygyň we dostlugyň özenidir. Men aralarynda ylmy duşmançylyga öwren we hoşniýetli gatnaşykdan artyk mertebeli bolmak maksadyny yzarlaýan adamlara düşünmeýärin? Eý, dogan! Saňa mynapyklaryň ahlaklaryndan päklenmegiň we möminleriň, takwalaryň ahlagyna eýermegiň gerek.

Ikiýüzli bolmak şol ýaramaz ahlaklaryň biridir. Bu ahlagyň ýazgarylmagynyň Gurhandan, hadyslardan gelip çykýan delillerini bu ýerde aýdyp oturmagyň hajaty ýok. Her topar, her akym öz taglymatyny öňe sürýär we beýleki bir toparyň taglymaty bilen ylalaşyp bilmeýär. Olar biri-biriniň sözlerini ýalan hasaplaýarlar. Olaryň dillerinde hem, kalplarynda hem biri-birine ýigrenç bar. Pygamber alayhyssalam: «Adamlar ylym öwrenip, amal etmegi taşlasalar, dillerinde biri-birini gowy görüp, kalplarynda biri-birini ýigrenseler, garyndaşlyk gatnaşyklaryny kesseler, Allatagala olary näletlär, olary ker hem kör, ýagny nadan eder» diýdi.

Özüni beýik saýmak hem şol ýaramaz ahlaklaryň biridir. Çekişmeçi üçin halanmaýan ahlagyň biri duşmançylygyny dili-ne almagydyr. Ol nähili ýagdaý hem bolsa, garşydaşyny ýaz-garmaga we onuň sözlerini inkär etmäge bar güýji bilen ýapyş-ýar we ähli mümkinçiligini ulanyp ony aldawa, hilä salmaga synanyşýar, mekirlige ýüz urýar. Gapma-garşy pikirler bilen degişen bolýar, Gurhandan, şerigatdan deliller getiren bolýar. Pygamber alayhyssalam beýle adamdan häzir bolmagy we batyl pikiri goýup, hakyky pikiri saýlap almagy tabşyrdy. Py-gamber alayhyssalam: «Özüniň ýalňysdygyny bilip, jedeli terk eden kişä Allatagala jennetiň bossanlyklarynyň içinden bir öý bina eder» diýdi. Hakykaty toslaýjy adam we Taňrynyň ady bilen toslama gürrüň tapýan adam hakda Allatagala: «Allataga-la ýalan sözi ýöňkeýän we onuň bilen birlikde hakykata ýalan sözi ýöňkeýän adamdan zalym adam ýokdur»¹ diýdi. Bu ahlakdan özüni gowy görkezmäge çalşyp hereket etmek, adam-laryň sözünü bölüp, bellik etmek, adamlary, halklary özüne me-ýil etdirmäge çalyşmak ýaly häsiýetler döreýär.

Ryýa² beýikleriň beýigi bolmaga çagyryan bejergisi bol-madyk dertdir. Biz bu ahlak hakynda «Ryýa baradaky kitap» atly bölümde giňişleýin durup geçeris. Beýle ahlakly kişi adamlara diňe özüni görkezmek we olaryň özüni taryplamak-laryny isleýär.

Ine, şu on sany ahlak içki bozuklygyň enesidir. Olardan saklanmaýan adamlardan dawa-jenjel etmek, uruşmak, eşik ýyrtmak, sakgaldan tutmak, ýumruklaşmak, ata-enä ýetmek, ussada sögmek, gödek sözler aýtmak ýaly asylly bolmadyk hä-siýetler ýüze çykýar. Beýle gylyklar asylly adamlarda bolma-ýar. Parasatly adamlar bu on gylykdan päkdirler.

¹ Gurhanyň 29-njy «Ankabut» süresiniň 68-nji aýaty.

² رياءَ Riýa – ryýa, galplyk bilen amal etmek, ile özüni görkezmek üçin amal etmek.

Bu on ahlagyň her biri öz gezeginde on sany ýaramaz ahlak döredýär. Biz olary beýan edip, sözüimizi uzaldyp durmakçy däl. Ol ahlaklar: ulumsylyk, gahar-gazap, ýigrenç, tamakin bolmak, baýlyk gazanmagy gowy görmek, üstün bolmak mümkinçiligini peýdalanyňp mertebe gazanmak, öwünjeňlik, özüňi beýik hasaplamak, närazy bolmak, hökümdarlara we baýlara tagzym etmek, olara ýaranjaňlyk etmek, olaryň haram zatlaryndan almak, atlary we eşekleri bezemek, adamlaryň mertebesini kemsitmek, köp geplemek, kalbyňdan gorkyny, geçirimliligi çykarmak, kalbyňy gaflata bermek. Namaz okaýan adamda beýle ahlaklar bar bolsa, onda ol namazyny nähili okandygyny, namazda näme zat okandygyny, kimden halas bolmaklygy soradygyny bilmeýär. Kalby Taňrydan gorkyny duýmaýar. Onuň ýaly adam ylymlara çuňňur, aralaşyp, ömrüni ötürse hem, ahyreti üçin peýda tapmaýar. Beýle ýaramaz ahlaklar barmak basyp sanardan köpdür.

Çekişmeçiler özleriniň derejelerine görä biri-birinden tapawutlanýarlar. Olaryň derejeleri bolsa dürli-dürli bolýar. Olaryň uly derejelileri hem beýle ahlaklardan halas däldirler. Olaryň maksady özlerindäki beýle ahlaklary ýaşyrmakdan we nebis üçin jan çekmekden ybaratdyr.

Eger biler bolsaň, beýle ýaramaz ahlaklar zikr etmäge we wagyz etmäge meşgul bolýanlarda hem bardyr. Meselem, mertebe gazanmak, baýlyk toplamak, hezzet-hormat islemek. Beýle ahlaklar mezhep ylmyna we pitwalara meşgul bolýanlarda hem bar. Meselem, ahyretde Taňrydan sogap hantama bolmaktan başga maksatlar üçin ylmy öwrenmek. Ylym alymy iki işiň birinden boş galdyрмаýar; ýa-ha ony ebedi heläkçilige sezewar edýär, ýa-da ony ebedi diri edýär. Şonuň üçin Pygamber alayhyssalam: «Kyýamatda iň agyr azap görjek adam – Allanyň öz ylymyndan peýdalanmagy özüne nesip etdirmedik alymydyr» diýdi. Peýda bermän, tersine zyýan edýän ylymdan Taňryň özi

bizi penasynda saklasyn! Ylmyň howp-hatary uludyr. Ony mülk gazanmak üçin öwrenen baky heläkçilige duçar bolar.

Sen çekişmäniň peýdasy barada hem aýtmagymy isleýänsiň. Onuň peýdasy adamlary ylym öwrenmäge meýillendirmekden ybaratdyr. Ylym öwrenmek mertebe üçin bolmasa, dürs bolar. Pygamber alaýhyssalam: «Allatagala bu dini dinde nesipleri bolmadyk käbir adamlar bilen berkider» diýdi.

Ylymdan mertebe gözlemek heläk ediji zatdyr. Alymyň mysaly şemiň mysaly ýaly bolmalydyr. Şemiň özi ýanyp töwerege ýagtylyk berýär. Alym hem şem ýaly özi heläk bolsa hem özgelere peýda beriji bolmalydyr. Eger ol ylmyň üsti bilen dünýewi aladalary hasyl etmegi ündese, onda onuň mysaly ot ýaly bolar. Ýanyp duran ot özüni hem, başgalary hem ýakýar. Alymlar üç hili bolýar: Birinji, özüni hem, başgalary hem heläk ediji alymlar. Olar dünýä aladalaryny hasyl etmegi ündeýän alymlardyr. Ikinji, özüni hem başgalary hem bagtly edýän alymlar. Olar adamlary içki hem daşky hallary bilen Taňra ündeýän alymlardyr. Üçünji, özüni heläk edip, başgalary bagtyýar edýän alymlar. Olar adamlary ahyrete ündeýän alymlardyr. Olar daşyndan dünýäden geçýärler, içinden bolsa adamlaryň dünýäni kabul etmeklerini we olaryň mertebeli bolmagyny maksat edinýärler.

Sen özüňiň şu üç toparyň haýsyna degişlidigiň barada oýlanyp gör! Ýöne Allatagala ylmy we amaly Özüniň razylygy üçin bolmasa, kabul edýändir diýip oýlama. Bu zatlaryň hemmesi barada «Ryýa baradaky kitap» atly bölümde, «Heläk ediji zatlar baradaky çärýekde» giňişleýin aýdylýar. Sen şol ýerde beýan ediljek zatlary özleşdirseň, onda Hudaý halasa kalbyňdaky şübhäni giderersiň.

BÄŞINJI BAP

TALYBYŇ WE MUGALLYMYŇ EDEPLERINIŇ BEÝANY

Ylym öwrenmekde edepler köpdür. Olary on sany wezipä jemleýärler.

Birinji wezipa. Ahlagy bozuýy nebisden we oňlanylmaýan wasplardan päklenmedir. Çünki, ylym kalbyň ybadatydyr we Allatagala içki duýgular bilen ýakynlaşmakdyr. Daşky agzalaryň nejasatdan päklenmese namazyň dürs bolmaýşy ýaly, içki duýgularyň ýaramaz ahlaklardan päklenmezden kalbyň ybadaty dürs bolmaýar. Pygamber alayhyssalam: «Yslam päklik esasynda bina bolan zatdyr» diýdi. Bu hadysda «päklik» sözünden daşky agzalary we içki duýgularyň päkligi göz önünde tutulýar. Allatagala: «Müşrikler¹ nejisdirler (ýagny, päk däldirler)»² diýdi. Beýik Taňry bu aýatyň üsti bilen nejasatyň we päkligiň diňe daşky agzalar bilen çäklenmeýändigini ýañzydýar. Müşriğiň eşiği we bedeni nejasatdan päk bolup biler. Ýöne onuň içinde ýaramaz ahlaklar möwç urýar. Nejasat – daşky görnüşde bar bolan hapalykdyr, ýaramaz ahlak bolsa içki görnüşdäki hapalykdyr. Möminiň nejasatdan hem ýaramaz ahlakdan hem päk

¹ مشرك Müşrik – Taňra şirk getirýän adam, Taňryny başga zada deňeýän adam.

² Gurhanyň 9-njy «Toba» süresiniň 28-nji aýaty.

bolmagy gerek. Ýaramaz ahlak haly hem, maly hem heläk ediji zatdyr. Pygamber alayhyssalam: «It bar bolan öýe perişdeler girmez» diýdi. Kalp perişdeleriň düşleýän öýüdir, täsirlerine düşürýän we karar tapýan ýeridir. Gahar-gazap, nebis islegleri, görüplik, ýigrenç, ulumsylyk, özüňi gowy görmek ýaly ýaramaz ahlaklar itlerdir. Beýle üýrege, ýagny itleri bar bolan öýe, elbetde, perişdeler girmez. Ylmyň nuruny Allatagala diňe perişdeleriň üsti bilen kalba salýar. Beýik Taňry: «Allanyň bir ynsan bilen gürleşmegi bolan däl, diňe ylham arkaly, ýa-da bir ilçi-perişde iberip, öz izin-ygtyýary bilen wahy¹ arkaly sözlär»² diýdi. Kalplara iberilýän ylm paýy hem edil şunuň ýalydyr. Bu wezipe ylma wekilçilik edýän perişdeleriň üsti bilen berjaý edilýär. Ol perişdeler mukaddesdirler, päkdirler, oňlanylmaýan ahlaklardan azatdyrlar. Olar diňe ýagşy ahlaklara erklidirler we Taňrynyň rehmet hazynasyndan ýagşy ahlaklary alyp, olary kalplara ornaşdyrýarlar. Men: «Öý sözünden diňe bir «kalp», «it» sözünden «gahar-gazap» hem beýleki oňlanylmaýan ahlaklar göz önünde tutulmaýar, eýsem kalba duýduruş hem-de içki duýgulardaký bozuklyklar bilen daşky agzalardaký nejasatyň aratapawudy göz önünde tutulýar» diýip aýdýaryn. Daşky päklik bilen içki päkligiň arasyny tapawutlandyrmak ygtybarly ýoldur. Alymlaryň, ýagşyzadalaryň goýan usulyýetidir. Ygtybarlylyk – köpçülik üçin kesgitlenen anyk çözütdir. Ygtybarlylykda pent-nesihat we gymmatbaha görkezmeler bolýar. Dünýä özüniň mazmuny boýunça panydyr. Ol bir kişiden başga kişä ötyär. Sen adamlaryň öýi bolan öýden Taňrynyň bina eden öýi bolan kalbyň öýüne öt. Sypat üçin ýazgarylýan itden däl-de, eýsem häsiýeti üçin ýazgarylýan itden

¹ وحى Wahy – Taňrynyň gizlin habarlary.

² Gurhanyň 42-nji «Şura» süresiniň 51-nji aýaty.

geç. Häsiýeti üçin ýazgarylan it wagşylykdyr, ruhuň hapalygydyr.

Biler bolsaň, kalp gahar-gazapdan, açgözlükden, dünýä üçin ýarak itiň häsiýetine eýe bolmakdan doludyr. It many jähetden, kalp bolsa keşp jähetden aňyň suraty däl-de, many görkeziji nurudyr. Suratlaryň hem bu dünýäde köplenç ýaşyryn manylary bolýar. Ahyretde suratlar şol batyn manylara eýerýärler. Şonuň üçin beýle adam many suratynda Arasat meýdanyna ýygnalýar. Pygamber alayhyssalam: «Sütem eden adamlar ýarak it suratynda, dünýä malyna gyzyganlar ýyrtyjy möjek suratynda, ulumsylar gaplaň suratynda, başlyklyk isleýänler ýolbars suratynda Arasat meýdanyna ýygnalar» diýdi. Bu mazmuna degişli bolan başga hadyslar hem bar. Beýle hadyslar aň-düşünjesi bar bolan adamlar üçin ygtybarlydyr.

Sen maňa: «Ýaramaz ahlakly talyplar hem ylym alýar ahryryn» diýersiň. Hakykat ýüzünde olar ahhyretde peýda beriji we bagtyýar ediji hakyky ylymdan örän daşdyrlar. Onuň alan ylmy günä işlere bulaşan bolup, özi üçin heläk ediji, ölüm howply zähre aýlanýar. Käbir alymlar dillerinde hadys aýtsalar hem kalplary başga zady oýlaýar. Munuň ýaly alymyň kalbynda ylymdan hiç zat ýokdur. Ibn Mesgut (goý, Taňry ondan razy bolsun!): «Ylym kalpdan çykýan nurdur» diýdi. Alymlaryň biri: «Ylym Allatagalanyň: «Elbetde, Allatagaladan onuň alym bendeleri gorkýandy»¹ diýen sözündäki gorkudyr» diýipdir. Ol beýle diýmek bilen ylmyň mahsus bolan miwesini göz önünde tutýar. Bir alym: «Biz ylmy Taňrynyň razylygy üçin däl-de, başga maksat üçin öwrendik. Şonuň üçin bize ýetdik ylym paýy berilmedi» diýipdir.

Sen: «Men fykh ylmynyň usulyýetini we bu ylmyň pudaklaýyn bölümlerini öwrenip, mertebeli alym hasaplanýan alym-

¹ Gurhanyň 35-nji «Fatyr» süresiniň 28-nji aýaty.

lar bar. Ýöne olaryň ahlaklary bozuk» diýip aýdarsyň. Eger sen ylmyň basgançaklary arkaly ahyret ylmy bilen tanyssaň, onda saňa alymyň ahlagynyň nähilidigi aýan bolar. Hakyky alymyň maddy baýlygy az bolar. Onuň bar baýlygy Taňrynyň razylygy üçin ylma amal etmekdir, maksady Taňra ýakynlyk gazanmakydyr. Biz beýle alym barada öňde hem aýdypdyk. Eger Hudaý halasa, ol barada yzda hem goşmaça aýdarys.

Ikinji wezipe. Dünýä gatnaşyklaryna we lymdan daşlaşdyrýan zatlara azyrak meşgul bolmakydyr. Çünki, olar kalbyň ünsüni ylymdan sowýar. Allatagala bir adamda iki kalp ýaradan däldir. Kalby beýle zatlara meşgullandyrmak hakykata düşünmegi kynlaşdyrýar. Şonuň üçin: «Sen tutuş göwräň bilen ylma berilmeseň, ylym bir bölegini hem bermez» diýlipdir. Eger sen durşuňa ylma berilseň, onda ylym saňa berler. Munuň özi çeşmäniň suwunyň bir böleginiň ýere siňişi we beýleki bir böleginiň asmana bugaryşy ýalydyr. Çeşmäniň galan suwuny ekerançylyk üçin ulanýarlar.

Üçünji wezipe. Ylmy möhüm zat hasaplamak, mugallyma öwüt bermezlik, tersine, ylym öwrenmek işiniň jylawuny tutuşlygyna mugallymyň ygtyýaryna bermek we onuň nesihatlaryna tabyn bolmak gerek. Munuň özi dertden habary bolmadyk syrkawyň ökde we mähriban tebibiň nesihatyna tabyn bolşy ýalydyr. Talyp mugallymy hormatlamalydyr, oňa sogap dilemelidir we onuň hyzmatyna gol gowşuryp durmalydyr. Şagby¹ şeýle diýdi: «Zeýt ibn Sabyt² bir merhumyň jynaza namazyny okady. Ibn Apbas onuň atynyň uýanyny taýýarlap durdy. Zeýt ibn Sabyt: «Eý, Pygamber alayhyssalamyň doganoglany! Uýany goý! Men atyma özüm münerin» diýdi. Ibn Apbas: «Alymlary hormatlamagy we olary mertebelemegi bize Pygamber alayhyssa-

¹ Abu Omar ibn Şerahyl Şagby (642-723) – tabygynlaryň biri.

² Zeýt ibn Sabyt – sahabalaryň biri. Ol 647-nji ýylda ölýär.

lam tabşyrdy» diýdi. Onsoň Zeýt ibn Sabyt onuň elinden atynyň uýanyňy aldy we ol: «Bize Pygamber alayhyssalamyň neberesine hormat goýmak emr edildi» diýdi. Pygamber alayhyssalam: «Mömin ylym öwrenmekden başga ýerde peselmeli däl-dir» diýdi. Talyp mugallyma uly hormat goýmalydyr. Çünki, mugallym üstünligiň we bagtyýarlygyň sebäbidir. Wagşy haýwanyň özüni paralamagyndan gorkup gaçyp barýan adam gorkakdan ýa-da batyrdan hemaýat boljakdygyna tapawut bermeýär. Ýöne, Taňrynyň dowzahynyň wagşy haýwanlarynyň ýyrtýjylygy dünýäniň wagşy haýwanlarynyň ýyrtýjylygyndan has beterdir. Bu sözüň hikmeti – şudur: azaşan mömin nireden goldaw tapsa, şoňa daýanýar we kim özüne ýagşylyk etse, şoňa uýýar. Bir beýtdе şeýle aýdylýar:

Suwuň hüjümi ýaly, gelende beýik ýere,
Hüjümi yglan edýär, ylym ulumsy äre.

Talyp ylmy pespällik we mugallymy ünsli diňlemek bilen alýar. Allatagala: «Elbetde, munda (habardar) kalp eýesi bolan ýa-da özi häzir bolup, (ýagny çyn ýürekden) gulak tutan kişi üçin ýatlama-ybratlar bardyr»¹ diýdi. Bu sözüň mazmuny şeýledir – kalby bar bolan adam ylma aň ýetirmäge ýaramlydyr. Üns bilen diňlemeýän we kalby bilen berilmedik adam ylma düşünmez. Talybyň kalby mugallymyň aýdan zadyny tabynlyk, minnetdarlyk we guwanmak bilen kabul etmelidir. Talybyň mugallymyň sözünü kabul edişi bol ýagyş suwuny siňnitli kabul edýän ýumşak ýer ýaly bolmalydyr. Ol mugallymyň erkine eýermelidir we öz pikirini goýmalydyr. Mugallymyň hatasy hem talybyň dürs pikirinden peýdalydyr. Çünki, mugallymda tejribe bardyr. Talyp mugallymy näçe üns berip diňledigiçe,

¹ Gurhanyň 50-nji «Kaf» süresiniň 37-nji aýaty.

olaryň dersden alýan peýdasy şonça köp bolýar. Edil şunuň ýaly syrkaw tebibiň maslahatlaryny dykgat bilen berjaý etdigiçe şonça dertden taplanýar. Musa pygamber bilen Hydyr alayhyssalamyň kyssasynda Hydyr alayhyssalam Musa pygambere: «Sen meniň bilen bile bolsaň sabyrly bolup bilmersiň, eýse sen bilmeýän zadyňy biljek bolup, sabyrly bolup bilersiňmi?»¹ diýdi we oňa dymmagy we özüniň erkine tabyn bolmagy şert etdi. Hydyr alayhyssalam: «Eý, Musa! Sen meniň ýanymda boljak bolsaň, nähili wakany görseň hem meniň özüm bir zat aýdýançaň menden hiç zat sorama»² diýdi. Musa pygamberiň sabyrsyz bolmagy onuň Hydyr alayhyssalam bilen aýrylyşmagyna sebäp boldy.

Umuman aýdylanda, talyp pikirini özünde saklamalydyr we ony mugallym rugsat beren wagty ýüze çykarmalydyr. Sen: «Beýik Taňry: «Eger bilmeýän bolsaňyz, bilýän adamlardan soraň»³ diýip aýtdy ahyry» diýersiň. Talyp sowal bermäge ygtyýarlydyr. Ýöne ol mugallymyň rugsat berýän çäklerinde sowal bermelidir. Çünki, düşünmejek sowaly bermek talyba oňlanylýan däldir. Şonuň üçin Hydyr alayhyssalam wagtyndan oň sowal bermegi gadagan etdi. Çünki, mugallym öz ugrundan talypdan köpräk bilýändir. Talybyň şol wagt aňyna girmejek zady wagtyň geçmegi bilen girer. Çünki, her bir zadyň açyljak wagty bardyr. Aly (goý, Taňry ondan razy bolsun!): «Alyma köp sowal bermeli däldir, oňa jogap bermekde kynçylyk döretmeli däldir. Onuň syryny açmaly däldir, onuň ýanynda gybat etmeli däldir. Seniň ony Taňrynyň haky üçin hormatlamagyň gerekdir. Onuň önünde zerurýet bolmasa oturmazlygyň gerek. Onuň bir ýumuşy bar bolsa, adamlaryň ony bitirmegi gerek. Bular alymyň hak-hukuklaryndandyr» diýdi.

¹ Gurhanyň 50-nji «Kähf» süresiniň 64-68-nji aýatlary.

² Gurhanyň 50-nji «Kähf» süresiniň 70-nji aýaty.

³ Gurhanyň 16-njy «Nahl» süresiniň 43-nji aýaty.

Dördünji wezipe. Öwrenjäniň başda dini ýa-da ahyret ylymlaryndan özüniň öwrenen zatlaryndan başga zatlarda bolaymasa adamlar bilen jedele girmezligi gerekdir. Bolmasa, munuň özi aklyňyň çasyrýar, aklylyny giderýär we umytdan düşürýär. Tersine, oňa ilki bilen ussadyň berýän sapaklaryny kämil özleşdirmegi gerek. Soňra ol mezhep we şübhelili meseleleri öwrenmelidir. Eger onuň ussady mezhep meselelerindäki dürli garaýyşlardan dürs kesgitnamany saýlap başarmayan bolsa, ol beýle ussatdan häzir bolmalydyr. Çünki, beýle ussat dogry akyma gönükdirmäge derek, ony azaşdyrýar. Sebäbi, kör köri dogry ýola gönükdirmäge ýaramaz. Öwrenjäniň şübhelili meseleleri öwrenmekden saklanmagy gerek. Çünki, ol entek ygtybarlylygy gowşak hadyslary ygtybarlylygy güýçli bolan hadyslardan seljerip bilmeýär. Munuň özi gorkaga kapyrlaryň hatarlaryna hüjüm etmäge gadagan edilişi, batyra bolsa, beýle herekete rugsat berilişi ýaly bir zatdyr. Beýle meselelerde adamlaryň käbiri güýçlüleriniň yzlaryna eýermek bilen: «Ol meselelerden baş çykarmak ýeňildir» diýip oýlaýarlar. Ýöne olar gowşak baş çykarýanlar bilen gowy baş çykarýanlaryň wezipeleriniň dürlüdigine düşünmeýärler. Olaryň käbiri: «Meni ilki görenler dost saýdylar, soň görenler bolsa zyndyk¹ saýdylar» diýýärler. Sebäbi amallaryň soňy olary kalba ýüzlendirýär. Görenler ony ýalta we amallardan boş hasaplaýar. İçgin garalanda ýagdaý beýle däldir. Onuň bu haly kalbyň amallar bilen arabaglanyşygydyr, kalbyň amallara hemişe berilmegidir. Güýçli bilen gowşagy daşyndan görenler olary biri-birine meňzeş hasaplaýarlar. Munuň özi suwly küýzedäki azajyk hapany rowa görmeýäniň we deňizdäki azajyk hapany rowa görýäniň mysaly ýalydyr. Deňiz küýzededen has uludyr. Ýöne deňze rowa bolan zat, küýzä rowa däldir. Emma meselelerden gowşak adam

¹ زنديق Zyndyk – dinsiz, ateist.

deňziň kuwwaty bilen hapany suwa öwürýändigine düşünmeýär. Nejasat deňziň sypatyna aýlanýar. Az nejasat hem küýzede öz sypatyny saklaýar. Pygamber alaýhyssalam: «Dokuz esleden az bolan nejasat rowa däl» diýdi. Alym nadanlygy sebäpli bir ylmy başga bir ylmyň garşysyna duşmançylyk üçin ulanmaly däl. Çünki, adamlar nadanlyk sebäpli biri-birlerine duşmandyrlar. Beýik Taňry: «Olar bilen dogry ýola düşmedikler: «Bu bir köne toslama» diýip aýdýarlar»¹ diýdi. Bir şahyr şeýle diýipdir:

Syrkawyň işdäsine tagam ýokumsyz bolýar,
Hatda çeşmäniň suwy agzyna aýy gelýär.

Ylymlar derejelerine görä bendäni Taňra ýetişdiriji ýa-da onuň Taňra ýetişmegine bir görnüş bilen ýardam beriji häsiýetde bolýar. Ylymlaryň Taňra ýakynlygy gazanylyşyna, bendäniň maksadyna we onuň amal edişine görä menzilleri bar. Ylym hasyl edýänler serhedi goraýanlar ýalydyr. Olaryň her biriniň öz derejesi bardyr we derejelerine hem Allatagalanyň razylygyny maksat tutuşlaryna görä ahýetde sogaplary bardyr.

Altynjy wezipe. Ylymlaryň hemmesine birden girişmeklik gerekdir. Hersine kesgitlenen tertibi saklamak we ilki möhüm bolan ylymlary özleşdirmek wajypdyr. Çünki, ömür hemme ylymlary özleşdirmekden gysgadyr. Her bir zadyň gözeline saýlap almaga ymtylmalydyr. Talyp ähli güýç-kuwwatyny kämil ylym almaga sarpa etmelidir. Ylymlaryň in hormatlysy ahýetlymydyr. Bu ýerde ol ylmyň iki bölümi bolan mugamala we mukäşefe göz önünde tutulýar. Mugamalaryň netijesi mukäşefedir, mukäşefäniň maksady bolsa Taňryny tanamakdyr. Men Taňryny tanamak diýmekden aam kişiniň agzyndan çykan sözi

¹ Gurhanyň 46-njy «Ahkaf» süresiniň 11-nji aýaty.

ýa-da oňa miras galan ygtykady, ýa-da garşydaşlarynyň garşysyna ulanýan sözlerini göz önünde tutmaýaryn. Eýsem, Taňrynyň bendäniň kalbyny ýaramaz ahlaklardan tämizlemek üçin ornaşdyrýan nurunyň miwesini göz önünde tutýaryn. Bu dereje bolsa Abu Bekriň (goý, Taňry ondan razy bolsun!) imanynyň derejesine baryp ýetýär. Onuň imany barada Pygamber alayhyssalam: «Eger Abu Bekriň imany ölçelse, onda ol älemlerdäkileriň imanyndan agyr gelerdi» diýip güwä geçdi. Şoňa göräde köpçüligiň ynanyan zadyndan hem-de köpçülikden diňe «kelam» diýip atlandyrylýan dilewarlyk sungaty bilen tapawutlanýan kelimçylaryň öňe sürýän taglymatyndan Omar, Osman, Aly we başga sahabalar, hatda kükreginde ýerleşýän Ilähi syr bilen beýlekilerden artyk bolan Abu Bekr hem ejiz gelerdi. Şerigatyň eýesi pagamber alayhyssalamyň şunuň ýaly (Abu Bekr hakynda aýdan) sözleri eşidip, soňra bu eşiden sözlerine ähmiýet bermän «bu zatlar sopularyň toslamalary we akyla sygmajak boş zatlar» diýip tassyklaýanlara haýran galýaryn.

Hususan, ylymlaryň in hormatlysy we olaryň maksady Allatagalany tanamakdyr. Bu ylym bolsa düýbi bilinmeýän ylymdyr. Ynsanlardan bu jähetden in ýokary dereje berlenleri pygamberlerdir, soňra welilerdir, soňra olara eýerenlerdir. Irki döwrüň ybadathanalarynyň birinde iki sany dana adamyň heýkeli bolupdyr. Olaryň her biriniň elinde ýazylan hat bar eken. Danalaryň biriniň elinde şeýle ýazgy bar eken: «Sen her bir zat barada kämil bilseň hem, Allatagalany tanamasaň we ony hemme zadyň sebäpkäri diýip bilmeşen, onda sen özüňi hiç zat etmedik hasapla». Olaryň beýlekisiniň elinde bolsa şeýle ýazgy bar eken: «Men Allatagalany tanamazdan öň suw içsem hem, teşnelikden ganmazdym. Taňryny tananymdan soň bolsa, suw içmesem hem teşnelikden gandym».

Ýedinji wezipe. Bir ylmy kämil özleşdirmezden başga ylmy öwrenmäge girişmezlikdir. Çünki, ylymlar öwrenmek üçin

zerurlyk bilen tertibe salnandyr. Olaryň birinde beýlekisine alyp baryjy ýol bardyr. Şol tertibi, şol başgançaklary geçmezden bir ylymdan başga ylma düşüp bolmaz. Beýik Taňry: «Biziň kitap berenlerimiz ony hakyky usul bilen okaýarlar»¹ diýdi, ýagny olar bir ylmy kämil özleşdirýänçäler, başga ylmy öwrenmäge we başga ylym bilen amal etmäge girişmeýärler. Olar kabul edilen tertibi berjaý edýärler. Gapma-garşy pikirleriň barlygy sebäpli ýa-da biriniň ýalňyş pikiri bilen bir ylmyň bozuklygy barada höküm çykarmazlyk gerek. Sen akyl hem şerigat tarapdan gowşak taýýarlygy bolan bir topar adamlaryň: «Bu ylymlary esaslandyran alymlaryň sözleri ygtybarlydy» diýip, oýlanmagy terk edýändiglerini görýänsiň. Biz beýle şübhele barada «Migýar al-ylm» («Ylmyň ölçegi») atly kitaby-myзда açyklamalary berdik. Sen bir tebibini hata goýbermegi sebäpli tebibçilik ylmyny inkär edýän kişileri görýänsiň. Şeýle hem, sen bir müneçjiniň sözünüň dogry çykandygy sebäpli ýyldyzlar ylmynyň ygtybarly ylymdygyna ynanýan kişileri hem görýänsiň. Şeýle hem, bir müneçjiniň sözünüň dogry çykadygy sebäpli, ýyldyzlar ylmyny inkär edýän kişileri bilýänsiň. Bularyň hemmesi hem ýalňyş pikirlerdir. Ylmyň ygtybarlylygy bir zadyň ýalňyş ýa-da dogry çykmagyna görä dälidir. Ylmyň ygtybarlylygy bir kişiniň oňa garaýşyna görä kesgitlenilmez. Şonuň üçin Aly (goý, Taňry ondan razy bolsun!): «Hakykaty tapsaň onuň tarapdarlaryny hem taparsyň» diýdi.

Sekizinji wezipe. Ylmyň hormatly hasaplanmagynyň sebäplerini bilmekdir. Bu ýerde iki sany zat göz önünde tutulýar. Olaryň biri ylmyň netijesiniň hormatly bolmagydyr, ikinjisi bolsa ylmyň delilleriniň ygtybarly we kuwwatly bolmagydyr. Munuň özi din ylmy bilen tebibçilik ylmynyň mysaly ýalydyr. Din ylmynyň netijesi ebedi dirilikdir, tebibçilik ylmynyň neti-

¹ Gurhanyň 2-nji «Bakara» süresiniň 121-nji aýaty.

jesi bolsa wagtlaýyn dirilikdir. Bu ýerden din ylmy has hormatly bolar. Ýa-da munuň özi hasap ylmy bilen ýyldyzlar ylmynyň mysaly ýalydyr. Hasap ylmy delilleriniň ygtybarlylygy we kuwwatlylygy sebäpli has hormatlyrakdyr. Eger hasap ylmy bilen tebigçilik ylmy deneşdirilse, onda maksady jähetden tebigçilik ylmy, delilleriniň ygtybarlylygy jähetden bolsa, hasap ylmy hormatlyrak geler. Ýöne netijesi ynsana peýdaly bolandygy sebäpli delilleri takmyny hem bolsa tebigçilik ylmy hasap ylmundan hormatlyrakdyr. Biziň şu ýerde beren düşündirişimize laýyklykda ylymlaryň in hormatlysynyň Beýik Taňryny, Onuň perişdelerini, kitaplaryny we pygamberlerini bilmek ylmydygy we şu ylma ýetişdiriji başga ylymlardygy aýan bolýar. Şonuň üçin seniň höwesiň şu ylymlara bolmalydyr.

Dokuzynjy wezipe. Talyp kalbyny ham-hyýallardan päkläp ýagşy maksatlara gönükdirmelidir, Taňra we Onuň ýakyn perişdelerine ýakynlaşmaga ymtylmalydyr. Ol ylym öwrenmekden wezipe mal, mertebe gazanmagy, jedelde nadan adamlardan deň-duşlaryndan üstün bolmagy maksat edinmeli däldir. Onuň islegi Taňrynyň razylygyny gazanmak bolsa, onda maksady ahyret ylmyny öwrenmek bolar. Şeýle hem bolsa onuň beýleki ylymlara göwnüýetmezçilik bilen garamazlygy gerek. Bu ýerde beýleki ylymlar diýlip pitwa ylmyna, nahuw ylmyna, Gurhandan gelip çykýan ylymlara, hadyslara we başga ylymlara düşünilýär. Çünki, bu ylymlary esaslandyran alymlar duşmandan ýurdy goran söweşijiler ýalydyr, Taňrynyň ýolunda yhlas eden kişiler ýalydyr. Olaryň käbiri söweşijiler ýalydyr, käbiri iým-içim öndürýän daýhanlar ýalydyr, käbiri mallary bakýan çopanlar ýalydyr, käbiri Allanyň razylygy üçin ölüp, sogap gazanan şehit kişiler ýalydyr. Alymlaryň mertebesi barada Beýik Taňry: «Allatagala sizden iman getirenleriň we

ylım bagyş edilenleriň derejelerini beýik eder»¹ diýdi. Başga bir aýatda beýik Taňry: «Allatagalanyň emrine tabyn bolanlaryň Taňrynyň dergähinde derejeleri beýikdir»² diýdi.

Mertebeler dürli-dürli bolýar. Patyşanyň mertebesi bilen köçe süpürijiniň derejesini deňemek bolmaz. Ýöne mertebeleriniň dürli bolmagyna garamazdan pes mertebelä kemsitme gözi bilen garamak bolmaz. Her kimiň derejesi takdyrynda kesgitlenendir. Mertebe boýunça ilki pygamberler, soňra weliler, soňra beýik alymlar, soňra ýagşy işleri eden adamlar gelýär. Umuman aýdylanda, kim zerre mukdarynda ýagşylyk etse, şonuň sogabyny görer, kim bir zerre mukdarynda ýamanlyk etse, şonuň azabyny görer.³ Kim Taňrynyň razylygy üçin ylym öwrense, onda ol peýda tapar we beýik mertebä ýeter.

Onunjy wezipe. Talybyň maksadyna görä, ylym öwretmek gerek. Onuň üçin dünýäde we ahyretde möhüm bolan zatlary öwrenmek wajypdyr. Gurhanyň we beýik alymlaryň açyklaýşyna görä, oňa dünýäniň ahyretiň nygmatlaryny bilelikde toplamak mümkin däl. Är üçin möhüm zat ebedi galjak ahyret ylmyny öwrenmekdir. Munuň üçin dünýä oňa öýdür, beden ulagydyr, amallar maksada eýeriji serişdedir. Ahyr maksat Taňra duşmakdyr. Nygmatlaryň hemmesi şu maksatdadyr.

Bu dünýäniň mütdeti az wagtykdyr. Ylmyň mertebeleri Taňra duşmak bagtyna eltijidir we Onuň jemalyna nazar aýlamak bagtyýarlygyna ýetişdirijidir. Bu ýerde «nazar» diýlip pygamberleriň Taňryny gözlän nazary, ýagny mütekellimleriň we başgalaryň aňyna ornaşmadyk nazar göz önünde tutulýar. Bu jähetden ylymlar üç hili bolýar. Muny şeýle mysal bilen deňeşdirmek mümkin. Haja gitmek üçin seniň azat adam bolmagyň gerek. Birinjiden, saňa azyk, ulag ýaly serişdeleri taýýarlamak

¹ Gurhanyň 58-nji «Mujadala» süresiniň 11-nji aýaty.

² Gurhanyň 3-nji «Äli Ymran» süresiniň 163-nji aýaty.

³ Gurhanyň 99-njy «Zelzele» süresiniň 8-nji aýaty.

wajyp. Ikinjiden, ýola düşmegiň, watandan aýrylyp, Kábä tarap ýüzlenmegiň, menzil üstüne menzil ýol aşmagyň wajyp. Üçünjiden, Kábä baranyňdan hajyň amallaryny tertipme-tertip berjaý etmegiň, soňra yhram eşiğini çykarmagyň, hoşlaşyk towa byny etmegiň wajyp. Şu zatlary berjaý edeniňden soňra, eger azat adam bolsaň seniň patyşa bolmaga hakyň bar. Hajyň serişdelerini taýýarlap, Kábe tarapa ýola girýänçä, ýola girip Kábä barýança, Kábä baryp, hajyň amallaryny berjaý edýänçä köp işler bardyr. Hajyň amallaryny berjaý etmek ýol taýýarlygyny görmekden, ýoly menzil-menzil aşmakdan we hajyň däplerini berjaý etmekden ybaratdyr. Ylymlar hem edil şunuň ýalydyr. Olaryň birinji topary — azyk hem serişde taýýarlamakdan ybaratdyr. Bu topara tebiþçilik, fykh ýaly dünýäde bedeniň bähbitleri üçin ýaramly degişlidir. Ikinji topar — ýola girip, menzilleri aşmakdan ybaratdyr. Bu topara kalby ham hyýallardan päklemek, Taňrynyň özüne ýardam bermedik ylymlaryna erişmezlik, ahlagy terbiýelemek ylmy, batyn ýola girmek ylmy degişlidir. Kalby päklemek ylmyny öwrenmek, dogry ýoly saýlap almak, menzilleri öwrenmek. Ýola düşüp, düşleniljek menzilleri bilmezden ýol aşmak mümkin däldir. Munuň özi bilmeýän işiňe başlamak ýalydyr. Üçünji topar — hajyň amallaryny berjaý edişini mysaly ýalydyr. Bu topara Allatagalanyň zatyny (özüni), sypatlaryny, işlerini, perişdelerini we biziň mukäsefe ylmynyň beýanynda aýdan zatlarymyzy bilmek degişlidir. Eý, ahyret ýoluny ýöreýji! Ýola gönükmek, bagty gazanmak, halas bolmak şu ýerdedir. Maksady hak we bagtyýarlyga ýetmek bolan her bir dogry ýola giren kişä Taňra ulaşmak mümkindir. Bagtyýarlyga ulaşmak aryplara mahsusdyr. Olar Taňrynyň huzuryna gowşan we jennetiň nygmatlaryna ulaşan bagtyýar kişilerdir. Emma beýle kämillige ýetişmedik kimselere hem dowzahdan gutulmak we onuň azaplaryndan salamat bolmak bardyr. Beýik Taňry: «Taňra ýakynlyk tapanlar üçin rahatlyk,

halal rysgal we jennete girmek bardyr¹» diýdi. Depderleri sag taraplaryndan gelen kişilere: «Size sagyndan depderleri gelen kişilerden salam bolsun!» diýler»² diýdi.

Maksatlary dünýä aladalary bolan kişileriň depderleri çep ellerine berler. Olar ýoldan azaşanlardyr. Olar dowzaha düşerler we oda ýanarlar.

Biler bolsaň, hakyky alymlar ahyret ylmyny kämil özleşdiren kişilerdir. Olar bu ylma kalbyň nury bilen ýetişýärler. Olaryň kalbynyň päklik kuwwaty biziň aňymyzdan we gözümüzden kuwwatlydyr. Beýle alymlar ahyret ylmyna eýermek bilen aýanlyk menziline ýetişýärler. Olaryň haly gören zadyna güwä geçen kişiniň haly ýalydyr. Başgalaryň ahwaly bolsa, görmedik zadyna güwä geçeniniň haly ýalydyr. Bagtyýarlyk mukäsefe ylmynan soň gelýär. Mukäsefe ylmyna mugamala ylmyny özleşdirmekden soňra ýetilýär. Mugamala ylmy ahyret ýolunyň girelgesidir. Taňrynyň sypatlary baradaky ylmyň çarkandakly ýodalaryny oňlanylmaýan ahlaklardan päklenmek bilen geçmek mümkindir. Ýaramaz ahlaklardan päklenmek bedeniň salamatlygyny, saglygyň sebäplerini bilmek bilen gazanylýar. Geým-gejim, iým-içim, ýaşamak üçin öý ýaly zerur bolan zatlar ýaramaz ahlaklardan päklenmäge ýardam berýär. Bu zatlar hökümdaryň kanunlary we fykhlaryň şerigaty adalat bilen ýöretmegine hem baglydyr. Emma saglygyň sebäplerine gözegçilik etmek tebipleriň wezipesidir. Pygamber alayhyssalam: «Ylymlar iki hili: beden baradaky ylm we din ylmydyr» diýmek bilen fykh ylmyny göz önünde tutdy, ýagny ol beýle söz bilen batyn ylymlary däl-de, eýsem, zahyr ylymlary aňlatmak isledi.

¹ Gurhanyň 56-njy «Wakyga» süresiniň 90-91-nji aýatlary.

² Gurhanyň 56-njy «Wakyga» süresiniň 88-89-njy aýatlary.

Sen maña: «Näme üçin tebipçilik we fykh ylmyny ýolagçynyň azyk hem ulag taýýarlamagyna meňzetdiň?» diýersiň. Biler bolsaň, Taňra ýakynlyk gazanmak üçin çalyşýan zat beden däl-de, kalpdyr. Men bu ýerde bir tokga etden ybarat bolan kalby däl-de, Taňrynyň syrlaryna düşünýän näzik duýguny göz önüne tutýaryn. Bu duýgy «ruh», kä wagt bolsa «rahatlyk tapan nebis» diýip atlandyrylýar. Şerigat oňa «Kalp» diýýär. Çünki, kalp syra ýetişdiriji ilkinji ulagdyr. Kalbyň üsti bilen tutuş beden duýgynyň ulagy we serişdesi boldy. Ol syryň perdesini açmak mukäşefe ylmynyň wezipesine degişlidir. Aýdylyşyna görä, ol duýgy gymmatbahaly nepis dürdür we Taňrynyň emrinden gelip çykýan bir zatdyr. Beýik Taňry: «Eger senden ruh barada sorasalar, onda: «Ruh Taňrymyň «bol» diýen emrindendir» diýip aýt»¹ diýdi. Her bir ýaradylan zat we emr Taňra degişlidir. Ýöne ruh hemme beden agzalaryndan hormatlydyr. Emr ýaradylmakdan beýikdir. Ruh Taňrynyň emrinde bolan nepis zat bolup, onuň derejesi daglardan, ýerden we göklerden beýikdir. Çünki, ol emr älemindendir. Ruh barada sözleýän pelsepeçi alymlar galapyn ýalňyş pikirleri öňe sürýärler we nadanlyklary sebäpli özleriniň aýdýan zatlaryna özleri hem düşünmeýärler. Biz bu ýerde bu mowzугy beýan edip, sözüimizi uzaltmakdan saklanýarys. Çünki, içgin beýan etmekçi bolsak, onda maksadymyzdan daş düşeris. Ruh Taňrynyň emrinden ýaradylandygy sebäpli Onuň dergähine ýakynlaşmaga meýilli bolýar. Ol Taňrydan geldi, Taňra hem gider. Beden bolsa, dünýäniň hajyň ýoluna ulag hem serişde bolşy ýaly ruh üçin Taňry ýoluna ulag hem serişdedir. Ýa-da bedeniň mätäç bolan suwuny gowanyň daşayşy ýaly ruhy hem beden daşýar. Bedeniň saglygyny goramagyň maksadynda bolan her bir ylm ruhuň ulagydyr. Tebipçilik ylmynyň hem ruhuň ulagydygyna şübhe ýokdur. Çünki, tebipçilik ylmyna

¹ Gurhanyň 17-nji «Isra» süresiniň 25-nji aýaty.

bedeniň saglygyny goramak üçin mätäç bolunýar. Her bir ynsan tebibe mätäçdir. Fykh ylmy tebipçilik ylmyndan başga zatdyr. Ýöne ýeke özi bir ýerde ýaşaýan adam fykh ylmyň köp meselelerine mätäç bolmazdy. Emma ynsan ýeke ýaşamaly edilip ýaradylmadyr. Çünki, onuň ýeke özi özbaşdak ýaşasa, iýmek, geýmek, ekin ekmek, çörek, nahar bişirmek, öý gurmak, gural-lary ýasamak ýaly işlerde beýleki adamlaryň ýardamyna mätäç bolýar. Bu sebäpli oňa adamlara gatyşmakdan başga çäre galmaýar. Gatyşmak bolsa bir ýere toplanmak, nebisleri sebäpleri dawajenjeller, gowgalar, uruşlar, bedeniň syrkawlamagy, ahlaklaryň bozulmagy, biri-birini öldürmekleri ýaly zatlary ýüze çykarýar. Saglyga zeper ýetse, onda ony tebipçilik bilen bejerilýär. Adamlaryň özara gatnaşyklaryndaky kanunlaryň bozulmagy syýasat bilen tertibe salynýar. Ahlaklaryň bozulmagy fykh ylmyň üsti bilen düzedilýär. Bu zatlaryň hemmesi ruhuň ulagy bolan bedeniň saglygyny saklamak üçindir. Kalbyny päklemän, ahlakyny düzetmän, fykh we tebipçilik ylmlaryna girişen kişiniň mysaly düýesine ot, suw satyn alyp, heniz hajyň ýoluna düşmedik kişiniň mysaly ýalydyr. Ömrüni fykh ylmyna sarp edip, kalbyny päkläp, ahlakyny düzeden kişiniň mysaly bolsa, düýesi üçin ot, suw satyn alyp, ýola düşüp, Käbä baryp haj borçlaryny bitiren kişiniň ahwaly ýalydyr. Haja gitmek üçin düýe, gowa, ot-iým, azyk satyn alyp, ýola girmedik kişi bilen ol zatlary satyn alyp, ýola giren we haj borçlaryny berjaý eden kişiniň arasyndaky tapawut, elbetde, uludyr. Mukäşefe ylmyna girişmedik we oňa girişen alymlaryň tapawudy hem edil şunuň ýalydyr.

Sen bu ýerde aýdylan zatlar barada oýlanyp gör! Soňra gapma-garşy pikirler barada nadan adamlaryň däl-de, eýsem mukäşefe ylmyna mahsus bolan adamlaryň garaýyşlaryny kabul et!

Ylym öwrenýän talyplar üçin bu zatlary bilmek ýeterlikdir.

ÝOL SALGY BERIJI MUGALLYMYŇ (PIRIŇ) WEZIPELERINIŇ BEÝANY

Biler bolsaň, ynsanyň mal gazanmakda bolşy ýaly, ylym öwrenmekde hem dört sany haly bolýar. Mal eýesiniň peýda almak haly bar. Ol bu haly bilen baýlyk gazanýar. Onuň gazanan malyny saklamak haly bar. Ol bu baýlygyny saklamak bilen baý bolýar. Onuň baýlygyny özüne sarp etmek haly bar. Bu ýagdaýda ol baýlygyndan peýdalanyjy bolýar. Onuň baýlygyny başgalara harç etmek haly bar. Bu ýagdaýda ol sahy we sogap eýesi bolýar. Bu hal onuň hallarynyň iň hormatlysydyr. Ylym barada aýdylanda hem ynsanyň hallary edil şunuň ýalydyr. Ylym hem mal gazanylyşy ýaly gazanylýar. Ylmy gözlemek we gazanmak haly bar. Ylma eýe bolmak haly bar. Bu halda ol başgalara sowal bermekden özüni dyndyrýar. Onuň aýdyňlaşma haly bar. Bu halda ol öwrenen zatlaryna düşünýär we olardan özi peýdalanýar. Onuň özgelere öwretmek haly bar. Bu hal onuň hallarynyň iň hormatlysydyr. Kim öwrense, öwrenen zadyna amal etse we öwrenen zadyny başgalara öwretse, ol many äleminde beýik adam saýylýar. Onuň mysaly gün ýalydyr. Günnüň özi ýagtydyr we başgalara ýagtylyk berýändir. Onuň mysaly hoşboý ysly müşk ýalydyr. Müşküň özüniň hoşboý ysy bar we ol özgelere-de ýakymly ys ýaýradýar. Bilýän zadyna amal etmeýän kişi sahypalary ylymdan doly depder ýalydyr. Ondan başgalar peýdalansa hem, onuň özüne peýdasy ýokdur. Ýa-da ol çalgý daşynyň mysaly ýalydyr. Çalgý daşy pyçagy ýiteldýär, özi bolsa ýitelmeýär. Ýa-da ol inňäniň mysaly ýalydyr. Inňe özgeleri geýindirýär, özi bolsa çyplaklygyna galýar. Ýa-da şemiň mysaly ýalydyr. Şem özgelere ýagtylyk berýär, özi bolsa ýanyp gutarýar. Öz ylmyndan özi peýdalanman, başga kişiler peýdalanman kişi barada şahyrlaryň biri şeýle aýdypdyr:

Ol kişiniň mysaly göýä bir şem ýalydyr,
Özgä berer ýagtysyn, ýanmak oň ykbalydyr.

Özi kämillige ýetişen adam ylym öwretmek işine başlamak bilen uly bir işi boýnuna alýandygyny we hormatly işe girişýändigini bilmelidir. Bu jähetden mugallymyň berjaý etmeli sekiz wezipesi bardyr.

Birinji wezepe. Ol mugallymçylygyň edeplerini, şägirtlere mähribanlygy saklamalydyr we olara öz çagalary ýaly garamalydyr. Pygamber alayhyssam: «Meniň size garaşsyz kakasyňyň ogluna bolan garaşsyz ýalydyr» diýdi. Kakasy ogluny dünýäniň odundan goraşsyz ýaly Pygamber alayhyssalam hem ymmatyny dowzah odundan goraýar. Dowzahyň odundan goramak dünýäniň odundan goramakdan has möhümdir. Bu sebäpden mugallymyň haky ata-enäniň hakyndan beýikdir. Ata-ene çaganyň pany dünýä gelmegine, mugallym bolsa, onuň ebedi bagtyýar bolmagyna sebäpkärdir. Eger mugallym bolmasa çaganyň kakasyndan alan endigi ony heläkçilige we bagtsyzlyga eltmegi mümkin. Ahyretde oňa ebedi bagtyýarlyk gazandyrjak mugallymdyr. Men bu ýerde «mugallym» diýmek bilen ahhyret alymlaryny we ahhyret ylymlaryna ýetişdiriji dünýewi ylymlary öwredýän mugallymlary göz önünde tutýaryn. Emma diňe dünýewi maksatlar üçin ylymlary öwretmekden, özüni hem, şägirdiňi hem heläkçilige düşürmekden Taňrynyň özi bizi penasynda saklasyn!

Atasynyň çagalarynyň hemmesini gowy görşi, olary maksada gönükdirişi ýaly, mugallymyň hem hemme şägirtlerini gowy görmegi, olary maksada gönükdirmegi wajypdyr. Eger olaryň maksatlary ahhyret bagtyýarlygy bolsa, onda olar maksatlaryna ýeterler. Eger olaryň maksatlary dünýälik bolsa, onda olar maksatlaryna ýetmezler. Tersine, aralarynda görüplik, duşmançylyk ýaly ahlaklar peýda bolar. Çünki, ahhyret maksadyny tu-

tan alymlar we şagirtler Taňrynyň razylygy üçin ýola çykan ýolagçylardyr we dünýäden ahyrete tarap aýlap, ýyllap dürs ýol ýöreyjilerdir. Olaryň arasynda duşmançylyk, göriplik ýaly ahlaklar ýüze çykmaýar, tersine, olary biri-birine mähriban bolmak, gowy görüşmek ýaly ahlaklar gurşap alýar. Onsoň Firdöws jennetine ýol tutanlaryň arasyndaky mähribanlygynyň nähili uly boljakdygyny oýlap görüber! Çünki, ahyret bagtyýarlygynyň darlyk ýokdur. Şonuň üçin ahyret ýolagçylarynyň arasynda dawa-jenjel bolmaýar. Olaryň arasyna dünýewi bagtyýarlykda hem göriplik aralaşmaýar. Olar duşmançylyk sebäpli gysylmakdan halasdyrlar we ylym öwrenmekde biri-birlerine adalatlydyrlar. Beýik Taňry: «Möminler biri-birlerine dogandyr»¹ diýdi.

Beýik Taňry ýene: «Ol günde dostlar biri-birine duşmandyr, meger, diňe (Alla ýolunda dostlaşan) takwalar (baky dostluga ýetýändir)»² diýdi.

Ikinji wezipe – ylym öwretmekde şerigata Pygamber alaýhyssalama uýmalydyr. Ylym öwretmekden hak talap etmeli dälidir. Mugallym bu işde talypdan minnetdarlyk hantama bolmaly dälidir, eýsem maksady Taňrynyň razylygyny gazanmak, oňa ýakynlyk tapmak bolmalydyr. Ol özüniň bu işini talyplara ýagşylyk edýän hökmünde görmän, belki olar üçin sogap diýip bilmelidir. Çünki, talyplar ylym öwrenmek bilen kalplaryny terbiýeleýärler. Şeýlelikde Taňra ýakynlyk gazanmakda mugallym mellegini ekin ekmäge kireýine beren kişiniň mysaly ýaly bolar. Ýöne mugallymyň ylym tohumyny ekip aljak peýdasy ýer eýesiniň aljak peýdasyndan köpdür. Onuň Taňrynyň dergähinden ylym öwretmek işinden aljak sogaby talybyňkydan köp bolsa, onsoň ol nähili minnet etjekmiş? Eger

¹ Gurhanyň 49-njy «Hujurat» süresiniň 10-njy aýaty.

² Gurhanyň 43-nji «Zuhruf» süresiniň 67-nji aýaty.

talyp bolmadyk bolsa, onda ol beýle sogap almazdy. Goý, ol Taňrydan başga birinden muzd gözlemesin! Beýik Taňry bu jähetden: «Men¹ bu iş, (ýagny pygamberligi size ýetirmek) üçin sizden muzd soramaýaryn. Meniň muzdumy bermek Taňrynyň boýnundadyr»² diýdi. Çünki, mal we dünýä barlyklary bedeniň hyzmatyny edýär. Beden bolsa ruhuň ulagydyr. Bu ýerde ylmyň hyzmaty edilýär. Ruh bolsa ylym bilen hormatly bolýar. Kim ylym bilen mal talap etse, onda onuň mysaly köwşüniň aşagyny arassalamak üçin ony ýüzi bilen süpürýän adam ýaly bolar. Bu ýerde hyzmat edýän hyzmat edilýäniň, hyzmat edilýän hyzmat edýäniň ornuna bolar. Ylym bilen mal talap edýäniň kyýamat günü Taňrynyň dergähinde başy aşak bolar. Hususan aýdylanda, sogap hem, ýagşylyk hem mugallym üçindir.

Indi seret, din edarasy nähili adamlaryň ellerine geçdi. Olar fykh, kelim ylymlaryndan, ylym öwretmekden maksatlarynyň Taňra ýakynlyk gazanmakdygyny nygtaýarlar. Özleri bolsa mal, mertebe gazanmak bilen başagaý bolýarlar. Mugallym talypdan muzd talap edýär, ondan hakly-haksyz öz duşmanyna duşman, dostuna dost bolmagyny isleýär, her bir işde öz emrine boýun bolmagy buýurýar. Talyp onuň hyzmatyna durup, mal harç edýär, kemsitmelere sezewar bolýar. Eger talyp onuň talaplarynyň birini berjaý etmese, ony özüne duşman hasaplaýar. Mundan soň hem ol: «Meniň okatmakdan maksadym ylmy adamlaryň arasyna ýaýmakdyr, dine ýardam bermekdir, Taňra ýakynlyk gazanmakdyr» diýýär. Özünüň bu halyna utanmaýar, tersine öwünýär. Sen şunuň ýaly ýoldan çykmalara delil bolýan alamatlara bak we pent al!

¹ Bu ýerde Muhammet pygamber göz önünde tutulýar.

² Gurhanyň 10-njy «Hud» süresiniň 29-njy aýaty.

Üçünji wezipe – mugallym talyba nesihat berip, her bir zatdan ýeterlik mukdarda öwretmelidir. Ol ony halypa laýyk bolmadyk zatlary öwrenmekden, zahyr manylary öwrenmezden batyn manylary öwrenmäge girişmekden saklamalydyr, ýagny ony aýan ylymlary öwrenmezden ýaşyryn ylymlara meşgul bolmakdan saklamalydyr. Mugallym talyba ylym öwrenmekden maksadyň bäsleşmek, jedelleşmek däldigini, eýsem Taňra ýakynlyk gazanmakdygyny düşündirmelidir. Bozuk alymyň talybyň kalbynyň düzelmeginden bozulmagyna ýetirýän täsiri köpdür. Eger talybyň maksady dünýä üçin fykh ylmyndan gapma-garşy garaýyşlary, kalam ylmyndaky jedelli meseleleri, dawalar baradaky pitwalary we hökümleri öwrenmek bolsa, mugallym ony beýle maksatdan saklamalydyr. Beýle ylymlar ahyret ylymlaryndan däldir we olar Taňrynyň razylygy üçin öwrenilen ylymlardan bolmaz. Taňrynyň razylygy üçin öwrenilýän ylymlar fykh we hadys ylymlarydyr, sahabalaryň öwrenen ahyret ylmydyr, ahlak bilen tanyşdyryjy we nebsi düzediji ylymlardyr. Talyp bu ylymlary dünýä maksady üçin öwrenýän bolsa, onda oňa sapak bermegi goýbolsun etmegiň zyýany ýokdur. Çünki, ol adamlardan zat hantama bolup ýa-da olary özüniň yzyna eýertjek bolup ylym öwrenýär. Mugallym başdan talybyň beýle maksada uýmaly däldigini duýdurmalydyr we dünýäni ahyretten öňe tutmagyň Taňrynyň azabyna sezewar boljakdygyny tabşyrmalydyr. Şeýle bolanda talybyň niýetini düzeltmek ähtimallygy bardyr. Ol adamlara wagyz edende özi hem sapak alyp biler. Onuň edýän wagzy guş üçin gurlan duzagyň töwereginde sepilen däne ýalydyr. Ol bolsa guşy tutjak bolup duzagyň ýanyna barýar.

Allatagala ynsana neslini dowam etdirmek üçin jyns hyjuwyny berdi. Şeýle hem ol ynsanda ylmy janlandyrmaga sebäp bolýan mertebe söýgüsini ýaratdy. Mertebe söýgüsi gapma-garşy garaýyşlarda, kalam ylmy barada jedeller we seýrek

meseleleri bilmekde üstün bolmaga çalyşmak meýli görnüşinde ýüze çykyar. Ýöne meýil kalbyň gatylygyna, Taňrydan gapyl bolmaga, ýoldan azaşmaklyga, Taňrynyň rehmetinden daşlaşmaga, dünýewi ylymlara köp meşgul bolmaga alyp barar. Saňa beýle ýagdaýa düşmezligiň üçin Taňry ýardamçy bolsun!

Sufýan Söwrini (goý, Taňry oňa rehimdarlyk etsin!) ýaranlary gamgyn halda görüp, ondan: «Saňa näme boldy?» diýip soradylar. Ol: «Biz dünýäni söýen adamlar üçin söwda serişdesi bolduk. Bizde biri okap gidenden soň ýa-ha kazy, ýa-da häkim, ýa-da söwdagär bolýar. Meniň gamgyn hala düşmegimiň sebäbi, ine, şudur» diýip jogap berdi.

Dördünji wezipe – mugallymçylyk käriniň inçe hususyýetleriniň biri-de talyby ýaramaz ahlaklaryň täsirine düşmekden saklamagydyr. Mugallym bu wezipäni gödeklik bilen däl-de, eýsem mylaýymlyk bilen berjaý etmelidir. Çünki, gödeklik bilen hereket etmek haýa perdesini ýyrtýar, talypda mugallyma gaýtawul bermek duýgusyny döredýär, hötjetlik oýarýar. Hemme mugallymlaryň ussady bolan Pygamber alayhyssalam: «Eger adamlara düýäniň gumalagyny owratmaklyk gadagan edilse, munda hökman bir zat bar diýip, hemmeler ony owratmaga synanyşardylar» diýdi. Adam atanyň we How enäniň kyssasy munuň anyk delilidir. Bu ýerde ol ikisi baradaky kyssany ýatlamakdan maksat-kyssany beýan etmek däl-de, eýsem onuň mazmunyndan pent almakdyr. Ýazgarmak adamlary ýagşylyga, zehinlileri many çykarmaga iterýär. Mana düşünmek şatlygy, ylma bolan höwesini oýarýar.

Bäşinji wezipe – talyba bir ylmy öwredýän mugallym başga bir ylmy öz öwredýän ylmyndan pes derejeli diýip ündemeli däl. Meselem arap dili mugallymynyň hadys ýa-da fykh ylymlaryndan öz sapagynyň artykmaçdygyny ündemezligi gerek.

Çünki, dil mugallymynyň adaty fykh ylmyny, fykh ylmyny mugallymynyň adaty bolsa hadys we tefsir ylymlaryny asylyly ylymlar däl hasaplamakdyr. Munuň özi aýallaryň gürrüňine meňzeş bir zatdyr. Akylly adam beýle düşünjede bolmaz. Sebäbi her bir ylmyň öz hormaty, öz orny bolýar. Şeýle hem bolsa, kelam ylmynyň mugallymy: «Fykh pudaklaýyn, kelam bolsa asyl ylymdyr. Fykh ylmy aýallaryň aýbaşysyny öwredýän ylym. Eýse, ol Taňrynyň sypatlaryny öwredýän kelam ylmy bilen deň bolarmy?» diýmek bilen, talyby ondan daşlaşdyrmaga çalyşýar. Beýle häsiýet mugallym üçin oňlanyлмаýan ahlakdyr. Mugallym diňe beýle ahlakdan çetde durmak bilen çäklenmän, eýsem talyby beýleki ylymlara hem höweslendirmelidir, ugrukdyrmalydyr, ylymlary tertip boýunça öz halyna görä, yzly-yzyna öwrenmelidigini düşündirmelidir.

Altynjy wezipe – mugallym talybyň akylynyň sapagy özleşdirip biljek mukdaryna görä ders bermek bilen çäklenmelidir we onuň akylynyň çatmajak zatlaryny sapaga girizmekden saklanmalydyr. Adamzadyň serweri Pygamber alaýhyssalam bu jähetden: «Biz pygamberlere adamlaryň mertebesine görä hormat goýmak we akyllaryna görä geplemek buýrudy» diýdi. Eger talybyň aýdylan zadyň manysyna akylly çatsa, onda onuň özbaşdak düşünmäge hem ukyby bardyr. Pygamber alaýhyssalam: «Adamlaryň akyl ýetirip bilmejek her hadysyny düşündirmek käbirleri üçin pitne bolar» diýdi. Aly (goý, Taňry ondan razy bolsun!) öz ýüregini görkezip: «Bu ýerde isledigiňçe ylymlar bardyr. Ýöne olara düşüňip biljek adam tapylsa ýagşy?!» diýdi. Beýle diýmek bilen ol mün kerem mamla. Çünki, ýürekler gizlin syrlyň gabyrlarydyr. Alymyň her bir bilýän zadyny her bir adama açyklaşdyrmagy rowa dälidir. Eger bu kesgitnama alymyň sözleýän zadyna düşüňän, ýöne ondan peýda alyp bilmeýän talyp hakynda bolsa, onda oňa düşünmeýän adam barada näme söz aýdyp bolar? Isa alaýhyssalam:

«Göwher ýaly gymmatly zatlary doňuzlaryň boýunlaryna dakmaň» diýip tabşyrypdyr. Hikmet göwherden haýyrlyrakdyr. Kim hikmeti halamasa, onda ol doňuzdan hem ýaramazrakdyr. Aýdylypdyr: «Her bendäniň akylynyň ölçegi bardyr. Sen ony akylynyň terezisi bilen ölçe. Şonda sen ondan salamat bolar-syň. Ol hem senden peýdalanar. Eger sen şeýle hereket etme-seň (ýagny, her kimiň akylynyň ölçegine görä hereket etme-seň), olaryň özüni inkär etmegine duçar bolar-syň. Çünki, her adamyň akyllarynyň ölçegleri dürli bolýandyr» .

Bir adam alymlaryň birinden bir sowal sorady. Alym dymyp, sowala jogap bermedi. Ol adam: «Eýsem, sen Pygamber alaýhyssalamyň: «Kim peýdaly ylmy aýtman gizlese, ol kyýamat güni ot bilen jylawlanyp, magşar meýdanyna geler» diýen sözünü bilmeýärsiňmi?» diýdi. Alym: «Sen jylawly gürrüni goý we bu ýerden git. Eger düşüňän adam sowal berse, men hem oňa jogap bermesem, meni şol wagt jylawlaýsynlar» diýdi. Beýik Taňry: «Akyly bolmadyklara malyňzy bermäň»¹ diýdi. Akyly bolmadyk adamlara mal berilmejek bolsa, ylmyň hem ony bozjak we zaýalajak adamlaryna berilmejekdigine güman bolup bilmez. Ylmy höwes bildirmeýän adama bermek we ony höwes bildirýän adama bermezlik zulumdyr, ýagny her kimiň haky başga birine däl-de, eýsem onuň özüne berilmelidir. Şahyrlaryň biri şeýle aýdypdyr:

Näme üçin dakaýyn, ite gymmat göwheri,
Item, göwherem aglap, döker gözden dürleri.

Bolmasa ýüreginde eger ylym eseri,
Ol adama öwretmen, hikmetleri, syrlary.

¹ Gurhanyň 4-nji «Nisa» süresiniň 5-nji aýaty.

Gelip birden Taňrynyň bu işime gahary,
Gyş aňzagy dek eder, könlümdäki bahary.

Ylym almakda bolsa eger höwesi-seri,
Gaýgyrman onuň üçin, gündiz-gije, säheri.

Köpdür höwessiz kişä öwretmegiň zeperi,
Ylym zer-zaýa bolar, alym görer azary.

Ýedinji wezipe – gowşak talyba aňyna laýyk bolan aňsat sapak berilmelidir we: «Seniň aňlap bilmejek kyn meseleleriň hem bardyr» diýip, ony howpa düşürmekden saklamalydyr. Beýle etmek onuň ylma bolan höwesini oýandyrar, zehiniňi janlandyrar. Çünki, her kişi Taňrynyň özüne beren akyl paýyndan razydyr. Iň bir akmak kişi hem özüniň akyllyny kämil we inçe ýerlerine düşünmäge ukyply hasaplap, ylym öwrenmek üçin mugallymyň ýanyna gelýär. Şeýle usul bilen aam adamlar şerigat duzagyna düşürilýär we ol şerigata öňküsinden-de içgin girişýär. Bu sebäpden onuň dogry ýoldan gyşarmazlygyna ýardam bermek gerek. Oňa düşnükli dil we mysallaryň üsti bilen kada-düzgünler öwredilse, onda ol nadanlyk duzagyndan boşar we batyn ylymlaryň duzagyna düşmez. Onuň bilen hakykatyň arasyndaky perde aýrylar. Bolmasa, ol näletsiniň şeytanyň alyna düşer we özüni heläkçilige sezewar eder. Muňa görä, aam adamlary inçe ylymlaryň syrlaryna aralaşdyrmak bolmaz. Olara ybadatlaryň görnüşlerini bildirmek, kalplarynda Gurhanda aýdylyşyna laýyklykda, jennete höwes, dowzahdan wehim etmek duýgusyny döretmek ýeterlikdir. Olara şübhe oýarjak zatlary aýtmaly däl. Şübhe kalbyna ornaşyp, ony heläkçilige elter. Umuman aýdylanda, aam adamlara derňew gapysyny açyp bermek bolmaz. Çünki, batyn ylymlar adamlary güzeran

aladasyndan gapdala sowýar. Batyn ylymlaryň ýoluna düşen adamlaryň güzerany bolsa örän muşakgatlydyr.

Sekizinji wezipe – mugallym öz ylmyna amal ediji bolmalydyr. Ol ýalan sözlemeli däldir. Onuň içinde hem ýalançylyk bolmaly däldir. Amal göze görünýän zat bolandygy sebäpli adamlaryň gözüne ilýär. Gözler bolsa köpdür. Ylma ters amal edilse, onda aradan parasat göteriler. Bir zady iýen kişi: «Siz muny iýmän! Ol ölüm howply awudyr» diýse, onuň üstünden gülerler, adamlaryň ol zada höwesleri artar we olar: «Bu zat datly bolmasa, onda ol ony iýmezdi» diýerler. Zatlaryň in lezzetlisi täsir ediji zatdyr. Ussat nagyşdyr, şägirt bolsa nagyş öwrenijidir. Başga bir meňzetmä görä, ussat agaçdyr, şägirt bolsa onuň kölegesidir. Egri ösen agajyň dogry kölegesi bolmaz. Bu manyda şahyrlaryň biri şeýle diýipdir:

Eden işiňe görä, bil netije aljagyň,
Oýlamagyn netijäň başga hili boljagyň.

Beýik Taňry: «Özüňiz ýagşy iş etmegi unudyp, özgelere ýagşy iş etmegi buýurýarsyňyzmy?»¹ diýdi. Bu sebäpden alymlaryň günä iş üçin çekýän jezasy nadanlaryň günä iş üçin çekýän jezasyndan has agyrrakdyr. Çünki, alymyň günä laýynda taýmagy bilen köp adamlar taýar. Çünki, oňa köp adam uýýar. Günä üçin azap ýüki günä işi eden kişiniň öz boýnuna ýüklener. Bu sebäpden Aly (goý, Taňry ondan razy bolsun!): «Meniň bilimi iki hili adam бүkdi. Olaryň biri günä iş edýän alymdyr, beýlekisi bolsa, nadan ybadathondyr. Günä iş edýän alym adamlary günä işleri bilen, nadan ybadathon ybadaty bilen adamlary ýoldan azaşdyrýandyr» diýdi. Elbetde, her bir işi Beýik Taňrynyň özi ýagşy bilýändir!

¹ Gurhanyň 2-nji «Bakara» süresiniň 44-nji aýaty.

ALTUNJY BAP

YLMYŇ APATLARYNYŇ, AHYRET ALAMATLARYNYŇ WE BOZUK ALYMLARYŇ ALAMATLARYNYŇ BEÝANY

Biz öňde ylmyň we alymlaryň mertebeleri barada aýdyp geçdik. Bozuk alymlaryň kyýamat gününde iň ejirli azaplara sezewar boljakdyklaryna delil bolýan köp aýatlar we hadyslar bar. Möhüm wezipeleriň biri dünýä alymlary bilen ahyret alymlaryny tapawutlandyryjy alamatlary bilmekdir. Biz «Dünýä alymlary» diýip, ylmyň üsti bilen dünýäde baýlyk, mertebe gazanmagy maksat tutunan alymlara düşüňäris. Pygamber alaýhyssalam: «Kyýamat günü agyr azap görjek adamlaryň biri Taňrynyň dergähinde öz ylmyndan özüne peýdalanmagy nesip etmedik alymdyr»; «Ylym iki hili bolar. Olaryň biri dilde bolup, ol Taňrynyň bendelerine delildir. Beýleki biri bolsa, kalpda bolup, ol peýdaly ylymdyr»; «Zamananyň ahyrynda nadan ybadathonlar we bozuk alymlar geler»; «Ylmy alymlardan üstün bolmak, nadanlary özüňize bakdyrmak we mertebe gazanmak maksady bilen öwrenmän. Kim beýle etse, ol dowzaha düşer»; «Kim özünde bar bolan ylmy gizlese, Allatagala ony otdan bolan jylaw bilen jylawlar»; «Men siziň üçin Deçjaldan

hem beter Deçjal¹ bolmadyk [ýöne şoňa meñzeýän] adamlardan gorkýaryn» diýdi. Sahabalar ondan: «Ol adam kim?» diýip soradylar. Pygamber alaýhyssalam olara: «Adamlary dogry ýoldan azaşdyran alymdyr» diýdi. Pygamber alaýhyssalam ýene: «Ylmyny artdyryp, ahlagyny düzetmeýän alym Taňrydan daşlaşar» diýdi. Isa alaýhyssalam alymlara ýüzlenip: «Siz ybadat edýänlere nähili ýol görkezjeksiňiz? Siziň özüňiz ýoluňyzy tapman, haýran bolup dursuňyz ahyryn» diýdi. Ine, şular we başga hadyslar ylmyň uly howpunyň bardygyna delil bolýan habarlardyr. Bu aýdylanlardan alymyň ebedi heläkçilige ýa-da ebedi bagtyýarlyga düşjekdigi mälim bolýar. Ol bagtyýarlykdan mahrum bolsa, onda oňa salamatlyk nesip etmez.

Omar (goý, Beýik Taňry ondan razy bolsun!): «Men ymmat üçin mynapyk alym howply bolar diýip gorkýaryn» diýdi. Adamlar ondan: «Mynapyk alym nähili bolýar?» diýip soradylar. Ol muňa: «Ol – dilinde alym, kalbynda nadan adamdyr» diýip jogap berdi. Hasan (goý, Taňry oňa rehimdarlyk etsin!): «Alymlaryň ylmyny, akyldarlaryň dana sözlerini toplap, sözi bilen işi deň gelmeýän samsyklardan bolma» diýdi. Bir adam Abu Hureýra (goý, Taňry ondan razy bolsun!): «Men ylym öwrenmek isleýärin. Ýöne soň men ylmy ýitirerin diýip gorkýaryn» diýdi. Abu Hureýra: «Ylmy esasan ýitirmek bu düşünje ony öwrenmekdir» diýdi. Ybraýym ibn Uýaýnadan: «Haýsy adam köp ökünýär?» diýip soraldy. Ol: «Dünýäde eden ýagşylygy derekli bolmadyk, ahyretde bolsa, alym bolsa-da, amaly diýseň az bolan kişidir» diýip jogap berdi. Halyl ibn Ahmet: «Adam dört hili bolýar. Birinji – bilýän we bilýändigini bilýän adam. Beýle adam alymdyr, siz oňa uýuň. Ikinji – bilýän, ýöne bilýändigini bilmeýän adam beýle adam gapyldyr, göýä ukuda-

¹ Deçjal – kyýamatyň ön ýanynda ýer ýüzüne çykjak bir mahluk. Aýdylyşyna görä ony Isa pygamber öldürjekmiş. Bu ýerde bolsa bozuk ahlakly alym manysynda ulanylýar.

ky adam ýalydyr. Siz ony ukudan, ýagny gapylylykdan oýaryň. Üçünji – bilmeýän we bilmeýändigini bilýän adam. Ol ýola gönükJek adamdyr. Siz ony ýola gönükdiriň. Dördünji — bilmeýän we bilmeýändigini hem bilmeýän adam. Beýle adam nadandyr. Siz ony terk ediň» diýdi. Sufýan Söwri (goý, Taňry oňa rehimdarlyk etsin!): «Ylym amaly çagyrrar. Eger amal gelmese, onda ylym göçer» diýdi. Ibn Mübärek: «Alym ylym öwrenmegi dowam etdigisaýy alymdyr. Haçan-da ol: «Men ylym öwrendim. Indi men alym» diýen wagty nadan bolar» diýdi. Fuzaýl ibn Yýaz¹ (goý, Taňy oňa rehimdarlyk etsin!): «Meniň üç hili adama rehimim inýär. Birinji – bir halkyň kethudasy bolup, soňra mertebeden düşen adama; ikinji – baý bolup, soňra garyp düşen adama; üçünji – dünýäniň elinde oýunjak bolan alyma» Hasan: «Alymyň azaby kalbynyň ölümi bilendir. Kalbyň ölümi hem ahyret ylmy bilen dünýäni talap etmekdir» diýdi. Şahyrlaryň biri şeýle diýipdir:

Bozuk ýol özünde goýup, dogry ýol satana haýran,
Öz dinin berip dünýäni, bärsine atana haýran.
Bulardan hem has beteri, başga kişi dünýäsine,
Özüniň dinin hödürläp, mertebä ýetene haýran.

Pygamber alaýhyssalam: «Alyma berilýän azabyň gatylygyndan ýaňa dowzahylar ony görmäge gelerler» diýdi. Pygamber alaýhyssalam beýle söz bilen bozuk alymy göz önünde tutdy. Usama ibn Zeýt² şeýle diýdi: «Men Pygamber alaýhyssalamyň: «Kyýamat günü alymy getirip, oda taşlarlar. Oňa gaňna

¹ Abu Aly Fuzaýl ibn Yýaz ibn Mesgut Temimi – yslymyň beýik alymlarynyň biri. Ol 105/724-nji ýylda Samarkantda doglup, Abywertde ösüp-ulalýar we 178/795-nji ýylda Mekgede dünýäden ötýär.

² Usama ibn Zeýt ibn Harysa – hadys rowaýatçylarynyň biri. Ol 673-nji ýylda dünýäden ötýär.

salyp, ony dowzahlaryň arasynda degirmende eşegi aýlaşlary ýaly aýlarlar. Dowzahylar ondan: «Saňa näme boldy?» diýip sorarlar. Ol: «Men adamlara ýagşy işleri etmägi ündedim. Özüm ýagşy işleri etmedim. Men ýaramaz işleri etmezligi ündedim. Özüm ýaramaz işleri etmekden saklanmadym» diýer» diýenini eşitdim. Alym günä iş edendigi üçin azaby iki esse artýar. Çünki, ol ylmyna amal etmedi. Bu jähetden Beýik Taňry: «Mynapyklar jähennemiň in aşaky gatynda bolarlar¹» diýdi. Çünki, olar bilenlerinden soňra inkär etdiler. Şonuň üçinem nasaralardanam (hristianlardanam) ýehudylary ýaramaz hasaplaýarlar. Ýogsam olar: «Taňrynyň ogly bar. Taňry üçün biridir»² diýmändiler. Olar pygamberimizi bilenlerinden soňra inkär edendikleri sebäpli erbet boldular. Allatagala: «Olar öz çagalaryny bilişleri ýaly onuň pygamberligini bilýärdiler»³ diýdi. Beýik Taňry ýene: «Olar bilýän zatlary özlerine gelen mahaly ony inkär etdiler. Allatagalanyň näleti kapyrlara bolar»⁴ diýdi. Beýik Taňry Balgam ibn Baguranyň kyssasynda: «(Eý, Muhammet!) Ýehudylara bir adamyň habaryny okap ber. Biz oňa aýatlarymyzy bildiripdik. Ol adam biziň aýatlarymyzyň hökümünden çykdy. Şeýtan ony özüne uýdurdy. Onsoň ol adam azgynlardan boldy. Onuň mysaly itiň mysaly ýaly boldy. Iti kowsaň hem dilini çykaryp durar, ony öz ugruna goýsaň hem dilini çykaryp durar»⁵ diýdi. Bozuk alym hem edil şunuň ýalydyr. Balgama Taňrynyň kitabyndan ylym berlenden soňra nebsine berildi. Şonuň üçin ol ite meňzedildi, ýagny oňa hikmet berilse hem, berilmese hem nebsine uýdy.

¹ Gurhanyň 4-nji «Nisa» süresiniň 145-nji aýaty.

² Taňry üçün (ýagny Taňry, Isa, Merýem) biridir. (Gurhanyň 5-nji «Manda» süresiniň 73-nji aýaty).

³ Gurhanyň 2-nji «Bakara» süresiniň 146-njy aýaty.

⁴ Gurhanyň 2-nji «Bakara» süresiniň 89-njy aýaty.

⁵ Gurhanyň 7-nji «Agraf» süresiniň 175-176-njy aýatlary.

Isa alaýhyssalam: «Bozuk alymyň mysaly suwuň sakasyna düşen uly daşa meňzär. Onuň özi hem suw içmez, böwet bolup, bakja hem suw içirmez. Ýene bozuk alymyň mysaly suwuň içinde biten ota meňzär. Onuň daşy ýalpyldap dursa hem, içi çüýrükdir. Ýa-da bozuk alymyň mysaly gabyra meňzär. Onuň üsti abat bolsa-da, içinde çüýrän süňkler bardyr» diýdi. Bu ýerde getirilen mysallar dünýä berlen alymlaryň halynyň nadanlaryň halyndan erbet we olaryň nadanlara görä gaty azaba sezewar boljakdyklaryna güwä geçýär.

Beýle azaplardan halas boljak we Taňra ýakynlyk gazanjak adamlar ahyret alymlardyr. Olaryň hem alamatlary bar.

Ahyret alymlarynyň alamatlarynyň biri – ylym bilen dünýäni islemezlikdir. Çünki, alymyň pes derejeleriniň biri dünýäniň we onuň lezzetleriniň ýa-da lapykeçliginiň we panylygynyň täsirine düşmekdir. Ol dünýä bilen ahyretiň bir zat bolup bilmeýändigini bilmelidir. Munuň özi tereziniň iki gözi ýalydyr. Onuň bir gözi agyr gelse, beýleki gözi ýeňil gelyändir. Ýa-da ol bir adamyň iki aýalynyň bar bolşunyň mysaly ýalydyr. Iki aýalyň biri ärinden razy bolsa, beýlekisi närazy bolýar. Ýa-da ol günbatar bilen gündogar ýalydyr. Olaryň birine ýakynlaşsaň, beýlekisinden uzaklaşarsyň. Ýa-da ol iki sany meşigiň mysaly ýalydyr. Sen olaryň birinden beýlekisine suw guýsaň, biri boşap galar, beýlekisi bolsa dolar. Dünýäniň lapykeçlige, muşakgatlar salýandygyny, lezzetleriniň ajylyk bilen gatýşýandygyny bilmeýän adamyň akyly ýokdur. Ahyret işiniň we dowamatynyň beýikdigini bilmeýän adam imandan aýrylan adamdyr. Eýsem, alym nähili imansyz bolup biler? Ahyret bilen dünýäniň iki sany gapma-garşy zatdygyny, bu ikisini bir ýere jemläp bolmaýandygyny bilmeýän adam diňe bir pygamberleriň süňnetlerini bilmeýän nadan däl-de, eýsem Gurhanyň içindäki başyndan aýagyna çenli aýdylýan zatlara ynanmaýan adamdyr. Bu zatlaryň hemmesini bilenden soňra dünýäni ahyretdeň artyk

göryän adamy nähili alym hasaplap bolar? Ol nebis arzuwlarynyň täsirine düşüp, özüni heläk eden, nebsinden ýeňlip, özüni muşakgat laýyna batyran we şeýtanyň ýesiri bolan adamdyr. Onsoň ol özüniň şeýle haly bilen nähili ylym adamlaryndan hasaplanyp bilner?

Dawut alaýhyssalamyň habarlarynda Allatagalanyň şeýle diýendigi barada aýdylýar: «Eý, Dawut! Nebsiniň arzuwlaryny Meniň söýgümden üstün tutan alyma berjek jezamyň iň kiçisi, Maňa ýalbarmagyň tagamyny oňa haram etmekdir. Eý, Dawut! Dünýäniň söýgüsi bilen özüni mes eden alym barada menden sorama. Onuň ýaly alymlar adamlaryň Maňa bolan söýgüsini kesýärler, bendelerimi ýolumdan azaşdyrýarlar. Meni gözleýän adamy görseň, sen oňa hyzmatkär bol. Men alym diýip ýazgyt eden adamymy, bir azaşan bendämi Maňa gaýtaryp bereni üçin, hiç haçan azaba sezewar etmerin» diýdi. Bu sebäpden Hasan (goý, Taňry oňa rehimdarlyk etsin!): «Alymyň azaby onuň kalbynyň ölümidir, kalbynyň ölümi bolsa ahyrete derek dünýäni talap etmekdir» diýdi. Ýahýa ibn Mugaz hem bu sebäpden: «Ylmyň we hikmetiň nury ol ikisi bilen dünýä talap edilende gidýär» diýdi. Sagyt ibn Museýýep¹ (goý, Taňry oňa rehimdarlyk etsin!): «Eger emirlere perdelenýän alymy görseň, sen ony ogry hasaplaý» diýdi. Omar (goý, Taňry ondan razy bolsun!): «Dünýäni söýýän alymy görseňiz, ony diniň adyndan günäkärläň. Çünki, her kişi söýýän zady bilen galar» diýdi. Mälik ibn Dinar (goý, Taňry ondan razy bolsun!): «Men öten alymlaryň kitaplarynyň birinde şeýle jümläni okadym: «Taňry: «Dünýäni söýen alyma iň bärki etjek işim, men onuň kalbyndan mynajatnyň lezzetini gidirerin» diýdi.

¹ Abu Muhammet Sagyt ibn Museýýep ibn Huzn ibn Abu Wehp Mahzумы – meşhur tabygyňlaryň biri. Ol 94/713-nji ýylda Mekgede ölýär.

Bir kişi doganyna şeýle hat ýazdy: «Saňa ylym paýy berlipdir. Sen ylmyň nuruny günä garaňkylygy bilen öçürme. Ýogsa sen ylym eýeleri ylmyň nury bilen ýol ýöreyän wagty garaňkylykda galarsyň».

Ýahýa ibn Mugaz Razy (goý, Taňry oňa rehimdarlyk etsin!) dünýä alymyna: «Eý, ylym eýesi! Siziň köşkleriňiz Kaýsaryň¹ köşgüdir, öýleriňiz bolsa Kisranyň² öýüdir, eşikleriň wezir Tahyryň³ eşikleridir, ayakgaplaryňyz Jalutyň ayakgaplarydyr, ulaglaryňyz Karunyň ulagydyr, gap-gaçlaryňyz, düşekleriňiz Pyrgaunyňkydyr, iým-içimiňiz jahylyýet döwründe⁴ bolşy ýalydyr, ýollaryňyz şeytanyň ýoludyr. Onsoň sizde Muhammediň şerigaty nireden bolsun?» diýdi. Şahyrlaryň biri şeýle diýipdir:

Algyr möjekden çopan, goramaly sürüni,
Süri abat galarmy, çopan goýsaň börüni?

Başga bir şahyr şeýle diýipdir:

Eý, alym! Duz her zady, bozulmakdan saklaýar,
Duz bozulsa haýsy zat, düzetmäge çaky bar?

Aryplaryň birinden: «Günä işlerden lezzet alan adama Allany tanamaýar diýip bolarmy?» diýlip soraldy. Ol muňa: «Dünýäni ahyretdeň ýagşy görýän kişiniň Taňryny tanamaýan adamdygyna hiç bir şekim ýokdur» diýip, jogap berdi.

¹ Kaýsar – Rum hökümdarlarynyň atlandyrylyşy.

² Kisra – Eýran şasynyň atlandyrylyşy.

³ Wezir Tahyr – bu ýerde Halypa Mamunyň weziri Tahyr ibn Hüseyin göz önünde tutulýan bolsa gerek.

⁴ Jahylyýet döwrü – nadanlyk döwri, ýagny yslandan öňki döwür.

Dünýäni terk etmeklik ynsany ahyret alymlarynyň hataryna goşýar diýip oýlama. Mertebe maldan hem beter zyýanlyrakdyr. Bişr¹ beýle ýagdaý barada: «Bize dünýä gapylaryndan bir gapy bolan mertebe barada hadys oka» diýdi. Ol ýene: «Kimdir biri bize hadys gürrüň ber diýen mahaly, ol bize ýeňillik döret diýmek isleýär» diýdi. Onsoň Bişr ibn Hars onlarça kitaby ýere gömdi². Ol beýle hereketiň üsti bilen özüniňki ýaly hala ýetişmegiň ynsana muşakgatly işdigini aňlatmak isledi. Bişr: «Nebsim geplemegimi isleýär. Nebsimiň bu islegini ýeňip bilsem, şol mahal gürrüň bererin» diýdi. Ol ýene: «Eger geplemek höwesiniň bar bolsa, onda sen dym. Eger geplemek islemeseň, onda geple. Çünki, dogry ýola gönükmekden we ylymdan peýdalanmaktan alynýan lezzet dünýädäki hemme lezzetlerden ýagşydyr. Nebsiň hyjuwyna uýanlar dünýä berlen adamdyr» diýdi. Bu sebäpden Sufýan Söwri: «Geplemegiň turuzýan pitnesi (gowgasy) maşgalanyň, baýlygyň we çaganyň pitnesinden güýçlüdir. Onsoň sen näme üçin onuň pitnesinden gorkmaýarsyň?!» diýdi. Beýik Taňry Muhammet alayhyssalama: «Eger biz seniň gadamyňy hak ýolda ýöremek bilen berkitmedik bolsak, onda olaryň arzuwlaryna tarap biraz eglişik ederdiň»³ diýdi. Sähl (goý, Taňry oňa rehimdarlyk etsin!): «Ylmyň hemmesi dünýä üçindir. Ylma amal etmek ahyret üçindir. Ahyret üçin amal etmeýänleriň hemmesi nebsiň alyna düşenlerdir. Alymlardan başga adamlaryň hemmesi ölüdir. Amal edýän alymlardan başga alymlar serhoşdyrlar. Yhlas bilen amal edýän alym

¹ Bişr ibn Hars Hafy (767-842) – Merwiň Mabarsal atly obasyndan çykan beýik sopy pirleriň biri.

² Bişr ibn Hars ylym öwrenjek we öwrenen zadyna amal etjek bolup gören muşakgatyny başga biriniň görmezligi we oňa ýeňillik etmek maksady bilen kitaplaryny gömdi.

³ Gurhanyň 17-nji «Isra» süresiniň 74-nji aýaty.

ahyretiniň nähili boljakdygyny bilýändigleri sebäpli gorkudadyrlar» diýdi.

Abu Süleýman Darany (goý, Taňry oňa rehimdarlyk etsin!): «Bir kişi güzerany üçin hadys öwrense, ýa-da öýlense, ýa-da ýola sapara çykça, ol dünýä meýil eder» diýdi. Darany bu sözünüň üsti bilen ahyret maksady bilen hereket etmeýän kişini göz önünde tutýar. Onsoň sözi dünýä üçin öwrenip, amal etmek üçin öwrenmeýän adam nähili ylym ählinden bolup biler. Isa alayhyssalam: «Ahyreti biwepa dünýä çalşan adam nähili alym bolup biler?» diýdi. Salyh ibn Keýsan Basry: «Men sünneti (pygamber ýoluny) bilseler-de, bozuklyk eden alymlara garanyňda Taňra päklik bilen sygynýan, emma bozuklyk etmedik köp ussada duşdum» diýdi. Abu Hureýra şeýle hadysy rowaýat etdi: Pygamber alayhyssalam: «Kim Allatagalanyň razylgy üçin öwrenilýän ylmy dünýä üçin öwrense, ol kyýamat günü Jennetiň garasyny hem görmez» diýdi. Allatagala bozuk alymlary ylym bilen dünýäni iýiji adamlar hökmünde, ahyret alymlaryny bolsa öz emrine tabyn we takwa adamlar hökmünde wasp edip: «Allatagala kitap berlen adamlardan: «Siz kitaplardaky aýdylýan zatlary adamlara düşündirersiňiz we olary gizlemersiňiz» diýip ähtnama aldy. Olar bolsa ony arka taraplaryna zyňyp, ony sähelçe gymmata satdylar. Olaryň bu söwdalary nähili erbetdir! Allatagala ahyret alymlary barada: «Kitap inderilen adamlaryň bir topary Taňra we size inderilen¹ hem-de olara inderilen kitaplara², Taňrynyň emrine tabynlyk bilen iman getirdiler. Olar Taňrynyň aýatlaryny az pula hem, köp pula hem çalyşmaýarlar. Olaryň Taňrynyň dergähinde sogaplary bardyr»³ diýdi. Öten alymlaryň biri: «Kyýamat günü alymlary pygamberleriň topary bilen, kazylary bolsa hökümdarlaryň to-

¹ Size inderilen kitap diýip Gurhan göz önünde tutulýar.

² Olara inderilen kitaplary diýip Injil, Töwrat, Zebur göz önünde tutulýar.

³ Gurhanyň 3-nji «Ymran» süresiniň 199-njy aýaty.

pary bilen jemlärler» diýdi. Bu ýerde kazylar diýlip ylmy bilen dünýäni talap eden fakylar göz önünde tutulýar. Abu Derda şeýle hadys rowaýat etdi. Pygamber alaýhyssalam: «Allatagala pygamberleriň birine: «Din ugrunda bolmaýan fakylara, ylmy amal etmek üçin öwrenmän, ahyret amaly bilen dünýä gazanmak isleýänlere, ýagny goýun derisine bürenen möjeklere, kalplary gurduň kalby ýaly bolup, dilleri baldan şirin bolanlara, kalplary sabyr odundan ajy bolanlara, maňa hile edip, meniň üstümden gülýänlere: «Men olara şeýle belanyň gapysyny açaryn welin, geçirimli adamlar hem olara haýran galyp bakarlar» diýip aýt» diýdi. Ibn Apbasyň (goý Taňry olaryň ikisinden hemrazy bolsun!) sözlerine salgylanyp, Zahhak şeýle hadys aýtdy: Pygamber alaýhyssalam: «Bu ymmatyň alymlary iki hilidir. Birinjisine Allatagala ylym berdi, ol bolsa ony sogap gazanmak üçin hak almazdan adamlara öwretti. Asmandaky guşlar, deňizdäki balyklar, ýerdäki haýwanlar, Kirama kätibeýn¹ perişdeler Taňrydan onuň günälerini geçmegini dilärler. Olar kyýamatgünü Pygamberler bilen hormatly dereje Taňrynyň huzuryna çykarlar. Ikinjisi bolsa, ylmy dünýä üçin öwrenen halynda Taňrynyň dergähine barar. Ol ylymy Taňrynyň bendelerinden hak almak bilen okadan alymlardyr. Kyýamatgünü ony otdan bolanjylaw bilen jylawlar. Bir jarçy perişde adamlara: «Ine, şu pylan ogly pylany Taňrynyň dergähine dünýä üçin ylym öwrenip geldi. Ol ylym öwredenligi üçin Taňrynyň bendelerinden hak aldy. Ol müdümi azaba duçar bolar» diýip jar çeker.

Musa alaýhyssalama hyzmat eden bir adamyň görjek azaby mundan hem beterdur. Ol hemişe: «Musa safyýulla² şeýle diýdi», Musa nejiýulla³ beýle diýdi», «Musa kelimulla¹ şeýle

¹ كِرَامًا كَاتِبِينَ Kirama kätibeýn — her adamyň iki egnindäki iki sany perişde.

² صَفِيٌّ اللَّهُ Safyýulla – Taňrynyň päk bendesi.

³ نَجِيُّ اللَّهِ Nejiýulla – Taňrynyň azapdan halas edeni.

buýurdy», «Musa nebiýulla² şeýle düşündirdi» diýen ýaly sözleri aýdardy. Ol adam köp baýlyk toplady. Musa alaýhyssalam ol adamy gözledi, emma ony hiç ýerden tapmady. Bir gün Musa alaýhyssalamyň ýanyna boýnuna ýüp salnan doňuz sypatynda bolan bir adam geldi. Musa alaýhyssalam onuň kimdigini sorady. Ol adam: «Men seniň gözleýän adamyňdyryn» diýdi. Musa alaýhyssalam: «Eý, Taňrym! Sen muny ynsan keşbine aýla. Men ondan doňuz keşbine girmeginiň sebäbini soraýyn» diýdi. Taňry: «Eý, Musa! Adam atanyň, ondan saňa çenli ötenleriň barysynyň dilegini etsen hem, bu dilegiňi kabul etmerin. Gowusy, Men onuň keşbini doňuz suratyna öwrendigimiň sebäbini aýdaýyn. Ol diniň üsti bilen dünýäniň baýlygyny gazandy» diýdi.

Mugaz ibn Jebelden şeýle hadys rowaýat edilýär: Pygamber alaýhyssalam: «Alymyň pitneleriniň biri geplemegi gowy görmegidir, söz owadanlamagydyr» diýdi. Dymmak — salamatlykdyr. Alymlaryň arasynda bilýän zadyny adamlardan gysganýanlary bolýar. Ol başganyň bir zat öwrenmegini islemeyär we özgelere hiç bir zat öwretmeyär. Beýle alymlar jähennemiň birinji gatyna düşerler. Alymlaryň käbiri özüni hökümdar ýaly duýýarlar. Onuň ylmyndan bir zat inkär edilse ýada ähmiýetsiz hasaplansa, ol gahar-gazap atyna münär. Beýle alymlar jähennemiň ikinji gatyna düşer. Alymlaryň arasynda öz ylmyny mätäç adamlara däl-de, eýsem mertebeli kişilere öwredýänleri bar. Beýle alymlar jähennemiň üçünji gatyna düşerler. Alymlaryň ýene bir topary özlerini müfti saýarlar we ýalňyş pitwalary çykararlar. Beýle alymlara Taňry gazaplanar. Olar jähennemiň dördünji gatyna düşerler. Alymlaryň bir topary jöhitleleriň we hristiýanlaryň sözlerini sözlärler. Beýle alymlar

¹ كَلِيمُ اللَّهِ Kelimulla – Taňry bilen gepleşen.

² نَبِيُّ اللَّهِ Nebiýula – Taňrynyň pygamberi.

jähennemiň başynjy gatyna düşerler. Alymlaryň bir topary sözlerini hikmet hasaplarlar we adamlar üçin pent-nesihat saýarlar. Beýle alymlar jähennemiň altynjy gatyna düşerler. Alymlaryň ýene bir topary men-menlik eder, özlerini beýik hasaplarlar, wagyz edenlerinde paýyş sözleri aýdarlar. Beýle alymlar dowzahyň ýedinji gatyna düşerler. Eý, dogan! Saňa dymmak gerek. Sen dymmak bilen şeytandan üstün bolarşyň. Seniň sebäpsiz gülmekden we boş ýere gitmekden saklanmagyň gerek» diýdi. Bir hadysda: «Käbir adamlaryň öwgüdir tarypy günbatardan gündogar aralygy doldursa hem, Taňrynyň dergähinde onuň agramy çybynyň ganatyça hem bolmaz» diýlip aýdylýar. Rowaýat edilşine görä, Horasandan bolan bir adam Hasan Basrynyň mejlisinde bolupdyr. Soňra ol adam öz ýurduna gaýdypdyr. Ol adam ikinji gezek Hasan Basrynyň ýanyna gelipdir we oňa baş mün dirhem bilen on sany gymmatbaha eşikleri sowgat getiripdir. Ol adam: «Eý, Abu Sagyt! Ine, pul, eşikler menden saňa sadaka bolsun!» diýipdir. Hasan: «Saňa Taňry sahylygyň üçin sogap bersin! Ýöne pul hem, eşikler hem seniň özünde galsyn. Meniň olara mätäçligim ýok. Çünki, meniň ýaly ylym kürsüsünde oturyp, adamlardan beýle zatlary alýan adam kyýamat günü Taňrynyň gazabyna sezewar bolar» diýdi. Jabyrdan¹ (goý, Taňry oňa rehimdarlyk etsin!) şeýle hadys rowaýat edildi: Pygamber alayhyssalam: «Siz her bir alymyň mejlisinde oturmaň. Siziň mejlisinde oturjak alymyňyz baş sany häsiýetden baş häsiýete ündeýän adam bolsun: ýasamalykdan yhlasa, dünýä höwes etmekden takwalyga, ulumsylykdan pespällige, duşmançylykdan nesihata, şübheden ygtybarlylyga. Beýik Taňry: «Karun bezenip kowumynyň arasyna görnüşe çykdy. Dünýä gazanmagyň arzuwynda bolanlar: «Bize hem Karuna berlen baýlyk ýaly baýlyk berilsedi! Hakykatdan hem ol nesibäniň

¹ Jabyr ibn Abdyllyla – sahabalaryň biri.

eýesi» diýdiler. Ylym berlen adamlar bolsa, Karunyňky ýaly mal islänlere: «Siziň başyňyza hesret iner. Elbetde, Taňrynyň sogaby iman getiren we ýagşy işler eden adamlar üçin has peýdalydyr» diýdiler»¹ diýdi. Bu aýatdan ylym ähliniň ahyreti dünýäden öňe tutmalydygy bilinýär.

Ahyret alymlarynyň alamatlarynyň biri işiniň sözüne laýyk bolmagydyr. Ol özüniň etmeýän işini başga birine hem etmegi buýurmaly däl. Beýik Taňry: «Siziň etmedik zadyňyzy etdik diýmeginiň Taňrynyň dergähinde öte ýaman zatdyr»² diýdi. Beýik Taňry ýene: «Siz adamlara ýagşy işleri etmeklerini buýrup, özüňiz ýagşy iş etmegi unudýarsyňyzmy?»³ diýdi. Beýik Taňry Şugaýp alayhyssalamyň kyssasyndan: «Men sizi bir işden gaýtaryp, ol işe özüme meýil edip, size garşy bolmagy islemeýärim»⁴ diýdi. Beýik Taňry ýene: «Siz Allatagaladan gorkuň. Allatagala size ylym öwreder»⁵ diýdi. Beýik Taňry ýene: «Allatagaladan gorkuň we bilň»⁶, «Allatagaladan gorkuň we diňläň»⁷ diýdi. Allatagala Isa alayhyssalama: «Eý, Merýemiň ogly! Iki özüňe wagyz et. Özüňe aýdýan zadyňy özüň ýerine ýetireniňden soň adamlara wagyz et. Bolmasa, menden utan» diýdi. Pygamber alayhyssalam: «Men Magraç gijesinde dowzahyň yssysyndan ýaňa teşne hala düşüp, dodaklary ýarylan adamlary gördüm we olardan: «Siz kimler bolarsyňyz?» diýip soradym. Olar: «Biz dünýäde adamlara ýagşy işler etmedik. Biz adamlara ýaman işleri etmezlikden saklanmadyk» diýdiler» diýdi Pygamber alayhyssalam: «Meniň ymmatymyň heläk bolmagyna bozuk alymlar we

¹ Gurhanyň 28-nji «Kasas» süresiniň 76-nji aýaty.

² Gurhanyň 37-nji «Saffat» süresiniň 3-nji aýaty.

³ Gurhanyň 2-nji «Bakara» süresiniň 44-nji aýaty.

⁴ Gurhanyň 11-nji «Hud» süresiniň 88-nji aýaty.

⁵ Gurhanyň 2-nji «Bakara» süresiniň 282-nji aýaty.

⁶ Gurhanyň 2-nji «Bakara» süresiniň 196-nji aýaty.

⁷ Gurhanyň 5-nji «Maida» süresi 108-nji aýaty.

nadan ybadathonlar sebäp bolarlar. Azgynlaryň iň azgyny azgyn ahlakly alymlardyr. Ýagşylaryň iň ýagşysy ýagşy ahlakly alymlardyr» diýdi. Awzagy¹ (goý, Taňry oňa rehimdarlyk etsin): «Gabyrlar kapyrlaryň ýaramaz yslaryndan şikaýat etdiler. Allatagala olara bozuk alymlaryň içleriniň yslarynyň gabyrlardaky hemme yslardn erbet boljakdygyny habar berdi» diýdi.

Fuzaýl ibn Ýýaz (Goý, Taňry oňa rehimdarlyk etsin!) «Taňry kyýamat güni bozuk alymlaryň hasabyna butparazlaryň hasabyndan hem öň başlar» diýdi. Abu Derda (goý, Taňry ondan razy bolsun!): «Bilmeýäne bir azap, bilip etmeýäne ýedi esse köp azap berler» diýdi. Şagby: «Kyýamat güni jennetileriň bir topary dowzahylaryň ýanyna zyýarata barar we olar: «Eý, dowzahylar! Sizi näme dowzaha girizdi? Siziň bize terbiýe we ylym berendigiňiz üçin biz jennete girdik» diýerler. Dowzahylar: «Biz adamlara ýagşy işleri etmegi buýurýardyk, ýöne özü-miz ýagşy işleri etmeýärdik. Biz adamlara ýaman işleri etmez-ligi ündeýärdik, ýöne özümüz ýaman işleri etmekden saklanma-ýardyk» diýerler» diýdi. Hatam Asam² (goý, Taňry ondan razy bolsun!): «Kyýamat güni adamlara ylym öwredip, özi ylmyna amal etmedik alymdan beter azap çekjek adam ýokdur. Onan ylym öwrenen adamlar azapdan gutularlar, ol bolsa azaba seze-war bolar» diýdi. Mälik ibn Dinar: «Wagyz edýän alym ylmy-na amal etmese, onuň wagzy adamlaryň köňüllerinden ýagşy damjasynyň ýylçyr gaýalardan taýyp gaýdyşy ýaly syrylyp gider» diýdi. Şahyrlaryň biri şeýle diýipdir:

¹ Abu Zurga Abdyrahman ibn Amr ibn Muhammet Awzagy – Şamyň ymamy, meşhur alym. Ol 707-nji ýylda Bagalbekde dogulýar we 774-nji ýylda Beýrutda dünýäden ötýär..

² Abu Abdyrahman Hatam ibn Unwan Asam Balhy – VIII asyrdaky ýaşap geçen meşhur sopylaryň biri.

Eý, wagyzçy! Diliňde dogry ýoly ündediň,
Adamlara janygyp pent-nesihat eýlediň.

Ömrümden kasam bolsun! Özüň ýola gelmediň,
Sözňe amal etmegi, berjaý edebilmediň.

Dünýä hyzmat etmegi saýdyň işiň erbedi.
Ile günä saýsaň hem, özüňe ters görmediň.

Başga bir şahyr şeýle diýipdir:

Öz ahlagyň düzetgil, ýagşylygy ündeseň,
Aýbyň ulusy bolar, özüň ýola gelmeseň.

Ybraýym ibn Edhem¹ (goý, Taňry oňa rehimdarlyk etsin!): «Men Mekgede bir daşyň gapdalyndan ötüp barýardym. Görsem, onda şeýle ýazgy bar eken: «Meni öwürseň, nesihat beriji başga ýazgyny görersiň». Men ony öwürdim weli, şeýle ýazgyny gördüm: «Sen bilýän zadyňa amal etmeyän halyňda näme üçin bilmeýän zadyňy bilmek isleýärsiň». Ibn Semmak² (goý, Taňry oňa rehimdarlyk etsin!): «Allatagalanyň adyny köp gaýtalamagy adamlara ündäp, özleri Taňrydan gapyl bolýanlar bar. Adamlary Taňry gazaby bilen gorkuzyp, özlerinde gorky bolmadyk adamlar bar. Adamlary Taňra ýakynlaşdyryp, özleri ondan daşlaşan adamlar bar. Adamlar üçin Taňryny çagyryp, özleri ondan gaçan adamlar bar. Gurhanyň aýatlarynyň manylaryny adamlara ündäp, özleri olardan pent-nesihat almadyk adamlar bar» diýdi. Ybraýym ibn Edhem (goý, Taňry oňa rehimdar-

¹ Abu Yshak Ybraýym ibn Edhem – meşhur sopylaryň biri. Ol 181/778-iylda dünýäden ötüär.

² Abu Zer Abd ibn Ahmet Ensary Herewi – hyratly muhaddis. Ol 434/1043-ji ýylda Hyratda ölüär.

lyk etsin!): «Biz sözüimizi anyk sözläp, säwlige düşmedik. Ýöne amalymyzda hata etdik, ony gözelleşdirmedik» diýdi. Awzagy: «Ryýa gelse, gorky gider» diýdi. Mekhul Abdurahman ibn Ganamyň, Abdurahman bolsa on sany sahabanyň sözlerine salgylanyp, şeýle hadys aýtdylar: Ol sahabalar: «Biz Kuba metjidinde ylym öwrenýärdik. Ýanymyza Pygamber alaýhyssalam gelip, bize: «Siz isledigiňizçe ylym öwreniň. Ýöne öwrenen ylymyňyza amal etmeseňiz, Taňry size sogap bermez» diýdi» diýdiler. Isa alaýhyssalam: «Ylym öwrenip, oňa amal etmeýän adamyň mysaly gizlin zyna edip, soňra göwreliligi ýüze çykyp, masgara bolan aýal ýalydyr. Ylym öwrenip, oňa amal etmedikleri kyýamat günü Taňry adamlaryň önünde masgara eder» diýdi. Mugaz (goý, Taňry oňa rehimdarlyk etsin!) «Alymyň taýmagyndan häzir boluň. Çünki, onuň adamlaryň arasynda tutýan orny uludyr. Ol taýsa, adamlar hem onuň yzyna eýerip taýarlar» diýdi. Omar (goý, Taňry ondan razy bolsun!): «Alymyň hatasy bilen köp adam ýalňyşar» diýdi. Omar (goý, Taňry ondan razy bolsun!) ýene: «Üç sebäp bilen zamana bozular. Ol sebäpleriniň biri alymyň hatasydyr» diýdi. Ibn Mesgut: «Bir zaman geler. Adamlarda yhlas galmaz we imanyň lezzeti gider. Şol zamanda okan-da, okadan-da ylymdan peýdalanmazlar. Alymlaryň kalplary duzly şor ekin meýdanyna meňzär. Asmandan ol meýdana ýagan ýagmyryň peýdasy bolmaz. Munuň ýaly ýagdaý alymlaryň köňülleri dünýäni söýmäge meýil edende, dünýäni ahyretiden artyk hasaplanda ýüze çykar. Şonda Allatagala hikmet çeşmelerini guradar, kalplardaky dogry ýola gönükmek çyralaryny öçürer. Şol zamanyň alymlary dillerinde Taňrydan gorkýandyklaryny aýdarlar, ýöne bozuk işlere meşgul bolarlar. Şol zamanda diller hasylly, köňüller hasylsyz bolar. Men beýle ýagdaýyň mugallymlaryň ylmy diňe Taňrynyň razylygy üçin öwretmeýändikleri, talyplaryň bolsa ylmy Onuň

razylygy üçin öwrenmeýändikleri sebäpli ýüze çykýandygyna ýeke-täk Allatagalanyň ady bilen kasam edýäri!» diýdi.

Töwratda we Injilde şeýle söz ýazylypdyr: «Öwrenen ylmyňyzy amal edýänçäňiz amal etmejek ylmyňyzy gözlemäň». Huzeýfa (goý, Taňry ondanrazy bolsun!): «Siz ylma amal etmegi on adamdan biri terk edýän we on adamdan biri bu sebäpden heläk bolýan zamanyn da ýaşaýarsyňyz. Ýöne bir zaman geler. Ol zamanda on adamdan dokuzsy ylma amal etmegi terk eder we şol sebäpden on adamyň dokuzy heläk bolar» diýdi.

Eger biler bolsaň, alymyň mysaly kazy ýalydyr. Käbir kazylar barada pygamber alaýhyssalam: «Kazylar üç hili bolýar. Olaryň biri bilip, adyllyk bilen höküm eder. Beýle kazy jennete düşer. Ýene bir kazy bilse hem, bilmese hem zulum bilen höküm eder. Beýle kazy dowzaha düşer. Başga bir kazy Taňrynyň emrine görä höküm çykarmaz. Beýle kazy dowzaha düşer» diýdi. Kägb (goý, Taňry oňa rehimdarlyk etsin!): «Ahyrzamanda alymlar adamlary takwalyga ündärler, ýöne olaryň özlerinde takwalykdan hiç zat bolmaz. Olar adamlary Taňrynyň ady bilen gorkuzarlar, emma özlerinde gorkudan hiç zat bolmaz. Olar adamlary häkimiýete ymtylmakdan saklanmaga ündärler, özleri häkimiýete meýil ederler. Olar dillerinde ahyretiň dünýäden artykdygyny tekrarlar, özleri garyplardan daşlaşyp, baýlara ýakynlaşarlar. Olar aýallaryň ärlerine biwepalyk edişleri ýaly ylma biwepalyk ederler. Olar dostlarynyň başga bir alymyň mejlisinde oturandyklaryny görseler, olara gahar ederler. Beýle alymlar zalymlardyr we Taňrynyň duşmanlarydyr» diýdi. Pygamber alaýhyssalam: «Şeýtan sizi ylma meşgul etmek bilen amaldan alyp galýar» diýdi. Sahabalar ondan: «Eý, Allanyň resuly! Bu nähili beýle bolýar?» diýip soradylar. Pygamber alaýhyssalam olara: «Şeýtan: «Ylym öwren, oňa amal etmek hökman däl» diýýär. Netijede, adam tä ölýänça ylym öwrenýär, ýöne oňa amal etmeýär» diýdi. Seriý Sakaty şeýle diýdi: «Men

zahyr ylma höwesek bolan bir kişiniň ylmy taşlap ybadat etmäge duranda ondan beýle etmeginiň sebäbi barada soradym. Ol şeýle diýdi: «Maňa düşüňde bir adam: «Taňry seni zaýa etsin! Sen ylmy haçana çenli zaýalajak?!» diýdi. Men: «Ylma näme bilen zaýalaman saklaýyn?» diýdim. Ol adam maňa: «Ylmy oňa amal etmek bilen sakla» diýdi. Onsoň men ylym öwrenmegimi bes edip, öwrenen ylmyma amal edip başladym» diýdi. Ibn Mesgut (goý, Taňry ondan razy bolsun!): «Ylym köp zatlary bilip, rowaýat etmek dälidir. Ol Taňrydan gorkmakdyr» diýdi. Hasan Basry (goý, Taňry oňa rehimdarlyk etsin!): «Ylmy bildigiňizçe okaň. Ýöne men amal edýänçäňiz, sogap ýokdugyna Taňrydan kasam edýärim! Çünki, akmaklaryň maksady rowaýatdyr, alymlaryň maksady düşünmekdir» diýdi. Mälik (goý, Taňry oňa rehimdarlyk etsin!): «Eger niýet dürs bolsa, onda ylym öwrenmek hem, ony ýaýratmak hem gözeldir. Ýöne sen gündeki mätäç bolýan zatlaryňa üns ber. Şondan artyk zat öwrenjek bolma» diýdi. Ibn Mesgut (goý, Taňry ondan razy bolsun!): «Gurhan oňa amal etmek üçin inderildi. Siz ony öwrenmegi amal hökmünde kabul etdiňiz. Sizden soň bir kowum geler. Olar diňe Gurhany şirin owaz bilen okamagy özlerine amal-ybadat hökmünde kabul ederler. Olar sizçe bolmaz» diýdi.

Eger biler bolsaň, ylmyna amal etmeýän alymyň mysaly derdine derman tapman, dermany taryplan syrkawyň mysaly ýalydyr, ýa-da onuň mysaly ajygyp, iýmäge zat tapman, iýmiti taryplaýan aç adamyň mysaly ýalydyr. Onuň mysaly Beýik Taňrynyň: «Laýyk bolmadyk zatlary taryplanyňyz üçin siziň hakyňyz dowzahdyr»¹ diýen sözünde aýdylşy ýalydyr. Bir hadysda: «Men ymmatym üçin alymyň taýýandygy we mynapy-

¹ Gurhanyň 21-nji «Enbiýa» süresiniň 18-nji aýaty.

gyň Gurhan barada jedel edýändigini sebäpli gorkýaryn» diýilýär.

Ahyret alymlarynyň alamatlarynyň biri peýdasy az, jedleşmesi köp bolan ylymlardan çekilip, ahyrete peýdaly, Taňra höweslendiriji ylymlary öwrenmegidir. Amala höweslendiriji we ahyrete peýdaly ylymlardan çekilmegini mysaly köp derdi bolan we ökde tebibe sataşan adamyň mysaly ýalydyr. Ol özüniň aldym-berdimli hala düşendigine garamazdan tebibi dermanlaryň häsiýetleri, tebipçiligiň geň-taňlyklary barada sowallar berip güýmeýär. Bu syrkawyňky ýaly özüne möhüm zatlary terk edip, ikinji derejeli zatlara meşgul bolmak diňe akmaga mahsusdyr.

Rowaýat edilişine görä, Pygamber alayhyssalamyň ýanyna bir adam geldi we: «Eý, Allanyň resuly! Maňa ylmyň geň-taňlyklaryny öwret» diýdi. Pygamber alayhyssalam oňa: «Sen ylymlaryň esaslary barada näme bilýärsiň?» diýip sowal berdi. Ol: «Ylymlaryň esasy näme?» diýip sorady. Pygamber alayhyssalam: «Allatagalany tanaýarsyňmy?» diýdi. Ol adam: «Hawa, tanaýaryn» diýdi. Pygamber alayhyssalam: «Beýle bolsa sen Allatagala üçin näme iş etdiň?» diýdi. Ol adam: «Men Taňrynyň halaýan işlerini etdim» diýdi. Pygamber alayhyssalam: «Sen ölümi bilýärsiňmi?» diýdi. Ol adam: «Hawa, men ony bilýärim» diýdi. Pygamber alayhyssalam: «Beýle bolsa, ölüm üçin näme zat taýýarladyň?» diýdi. Ol adam: «Allatagalanyň halaýan zatlaryny taýýarladym» diýdi. Pygamber alayhyssalam: «Onda sen git-de, şol bilen zatlaryňa ýagşy amal et! Soňra meniň ýanyma gel. Onsoň men saňa ylmyň geň-taňlyklaryny öwredeýin» diýdi.

Alymyň ylym öwrenişi Şakyk Balhynyň¹ şägirdi Hatam Asamyň (goý, Taňry olaryň ikisinden hem razy bolsun) ylym öwrenişi ýaly bolmalydyr. Şakyk Balhy Hatam Asama: «Sen näçe ýyldan bäri meniň ýanymda ýörsün?» diýdi. Hatam: «Men otuz üç ýyl bäri seniň ýanynda» diýdi. Şakyk: «Şol wagtyň içinde sen menden näme öwrendiň?» diýdi. Hatam: «Men sekiz meseläni öwrendim» diýdi. Şakyk: «Biziň hemmämiz Taňrynyň mülküne degişlidir we biz onuň dergähine dolanarys.² Meniň öten ömrüm saňa ylym öwretmäge sarp boldy. Sen menden bary-ýogy sekiz mesele öwrendiňmi?» diýdi. Hatam: «Eý, ussat! Men sizden diňe sekiz meseläni öwrendim. Men ýalan sözlemegi halamaýaryn» diýdi. Şakyk: «Onda sen şol sekiz meseläni aýt. Men olary diňläýin» diýdi. Hatam: «Men adamlara baksam, olaryň her biriniň öz dosty bar eken. Ol dostlar gabra düşüp, biri-birinden aýrylyşýar eken. Men özüm ýagşy amallary dost saýladym. Men gabra girenimde dostum hem meniň bilen gabra girer» diýdi. Şakyk: «Sen ýagşy iş edipsiň. Indi ikinji öwrenen meseläni aýt» diýdi. Hatam: «Men Beýik Taňrynyň: «Allatagalanyň beýikliginden gorkan we öz nebis isleglerinden geçen kişiniň orny jennetde bolar³» diýen sözünüň manysyna düşündim. Taňrynyň bu sözünüň hakdygyny bilip, nebsimiň isleglerinden halas bolmak üçin yhlas etdim we şu halda ybadata meşgul bolmagy dowam etdim. Üçünji mesele, men adamlara bakdym we her kişiniň gymmatly zadynyň bardygyny, ony goraýandygyny bildim. Soňra Beýik Taňrynyň: «Siziň eliňizde bolan her bir zat tükener, Allatagalanyň huzurynda bolan zat bakydyr»⁴ diýen sözi barada

¹ Abu Aly Şakyk ibn Ybraýym Balhy – meşhur sopy pirleriň biri. Ol 791-nji ýylda Maweranahrda şehit bolup ölýär.

² Gurhanyň 2-nji «Bakara» süresiniň 156-nji aýaty.

³ Gurhanyň 79-njy «Nazygat» süresiniň 40-41-nji aýatlary.

⁴ Gurhanyň 16-njy «Nahl» süresiniň 96-nji aýaty.

oýlandym we onuň manysyna düşündim. Şondan soň meniň elime bir zat düşse, ol zady Taňrynyň razylygy üçin sarp etdim we ony Taňrynyň amanatyna tabşyrdym. Dördünji mesele, men adamlara bakdym we olaryň her biriniň mal, nesep, mertebe, hasap gözleýändigini gördüm. Men bularyň hiç zadyň alnyndan dældigine düşündim we Beýik Taňrynyň: «Allatagalynyň huzurynda siziň hormatlyňyz takwa adamdyr»¹ diýen sözi barada pikirlendim we onuň manysyna düşündim. Soňra Taňrynyň dergähinde hormatly bolmak üçin takwalyga meşgul boldum. Bäşinji mesele, men adamlara bakdym. Adamlar biri-birine gyjytly sözleri aýdýarlar, biri-birine gargaýarlar. Men beýle ýagdaýyň görüplik sebäpli ýüze çykyandygyny bildim. Soňra olaryň Beýik Taňrynyň: «Biz olaryň dünýä diriligindäki rysgallaryny bölüşdirdik»² diýen sözi barada oýlandym we onuň manysyna düşündim. Şondan soň görüpçilik etmegi taşladym we adamlardan çekildim. Rysgalyň Beýik Taňrynyň dergähinden berilýändigini bildim. Altynjy mesele, men adamlara bakdym we olaryň biri-birine duşmançylyk edip, uruşyandyklaryny gördüm. Onsoň Beýik Taňrynyň: «Siziň asyl duşmanyňyz bolan şeýtany özüňize duşman görüň»³ diýen sözi barada oýlandym we onuň manysyna düşündim. Meniň ýeke duşmanym bar eken. Onsoň men şeýtandan häzir bolmak üçin köp yhlas etdim. Çünki, Taňry onuň duşmandygyna güwä geçdi. Men bu sebäpden adamlara duşmançylygy terk etdim. Yedinji mesele, men adamlara bakdym we olaryň gazanç etmek üçin halal-haram işlere baş goşyandyklaryny gördüm. Onsoň Beýik Taňrynyň: «Hemme jan eýesiniň rysgaly Taňrynyň erkindedir»⁴ diýen sözi barada oýlandym we onuň manysyna düşündim. Men

¹ Gurhanyň 49-njy «Hujurat» süresiniň 13-nji aýaty.

² Gurhanyň 82-nji «Fatyr» süresiniň 6-nji aýaty.

³ Gurhanyň 43-nji «Zuhruf» süresiniň 32-nji aýaty.

⁴ Gurhanyň 11-nji «Hud» süresiniň 6-nji aýaty.

özümiň hem rysgaly Taňra degişli bolan jan eýeleriniň biridigimi bildim we Taňrynyň razy boljak işlerine meşgul boldum. Sekizinji mesele, men adamlara bakdym we olaryň biriniň baýlygyna, biriniň wezipesine, biriniň saglygyna, garaz ýaradylan zatlaryna bil baglaýandyklaryny gördüm. Onsoň men Beýik Taňrynyň: «Taňry Özüne bil baglan kişä kömege ýetişer»¹ diýen sözünüň üstünde oýlandym we diňe Taňrynyň Özüne bil baglamalydygyna düşündim» diýdi. Şakyk: «Eý, Hatam! Men Töwratdaky, Injildäki, Zeburdaky, Gurhandaky ylymlara garadym we ýagşylyklaryň hem-de din işleriniň hemmesiniň şu sekiz meselede jemlenýändigine göz ýetirdim. Kim şol sekiz meselä amal etse, onda onuň şol dört kitaba amal etdigi bolar» diýdi.

Ahyret alymlarynyň alamatlarynyň biri iýmek-içmek, geýmek, öýleriniň iç-daşyny bezemek ýaly zatlarda artyklyk gazanmaga meýil etmezlikdir. Olar beýle zatlaryň hemmesinde tygşytly bolmalydyrlar. Ahyret alymlary beýle zatlarda artyklyk gazandyklaryça Taňrydan daşlaşýarlar. Muňa aşakda getirilýän şu hekaýat güwä geçýär.

Hekaýat. Hatam Asamyň şägirdi bolan Abu Abdylla Hawwas şeýle diýdi: «Abu Abdyrahman Hatam Asam bilen haja gitmek üçin üç ýüz ýigirmi adam bilen ýola düşdük. Olaryň arasynda men hem bardym. Ýolagçylaryň hemmesi ýüň eşik geýnendi, boýunlaryna torbalar asynandy. Olaryň ýol azygy ýokdy. Biz Reýe² gelip ýetdik. Şäherde düşlemek üçin bir täjiriň öýüne bardyk. Ol terkidünýäleri gowy görýärdi we olara hormat goýýardy. Täjir şol gije bizi myhman aldy. Ir bilen täjir Hatam Asama ýüzlenip: «Eý, Abu Abdyrahman! Men fakyhy-myzyň halyny soramaga gitmekçi. Isleseňiz siz hem gidiň.

¹ Gurhanyň 65-nji «Talak» süresiniň 3-nji aýaty.

² Reý – Eýranyň gadymy şäherleriniň biri. Ony mongol-tatarlar weýran edýärler. Onuň harabalygy Tährana golaý ýerde ýerleşýär.

Çünki, ol häzir syrkaw» diýdi. Hatam Asam: «Fakyhyň ýanyna barmak sogap iş, syrkawyň halyny soramak bolsa ybadat. Men seniň bilen bilelikde onuň ýanyna gideýin» diýdi. Ol syrkaw Reýiň kazysy Muhammet ibn Mukatylady.

Hatam Asam täjir bilen kazynyň öýüne gitdi. Kazy Hatam Asamy görüp: «Biziň gapymyza hoş geldiň» diýip, ony güler ýüz bilen garşylady we öýe girmekligi tekliptdi. Hatam Asam kazynyň kaşaň bezelen we giň howlusyny görüp, haýran galdy we: «Eýsem alymyň öýi şeýle kaşaň bolarmy?» diýip pikir laýyna batdy. Soňra olar kazynyň öýüne girdiler. Öýe owadan tutular tutulypdyr, ýüpek parçalardan tikilen düşekçeler ýazylp goýlupdyr. Kazy ýumşak düşekçäniň üstünde otyrdy. Onuň gapdalynda bir hyzmatkär oğlan gol gowşuryp, hyzmata taýýar bolup durdy. Hyzmatkäriň elinde ýelpewaç bolup, onuň bilen kazynyň ýüzüni ýelpेýärdi. Täjir kazynyň gapdalynda oturyp, onuň bilen hal-ýagdaý soraşmaga başlady. Hatam Asam heniz dik durdy. Kazy oňa oturmagy yşarat etdi. Hatam Asam: «Ýok, men oturjak däl» diýdi. Kazy Hatam Asama ýüzlenip: «Eý, Abu Abdyrahman! Seniň menden hajatyň barmy?» diýip sorady. Hatam Asam: «Hawa, bar» diýip jogap berdi. Kazy: «Eý, Abu Abdyrahman! Menden näme hajatyň bar bolsa, çekinmän aýdyber» diýdi. Hatam Asam: «Men senden bir mesele barada sorajak. Şol meseläniň jogabyny eşidenimden soňra oturaýyn» diýdi. Kazy: «Baş üstüne, soraň!» diýdi. Hatam Asam: «Sen nireden ylym aldyň?» diýdi. Kazy: «Men ylymy ygtybarly alymlardan öwrendim. Olar Pygamber alayhyssalamyň sahabalaryndan tälim alanlardan ylym öwrenipdirler» diýdi. Hatam Asam: «Sahabalar kimden ylym öwrenipdirler?» diýdi. Kazy: «Sahabalar Pygamber alayhyssalamdan ylym alypdyrlar» diýdi. Hatam Asam ondan ýene: «Pygamber alayhyssalam kimden ylym alypdyr?» diýip sorady. Kazy: «Pygamber alayhyssalam Jebraýyl perişdeden, ol Allatagaladan ylym alypdyr» diýip jogap

berdi. Hatam Asam: «Onda nädip ylym öwrendiň?» diýdi. Kazy: «Dünýäden ýüz öwrüp, ahyrete tarap ýönelip, ýoksullara ýardam edip, ahyreti üçin taýýarlanan kişiniň Allatagalanyň ýa-nynda mertebesiniň uludygyny öwrendim» diýdi. Hatam: «Sen onda kime uýduň? Pygamber alaýhyssalama, onuň sahabalaryna, ýagşyzadalara eýeren olara kişileremi ýa-da özleri üçin ka-şan binalary salan Pyrgauna we Nemrudamy?» diýdi. Kazy: «Men Pygamber alaýhyssalama, onuň sahabalaryna we ýagşy-zadalara uýdum» diýdi. Hatam Asam: «Beýle bolsa, sen dünýä-de takwa bolan bolup, kaşan jaýda oturmagy söýen kişiniň ahyret günü Taňrynyň dergähinde mertwebesiniň belent boljak-dygy hakyndaky gürrüni eşitdiňmi?» diýdi. Kazy: «Ýok, men beýle sözi eşitmedim» diýdi. Hatam: «Eý, bozuk alymlar! Dün-ýä meýilli adamlar sizi görüp: «Eger alymlar beýle ýagdaýda bolýan bolsa, men ondan erbet bolarynmy?» diýerler» diýdi we soňra ýanyndan çykyp gaýtdy.

Bu wakadan soň Muhammet ibn Mukatylyň derdi güýç-lendi. Onuň bilen Hatam Asamyň arasynda bolup geçen gürrüň reýlileriň arasyna ýaýrady. Reýliler Hatam Asama: «Eý, Abu Abdyrahman! Kazwynynda¹ Muhammet ibn Mukatyldan hem be-ter mertebeler (şöhratparaz) alym bar» diýdiler. Beýle diý-mek bilen reýliler Tanafysyny² göz önünde tutýardylar.

Bir gün Hatam Asamyň ýoly Kazwyna düşüp, tötänden Tanafysa sataşdy. Hatam Asam Tanafysa ýüzlenip: «Men bir ajamlydyryn³. Men diniň başlangyçlaryny öwrenmek isleýärim. Siz maňa namaz üçin täret almagy öwrediň» diýdi. Tanafysy:

¹ Kazwyn – Reýden 27 parsah uzaklykda ýereleşen şäher.

² Abu Abdylla Muhammet ibn Ubeýt Tanafysy 127/745-nji ýylda doglup, 204/820-nji ýylda dünýäden ötýär.

³ Ajamly — araplardan başga musulman halkyň wekili. Bu ýerle «ajamy» sözi «garamaýak» manysynda ulanylýar.

«Bolýar, öwredeýin» diýdi we hyzmatkärine: «Eý, gulam!¹ Maňa kündügi suwdan dolduryp getir!» diýip buýurdy. Hyzmatkär oglan kündügi suwdan doluryp getirdi. Tanafysy oturyp, üç gezekden agzalaryny ýuwdy, soňra: «Sen hem şunuň ýaly tertipde täret al» diýdi. Hatam Asam oturyp, üç gezekden agzalaryny ýuwmaga başlady. Ol iki tirseklerine gezek gelen-de, olary dört gezekden ýuwdy. Tanafysy muny görüp oňa: «Eý, pylany! Sen suwy isrip etdiň» diýdi. Hatam Asam: «Näme üçin?» diýdi. Tanafysy: «Sen iki tirsegiňi üç gezege derek dört gezekden ýuwduň» diýdi. Hatam Asam: «Subhanalla! Sen bu kaşaňlyk bilen tutuş ylmy isrip edýärsiň. Men bolsa bir goşawuç suwy isrip etdim» diýdi. Tanafysy onuň göz önünde tutýan zadyna düşüňip, öýüne girdi we kyrk günläp adamlaryň gözüne görünmäge utanyp, daşary çykmady.

Hatam Asam bilen Muhammet ibn Mukatylyň arasynda Reýde we onuň Tanafysynyň arasynda Kazwynda bolup geçen wakany söwdagärler ýurduň içine ýaýratdylar. Hatam Asam Bagdada baranda bagdatlylar onuň daşyna üýşdüler we ondan: «Eý, Abu Abdyrahman! Sen bir ajam adamysyň. Näme üçin sen adamlar bilen beýle çürt-kesik gürleşýärsiň?» diýdiler. Hatam Asam olara: «Meniň üç sany häsiýetim bar. Olaryň üsti bilen men garşydaşlarymdan üstün çykýaryn» diýip jogap berdi. Adamlar: «Olar nähili häsiýetler?» diýdiler. Hatam Asam: «Garşydaşym dogry ýola düşse, begenýärin. Hata goýberse, utanýaryn. Oňa nadanlyk ýüklemekden çekinýärin» diýdi.

Hatam Asamyň bu sözleri Ahmet ibn Hanbalyň gulagyna ýetdi. Ahmet ibn Hanbal onuň ýanyna geldi we: «Eý, Abu Abdyrahman! Dünýäden aman we salamat bolmagyň çäresi nämedir?» diýip sorady. Hatam Asam oňa: «Eý, Abu Abdylla! Dört sany häsiýetiň bolmasa, dünýäden aman we salamat bolmar-

¹ Gulam — hyzmatkär oglan.

syň» diýip jogap berdi. Ahmet ibn Hanbal: «Olar nähili häsiýetlerdir, eý, Abu Abdyrahman?» diýdi. Hatam Asam: «Adamlaryň kemçiliklerine geçirimlik etmek, adamlara kemhyzmat etmezlik, özünde bar bolan zada jomart bolmak we olarda bar bolan zada görüplik etmezlik» diýdi. Soňra Hatam Asam Medinä gitdi. Medineliler ony garşy aldylar. Hatam Asam olardan: «Bu kimiň şäheri?» diýip sorady. Medineliler: «Bu şäher Pygamber alayhyssalamyň şäheridir» diýip jogap berdiler. Hatam Asam: «Pygamber alayhyssamyň köşgi nirede? Men onda namaz okasam?» diýdi. Olar: «Pygamber alayhyssalamyň köşgi bolmandyr. Onuň palçykdan sadaja hüjresi bolupdyr» diýdiler. Hatam Asam: «Sahabalaryň köşkleri nirede?» diýdi. Olar: «Sahabalaryň hem köşkleri bolmandyr. Olaryň hem palçykdan sadaja öýleri bolupdyr» diýdiler.

Hatam Asam: «Eý, adamlar! Onda siziň bu şäheriňiz Pyrgaunyň şäheri eken» diýdi. Adamlar Hatam Asamy tutup, şäher häkiminiň ýanyna getirdiler we: «İne, şu ajamly: «Siziň şäheriňiz Pyrgaunyň şäheri eken» diýip aýdýar» diýdiler. Häkim ondan: «Näme üçin beýle bolýar?» diýip sorady. Hatam Asam: «Men bir çet ýurtly ajamlydyryn. Şähre gelip girenimde, men adamlardan: «Bu şäher kimiň şäheri?» diýip soradym. Olar maňa: «Bu şäher Pygamber alayhyssalamyň şäheri» diýip jogap berdiler. Men olardan ýene: «Pygamber alayhyssalamyň köşgi bolupdyrmy?» diýip soradym. Olar maňa: «Pygamber alayhyssalamyň köşgi bolmandyr» diýip aýtdylar. Hatam Asam adamlar bilen özüniň arasynda bolup geçen gürrüňi ahyryna çenli aýdyp berdi, soňra: «Allatagala: «Pygamber alayhyssalamda size görelde alar ýaly ahlak bardyr»¹ diýdi. Siziň Pygamber alayhyssalamdan alan görelde ahlaklaryňyz nirede? Ýa-da siz ilkinji bolup özüne köşk salan Pyrgaundan görelde aldyňyzmy?»

¹ Gurhanyň 32-nji «Ahzab» süresiniň 21-nji aýaty.

diýdi. Häkim Hatam Asamyň bu sözlerini diňläp, ony öz ugruna goýberdi. Ine, şu Hatam Asamdan (goý, Taňry oňa rehimdarlyk etsin!) hekaýatdyr. Yzda öten alymlaryň dünýäniň zynatlaryny terk edendikleri baradaky hekaýatlary ýene-de gürrüň bereris.

Dogrusy, ýeterlik derejede dünýä zynatlaryna meýil etmek haram däldir. Ýöne bu meýle dowamly berilmek ynsany nebsine uýmaklyga alyp baryar. Soňra oňa nebsiň erkinden aýrylmak kyn düşýär. Bu sebäpli adamlara mertebeli görünjek bolup, günä işleri etmekden saklanmalydyr. Elbetde, kim dünýä berilse, onda ol günä işleri etmekden salamat bolup bilmez. Eger dünýä berilmek asylyly iş bolýan bolsa onda Pygamber alayhyssalam terkidünýä bolmaga yhlas etmezdi. Hatda ol hutba okanda Allanyň ady bilen bezelen ýüzüginini çykarardy. Hatam Asam hem bu sebäpli hutba okanda ýüzüginini çykarardy. Bu hekaýany biz yzda aýdarys.

Hekaýat. Ýahýa ibn Ýezit Nowfeli Mälik ibn Enese (goý, Taňry olaryň ikisinden hem razy bolsun!) şeýle mazmunda hat ýazdy: «Bismillähi-r-rahmäni-r-rahym! Taňrynyň resuly, ilki hem soňky dünýä gelenleriň seýidi Muhammet alayhyssalama Taňrynyň ýalkawy bolsun! Bu hat Ýahýa ibn Ýezit Abdylmälikden Mälik ibn Enese ýazylandyr. Emma mundan soň men saňa aýtjak sözlerim girişýärim. Meniň eşidişime görä, çar tarapdan adamlar ýanyňa gelip, seni ymam edinýärler we sözlerine uýýarlar. Muňa garamazdan sen zynatly eşikleri geýinýärsiň, tagamly iýmitleri iýýärsiň, ýumşak düşekçeleriň üstünde oturýarsyň, gapyňda hyzmatkär saklaýarsyň hem-de ylym mejlislerini gurnaýarsyň. Eý, Mälik! Özüni beýle halda tutma, Taňrydan gork we pespäl kişi bol. Men bu haty saňa maslahat berip ýazýaryn. Hatyň mazmuny barada Taňrydan başga hiç kim bilmeýär. Saňa salam bolsun!»

Mälik oňa şeýle mazmunda jogap hatyny ýazdy: «Bismil-lähi-r-rahmäni-r-rahym! Seýidimiz Muhammet alaýhyssalama we onuň sahabalaryna Taňrynyň ýalkawy bolsun! Mälik ibn Enesden Ýahýa ibn Ýezide Taňrynyň salamy bolsun! Emma mundan soň men şeýle aýdýaryn. Seniň ýazan hatyň maňa gelip gowuşdy. Taňrynyň razylygyna hem takwalyga gabat gel-meýän häsiýetlerime duýduryş berýän nesihatlaryňy kabul etdim. Taňry saňa nesihatyň üçin sogabyny bersin. Men saňa Taňrydan ýardam dileýärin. Allatagalanyňky ýaly güýç we gudrat başga kimsede ýokdur. Emma meniň zynatly eşikleri geýmegim, tagamly iýmitleri iýmegim, ýumşak düşeklerde oturmagym, gapymda hyzmatkär saklamagym baradaky sözün jähetden aýtsam, men beýle işleri etdim we onuň üçin toba edip, Taňrydan günälerimi geçmegini dileýärin. Allatagala: «(Eý, Muhammet) Sen olara: «Taňrynyň bendeleri üçin beren zynatyny we halal rysgalyny kim haram edip biler?» diýip aýt»¹ diýdi. Men bu zatlary terk etmegim beýle zatlara içgin girişmekden ýagşydygyny bilýärin. Bize ýazmagy unutma, biz hem saňa hat ýazmagy unutmarys. Saňa ýene bir gezek salam bolsun!»

Mäligiň ynsabyna bak! Soň olaryň hemmesini terk etme-giň ýagşydygyny boýun aldy. Ol bularyň mubahdygyna² pitwa berdi. Ol aýdan sözleriniň ikisine hem haklydyr. Siz Mälik ýaly ymamlyk derejesine ýeten adamyň ynsabyndan, nesihaty kabul etmeginden, özüni mubahyň çäklerinde saklap bilmeginden görelde alyň. Şonda siz dünýäniň hözirinden gereginden artyk peýdalanmaga, ikiýüzli we mekruw zatlara meşgullanmaga meýil etmersiňiz. Dünýäniň hözirinden mubah derejede peýda-lanmak hemme kişä başartmaýar. Taňrydan gorkusy az bolan

¹ Gurhanyň 7-nji «Agraf» süresiniň 32-nji aýaty.

² Mubah – öz ygtyýaryňa goýlan iş, ony etseň hem etmeseň sogap ýa-da günä bolmaýar.

adamlar dünýäniň hözürine çakdanaşa berilýärler. Şeýle etmek bilen olar özlerini uly howpa salýarlar we Taňry gorkusyny unudýarlar. Alyma hemişe Taňrydan howpda bolmak mahsusdyr. Taňrydan howpda bolmak heläkçilikden uzaklaşdyrýar.

Ahyret alymlarynyň alamatlarynyň biri – soralan zada pitwa bermäge howlukmazlygydyr. Ol laýyk pitwa bermelidir. Eger sowalyň jogabyny anyk bilmeýän bolsa, onda ol Gurhana, hadyslara, kyýasa, ijмага garamalydyr. Eger ondan şübhelendýän zady barada soralsa «Men bilmeýärin» diýip jogap bermelidir. Eger ondan ijihat¹ ýa-da takmyny jogap bermeli zat barada soralsa, onda ol başga alymlaryň pikirlerine salgylanmalydyr we hata düşmek howpuny öz boýnundan düşürmelidir. Çünki, ijihatda hata düşmek howpy uludyr. Bir hadysda: «Pygamber alayhyssalam: «Ylym üç dürlidir. Birinjisi Gurhandyr, ikinjisi hadyslardyr. Üçünjisini «Men bilmeýärin» diýmekdir» diýdi» diýilýär. Munuň jogaby şeýle: «Bilmeýärin diýmek ylmyň ýarysydyr. Bilmeýändigini sebäpli Allatagalanyň razylygy üçin dyman kişiniň aljak sogaby geplän adamyň sogabyndan az dälidir. Çünki, nadanlygyň boýun almak kyn zatdyr. Sahabalaryň hem, olardan soň öten alymlaryň hem (goý, Taňry olaryň hemmesinden razy bolsun!) adatlary edil şunuň ýalydy. Ibn Omardan bir sowal barada pitwa bermegi soranlarynda, onda ol: «Ynsanlaryň işlerini boýnuna alan pylan emiriň ýanyna gidip, bu meseläniň çözgüdini ondan sora» diýip jogapkärçiligi öz boýnundan aýryp, onuň boýnuna atardy. Ibn Mesgut (goý, Taňry ondan razy bolsun!): «Ynsanlaryň her bir sowalyna jogap berýän kişi akmakdyr» diýdi. Ol ýene: «Alymyň galkany: «Men bilmeýärin» diýmekdir. Çünki, eger ol galkany ulanmakda hata goýberse, duşmany ony heläk eder» diýdi. Ybraýym ibn Edhem (goý, Taňry oňa rehimdarlyk etsin!): «Şeýtan

¹ Ijihat – anyk pitwa.

üçin alymyň käbir meseleler barada geplemeginden we käbir meseleler barada dymmagyndan agyr zat ýokdur. Şeýtan şonda: «Alymyň geplemeginden dymmagy meniň üçin has erbetdir diýer» diýdi.

Alymlaryň biri abdallary¹ şeýle wasp edipdir: «Olaryň azyklary mätäçlikdir, ukulary oýalykdyr, sözleri zerurlykdyr, ýagny olar soralmasa geplemezler, soralsa anyk jogap bererler we ýene-de dymarlar, mejbur edilseler geplärler, soraga başga jogap berjek adam bar bolsa dymarlar. Iýjek zatlaryny anyklaşman iýmezler, ukulary tutmasa uklamazlar».

Aly bilen Abdylly ibn Apbas (goý, Taňry olaryň ikisinden hemrazy bolsun!) adamlara öz sözlerini diňledip duran bir adama gabat geldiler. Ol ikisi ony biraz diňlänlerinden soňra: «Bu kişi özüni dili bilen adamlara tanatmak isleýär» diýdiler. Alymlaryň biri: «Hakyky alym bir mesele barada özünden sorasalar, jogabyň kynlygyndan ýaňa dişi bilen dili sogrulan adam ýaly bolar» diýipdir. Ibn Omar: «Adamlar! Siz bizi üstünden jähenneme ötülýän köpri etmek isleýärsiňizmi?» diýerdi. Abu Hafs Nyşapury: «Hakyky alym soraga jogap bermekçi bolanda, hyýalyna: «Kyýamatda: «Sen beýle jogaby nireden tapdyň?» diýen sowalyň beriljeginden gorkýan adamdyr» diýdi. Ybraýym Temimi özünden bir mesele barada soralsa aglardy we: «Eýsem, siz menden başga tutaryk ediner ýaly adam tapmadyňyzmy?» diýerdi. Abu Aly Reýýahy, Ybraýym ibn Edhem, Sufýan Söwri iki, üç ýa-da az sanly adam bolsa sözlärdiler. Köp adam üýsse, olar çykyp giderdiler. Pygamber alayhyssalam: «Men Uzaýryň pygamber bolandygyny ýa-da pygamber bolmandygyny bilmeýärim. Hökümdar Tubbagyň² melgun bolup bolmandygyny, Zülkarneýniň pygamber bolandygy-

¹ أَبْدَالُ Abdal – pir, gaýyp erenler.

² Tubbag – yslandan öňki döwürde hökümdarlyk eden Ýemen şalary şeýle atlandyrylypdyr.

ny ýa-da pygamber bolmandygyny bilmeýäriň» diýdi. Ol ýene edil şunuň ýaly ondan: «Oturylýan ýeriň iň ýagşysy haýsy ýer?» diýip soralandy: «Jebraýyl perişde gelip, bu sowala jogap getirýänça men bilmeýäriň» diýdi. Pygamber alayhyssalam bu sowaly Jebraýyl perişdeden soranda, ol: «Taňry maňa oturylýan ýerleriň iň ýagşysy metjitdir, iň erbedi bazardyr» diýip aýdýança bilmeýärdim» diýdi. Ibn Omar (goý, Taňry ondan razy bolsun!) özünden on mesele barada soralsa, onuň diňe birine jogap bererdi we dokuzyna jogap bermän dymardy. Fakyhlaryň: «Men bilýäriň» diýýänlerinden «Men bilmeýäriň» diýýänleri köpdi. Olardan: Sufýan Söwri, Mälik ibn Enes,¹ Ahmet ibn Hanbal, Fuzaýl ibn Ýýaz, Bişr ibn Hars.

Abdyrahman ibn Abu Leýla:² «Men Medinedäki Pygamber alayhyssalamyň metjidinde sahabalaryň ýüz sanysyna düşdüm. Olaryň hemmesi hem özlerinden bir hadys barada soralsa ýa-da soraga pitwa berilmegi islense, oňa özləri jogap bermek islemän, bu işi ýoldaşlaryndan başga biriniň boýnuna dakardylar. Onuň ýoldaşy hem başga birinden jogap bermegi sorapdy. Şeýlelikde, jogap bermek işi biri-birine atylyp, iň soňunda onuň özüne aýlanyp gelderdi» diýdi.

Rowaýat edilişine görä eshab as-suffadan³ bolan birine bişen goýun kellesi sadaka berlipdir. Ol iýmäge näçe mätäç bolsa hem, ony ýoldaşyna geçiripdir. Ýoldaşy bolsa başga bir sahaba geçiripdir. Şeýlelikde, kelle olaryň birinden birine geçip, öwürlip-aýlanyp şol birinji sadaka berlen sahabanyň eline gelipdir. Olaryň arasyndaky sahawatyň nähili bolandygyna bakyň! Her bir sahaba özüniň mätäçligine garamazdan ýoldaşynyň mätäçli-

¹ Mälik ibn Enes (715-765) – Mäliki mezhebini esaslandyran ymam.

² Abdyrahman ibn Abu Leýla – sahabalaryň biri.

³ Eshab as-suffa – bassyrmanyň, teläriň eýeleri. Garyp sahabalaryň bir topary. Olar metjidiň bassyrmasynda oturar ekenler we Pygamber alayhyssalamdan ylym öwrenipdirler. Sadakalary olara berer ekenler.

gini unutmandyr. Ýene, häzirki zamanyň alymlarynyň özlerini alyp baryşlaryna bakyň! İşleri nähili tersine dönükdir?! Indi, mätäç däl adam mätäç adam, mätäç adam mätäç däl adamdan gaçýar. Pitwa bermekden häzir bolmalydygy barada ygtybarly alymlardan rowaýat edilýän habarlar güwä geçýär. Şeýle hadyslaryň birinde: «Adamlara diňe üç kişi pitwa berer: Emir, pitwa çykarmaga ygtyýarlandyrylan we bularyň daşynda galan kyssaçylar» diýilýär. Alymlaryň biri: «Sahabalar dört zatdan gaçardylar: ymamlykdan, wesýet etmekden, amanat zat saklamakdan we pitwa bermekden» diýipdir. Alymlaryň biri: «Pitwany çalt berýän alymyň ylmy pesdir, pitwany howlukman berýän alymyň ylmy kämildir» diýipdir. Alymlar baş sany zada meşgul bolardylar: «Gurhan okardylar, metjit bina ederdiler, Taňrynyň zikrini ederdiler, adamlara ýagşy işleri etmegi we ýaramaz işlerden saklanmagy ündärdiler. Olar beýle hereketlerinde Pygamber alayhyssalamyň şu sözünü tutaryk edinerdiler: «Adam oglunyň her sözi üç zatdan başga zatda özüne zyýandyr. Ýagşy işi buýurmakdan, ýaman işden saklatmakdan we Taňrynyň zikrini etmekden başga zatda». Beýik Taňry: «Olaryň sadaka bermäge, ýagşy işleri etmäge we adamlary ýaraşdyrmaga ündeýän sözlerinden bolaýmasa, köp sözlerinden peýda ýokdur»¹ diýdi.

Nasr ibn Aly Kuhzum kufeli müjtehit pitwaçy alymlaryň biri bolan Halyt ibn Ahmedi düşünde gördi we ondan: «Sen ijthatdan we pitwadan näme peýda gördüň?» diýip sorady. Ol oňa: «Men olardan hiç hili peýda görmedim» diýip jogap berdi.

Ibn Kaýýym: «Pitwaçy alymlaryň biri möhüm meselelere ýeke özi jogap berýärdi. Eger beýle meseleler barada Omar ibn Hattapdan (goý, Taňry ondan razy bolsun!) soralan bolsady, onda ol oňa Bedr söweşine gatnaşanlaryň hemmesini bir ýere

¹ Gurhanyň 4-nji «Nisa» süresiniň 114-nji aýaty.

jemlemän jogap bermezdi» diýdi. Zerurlyk bolmasa dymyp oturmak ylym ähline mahsus bolan häsiýetdir. Bir hadysda: «Eger siz dymma we takwa adamy tapsaňyz, oňa ýakynlaşyň. Çünki, ol hikmet eýesidir» diýilýär. Aýdylypdyr: «Alymlaryň halal-haramy saýgarmak bilen meşgul bolýany bolýar. Beýle alym müftidir, soltanlaryň alymydyr. Ýa-da alym has alym bolýar. Ol towhyt we köňül işleriniň alymydyr. Beýle alymlar adamlardan aýrylyp, özlerini çolalyga çeken alymlardyr. Aýdylypdyr: «Ahmet ibn Hanbal ýaly alymlar Dejele derýasyna meňzeýär. Her kim derýadan suw alyşy ýaly, olardan ylym alyp biler. Bişr ibn Hars ýaly alymlar süýji we dury guýy suwuna meňzär. Olardan köp bolup birden däl-de, eýsem guýudan nobata durup suw alnyşy ýaly nobatma-nobat ylym alnar». Şeýle hemdiýip alymlary bölýärler: «Pylany alym, pylany mütekelim, pylany köp sözli, dymmaklyga has ýakyndyr». Abu Süleýman Darany: «Ylym sözlemekden we dymmakdan tapylar» diýdi. Aýdylypdyr: «Söz köpelse, ylym azalar» Selman Parsy¹ Pygamber alaýhyssalamyň dogan okaşan dogany Abu Derda (goý, Taňry olaryň ikisinden hem razy bolsun!) şeýle mazmunly hat ýazdy: «Eý, dogan! Meniň eşidişime görä sen dertlilere em edýän tebib bolupsyň. Eger sen hakyky tebib bolsaň, dertli kişä maslahat ber, sözlemegi terk etme. Eger ýasama tebib bolsaň, onda, musulmanlaryň ganyna galjakdygyňy bilip, Taňrydan gork». Şundan soň Abu Derda soralan sowallara jogap bermekden gaçdy. Enes (goý, Taňry ondan razy bolsun!) özünden bir mesele barada soralsa: «Siz ony biziň beýik alymymyz Hasan Basrydan soraň» diýerdi. Ibn Apbas (goý, Taňry ondan razy bolsun!) özünden bir mesele barada soralsa: «Siz ony Harysa ibn Zeýtden soraň» diýerdi. Ibn Omar (goý, Taňry ondan razy bolsun!): «Siz sowallaryňyzy Sagyt ibn Museýýebe beriň»

¹ Selman Parsy – milleti pars bir sahaba. Ol 656-njy ýylda ölüär.

diýerdi. Bir hekaýatda aýdylyşyna görä, Hasan Basrynyň gurnan ylmy mejlisinde alymlaryň biri ýigrimi hadys okady. Ondan hadyslara düşündiriş bermegini soradylar. Ol alym: «Men bilýän zadymy aýtdym. Başga zat bilmeýäriň» diýdi. Onsoň Hasan Basry her hadysy aýratynlykda düşündirmäge başlady. Bu mejlisde oturanlar şeýle gowy düşündiriş berşine we ýatkeşligine haýran galdylar. Ol alym: «Biziň aramyzda şeýle ezber alym bar. Siz bolsa menden sorაýarsyňyzmy» diýdi.

Ahyret alymlarynyň alamatlarynyň biri – ünsüniň köpüsini batyn ylmyna gönükdirmelidir, kalbyna gözegçilik etmelidir, ahyret ýoluny bilmelidir hem-de onuň ýolagçysy bolmalydyr. Yhlasy we kalbyna gözegçiligi çynlakaý bolmagydyr. Çünki, yhlas ony aýanlyga we köňül ylymlarynyň inçe syrlaryna düşünmegine alyp barýar. Netijede, onuň kalbyndan hikmet çeşmeleri çogup çykýar. Kitaplar we kitaplardan öwrenilen ylymlar oňa ýardam bermeýär. Kalpdaky hikmetiň gapysy yhlas, gözegçilik we şerigat kanunlaryny, batyn amallaryny berjaý etmek, maddy gatnaşyklardan kesilip, бүтін барлыгы bilen Таңры bilen gatnaşykda bolmagy bilen açylýar. Munuň özi ylhamyň açarydyr we аýанлыгыň çeşmesidir. Ençe talyplar näçe көп wagт ylym öwrenseler hem еşideninden артык зат бilmegi başarmazlar. Көп möhüm ylymlary öwrenip, amaly artdyryp, kalbyna gözegçilik edip, akyl eýelerini haýran galdyryp, hikmetiň inçe syrlaryna düşünenleriň Allatagala көнүллерini açar. Şonuň üçin Pygamber alаýhyssalam: «Kim bilýän zadyna amal etse, Allatagala oňa bilmeýän zadyny bildirer» diýdi.

Öten pygamberler baradaky kitaplaryň birinde şeýle ýazylypdyr: «Eý, Ysraýyl kowumynyň adamlary! Siz: «Ylym asmandadyr. Kim ony inderjek? Ylym ýeriň astyndadyr. Kim ony ýeriň üstüne çykarjak? Ylym deňizleriň аňыrsyndadyr. Kim ony deňizlerden öтүр getirjek?» diýmäň. Ylym siziň kalbyňyzdadyr. Meniň öňümde ruhuňyzy terbiýeläp, ahlaklaryňyzy pe-

rişdeleriňki ýaly päkläň. Şonda siziň kalbyňyzda ylym peýda bolar».

Sähl ibn Abdylly Tusteri¹ (goý, Taňry oňa rehimdarlyk etsin!): «Alymlar, ybadathonlar, takwalar kalplary ýapyk halda dünýäden geçerler. Diňe syddyklaryň we şehitleriň kalplary açylar» diýdi. Soňra Allatagalanyň şu sözünü okady: «Gaýyp ylymlaryň açarlary Taňrynyň dergähindedir. Gaýyp zatlary diňe Taňrynyň özi anyk biler».² Soňra bu aýaty şeýle düşündirdi: «Eger batyn ylmy çaýylan kalplaryň aňlaýşy zahyr ylmyna häkim bolmadyk bolsady, onda Pygamber alaýhyssalam: «Saňa müftiler nähili pitwalar berseler hem öz kalbyňa geňeş» diýip aýtmazdy». Bir kudsy³ hadysda Pygamber alaýhyssalam Taňrynyň şu sözünü: «Bende nepil amallar⁴ bilen meniň yşkyma ýakynlaşar we söýgüme mynasyp bolar. Men ony söýen wagty onyň göz we gulagy bolaryn. Ol şol göz bilen görer bilen görer we şol gulak bilen eşider» diýdi.

Gurhanyň aýatlarynyň tefsir kitaplarynda berilmedik we beýik mufessirleriň⁵ bilmedik inçe syrlary bar. Beýle syrlar pikir we zikr bilen bişişen kalplara ornaşýar. Özüne gözegçilik eden müride beýle syrlar aýan bolar. Beýik mufessirler onyň ylhamyny onlarlar we munuň kalbynyň törüne Taňrynyň oňa mähribanlygyny we gujur-gaýraty gönderilendigini bilerler. Mukäşife, mugamala ylymlaryndaky we kalbyň inçe syrlaryndaky ýagdaý edil şunuň ýalydyr. Çünki, bu ylymlaryň her biriniň çuňlugy nämälim deňiz ýalydyr. Ol deňze her talyp özüne berlen ylmyň mukdaryna we Taňrynyň amalyna derek beren

¹ Abu Muhammet Sähl ibn Abdylly ibn Ýunus ibn Isa Tusteri – Zünnun Müsriniň bir şägirdi, beýik sopularyň biri. Ol 233/847-nji ýylda dünýäden ötyär.

² Gurhanyň 6-njy «Engam» süresiniň 59-njy aýaty.

³ Kudsy hadys – Pygamber alaýhyssalamyň Allatagalanyň ady bilen aýdan hadysy.

⁴ Nepil amallar – sogap üçin berjaý edilýän parz bolmadyk amallar.

⁵ Mufessir – Gurhanyň aýatlarynyň manylaryny düşündirýän alym.

ýardamynyň mukdaryna görä girýär. Şeýle alymlary wasp edip Aly (goý, Taňry ondan razy bolsun!) şeýle uzyn hadysy aýtdy: «Kalplar gaplardyr. Gaplaryň gowusy ýagşylyk bilen doldurylan gapdyr. Adamlar üç dürlüdür: 1. Taňryny tanan alym; 2. Halaslyk üçin ylym öwrenýänler; 3. Bolar-bolgusyz adamlar. Üçünji toparyň adamlary nadanlaryň we şerraýlaryň yzyna düşerler, her ösen şemala eýererler, ylym ugrundan şöhle almazlar, ylmyň berk galasynda ornaşmazlar. Ylym maldan ýagşydyr. Ylym seni gorar, sen ylmy gorarsyň. Ylym harç edilmegi bilen köpelyändir, mal harç edilmegi bilen azalýandyr. Dirilikde ýagşy amallaryň ylmyň üsti bilen gazanylyşy ýaly, ölümden soňky hormatly ýaşaýyş hem ylmyň üsti bilen mümkindir. Ylym häkimdir, mal höküm edilýän zatdyr. Baýlygyň peýdasy baýlygyň gitmegi bilen gider. Hazynaçy ölse, hazyna ortada galar. Diňe alymlar dünýä durdugyça ýaşarlar». Soňra hezreti Aly uludan demini aldy we: «Üns ber! Eger laýyk adamy tapsadym, meniň gursagymda uly ylym bar. Ýöne oňa ygtykat etmän, dini dünýäniň peýdasyna öwrenýänler bar. Olar öwrenen delillerini Taňrynyň nygmatlaryna we Taňrynyň dostlarynyň garşysyna ulanmak isleýärler. Olaryň kalbyna hakykat ähliline şübhe etmek tohumy ekilendir. Bular haýsy tarapa ýöreyändiklerini bilmeýän, dünýä gzelliklerinden lezzet alyp, akyllaryny ýitiren, artyk mal ýygnamak höwesine düşüp, nebsine uýan kimselerdir. Olar lezzet almakda sürüde bakylýan haýwanlar ýalydyr. Beýle alymyň ölmegi bilen ondaky ylym hem öler. Şeýle hem bolsa ýer ýüzi Taňrynyň delillerini goraýanlardan boş bolmaz. Beýle alymlar ýa-ha her kişiniň görüp biljek şekilinde hereket ederler, ýa-da öz delillerini goramak üçin gizlin galmagy ýerlikli hasaplarlar» diýdi¹. Olaryň sanlary azdyr,

¹ Ibn Kaýým: «Bu jümläniň asly ýokdur, ol ýalançy rapyzylaryň toslamasydyr. Çünki Taňrynyň delilleri gizlinlik bilen goralmaz» diýip, beýan

gadyr-gymmaty beýikdir. Allatagala öz delillerini olardan gorar, delillerini olardan soňra geljeklere miras eder we olary soňkularyň kalplaryna ýetişdirer. Ine, şeýle alymlar ylym bilen işiň hakykatyna hüjüm ederler. Olar ruhy derejelere ýetişerler. Olaryň içinde hem käbirleri dünýäni dost tutup, wagşylaşarlar. Ruhlary beýik makamlara ýetişenler Taňrynyň ynamly we emrine amal edýän dostlarydyr. Olar adamlary Taňrynyň dinine ündärler» diýdi. Soňra aglady we: «Meniň höwes edýänlerim, ine şeýle adamlardyr» diýdi. Onuň soňky wasp edenleri ahýret ylymlarynyň waspydyr. Olar beýle waspa amal etmek we hemişe yhlasly bolmak bilen ýetýärler.

Ahýret alymlarynyň alamatlarynyň biri — ýakyn ylmy¹ kuwwatlandyrmaga ähmiýet bermekdir. Din sermaýasynyň başy ygtybarly ylymdyr. Pygamber alaýhyssalam: «Ygtybarly ylym – imanyň jemidir» diýdi. Ilki saňa ygtybarly ylmyň başlangyçlaryny öwrenmek gerek. Şonda saňa ygtybarly ylmyň ýoly açylar. Bu sebäpden Pygamber alaýhyssalam: «Ygtybarly ylmy öwreniň» diýdi. Ýagny, ýakyn ylmyň alymlary bilen oturşyň, olardan ýakyn ylmyny öwreniň. Hemişe olara uýup geziň. Goý, siziň ygtybarly ylmyňyz olaryň ygtybarly ylymlarynyň kuwwatlanyşy ýaly kuwwatlansyn. Ýakyn ylmyň azy-da köp amaldan haýyrlyrakdyr. Pygamber alaýhyssalam bu jähetten: «Günäsiz adam bolmaz» diýdi. Ybadata yhlasly, ylmy az bilýän kişä günäler zyýan getirmez. Ol her sapar günä işi etse, toba edýär, ökünýär, günäleri barada pikirlenýär, onda ony jennete girizjek päklik galýar. Pygamber alaýhyssalam başga bir hadysda: «Kime ýakyn ylymdan we sabyrdan azajyk mukdar berilen bolsa hem onda oňa öten orazalary hem gijeleri oýa bolup nepil namazlary okamandygy üçin azap berilmez» diýdi.

edýär. Rapyzylar bolsa Abu Bekr bilen Omaryň halypalygyny kabul etmeýän we ol ikisine töhmet atýan akyma eýerýärler.

¹ Ýakyn ylym – ygtybarly ylym, kalby ylym, duýgy we ruhy ylym.

Lukman ogluna wesýet berip şeýle diýdi: «Eý, oglum! Ýakyn ylmyn bolmasa amal edip bilmersiň, her kim ylmynyň mukdaryça amal eder. Amalyň kemterligi ýakyn ylmynyň kemterliginden gelip çykýar» diýdi. Ýahýa ibn Mugaz:¹ «Towhydyň nury müşrikleriň ýakan şirk odundan kuwwatlydyr» diýdi. Ol bu «nur» sözi bilen ýakyn ylmyny göz önünde tutdy. Gurhanda ýakyn ylm berlenler hakda we olaryň ebedi bagtyýarlyga ýetişjekdigi barada köp aýatlarda ýatlanylýar.

Sen: «Ýakyn ylmyn manysy näme? Onuň kuwwatynyň we gowşak ýeriniň manysy näme?» diýersiň. Ilki bilen oňa düşünmek, özleşdirmek, soňra amal etmek gerek. Onuň suraty kalbyňda aýan bolmasa, asla öwrenmek mümkin däl. Biler bolsaň «ýakyn» sözi umumy söz bolup, iki sany dürli manyda ulanylýar. Nazaryýet we kalam alymlary ony: «Şübhäniň ýoklugy» diýen manyda ulanýarlar. Nebsiň bir zada meýil etmeginiň dört sany makamy bardyr:

1. Inkär etmegiň we tassyklamagyň deň bolmagy. Muňa «şek» diýýärler. Eger senden bir anyk adama Allatagalanyň azap berjegi ýa-da bermejegi barada soralsa, onda ýagdaý seniň üçin näbelli haldyr. Sen bir tarapa höküm berip bilmersiň. Çünki, onuň azap görmegi hem, görmezligi hem mümkindir. Ine, şuňa «şek» diýilýär.

2. Iki işiň ikisiniň hem mümkindigine garamazdan, özüni olaryň birine meýil etdirmek. Meselem, senden ýagşylyk we takwalyk bilen tanaýan adamyň barada: «Bu adam şu halynda ölse, onda ol azap görermi?» diýip soralsa, onda sen: «Ýok, oňa azap berilmez» diýen jogaba meýil edersiň. Bu onuň ýagşylygynyň alamatlarynyň ýüze çykmasydyr. Ýöne sen içinden: «Belki oňa azap degişli bolar» diýen jogaba meýil etmegiň

¹ Ýahýa ibn Mugaz Razy – meşhur wagyzçy alym. Ol 871-nji ýylda Nyşapurda dünýäden ötyär.

hem mümkin. İçki meýliň dürli jogaplaryny deňeşdirmezden anyk sözüni kabul edip bolmaz. Ine, muňa «zan»¹ diýilýär.

3. Öz oýuňa geljek zady dogry diýip tapmak. Eger aýdylýan zat seniň oýuňa ters gelse hem, özüňkini dogry bilmek. Bu ýagdaý ynsanyň bir zady dogry diýip meýil etmegidir we dogry diýip bilmek tarapyna özüniň agramyny gyşartmaga çalyşmagydyr. Ýöne onuň bu oýy degerli delillere daýanmaýar. Bu makamyň eýesi şek bilen öz oýuny dürs görýär. Muňa: «Ýakyna (ygtybarly ylma) ýakynlaşan ygtykat» diýilýär. Ol aam (sowatsyz) adamlaryň hemmesiniň şerigat hökümlerine ygtykadydyr (ynanjydyr). Beýle ygtykat diňlemegiň netijesinde emele gelýär. Bu makamyň adamlarynyň aňyna öz mezhepleriniň dürsdügi we öz ymamlaryna eýermelidigi baradaky düşünje ornaşýar. Eger olaryň birine öz ymamlarynyň hata goýbermek mümkinçiliginiň bardygy barada aýdylsa, onda ol beýle pikiri kabul etmekden ýüz dönderer.

4. Hakykaty şeksiz delillerden gelip çykyan ýol bilen bilmek. Şübhe we şübhe mümkinçiligi garyşmaýan ygtykada nazaryet we kalam alymlary «ýakyn» diýýärler. Munuň mysaly, akyly bar bolan kişiden: «Bu barlyklaryň içinde gadymy zat barmy» diýlip soralsa, onda ol anyk tassyk edip bilmez. Çünki gadymy zady göz bilen görüp bolmaýar. Gadymy zatlaryň köpüsi göz bilen görüp bolýan gün ýa-da aý ýaly däldir. Zatlar gadymdan bäri gelyän zat ýa-da soň dörän zatlar bolup biler. Munuň üçin biriň ikiden köp bolmaýandygyny we sebäpsiz bir hadysanyň bolmaýandygyny bilmek zerurdyr. Beýle zatlar birinji nazarda bilinýär. Ýöne, munuň özi soňra ýüze çykan zady bilmegi ýaly däldir. Çünki bu hem zerurdyr.

Gadymy zadyň barlygyny käbir adamlar kitaplardan okýarlar, biri-birlerinden eşidýärler we beýle ynanç olaryň aňla-

¹ Zan – güman.

rynda dowam edýär. Bu ynanç aam adamlaryň ynanjydyr. Adamlaryň käbiri gadymy zady delilleriň üsti bilen bilýär. Eger barlyklaryň hemmesi gadymy bolmasa olar täze¹ bolmaly bolar. Beýle zat bolsa mümkin däl. Diýmek, barlyklaryň bir bölegi gadymy, bir bölegi täze bolmaly bolar. Şonuň üçin barlyklar baradaky mesele üç topara bölünýär:

1. Barlyklaryň hemmesiniň gadymy bolmagy;

2. Barlyklaryň hemmesiniň täze bolmagy;

3. Barlyklaryň bir böleginiň gadymy, bir böleginiň bolsa täze bolmagy. Eger «hemmesi gadymy» diýilse, onda hata bolar. Eger «hemmesi täze» diýilse, bu hem mümkin bolmaz. Beýle dawanyň ikisi hem çüýrän düşüňjedir. Üçünji topar baradaky düşüňje dürsdir. Beýle düşüňjä «ýakyn» diýilýär. Ýakyn (ygtybarly) düşüňje ýa-da delilleriň üsti bilen, ýa-da ynsanyň baş duýgusynyň üsti bilen subut edilip bilner. Bu jähetden her bir zady bilmek ygtybarly bolup biler. Ýöne her bir zady ygtybarly bilmegiň şerti arada şübhanıň bolmazlygydyr. Ygtybarlylykda gowşaklyk ýokdur. Çünki, gowşaklyk bilen şübhe ikisiniň arasynda tapawut ýokdur.

Ýakyn (ygtybarly) ylma sopularyň, fakylaryň we başga alymlaryň garaýyşlary barada aýdylanda bolsa, onda ýokarda aýdylan dürs, şübhelı düşüňjeler nazara asla alynmaýar we akyl bilen dürs biliniň zatlar göz önünde tutulmaýar. Bularyň düşüňjesine görä: «Pylanynyň ölüme bolan ýakyny gowşak» diýilse, bu sözde şek bolmaýar, emma: «Pylanynyň rysgala bolan ýakyny «güýçli» diýilse, onda bu söz şeklidir. Haçan adam bir zady tassyk etmäge meýilli bolsa, bu meýil onuň kalbynda agdyklyk etse, onda ol zady dürs hasaplamakda ýa-da dürs hasaplamakdan saklanmakda ol özygtyýarly bolýar. Onuň bu halyna

¹ حديث Hadys – täze. Ol «gadym» sözüniň garşydaş manysy bolup, bu ýerde «täze ýüze çykan zat» manysynda ulanylýar.

«ýakyn» diýilýär. Adamlaryň hemmesi ölümiň geljekdigine şek etmeýär. Ýöne olaryň käbiri ähmiýet bermeýär we oňa taýýarlanmaýar. Bu kişiniň haly ölüme ynanmaýan hökmünde bolýar. Olaryň başga biri bolsa muny kalbyna ornaşdyrýar we başga zatlara meşgul bolup, bu ünsüni gowşatmaýar. Beýle kişiniň haly «kuwwatly ýakyn» diýip atlandyrylýar. Şonuň üçin alymlaryň biri: «Men adamlarda ölüme şübhe bolmadyk ýakyny we ýakyn bolmadyk şübhäni gördüm» diýipdir (ýagny ölümi anyk bolan adamyň hem ölüme taýýarlanmazlygy ony şübhelili kişi hökmünde görkezýär). Bu ýagdaý olary şübhelili kişä meňzedýär. Şeýle häsiýetnama görä ýakyn «gowşak» we «kuwwatly» adalgasy bilen aňladylýar.

Biz: «Ahyret ylymlarynyň alamaty – ýakynlaryny kuwwatlandyrmaga ähmiýet bermelidir» diýen jümlämiz bilen iki manyny göz önünde tutýarys. Birinji many şekli zady inkär etmek, ikinji many bolsa ýakyny (ygtybarly ylmy) kalba ornaşdyrmakdyr. Eger sen muňa düşünseň, onda biziň «ýakyn» diýen sözümiziň üç sany topara bölünýändigini bilersiň. Olar: 1. Kuwwatly we gowşak ýakyn; 2. Köp we az mukdar ýakyn; 3. Äşgär we gizlin ýakyn. Kuwwatly we gowşak ýakyn sopularyň adalgasynda görädir.

«Ýakyn» sözüniň manylaryndan: adamlaryň derejeleriniň kuwwatlylygynyň ýa-da gowşaklygynyň ýa-da ölüme taýýarlanylarynyň tapawutly bolmagydyr. Azlyk we köplük jähetden aýdylanda, onda ýakynlyk (ygtybarlyk) jähetden zatlaryň azlyk we köplüğine baglydyr. Meselem: «Pylan adam pylanydan hem alymdyr, ylmy hem onuňkydan köpdür» diýip deňeşdirilişi ýaly. Ylmy köp kişiniň beýlekä görä ýakyny hem kuwwatlydyr.

Biler bolsaň, başdan tä ahyra çenli ähli pygamberlerden (goý, olara Taňrynyň ýalkawy bolsun!) gelip ýeten her bir zat ýakynyň akymларыndandyr. Çünki, ýakyn mahsus ylymdan we şerigat bilen baglanyşykly maglumatlardan ybaratdyr. Ýakynyň

öz içine alýan hemme maglumatlaryny sanap geçmek bu ýerde mümkin däl. Şonuň üçin men onuň esasylyry hasaplanylýan möhüm zatlar barada aýdyp geçmekçi.

Towhyt — her bir zadyň sebäpkäri Alla diýip bilmekdir. Hemme serişdeler Onuň erkine tabyndyr. Beýle ynanjy bolan adam ýakynyň täsirindedir. Eger adamyň iman bilen bilelikde şübhe gatanjy hem bar bolsa, onda onuň iki manynyň biri bilen ýakyna ynanjy bolar. Birinji many – eger imanyň şek-şübheden agdyklyk etse, onda onuň ýakyny kuwwatly bolar. Ikinji many – eger şeki imandan agdyklyk etse, onda onuň ýakyny gowşak bolar. Birinji many ýakynyň miwesidir, ruhy we peýpdasydyr. Kätibiň elindäki galamyň kätibiň emrine tabyn bolşy ýaly gün, aý, ýyldyzlar, jansyz her bir zat, haýwanlar, ýer, ynsan — bularyň hemmesi Taňrynyň emrine tabyndyr. Adam her bir zadyň çeşmesi ezeli gudrat diýip bilen halynda onuň kalbynda Taňra bil baglamak, Ondan razy bolmak, Onuň emrine tabyn bolmak agdyklyk edýär. Ol gahar-gazapdan, ýigrençden, görüplikden we başga ýaramaz ahlaklardan halas bolýar. Bu bolsa ýakynyň ýollarynyň biridir. Ýakynyň peýdalarynyň birinden Allatagalarynyň: «Ýer ýüzündäki hemme zatlaryň rysgaly diňe Taňrydandy»¹ diýen aýata görä, ýakyn takdyrda adamyň özüne rysgal edilip buýulan zadyň özüne geljekdigine bolan ynançdyr. Ol bu ynanjy näçe kuwwatlandyrsa, şonça hem rysgalyny dogry ýollardan tapar. Onuň nebsewürlü tamakinçiligi azalar. Ýitiren zadyna gynanmaz. Munuň özi ýakynyň miwelerindendir, tagatlardandyr we öwgüli ahlaklaryndandyr.

Zerre mukdarynda ýagşylyk etseň, şonça mukdarda sogap görjekdigine, zerre mukdarynda ýaman iş etseň, onuň azabyny görjekdigine bolan ynanjyň kalpda agdyklyk etmegi ýakynlyk alamatlaryndandyr. Ýagny, bu hal sogap hem azap bilen bagla-

¹ Gurhanyň 11-nji «Hud» süresiniň 6-njy aýaty.

nyşykly ýakyn (päk) ynanjydyr. Tagat – çöregiň dokluga eltişi ýaly sogaba eltýär. Günä – awynyň heläkçilige eltişi ýaly azaba eltýär. Ýakyn ynanjy bolan adam açlygy gidermek üçin çöregiň azyny hem köpüni hem goralşy ýaly tagat — ybadatyň azyny hem köpüni hem gorar. Ol zäheriň azyndan hem köpünden gaçyşy ýaly, günäniň azyndan hem köpünden hem gaçar.

Birinji manydaky ýakyn hemme möminlerde bardyr. Ikinji manydaky ýakyn diňe Taňra ýakynlyk tapanlarda bardyr.

Ýakynyň miwesi hereketlere we oý-pikirlere gözegçilik etmek bilen, takwalygy artdyrmak bilen we ýaramaz ahlaklardan çekilmek bilen ýüze çykýar. Eger ýakyn kuwwatly bolsa, ýaramaz ahlaklardan çekinmek hem kuwwatly bolýar.

Ynsanyň özüniň her bir halyny Taňrydan diýip bilmegi, gizlin we aýan pikirlerini Taňrydan diýip bilmegi ýakyn ynançdandyr. Beýle ýakyn ynanç birinji manyda bolup, ol her bir möminde bardyr, ýagny bu ynanç şübhäniň bolmazlygy bilen baglanyşyklydyr. Emma ikinji many barada aýdylanda bolsa, ol syddyklara mahsusdyr. Onuň miwesi ynsanyň kalbyny terbiýeleýji hylwatda (çolalykda) bolmakdyr. Beýle ýakyn ynanjyň eýeleri ýeke özi çolalykda oturyp, köňül edebine meşgul bolýar we oňlanylmaýan hereketlerden çekilýär. Ol batyn düşünelere hem zahyr hereketlere uýýar. Onuň içi-daşy bir bolýar. Ol daşyny adamlar üçin, içini bolsa Taňry üçin päkleýär. Ýakyn ynanjyň bu makamy haýa, howp, tabynlyk, pespällik, köňül köşeşmesi ýaly we beýleki oňlanylýan ahlaklary döredýär we dürli tagatlara meşgullandyryýar.

Mahlasy, ýakyn bu manylary bilen bir uly agaç mysalynadadyr. Kalpdaky bu ahlaklar şol agaçdan çykan şahalar ýalydyr. Amallar, ybadatlar ahlaklardan çykan miwelerdir. Ýakynyň köp ýollary we girelgeleri bar. Eger Hudaý halasa, bu ýollar we girelgeler barada dördünji jiltde, ýagny «Halas ediji zat-

lar baradaky çärýek» atly bölümde aýdarys. Häzirlikçe ýakynyň şu manylaryny bilmek ýeterlikdir.

Ahyret alymlarynyň alamatlarynyň biri — hemişe gaýgylly, köňül synyklykda, baş egsiklikde, dymyp oturmakda bolmakdyr. Taňrydan gorkmagyň eseri onuň daş sypatynda, eşiğinde, özüni alyp barşynda, hereketinde, gepleýşinde, dymyşynda, oturşynda-turşunda ýüze çykýar. Oňa her bakan kişi onuň oturşyndan Taňryny zikr edýändigini, görnüşiniň amaly-na güwä geçýändigini biler. Onuň gözünden ýaşlaryň akmagy köňlüniň aýnasydyr. Ahyret alymlary kiçigöwünlilik, pespällik, ümsüm oturmak ýaly häsiýetler bilen tanalýar. Allatagalanyň bendelerine geýdiren eşiginiň in gowusy tabynlyk bilen ümsüm oturmak eşigidir. Bu bolsa ýagşyzadalaryň, syddyklaryň we alymlaryň alamatlaryndandyr.

Emma köp geplemek, öwünip sözlemek, köp gülmek, hereketde hem sözde gaharly bolmak barada aýdylanda, onda bularyň hemmesi özüni ulumsy tutmakdan, Taňrynyň nygmatlaryna şükür etmezlikden, Taňrynyň azabynyň gatydygyndan, gaharynyň uludygyndan, gapyl bolmakdan gelip çykýar. Beýle hereketler Allatagala bilen özüni baglan alymlaryň däl-de, eýsem dünýä bilen özüni baglan adamlaryň adatydyr. Abdylly Tusteriniň¹ (goý, Taňry ondan razy bolsun) aýdyşyna görä, alymlar üç hilidir:

1. Allatagalanyň emrine tabyn alymlar. Olar halaly-haramy saýgarýan müftiler ýaly zamana alymlary dälendirler. Bu ylym içinde Alladan gorky döretmeýär.

2. Taňryny tanaýan alym. Ol Taňrynyň emri bilen hem, zamanasy bilen hem alym dälidir. Ol ýalňyz Allany bilýär. Beýle alymlar umumy musulmanlardyr;

¹ Yzzeddin Abdylly ibn Hüseyin Tusteri – hadysçylaryň biri. Ol Ahwaz welaýatynyň Tuster şäherinde doglup, 1021-nji milady ýylynda ölýär.

3. Allatagalany hem zamasyny hem bilýän alym. Olar syddyklardyr. Olarda howp etmek we tabynlyk agdyklyk edýär.

Tusteri «zamana» diýmek bilen geçmişdäki we geljekdäki adamlara Allatagalanyň beren gizlin nygmatlaryny we azaplaryny göz önünde tutýar. Kim bu zatlary bilse, onuň Taňrydan gorkusy artar we Oňa tabynlygy güýçlener.

Omar (goý, Taňry ondan razy bolsun!): «Ylym öwreniň. Ylym bilen birlikde pespälligi, mylaýymlygy we asylylygy öwreniň. Ussatlaryňyza hem, özüňizden ylym öwrenýänlere hem mähriban boluň. Ulumsy alymlardan bolmaň. Eger şeýle bolmasaňyz ylmyňyz nadanlygyňyzdan üstün bolmaz» diýdi. Bir sözde: «Taňry kime ylym berse, onuň ýany bilen mylaýymlyk, pespällik, gözəl ahlak hem berer» diýlipdir. Peýda beriji ylym şeýle bolmalydyr. Ýene şeýle aýdylypdyr: «Kime ylym, takwalyk, pespällik we gözəl ahlak berilse, ol takwalaryň ymamydyr». Bir hadysda şeýle diýilýär: «Meniň ymmatymyň ýagşylary Taňrynyň rehetiniň giňliginden açyk gülýärler, Onuň azabyndan howpa düşüp, gizlin aglaýarlar. Olaryň göwreleri ýerde bolsa hem, köňülleri asmandadyr. Ruhlary dünýäde bolsa hem, akyllary ahyrettedir. Olar seýkin-seýkin basyp ýörärler we Taňra ýakynlaşarlar». Hasan: «Mylaýymlyk ylmyň weziri-dir, rysgal onuň atasydyr, pespällik onuň köýnegidir» diýdi. Bişr ibn Hars: «Kim ylym bilen adamlara baş bolmak isleýän bolsa, Taňra duşmançylygy ýakynlaşar. Ony ýerde-gökde söýmezler» diýdi. Ysraýyllylaryň bir hekaýasynda şeýle aýdylýar: «Bir dana adam parasat barada üç ýüz altmyş sany eser ýazdy. Adamlar ony beýik dana hökmünde wasp etdiler. Allatagaladan şol döwrüň pygamberlerine: «Sen ol adama ýeriň ýüzüni boş sözlerden doldurandygyny aýt. Onuň sözleri bilen hiç bir adam meniň razylygymy gazanmak ýoluna düşmedi. Men onuň bu manyly sözleriniň hiç birini kabul etmedim» diýdi. Ol adam

eden işine puşman etdi. Bu işi terk edip, adamlaryň arasyna bardy, bazarlarda ýöredi. Ol özüni pespällige saldy. Ysraýyl ili ony kethuda saýlady. Taňry ýene olaryň pygamberine: «Sen indi ol adama onuň meniň razylygymy gazanmak ýoluna düşendigini aýt» diýip habar iberdi. Awzagy (goý, Taňry oňa rehimdarlyk etsin!) aýtdy: «Bilal ibn Sagt¹ şeýle aýdardy: «Sizden biriňiz patyşanyň emeldaryna bakar we ondan saklamagyny sorap, Taňra sygynar. Ol ýene adamlara baş bolmagy söýen, munuň üçin elden gelen gaýratyny sarp eden dünýä alymyna bakar we ondan saklamagy sorap, Taňra sygynmaz. Aslynda ol emeldardan dünýäni söýen alym has erbetdir». Bir hadysda şeýle aýdylýar: «Pygamber alayhyssalamdan: «Haýsy amal ýagşydyr?» diýip soraldy. Pygamber alayhyssalam: «Haramdan çekilmek ýagşydyr. Haramdan daşlaşsaň, Allatagalanyň zikriňiň lezzetini agzyňda taparsyň. Taňryny köp ýatlarsyň» diýdi. Ondan ýene: «Haýsy ýoldaş ýagşy?» diýip soraldy. Pygamber alayhyssalam: «Taňryny ýatlanyňda ýardam beren, Ony unudanyňda ýadyňa salan ýoldaş ýagşydyr» diýdi. Ondan ýene: «Haýsy ýoldaş erbetdir?» diýip soraldy. Pygamber alayhyssalam: «Taňryny ýatlanyňda ýardam bermeyän, unudanyňda ýadyňa salmaýan ýoldaş erbetdir» diýdi. Ondan ýene: «Adamlaryň ylma ökdesi kimdir?» diýip soraldy. Pygamber alayhyssalam: «Taňrydan köpräk gorkýany ylma ökdedir» diýdi. Ondan ýene: «Biziň ýagşymyzyň kimdigini aýtsaň?! Biz onuň bilen oturyşsak» diýip soraldy. Pygamber alayhyssalam: «Haçan görseň Taňryny ýatlaýan adamdyr» diýdi. Ondan ýene: «Adamlaryň erbedi kim?» diýip soraldy. Pygamber alayhyssalam: «Bozuk ahlakly alymdyr» diýdi.

Pygamber alayhyssalam: «Dünýäde köp pikir eden adam ahyretde aman bolar. Dünýäde köp gülen adam ahyretde köp

¹ Bilal ibn Sagt – sahabalaryň biri.

aglar. Dünýäde köp gaýgy-gussa batan adam ahyretde köp güler» diýdi.

Aly (goý, Taňry ondan razy bolsun!) bir hutbasynda şeýle aýtdy: «Nebsim girewdir, men bolsa oňa kepildirin. Asly bozuk adam dogry ýola gelmez. Nadan adam özüni tanamaz. Taňrynyň ýigrenýän adamy ondan mundan habar eşidip, myş-myş ýaýradýan kişidir. Adamlaryň bozугy ylym bilen ýaşamaýan alymdyr. Ylmyň ýagşylygy gönderýän az mukdary azgynlyga iterýän köp mukdaryndan ýagşydyr. Gerekejek mukdarda köp ylym öwrenenler adamlaryň mätäç meselelerini çözmek üçin kürsä geçip oturar we gapma-garşy meseleleriň dogrusyny we ýalňysyny seljerip bilmän bulaşar. Olaryň bu pikirleriniň berkligi möýüň kerebi ýalydyr. Onuň münmesi hem, düşmesi hem bilmezlikdendir. Ol ulumsulygyndan ýaňa bilmeýän meselelerinde «Alla bilýändir» diýip ötüňç soramaz. Ylma yhlas edip, ondan peýdalanmak islemez. Ol ýalňys höküm çykarmagynyň üstesine özi hem şikaýatçydyr we ylma mynasyp adam däl. Hökümlerinde halal zada haram, halala haram diýer. Onuň ýaly adamlar ömrüni dady-perýat edip aglap geçirmelidir» diýdi.

Aly (goý, Taňry ondan razy bolsun!): «Ylmy üns berip diňläň. Ylmy degişme bilen gatyşdyрмаň» diýdi. Öten alymlaryň biri: «Alym her gülende ylmyň bir bölegini ýitirer» diýipdir. Aýdylypdyr: «Mugallymda üç häsiýet jemlense kämillige ýeter, ylym öwretmäge sabyrlylyk, pespällik, gözel ahlak. Talypda üç häsiýet jemlense kämillige ýetişer, akyl, edep, düşbülük».

Mahlasy, ahyret alymlary Gurhanda görkezilýän ahlaklara eýermelidirler. Çünki, olar Gurhany baş bolmak üçin däl-de, eýsem onuň hökümlerine amal etmek üçin öwrenýärler.

Ibn Omar (goý, Taňry ondan razy bolsun!): «Biz Gurhan inmezden öň hem bir zaman ýaşadyk. Käbirimiz Gurhan in-

mezden öň imana geldi. Soňra süreler indi. Olar adamlary ýagşylyga ündemegi, ýamanlykdan saklamagy öwrendiler, halal-haramy bildiler. Men Gurhan inenden soň imana gelen adamlary hem gördüm. Olaryň arasynda Gurhany başdan-aýagyna çenli okap, halal-haramy tapawutlandyрмаýanlary hem bar» diýdi.

Başga bir habarda hem edil şuna mazmundaş gürrüň aýdylýar: «Biz Pygamber alayhyssalama Gurhan indirilmezden öň iman getirdik. Ýöne geljekde käbir adamlar imana gelmezinden öň Gurhan berler. Olar Gurhanyň harplarynyň dürs okalşyna üns bererler, onuň başga şertlerini berjaý etmezler we: «Biz Gurhany okyjylardyrys. Heý, ony bizden ýagşy okayanlar barmyka?» diýerler. Olaryň Gurhandaky paýlary diňe şulardan ybaratdyr». Başga bir sözde: «Beýle adamlar ymmatyň iň erbet adamlarydyr» diýilýär.

Aýdylypdyr: «Bäş sany ahlak ahyret alymlarynyň alamatlaryndandyr. Olar Taňrynyň kitabynyň baş sany aýatyndan gelip çykýan şu ahlaklardyr: Gorky, kalby tabynlyk, pespällik, gözel ahlak, ahyreti dünýäden ýokary tutmak, takwalyk»

Gorky barada aýdylanda, ol Taňrynyň şu sözünden gelip çykýar: «Allatagaladan Onuň alym bendeleri gorkýarlar».¹ Tabynlyk barada aýdylanda oňa Taňrynyň şu sözi delildir: «Olar Taňrydan gorkup, Onuň aýatlary üçin az bolan nyrrh almazlar»² (ýagny, aýatlaryň gadyr-gymmatyny ýagşy bilerler). Pespällik baradaky aýat şudur: «Möminler üçin ganatlaryňy ýaý».³ Gözel ahlak baradaky aýat: «Allatagalanyň rehmeti üçin olara mylaýym garaň».⁴ Takwalyk baradaky aýat: "Ylym berlen kişiler: «Size haýp bolsun! Imana gelip, ýagşy amallary işleýän adam-

¹ Gurhanyň 35-nji «Fatyr» süresiniň 28-nji aýaty.

² Gurhanyň 3-nji «Äli Ymran» süresiniň 199-njy aýaty.

³ Gurhanyň 15-nji «Hijr» süresiniň 88-nji aýaty.

⁴ Gurhanyň 3-nji «Äli Ymran» süresiniň 159-njy aýaty.

lara Allatagalanyň berjek sogaby has haýyrlyrakdyr» diýdiler».¹

Pygamber alayhyssalam: «Allatagala kimi dogry ýola gönükdirmek islese, kükregini yslam üçin açar» diýdi. Ondan: «Kükrek açmak nämendir?» diýip soraldy. Pygamber alayhyssalam: «Eger kalba nur dökülse, kalp açylar we giňär» diýdi. Ondan ýene: «Munuň alamaty barmy?» diýip soraldy. Pygamber alayhyssalam: «Hawa bar. Onuň alamaty aldawçy dünýäden daşlaşyp, ebedi ahyrete tarap ýüzlenmekdir we gelmezinden ön ölüme taýýarlanmakdyr» diýdi.

Ahyret alymlarynyň alamatlarynyň biri amaly bozýan, kalbyň tabynlygyny giderýän, şeýtanyň alyna düşürýän we ýaramaz netijelere getirýän sebäpleri bilmekdir. Diniň asly bu zatlardan päklenmekdir. Şahyrlaryň biri şeýle aýdypdyr:

Şeri şer etmek üçin däl, bil päklik üçin şerden,
Şere düşjekdigiň bil, bilmezden şere birden.

Amallaryň in üstüni dil we kalp bilen Taňrynyň zikrini etmekdir. Bu ýerde işiň hakykaty zikri bozýan we olary bulaşdyrýan zatlary bilmekdedir. Biziň bu zatlary ýatlap geçmegimiz olaryň akymlara we uzak ýollara bölünýändiglerini bildirmek maksadyny yzyrlaýar. Ahyret ýolunda ýöreyän ýolagçy olaryň her birine gabat gelýär.

Dünýä alymlary höküm hem pitwalarynda seýrek gabat gelýän we gerekmejek meseleleriň çözgütlerine üns berýärler. Hat-da olar geljek nesiller üçin gerek boljak, özlerine zerur bolmadyk zatlary hem üns merkezinden düşürmeýärler. Başga tarapdan özlerine lazym boljak zatlary unudýarlar. Özüne möhüm zady satyp, başga birine möhüm bolan zady satyn almak-

¹ Gurhanyň 28-nji «Kasas» süresiniň 80-nji aýaty.

dan nähili peýda bar? Beýle alymlaryň muzdy bu dünýädaki adamlar tarapyndan nobatma-nobat gelýän ýasdyr sadakalarda gadylanmakdyr, ahyretde azap tartmakdyr.

Hasan Basrynyň (goý, Taňry oňa rehimdarlyk etsin!) sözi pygamberleriň sözüne meňzeşdir. Onuň dogry ýola gönükmegi sahabalaryňka (goý, Taňry olardan razy bolsun!) ýakyndy. Onuň sözleriniň aglabasy kalbyň düşjek howp-hatarlary, amallaryň bozulmagy, şeýtanyň alyna düşmeklik we nebis islegleri baradady. Ondan: «Eý, Abu Sagyt! Sen başgalaryň aýtmaýan sözlerini aýdýarsyň. Sen olary nireden alýarsyň?» diýip soraldy. Ol muňa: «Men olary Huzeýfa ibn Ýemandan alýaryn» diýdi. Adamlar Huzeýfadan: «Biz seniň Pygamberden başga hiç kimiň aýdyp bilmedik sözlerini aýdýandygyny eşitdik. Sen beýle sözleri kimden öwrendiň?» diýip soradylar. Huzeýfa: «Men bu sözleri Pygamber alaýhyssalamdan öwrendim. Ol bu sözleri diňe maňa aýtdy. Adamlar ondan haýyrly işler barada soraýardylar, men bolsa şer işler barada soraýardym. Çünki, şer işlere düşerin diýip gorkýardym. Sebäbi şer işleri bilmedik haýyrly işleri hem bilmez» diýdi. Ol başga bir sözünde adamlar: «Eý, Allanyň resuly! Şeýle-şeýle işleri eden adama näme bolar?» diýip ýa-da amallaryň sogaplary barada soraýardylar. Men bolsa: «Eý, Allanyň resuly! Şeýle-şeýle amaly näme bozýar?» diýip soraýardym. Ol meniň amallarymyň apatlary barada soraýandygymy görüp, maňa bu ylmy öwretdi" diýdi. Huzeýfa (goý, Taňry ondan razy bolsun!) mynapyklary tanaamak babatda hem mahsusdy. Ol jedel ylmyna ökdedi, jedeliň sebäplerini ýagşy bilýärdi we gowgalaryň inçe syrlaryndan ýagşy baş çykarýardy. Omar, Osman we beýik sahabalar ondan (goý, Taňry olaryň hemmesinden razy bolsun!) hak adamlary gowga salýan zatlar barada soraýardylar. Hezreti Omar ondan mynapyklar, olaryň sany, atlary barada soraýardy. Huzeýfa olaryň sany barada aýtsa-da, atlaryny aýtmazdy. Hezreti Omar

ondan: «Mende mynapyklyk alamaty barmy?» diýip sorady. Ol: «Sende mynapyklygyň eseri ýok» diýdi. Hezreti Omar jynaza namazyna barsa, ol ýerde Huzeýfany görmese, jynaza namazyna durmazdy. Huzeýfany «syrlaryň eýesi» diýip atlandyrýardylar.

Kalbyň makamlaryna we hallaryna üns merkezini gönükdirmek ahyret alymlarynyň adatlaryndandyr. Çünki, ynsany Taňra ýakynlaşdyrjak zat kalpdyr. Bu kalp ylmy ýat boldy, hatda unutmak derejesine çenli baryp ýetdi. Bir alym kalp ylmyndan bir zat aýtsa, adamlar: «Bu kişi düşnüksiz sözleri aýdýar» diýýärler. Adamlar hakykaty jedel etmegiň inçe syrlaryndan gözleýärler. Şu sözleri aýdan Abdylwahyt ibn Zeýt hak aýdypdyr:

Ýollar sansyz bolsa hem, hakyky ýol bir diňe,
Bu ýola giren azdyr, basdyryp özün çaňa.

Çarkandakly ýollardan, omzap gidýär ol öňe.
Nätanyş özi — sözi, düşmeýärler hiç oňa.

Bilmez hiç kim soralsa: «Nämedir maksat saňa?»,
Köpler gapyl hak ýoldan, uky dönüpdür ýoňa.

Mahlasý, köp adamlar özlerine ýeňil, tebigatlaryna golaý bolan tagata meýil edýärler. Çünki, hakykat aýy, hakykaty ýöretmek kyn, oňa ýetişmek çetin, ýoly bolsa agyr. Aýratyn hem kalbyň sypatlaryny bilmek, ony oňlanyлмаýan ahlaklardan päklemek barada aýdylanda şeýledir. Munuň özi ruhuň dowamlylyga düşmegidir. Ruhuň eýesi ajylygyna garamazdan dermany sagalmak umydy bilen içýär. Onuň mysaly perişdäniň beren hurmasy bilen agzyny açmak üçin muşakgat çekip, ömrüni oraza tutmak bilen geçiren adamyň mysalyna meňzeýär.

Şunuň üçin şeýle diýlipdir: «Basrada wagyz geçýän we zikr edýän ýüz ýigrimi mütekellim bardy. Ýöne olaryň arasynda diňe üç adam ýakyn ylmyndan, kalbyň hallaryndan we batyn sypatlardan söz çykarýardylar. Olar Abdylla Tusteri, Subaýhy we Abdurahymdy. Beýleki alymlaryň mejlislerine örän köp adam ýygnanýardy. Bu üç alymyň gurnaýan mejlislerine bolsa az adam gelerdi we olaryň sany on adamdan geçmezdi». Çünki, gymmatly zadyň gadyrny bilmek belli bir adamlara mahsusdyr. Her kişi birlen zadyň gymmatyny bilmeýär.

Ahyret alymlarynyň alamatlarynyň biri – öz ylmyna göwnüniň ýetmegi we kitaplardan başga biriniň aýdyşyna görä däl-de, eýsem özüniň baş çykarmagydyr. Ol şerigatyň eýesi Pygamber alaýhyssalamyň sözlerine we eden işlerine eýermelidir. Onuň sahabalara (goý, Taňry olardan razy bolsun!) eýermegi lazymdyr. Sahabalara eýermegiň sebäbi bolsa, olaryň edýän işlerini Pygamber alaýhyssalamdan eşidip berjaý edendikleri üçindir. Ol Pygamber alaýhyssalamyň sözlerindäki we işlerindäki syrlaryň inçe ýerlerini öwrenmäge höwesek bolmalydyr. Sebäbi eýerýän adam eýerýän zadyny berjaý edýär. Pygamber alaýhyssalamyň her bir hereketinde hikmet bardyr Onuň sözleriniň we işleriniň syrlaryna aýratyn dykgat bilen üns merkezini gönükdirmelidir. Diňe aýdylan zatlary ýatlamak bilen oňnut edýän kişi ylmyň gabygydyr. Ondan alym bolmaz. Şonuň üçin: «Pylany ylmyň gabygy» diýilýär. Hikmetlere we syrlara düşünmäge çalyşmaýan, diňe ýat beklemege meşgul adama «alym» diýilmeýär. Kim kalbynyň örtügin açyp, ony dogry ýola gönükdirmek nury bilen şöhlelendirse, ol başga birine däl-de, eýsem Pygamber alaýhyssalama eýerýän kişi bolar. Bu sebäpli Ibn Apbas (goý, Taňry ondan razy bolsun!): «Allanyň resulyndan başga kişiniň ylmyndan alynýan zat hem, alynmaýan zat hem bar» diýdi. Ibn Apbas Zeýt ibn Sabytdan fykh ylmyny,

Ubeý ibn Kagpdan¹ bolsa kyragat ylmyny öwrendi. Soňra ol ikisi bilen fykh we kyragat² ylymlarynyň käbir aýratynlyklary jähetden ylalaşmady. Öten alymlaryň biri: «Biz Pygamber alaýhyssalamdan özüme gelip ýeten her bir sözi göz we baş üstüne kabul etdik. Sahabalardan (goý, Taňry olardan razy bolsun!) gelen sözleri alyanlarymyz hem, almaýanlarymyz hem bar. Ýöne tabygynlardan özüme gelip ýeten sözleri kabul etmän, terk etdik. Çünki, olar hem özüme ýaly adamlar» diýipdir. Sahabalaryň artykmaç tarapy olaryň Pygamber alaýhyssalamy we onuň işlerini hut öz gözleri bilen görendiklerindedir, gulaklary bilen sözlerini eşidendiklerindedir, onuň dürli ýagdaýlar bilen baglanyşkly getiren delillerine ýürekleri bilen uýýandyklaryndadyr. Munuň özi olara goşmaça rowaýatlara we jümlelere ýüzlenmezden Pygamber alaýhyssalamyň hallaryny dürs beýan etmäge mümkinçilik berdi. Çünki hata goýbermekden olary pygamberlik nury goraýardy.

Başgalardan eşidilen zatlara uýmagyň kabul bolmaýşy ýaly kitaplara we eserlere uýup salgylanmak göwnejaý däldir. Çünki, kitaplar we eserler gürrünlere görä düzülenidir. Sahabalaryň we tabygynlaryň döwründe heniz kitaplar ýokdy. Olar 120-nji hijri ýylyndan soň³ peýda boldy. Gepiň kelte ýeri, kitap sahabalaryň hemmesiniň we beýik tabygynlar bolan Sagyt ibn Müseýýebiň, Hasan Basrynyň we beýlekileriň ölümlerinden soň ýüze çykdy. Sahabalar we tabygynlar Gurhany okamaga, onuň manylaryna düşünmäge, ýatlamaga bolan ymtlyşlarynda hata goýbererler diýen gorky bilen hadys we beýleki kitaplary ýazmagy halamaýardylar.

Olar: «Siz hem biziň ýatlaýşymyz ýaly ýatlaň» diýip aýdardylar. Bu sebäpli Abu Bekr we sahabalaryň bir topary (goý,

¹ Ubeý ibn Kagp – sahabalaryň biri.

² Kyragat – Gurhany okamagyň kada-düzgünleri.

³ 738-nji miladydan soň.

Taňry olardan razy bolsun!) Gurhany kitap görnüşine geçirmegi oňlamaýardylar we: «Biz Pygamber alaýhyssalamyň etmedik işini nähili edeli?! Goý, ony okamak we okatmak bize bolşy ýaly agyzdan-agyza ötsün» diýdiler. Omar we başga sahabalar (goý, Taňry olardan razy bolsun!) bolsa adamlaryň Gurhany unutmagyndan, sözleriniň dürli okaýyşlarynyň ýüze çykmagy sebäpli dawa peýda bolmagyndan heder edip, Gurhany kitap görnüşinde jemlemegiň tarapdarlary boldular. Abu Bekriň (goý, Taňry ondan razy bolsun!) hem soňky teklibi kabul etmegi bilen Gurhan bir kitap görnüşinde jemlendi. Ymam Ahmet ibn Hanbal hem ymam Mäligiň «Al-muwatta» («Hadys gollanmasy») atly kitabyňy ýazmagyny göwnejaý hasaplamaýardy we: «Ol sahabalaryň etmedik işini etdi» diýerdi.

Aýdylyşyna görä, yslamda ilkinji kitap ýazan Ibn Juraýhdyr. Onuň kitaby hadyslara degişli bolup, «Al-asar» («habarlar») diýip atlandyrylýar. Mekgede Atanyň¹ we Ibn Apbasyň şägirtlerinden bolan Mujahyt tefsir mowzugyndan «Huruf at-tefäsir» («Tefsir kitaplarynyň harplary») atly kitabyňy ýazdy. Soň Ýemende Magmar ibn Reşit Sangany Pygamber alaýhyssalamyň sünnetleri barada kitap düzdi. Soň Medinede Mälik ibn Enes «Al-muwwata» («Daýanç»), soň Sufýan Söwri «Al-jamy» («Jemleýji kitap») atly eserlerini döretdiler. Soňra hijriňiň dördünji asyrynda kalam ylmyna degişli kitaplar ýazylyp başlady. Jedel ylmyna degişli kitaplar we makalalar köpeldi. Soň adamlar jedel ylmyna, kyssalara we olary wagyz etmäge meşgul boldular. Şol wagt hem ýakyn ylmy ýitip ugrady. Kalp ylmyny, nebsiň sypatlaryny we şeýtanyň hile ýollaryny öwrenmek seýrek hadysa öwürüldi. Az sanly alymlar diýäýmeseň, olaryň köpüsi bu ylymdan ýüz dönderdi. Jedelçi mütekellim hem, owaz taýdan sazlaşýan kyssany ulanyp sözüni bezeýän

¹ Ata ibn Abu Rabbah – fakyh we hadysçy. Ol 732-nji ýylda dünýäden ötyär.

kyssaçy hem «alym» diýlip atlandyrylyp başlady. Çünki, olary diňleýänler ylmyň hakykatyny tapawutlandyryp bilmeýän ham adamlardy. Sahabalaryň (goý, Taňry olardan razy bolsun!) ömürbeýanlary we ylymlar baradaky bilýän zatlary ýüzleýdi. Şeýlelikde, olara «alym» ady bekäp galdy. Öňki alymlardan bulara hem şeýle at miras galdy. Ahyret ylmy unudyldy we bu ylym bilen kelam ylmynyň arasynda tapawut galmady. Ahyret ylmyny az sanly alymlar bolaýmasa, hiç kim bilmedi. Eger tanymal alymlardan «Pylany ylma zormy ýa-da pylany?» diýip soralsa, olar: «Pylany ylmy bilen zor, pylany bolsa sözi bilen zor» diýip jogap berýärdiler. Has alymlar ylym toparlary bilen söz sungatynyň toparlarynyň arasyňy tapawutlandyryýardylar. Şeýlelikde, «Geçen asyrlarda din gowşady. Onsoň diniň ýagdaýy seniň şu zamanyňda nähilidir diýip oýlaýarsyň?» diýip sorasaň, onda men: «Din häzir inkär etmek görnüşine çenli baryp ýetdi. Indi ony dürs akyma saljak bolsaň, dälilik hetdine bararsyň. Häzir, iň gowusy her adam özüne özi meşgul bolmaly ýa-da dymmaly» diýip jogap bererin.

Ahyret ylymlarynyň alamatlarynyň biri – täze ýüze çykan işlerden, eger olar bilen köpçülik ylalaşan hem bolsa örän häzir bolmakdyr. Ol sahabalardan (goý, Taňry olardan razy bolsun!) soňra ýüze çykan akymlaryň taglymatlaryna eýermeli dälidir, tersine sahabalaryň hallaryny, ömürbeýanlaryny, işlerini ýüze çykarmaga höwesli bolmalydyr. Näme sahabalaryň ähli tagallalary ylym okatmak, kitaplary ýazmak, jedel etmek, kazy bolmak, häkim bolmak, wakflara¹ eýe bolmak, emläkleri garamagyna almak, ýetim malyny iýmek, patyşalara ýakyn durmak we olar bilen hoşniýetli gatnaşmakmydy?! Ýok, olar galapyn wagtlaryny howp, gaýgy-gussa, oý-pikir, yhlasly ybadat etmek,

¹ Wakyf – gurama, jemgyýet.

daşky agzalaryna hem içki duýgularyna gözegçilik etmek, uly-kiçi günä işlerden çekilmek bilen geçirdiler.

Eger biler bolsaň, zamananyň alymragy we hakykata ýakynragy sahabalara meňzejek bolýan we olaryň sözlerini ýagşy bilýän adamdyr. Aly (goý, Taňry ondanrazy bolsun!) özüne: «Sen pylanynyň aýdan sözüne ters iş etdiň» diýenlerinde: «Biziň ýagşymyz, bu dinde bize eýeren kişidir» diýdi.

Allanyň resulynyň zamanasyndaky adamlara uýjak bolup, öz döwrüň adamlaryndan daşlaşmak asla rowa bolmaz. Çünki, olar hem özlerini Pygamber alayhyssalamyň zamanasynda kesgitlenen düzgünleri berjaý edýän adamlar hökmünde hasap edýärler we: «Jennetiň mundan başga ýoly ýok» diýip tekrarlaýarlar. Hasan Basry: «Yslamda bedgat ýola düşen iki hili adam bar. Olaryň biri: «Meniň bilen pikirdeş adam jennete girer» diýen bozuk pikirli adamdyr. Beýlekisi bolsa dünýäde at-abraýa we nazy-nygmata eýe bolup, ahyret bähbitlerine däl-de, eýsem ýene dünýä arzuwlaryna gyzygýan adamdyr. Men beýle adamlary oňlamaýaryn. Olaryň ikisi hem dowzaha düşer. Ýene bir adam dünýä gyzygan we nebsine uýan adamlaryň hiline düşürmezligi Taňrydan dileg edýär. Allatagala beýle adamyň dilegini kabul eder we ony sahabalaryň dürs ýoluna salar» diýdi.

Ibn Mesgut (goý, Taňry ondanrazy bolsun!): «Sözün ýagşysy Taňrynyň sözüdir, ýoluň ýagşysy Pygamber alayhyssalamyň ýoludyr. İşleriň erbedi täze ýüz beren işdir. Her täze ýüz beren iş bedgatdyr. Her bir bedgat bolsa dürs ýoldan azaşmakdyr. Dünýä arzuwlaryna berilmek kalplary gataaltmakdyr. Saňa ahyret günü uzakda hem geljekde bolup görünýändir. Yöne sen her geljek zadyň uzakda däl-de, eýsem ýakyndadygyny ýagşy bil» diýdi.

Pygamber alayhyssalam: «Özi aýyply bolup, özge adamlaryň aýyplaryny gözlemäge meşgul bolmaýan, halal gazanjyndan eklenýän, parasatly hem ylymly adamlar bilen gatnaşyp,

günä işleri edýän adamlardan özüni uzakda saklaýan, özüni pespäl tutup, asylly ahlagy bilen adamlara görelde bolýan, ylmy bilen amal edýän, malynyň artykmajyny ýagşy işlere sarp edýän, artyk söz aýtmakdan dilini saklaýan, meniň sünnetimi berjaý edip, bedgata düşmeýän adama jennet buşlugy bolsun» diýdi. Ibn Mesgut (goý, Taňry ondan razy bolsun!): «Zamanyň ahyrynda köp amaldan gözel ahlak ýagşy bolar» diýdi. Ol ýene: «Siziň zamanaňyzda ýagşyňyz ýagşy işleri etmäge ymtylýanyňyz bolar. Sizden soň ýene bir zamana geler. Şol zamanada olaryň ýagşysy şübheli işleri etmekden saklanýany bolar» diýdi.

Biz Taňrydan köp adamlary heläkçilik ýoluna salan şeytanyň alyna düşüp, günä işlere ýüz urmakdan we ýalançy dünýäniň aldawyna girip, dürs ýoldan azaşmakdan saklamagyny sorajarys!

ÝEDINJI BAP

AKYL, ONUŇ HORMATY WE GÖRNÜŞLERINIŇ BEÝANY

Eger biler bolsaň, bu ýerde akylyň hormatyny subut edýän delillere üns merkezini çekip oturmagyň aýratyn bir hajaty ýokdur. Çünki, öňde akylyň çeşmesi, döreýän ýeri we köki bolan ylmyň hormaty barada söhbet edildi. Miwäniň agaja, ýagtylygyň güne, görmegiň göze degişli edilşi ýaly ylym hem aky-la degişli edilýär. Onsoň dünýäde we ahyyetde bagtyýarlygyň serişdesi bolan ylym nähili hormata eýe bolmasyn?! Nähili akylyň hormatyna şübhe edilsin?! Akyly kelte bolan haýwan hem ynsanyň akylyndan heder edýär. Hat-da göwresi uly bolan ýyrtyjy hem gorkunç haýwan hem ynsanyň keşbini görse, onuň akyly bile hile ulanyp, üstün geljekdigini aňýar we ony haýbatly görýär. Pygamber alaýhyssalam: «Jemagatyň arasyndaky alym ymmatyň arasyndaky pygamber ýalydyr» diýdi. Bu onuň malynyň köplüğinden, ýa-da ýaşynyň ululygyndan, ýa-da güýjüniň köplüğinden däl, eýsem akylynyň miwesi bolan tejribesiniň köplüğindendir. Araplaryň, kürtleriň, türkileriň we başga halklaryň nadanlary hem akylyly adamlary hormatlaýarlar. Pygamber alaýhyssalamy öldürmäge kast eden dikdüşdi duşmanlary hem onuň ýüzündäki pygamberlik nuruny we akyly

alamatyny görenlerinde, kalplaryna gorky düşüp, bethyýallaryny amala aşyrmagy goýbolsun etdiler.

Akylyň hormaty hemmä aýandyr. Onuň bilinmegi üçin aýratyn delilleri getirmegiň zerurlygy ýokdur. Biz bu ýerde akylyň hormatyna delil bolýan birnäçe aýatdyr hadyslary getirmek bilen çäklenýäris:

Allatagala akyly «nur», diýip atlandyrýar we şeýle diýýär: «Allatagala asmanlaryň we ýeriň nurudyr. Onuň nurunyň mysaly derejede (tekjede) goýlan çyranýň mysaly ýalydyr»¹. Taňry ýene akyldan çykan ylma «ruh», «wahy» («ýaşyryn habar»), «dirilik» diýip at berdi. Beýik Taňry: «(Eý, Muhammet!) Biz saňa öz emrimizden ruh berdik»² diýdi. Beýik Taňry: «Biz (kapyrlykda) ölen bir adamy (yslam bilen) direltdik we oňa ylym nuruny berdik. Ol adam ylym nury bilen adamlaryň arasynda ýörär»³ diýdi.

Allatagala «nur» we «tümlük» diýmek bilen ylymy we nadanlygy göz önünde tutýar. Meselem, Ol: «Biz olary tümlükden nura (ýagtylyga) çykararys»⁴ diýdi.

Pygamber alayhyssalam: «Eý, adamlar! Siz Taňryňyzy bilň we tanaň. Özünüze buýrulan we gadagan edilen zatlary akyl bilen bilň. Taňryňyzyň dergähinde sizi azapdan halas etjek zat akyldyr. Akylly adam Taňrynyň emrine boýun sunar. Nadan adam Taňrynyň erkine boýun bolmaz. Günä işleri eden adamdan, eger ol görmegeý hem bolsa, mertebeli hem bolsa, dilewar hem bolsa, Taňrynyň dergähinde onda wagşy haýwan ýagşydyr» diýdi. Pygamber alayhyssalam: «Allatagalanyň ilkinji ýaradan zady akyldyr. Allatagala akyla: «Öňe ýöre» diýdi. Akyl öňe ýöredi. Soň Allatagala akyla: «Yza ýöre» diýdi. Akyl yza

¹ Gurhanyň 24-nji «Nur» süresiniň 35-nji aýaty.

² Gurhanyň 42-nji «Şura» süresiniň 52-nji aýaty.

³ Gurhanyň 5-nji «Engam» süresiniň 122-nji aýaty.

⁴ Gurhanyň 2-nji «Bakara» süresiniň 257-nji aýaty.

ýöredi. Akyl Allatagala özüne näme buýursa, şony hem etdi. Allatagala: «Hormatymyň we ululygymyň haky üçin Men öz dergähimde senden hormatlyrak bir zat ýaratmadym. Men seniň bilen bererin, seniň bilen alaryn, seniň bilen sogap bererin, seniň bilen azap görkezerin» diýdi» diýip aýtdy.

Sen: «Eger akyl zat bolýan bolsa, onda Taňry nähili ony göwreden öň ýaratdy? Eger zat bolýan bolsa, onda ol nädip göwresiz öz-özünden mekansyz saklanyp durýar?» diýersiň. Eger biler bolsaň, beýle düşünje mukäsefe ylmyna degişlidir. Ony mugamala ylmynyň çäklerinde düşündirmek çylşyrymly bolar. Şeýle hem bolsa biz ony mugamala ylmynyň garaýyşlary jähetden hem düşündirmäge çalyşýarys:

Adamlar Pygamber alayhyssalamyň ýanynda bir adamy öwdüler. Pygamber alayhyssalam olardan: «Bu adamyň akyly nähili?» diýip sorady. Adamlar: «Eý, Allanyň resuly! Biz ony köp ybadat edýändigini we ýagşy işleri etmäge yhlaslydygy jähetden öwýäris. Sen bolsaň bizden onuň akyly barada sorayar-syň?!» diýdiler. Pygamber alayhyssalam: «Ynsan nadanlygy sebäpli bozuk adamdan hem beter hata işleri edip bilýär. Kyýamat günü adamlaryň Taňrynyň dergähinde hormata eýe bolmaklary akyl sebäplidir» diýdi. Omardan (goý, Taňry ondan razy bolsun!) şeýle hadys rowaýat edildi: «Pygamber alayhyssalam: «Ynsanyň akyl ýaly beýik gazanjy bolmaz. Akyl eýesini ýagşylyga ýetirýär, ondan ýaramazlygy gaýtarýar. Bendäniň akyly kämil bolmasa, onuň dini hem, imany hem kämil bolmaz» diýdi. Pygamber alayhyssalam: «Ynsan ahlagynyň gозelligi bilen oraza tutýanyň, namaz okaýanyň derejesine ýetişýär. Ýöne akyly kämil bolmasa, onda onuň ahlak gозelligi hem kämil bolmaýar. Onuň akyly kämil bolsa, imany hem kämil bolýar we ol Taňrysynyň erkine boýun sunýar, Onuň duşmany

Iblise garşy durýar» diýdi. Abu Sagyt Hudary¹ (goý, Taňry ondan razy bolsun!) şeýle hadys rowaýat etdi: Pygamber alaýhyssalam: «Her zadyň diregi bolýar. Möminiň diregi onuň akylydyr. Akylynyň mukdaryna görä onuň ybadaty bardyr. Eýse, siz jähennemde günäkärleriň: «Eger diňläň bolsak ýa-da aň eden bolsak, onda biz jähennem ählinden bolmazdyk»² diýen sözlerini eşitmediňizmi?» diýdi. Temim Dary Omardan (goý, Taňry ondan razy bolsun!): «Biziň hojaýynymyz kim?» diýip sorady. Hezreti Omar: «Akyl» diýip jogap berdi. Temim Dary: «Sen dogry aýdýarsyň. Çünki, men Pygamber alaýhyssalamdan hem senden soran sowalymy soradym. Ol meniň sowalyma edil seniň aýdyşyň ýaly jogap berdi we: «Men Jebraýyl alaýhyssalamdan: «Seniň hojaýynyň kim?» diýip soradym. Ol: «Akyl» diýip jogap berdi» diýdi. Bera ibn Azyp³ şeýle rowaýat etdi: «Bir gün Pygamber alaýhyssalama köp sowal berdiler. Pygamber alaýhyssalam: «Her bir zadyň ulagy bardyr. Ynsanyň ulagy akyldyr. Siziň ýagşy delil getirýäniňiz we ylymlyňyz akyly ýagşy bolanyňyzdyr» diýdi.

Abu Hureýradan (goý, Taňry ondan razy bolsun!) şeýle hadys rowaýat edildi: Pygamber alaýhyssalam Uhut jeňinden gaýdyp gelende birnäçe adamdan: «Pylany pylanydan batyr. Pylany pylanydan beter kyn günleri başyndan geçirdi» diýen ýaly sözleri eşitdi. Pygamber alaýhyssalam olara: «Siz olaryň ahwallaryny bilmeýärsiňiz» diýdi. Olar: «Eý, Allanyň resuly! Biz näme üçin olaryň ahwallaryny bilmeýäris?!» diýdiler. Pygamber alaýhyssalam: «Olar Taňrynyň özlerine beren akyllarynyň mukdaryna görä söweşdiler. Olaryň niýetleri hem, ýeňişle-

¹ Abu Sagyt Hudary – sahabalaryň biri.

² Gurhanyň 67-nji «Mülk» süresiniň 10-njy aýaty.

³ Bera ibn Azyp – Bedr jeňine gatnaşan musulman serkerdeleriniň biri. Ol hezreti Aly bilen hem birnäçe söweşlere gatnaşýar. Soň Bera ibn Azyp bu şäherde aradan çykýar.

ri hem akyllyrynyň derejesine görä boldy. Kyýamat günü her kim niýetine we akyllyna görä dereje alar» diýdi.

Rowaýat edilşine görä Äşe (goý, Taňry ondanrazy bolsun!) Pygamber alayhyssalamdan: «Eý, Allanyň resuly! Dünýäde adamlar näme bilen sogap gazanarlar?» diýip sorady. Pygamber alayhyssalam: «Akyl bilen» diýdi. Äşe ýene: «Eý, Allanyň resuly! Eýse her kimiň derejesi amallary bilen ölçelmezmi?» diýip sorady. Pygamber alayhyssalam: «Eý, Äşe! Eýse, adam Taňrynyň özüne beren akyllyna görä amal etmeýärmimi? Bu ýerden görnüşi ýaly adamlar akyllyryna görä sogap gazanarlar» diýdi. Ibn Apbas (goý, Taňry ondanrazy bolsun! Pygamber alayhyssalamdan şeýle hadysy rowaýat etdi: «Her bir zadyň özüniň guraly bolýar. Möminiň guraly akyllydyr. Her zadyň öz diregi bar. Diniň diregi akyllydyr. Her kowumyň özüniň maksady bolýar. Möminleriň maksady akyllydyr. Her kowumyň çagyryşy bar. Möminleriň çagyryşy akyllydyr. Her täjiriň harydy bolýar. Yslama yhlasly bendäniň harydy akyllydyr. Her galanyň ymaraty bar. Ahyretiň ymaraty akyllydyr. Her ýolagçynyň çadyry bar. Möminiň çadyry akyllydyr» diýdi. Pygamber alayhyssalam: «Kim Taňra tagat etmäge yhlasly bolsa, Onuň bendelerine öwüt-nesihat etse, diriliginde özüne öwüt berip, akyllyny kämilleşdirse we akylly bilen amal etse, onda ol Taňrynyň halan bendesi bolar. Beýle bende bagtyýarlyga ýeter we azapdan halas bolar» diýdi. Pygamber alayhyssalam: «Siziň akyllyňyz Taňrydan gaty gorkar, ýagşyňyz Taňrynyň buýran işini berjaý eder we gadagan eden zadyndan saklanar» diýdi.

AKYLYŇ HAKYKATY WE GÖRNÜŞLERI

Eger biler bolsaň, alymlar akyla kesgitnama bermek we onuň hakykatyny kesgitlemek jähetden biri-birine gapma-garşy gelyän dürli pikirleri öňe sürdüler. Adamlaryň köpüsi «akyl» sözi bilen dürli düşüňjeleriň aňladylýandygy sebäpli bulambujarlyga düşýärler. Munuň özi olaryň gapma-garşy pikirleri orta atmaklaryna sebäp boldy. Bu mowzugda esasy düşünje berjek in dogry ýol, edil «göz» sözünüň köp manylarda ulanylyşy ýaly, «Akyl» sözünüň-de dört manyda ulanylandygyny, munuň ýaly umumy (ortak) manylarda ulanylan sözleriň bütün manysynyň bir düşünje bilen düşündirilmeginiň dogry däl-digini, her manynyň aýry-aýry düşünje-söz bilen berilmelidigini bilmekdir. Bu dört mana bir kesgitnama bermek mümkin däl. Olaryň her biriniň manysyny aýratynlykda açyp görkezmek gerek.

Birinji many akyl – ynsany hemme haýwanlardan tapawutlandyryjy. Adam onuň üsti bilen nazaryýet ylymlaryny we kärler bilen baglanyşykly çylşyrymly bilimleri ele almaga mümkinçilik gazanýar. Harys ibn Eset Muhasyby:¹ «Akyl – adamyň nazaryýet ylymlaryna göz ýetirmäge ýaraýan häsiýetdir. Allatagalanyň kalba guýan nury bolup, ynsan onuň kömegi bilen zatlaryň hakykatyna düşünýär» diýmek bilen şu waspy göz önünde tutýar. Akylly diňe zeruryýet ylymlaryna degişli etmek bilen, bu waspy inkär edýän alymlar hata goýberýärler. Bu ýagdaýda aňy bolmadyk jandarlar hem «akyl eýesi» diýip atlandyrylardy. Çünki, bu tebygy ukyp olarda bar bolsa hem, akyl bolmaýar. Meselem, dirilik tebygy ukyp bolup, onuň kömegi bilen göwre erkin hereket etmäge mümkinçilik alýar we

¹ Abu Abdylly Harys ibn Eset Anazy (857-nji ýylda ölen) – meşhur sopularyň biri.

duýgulary kabul edýär. Şeýle hem akyl käbir haýwanlaryň nazaryýet ylymlarynyň başlagyçlaryny kabul etmäge bolan ukybydyr. Eger ynsan bilen eşegiň arasynda duýgyny kabul etmek ukybynda deňlik alamaty goýulsa, onda ynsan bilen eşegiň arasynda tapawut bolmazdy. Ýöne Taňry öz erki bilen ynsana ylym beripdir, eşege bolsa ony bermändir. Eger Taňrynyň eşege beren hereketleri hasaba alynmasa daş bilen onuň arasynda hem deňlik alamatyny goýsa bolardy. Beýik Taňry (goý, Oňa taryp bolsun!) özüniň erki bilen eşege we başga haýwanlara däl-de, eýsem ynsana ylym eçilipdir. Allatagala haýwanlaryň hereketlerini belli tertip-nyzama boýun edip ýaradýar. Eşek bilen daşyň arasyndaky tapawut eşegiň tebygy ukyby bolan hereketden ybaratdyr.

Ynsan bilen haýwanlaryň arasyndaky tapawut – ynsanyň aklyň üsti bilen nazaryýet ylymlaryny ele almak ukybyndadyr. Ynsanyň mysaly, bu jähetden aýnanyň mysaly ýalydyr. Aýna beýleki jisimlerden tapawutlylykda başga zatlaryň keşbini özünde şöhlelendirýär. Ynsanyň akly bolsa nazaryýet ylymlaryny tejribäniň üsti bilen aklynda şöhlelendirýär.

Göz maňlaýdan hili we gurluşy boýunça tapawutlanýar. Gözüň kömegi bilen ynsan daş-töwerekdäki zatlary görýär. Tebygy ukyp gözüň görmek manysy bilen baglanyşyklydyr. Gurhanyň we sünnetiň tebygy ukyba bolan gatnaşygy barada aýdylanda, onda ylymlaryň hakykatyny açyp görkezmek bilen baglanyşyklydyr. Munuň özi günüň ýagtysynyň göze bolan gatnaşygy ýalydyr. Ine, tebygy ukyba şu jähetden düşünmek gerek.

Ikinji many çaganyň zatlary tapawutlandyryp biljek derejede bolan, mümkingadar aýan bilimidir. Meselem, onuň ikinji birden köpdüğini bilmegi ýa-da bir adamyň bir wagtda iki ýerde bolup bilmejegini bilmegi. Mütekellimleriň biri: «Akyl – mümkin zady mümkin zatdan, mümkin däl zady mümkin däl zatdan tapawutlandyrmak üçin ynsana zerur bolan ylymdyr»

diýmek bilen hut şu kesgitlemäni göz önünde tutýar. Bu söz dürsdür. Çünki, şeýle ukyp aslynda bardyr we olar «akyl» diýip atlandyrylýar. Bu ukyby inkär etmek hem, tassyklamak hem mümkin. Sebäbi olardan başga ylymlar hem bar.

Üçünji many tejribe bilen gelýän ylymdyr. Munuň mysaly sopularyň düşen hallary bolup biler. Durmuş we tejribe bilen ylym alan kişini adatça «akylly» diýip atlandyrýarlar. Beýle häsiýetnama bilen tapawutlanmaýan adama «akmak», «tejribe-siz», «nadan» diýýärler. Bu hem ylymyň başga bir görnüşi bolup, ol «akyl» diýip atlandyrylýar.

Dördünji many bu ukybyň güýjüniň netijesi adamyň maksat miwelerine gowuşmagy bilen tamamlanýar we ol özündäki dünýewi lezzetlere meşgul bolmaga çagyryýan nebis arzuwlaryny basyp ýatyrýar. Beýle ukyba eýe bolan adam «akylly» diýip atlandyrylýar. Çünki, onuň edenliligi ýa-da berhizkärliги bu dünýäniň wagtlaýyn lezzetleriniň täsiri bilen däl-de, eýsem mümkingadar bolýjak netijeleri önünden kesgitlemegi başarmagy bilen baglanyşyklydyr. Beýle häsiýetnama bilen hem ynsan hemme haýwanlardan tapawutlanýar.

Şeýlelikde, akylýň dört manysyndan birinjisi kök we esasydyr, ikinjisi esasa ýakyn bolan şahadyr, üçünjisi birinjiniň we ikinjiniň şahasydyr. Çünki, tejribe ylymlaryna tebygy ukybyň we zeruryýet ylymlarynyň üsti bilen ýetilýär. Dördünjisi ahyrky beýik maksatdyr. Şonuň üçin Aly (goý, Taňry onuň ýüzüni keramatly etsin!) şeýle aýtdy:

Akylýň iki hili, görnüşi bar ynsanda,
Biri tebygy akyl, biri gelýär diňlände.

Tebygy berlen akyl, eger bolmasa sende,
Diňlemekden peýda ýok, bolsaň hem ünsli bende.

Näme peýda bar saňa, aý-günüň şöhesinden,
Eger gözüň görmese, bolsaň ýeriň teýinde.

Birinji many bilen Pygamber alayhyssalamyň hezreti Ala: «Taňry ynsan üçin akyladan hormatlyrak bir zat ýaratmady» diýen sözi, soňky many bilen onuň: «Eger adamlar Taňra takwalyk we ýagşy işleri etmek bilen ýakynlaşsalar, sen Oňa akylyň bilen ýakynlaş» diýen sözi göz önünde tutulýar. Abu Derda (goý, Taňry ondanrazy bolsun!) şeýle hadysy rowaýat etdi: Pygamber alayhyssalam: «Akylyňy artdyrsaň, Taňra ýakynlygyň artar» diýdi. Abu Derda: «Eý, Allanyň resuly! Men akylmy nähili artdyraýyn?!» diýdi. Pygamber alayhyssalam: «Taňrynyň buýran işlerini berjaý et, gadagan eden zatlaryndan saklan – akylly bolarsyň; ýagşy işleri et – dünýäde abraýly bolarsyň, ahyretde mertebeli bolarsyň we Taňra ýakynlyk taparsyň» diýdi.

Sagt ibn Museýýepden şeýle rowaýat edildi: Omar, Ubaý ibn Kagp hem Abu Hureýra dagylar (goý, Taňry olardanrazy bolsun!) Pygamber alayhyssalamyň ýanyna geldiler we ondan: «Adamlaryň has alymragy kim?» diýip soradylar. Pygamber alayhyssalam olara: «Akyly bolan adamdyr» diýdi. Olar: «Adamlaryň içinde iň abraýly kim?» soradylar. Ol: «Akylyly» diýdi. Olar: «Eý, Allanyň resuly! Taňra adamlardan ýagşyrak ybadat edýän adam kimdir?» diýip soradylar. Pygamber alayhyssalam: «Akylyly adam» diýdi. Olar: «Akylyly adam adamlara mähriban bolup, özüniň sahylygyny, dilewarlygyny görkezen we mertebesini artdyran kişi dälmi?» diýdiler. Pygamber alayhyssalam: «Bu zatlaryň hemmesi dünýäniň nygmatlaryny gazanmak üçindir. Taňrynyň dergähinde, bendesi bu dünýäde horlukda, kemterlikde ýaşasa hem ahyret nygmatlary takwalar we akyllylar üçindir» diýdi. Başga bir hadysda Pygamber alayhyssalam şeýle aýtdy: «Taňra iman getiren, Onuň pygamber-

lerine eýeren we Taňrynyň erkine boýun sunan kişi akylydyr» diýdi. Bu söz özüniň esasy boýunça tebygy ukyby aňladýana we ony ulanmaga ýol görkezýäne meňzeýär. Ýöne bu söz tebygy ukybyň netijesi bolan ylym üçin ulanylýar. Şonuň üçin: «Ylym – gorkudyr, ylymly – Beýik Taňrydan gorkýan kişidir» diýlip aýdylýar. Bu ýerde gorky ylymyň netijesidir. Ýöne ol göçme manyda tebygy ukyp üçin ulanylýar.

Emma biziň wezipämiz diliň meselelerini derňemekden ybarat däl-de, eýsem şol dört sany manynyň hakykatyny ýüze çykarmakdan ybaratdyr. Şol dört manynyň hemmesi bir söz bilen aňladylsa hem olaryň diňe birinjisi dürs kesgitnama eýedir we esasydyr. Ylym ynsanyň tebygatynda bardyr. Emma ylym ony dörediji sebäp tarapyndan ýüze çykýar, ýagny daşdan bir zat gelip goşulmaýar. Ylym ynsanda suwuň ýeriň göwsünde gizlenip ýatyşy ýaly gizlidir. Suw ýer gazylandan soň ýüze çykýar, ýygnaýar we belli bolýar. Ýöne oňa täze bir zat goşulmaýar. Ýa-da bolmasa ynsandaky ylym edil hozdaky ýagyň, ýa-da güldäki bägül suwunyň bar boluşy ýalydyr. Bu sebäpden Beýik Taňry Gurhanda şeýle aýtdy: «Eý, (Muhammet!) Seniň Taňryň adam çagalaryny olaryň öz billerinden çykardy we olary öz janlaryna güwä etdi. Taňry olara: «Men siziň Taňryňyz dälmi?» diýdi. Olar: «Hawa, Sen biziň Taňrymyzsyň» diýdiler we sözlerine güwä geçdiler».¹ Bu ýerde göz önünde tutulýan maksat olaryň dilleriniň däl-de, eýsem ruhlarynyň güwä geçmegidir. Çünki tassyklaýjylaryň hem, inkär edijileriň hem dilleri güwä geçip biler. Bu sebäpden Beýik Taňry: «Sen özlerini kimiň ýaradandygy barada sorasaň, elbetde olar Taňrynyň ýaradandygyny aýdarlar»² diýdi. Munuň özi olaryň hallaryna ruhlarynyň we içki duýgularynyň güwä geçmelidigini aňladýar.

¹ Gurhanyň 7-nji «Agraf» süresiniň 172-nji aýaty.

² Gurhanyň 43-nji «Zuhruf» süresiniň 9-njy aýaty.

Çünkü, Allatagala adamlara doglandan Özüne meýilli edip ýaratdy, her adamda dine ymtylmaga tebygy ýykgy bardyr. Iman ynsanyň kalbyna guýlandygy jähetden adamlar iki sany topara bölünýär: Birinji topar – Taňrydan uzaklaşanlar we Ony unudanlar. Bular dinsizlerdir. Ikinji topar – köp pikirlenip, Taňrynyň bardygyna güwä geçenler, soňra Ony unudyp, ýene ýatlaryna salanlar. Bu jähetden Beýik Taňry şeýle sözleri aýtdy: «Belki olar ýatlaryna salarlar»¹, «Akyly bar bolanlaryň ýatlamaklary üçin»,² «Siz Taňrynyň özüňize beren nygmatyny we siz bilen baglaşan ähdini ýadyňyza salyň».³ «Biz Gurhany ýatlamak üçin aňsatlaşdyrdyk. Muny ýadyna salýan bir adam barmyka».⁴ Bu hereketiň «Ýada salmak» diýip atlandyrylmagy hakykatdan daşdyr. Ýada salmagyň iki görnüşi bar: Birinji – ynsanyň kalbynda ön bar bolup, soň unudylyan keşbi ýada salmak; Ikinji – ynsan doglandan bäri onuň kalbynda bar bolan keşbi ýada salmak.

Bu hakykat içki nuruň üsti bilen nazar salýan kişi üçin aýandyr. Ol aýdylan zat gulaklarynyň deňinden geçýän we ruhy kämillige ýetişmedik adamlar üçin açylmaýar. Şunuň üçin sen aýatlaryň manylaryna düşünmekde adamlaryň bulam-bujarlyga düşýändigini görýänsiň. Munuň özi bir körüň küyzeler goýlan öýe girişi ýalydyr. Ol kör küyzelere büdräp: «Näme üçin bu küyzeleri öz ýerlerinde goýmandyrlar?!» diýýär. Adamlar köre: «Küyzeler öz ýerlerinde dur. Ýöne seniň gözün ýerinde däl» diýýärler. Kalp gözi ýapyk bolanlar hem şol körler ýalydyr, belki-de olardan hem has erbetdir. Içki tertipsizlik hem edil şu tymsala meňzeýär. Ýöne içki tertipsizlik has gorkulydyr we has uludyr. Çünki, kalp çapyksuwar ýalydyr, göwre

¹ Gurhanyň 2-nji «Bakara» süresiniň 221-nji aýaty.

² Gurhanyň 13-nji «Ragd» süresiniň 19-njy aýaty.

³ Gurhanyň 5-nji «Maida» süresiniň 7-nji aýaty.

⁴ Gurhanyň 53-nji «Kamar» süresiniň 17-nji aýaty.

bolsa at ýalydyr. Çapyksuwaryň körlügi atyň körlüğinden has howplurakdyr. Kalp gözünü başdaky göze meňzedip beýik Taňry şeýle diýdi: «Onuň gözünüň gören zadyny kalby ýalana çykarmady»¹. Beýik Taňry ýene: «Biz Ybraýyma asmanlaryň we ýeriň ajaýyplyklaryny görkezdik»² diýdi. Bu aýatlarda gözüň körlügi kalbyň körlüğine gapma-garşy goýulýar. Beýik Taňry: «Elbetde, gözler däl-de, küreklerdäki kalplar kördür»³ diýdi. Beýik Taňry: «Bu dünýäde kör bolan ahyretde hem kördür. Ol dogy ýoldan azaşanlardyrlar»⁴ diýdi. Bu zatlaryň hemmesini Pygamber alayhyssalam bir-de göz bilen gördi, bir-de bolsa kalp gözi (içki duýgusy) bilen duýdy. Bularyň hemmesine bir söz bilen «görmek» diýip atlandyrylýar. Kimiň içki görüşi ýiti bolmasa, onda oňa imanyň maňzy (hakykaty) däl-de, eýsem diňe daşky gabygy açyldy. Imanyň hakykaty «akyl» diýip atlandyrylýar.

AKYLA GÖRÄ ADAMLARYŇ BIRI-BIRINDEN TAPAWUTLANDYRYLŞY

Akylyň görnüşleri barada alymlar biri-birine gapma-garşy bolýan pikirleri orta atdylar. Many baradaky ylymdan baş çykarmaýan adamlaryň bu jähetden aýdýan sözlerini bu ýerde getirmegiň hajaty ýok. Çünki maksat hakykaty aýdyňlaşdyrmakdan ybaratdyr.

Akylyň many taýdan dört sany görnüşini bolup, onuň ikinji görnüşini bolan zerury ylymdan başga beýleki üç görnüşini nukdaýnazaryndan adamlaryň garaýyşlary gapma-garşy häsiýete

¹ Gurhanyň 53-nji «Nejm» süresiniň 11-nji aýaty.

² Gurhanyň 6-njy «Engam» süresiniň 75-nji aýaty.

³ Gurhanyň 22-nji «Haj» süresiniň 46-njy aýaty.

⁴ Gurhanyň 17-nji «Isra» süresiniň 72-nji aýaty.

eýedir. Zerury ylym ýa-da ikinji many mümkin bolan zatlar ýa-da mümkin bolmadyk zatlar baradaky anyk düşüňjelerden ybaratdyr. Meselem, ikiniň birden köpdüginini bilen adam bir kişiniň şol bir wagtda iki sany dürli ýerde bolup bilmejegine hem aň ýetirýär. Bir zadyň şol bir wagtda hem täze, hem köne bolup bilmejegi baradaky hakykata her bir akyl eýesi düşüňýär. Ýöne galan üç görnüşdäki garaýyşlarda tapawut bardyr.

Emma dördünji görnüş barada aýdylanda, maksat nebis arzuwlaryny köşeşdiriji güýje eýe bolmaga gönükdirilendir. Bu jähetden adamlaryň biri-birlerinden tapawutlanýandyklaryna şübhe ýokdur. Beýle tapawut her adamyň nebsine buýurmak ukyby bilen kesgitlenilýär. Ynsan aklyly bilen nebis arzuwlarynyň käbiriniň garşysyna hereket etmegi başarýar, beýleki birleriniň bolsa garşysyna gitmegiň hötdesinden gelip bilmeýär. Munuň ýaly ýagdaý hem onda mydama dowam etmeýär. Meselem, ýaş ýigit zyna etmek nebsine garşy durmakdan köplenç ejiz gelýär. Eger onuň ýaşı ötüşse we aklyly kämilleşse, onda ol zyna etmek nebsinden saklanar. Muňa derek onda özüni asylly görkezmek, mertebä ymtylmak ýaly nebsiň başga görnüşleri peýda bolýar. Munuň düýp sebäbi onuň nebsiň döredýän apatlaryndan gapyl bolmagyndan ybaratdyr. Ätiýaçly tebib käbir tagamlaryň saglygyna zyýanlydygyny bilmegi sebäpli özüni ondan goraýar. Ol tagamyň zyýanyndan habary bolmadyk başga bir adam bolsa onuň zyýanyndan özüni goramaýar. Çünki tebibiniň bu jähetden düşüňjesi kämil bolandygy sebäpli gorkusy hem artyk bolýar. Bilmegimiň artmagy bilen gorky hem artýar. Şonuň üçin nebis arzuwlaryny ýeňmekde gorky aklyň ýakyn ýardamçysydyr. Bu maddy durmuşda bolşy ýaly, magnawy ýagdaýda hem şonuň ýalydyr. Ylmyna amal edýän alym özüni günä işleriň berjek azabyny bilýändigini sebäpli günä işlere meşgul bolmakdan nadan adama görä köpräk goraýar. Men bu ýerde selle geýip, özüniň daşky keşbine takwa sypat bilen haýbat

berýän alymy däl-de, eýsem hakyky alymy göz önünde tutýaryn.

Nebis arzuwlaryna berlen adamdan akyl nygmatyna uýmakdan lezzet alýan adam düýbünden tapawutlanýar. Biz ylmy bilen nadan adamlardan tapawutlanýan adamy «akylly» diýip atlandyrýarys. Çünki ylym aň ýetirmek ukybyny kuwwatlan-dyrýar. Aň ýetirmek ukybynyň artmagy bilen nebis isleglerine görkezilýän garşylyk artýar.

Üçünji görnüş bolan tejribe ylmyňa geler bolsak, onda tejribeli adam bilen tejribesiz adamyň arasynda tapawudyň bardygyny hiç kim inkär edip bilmez. Beýle adamlar tejribeleriniň artyklygy ýa-da ýagdaýa giň aň ýetirýändikleri bilen tapawutlanýarlar. Munuň ýaly tapawut ýa-da tebygy ukyp sebäpli, ýa-da tejribe sebäpli ýüze çykýar.

Birinji sebäp bolan akyl barada aýdylanda, onda ol esasydyr. Men bu ýerde dogabitdi tebygy ukyby göz önünde tutýaryn. Şeýle tebygy ukyby bar bolan adamyň tapawutlydygyny inkär etmäge asla ýol ýokdur. Çünki dogabitdi tebygy ukyp göýä ruhuň üstüne dökülen nur ýalydyr. Ol nur ynsanyň säherinde, ýagny doglanda bile dogýar, ýaşyna görä ýuwaş-ýuwaşdan şöhlesi artýar, ýigitlik çagynda ýitelýär, kyrk ýaşyna barýança dura-bara kämilleşýär we ömrüniň ahyryna çenli bellikülli kämil derejä ýetýär. Ol nur ilki ýaşyryn kemala gelýär we çogy artdygysaýy ýüze çykyp başlaýar. Onuň mysaly säherde dogan günüň mysalyňa meňzeýär. Onuň çogy gün ýokary göterlende yssynyň artyşy ýaly ynsanyň ýaşynyň ösmegi bilen kämillik derejesine çenli artýar. Akyl nurunyň göz nurundan tapawudy ýiti gözli adamyň körek gözli adamyň görüş ukybynda bolan tapawudyň mysaly ýalydyr. Allatagalanyň iberen kanunyny we her bir zady ýuwaş-ýuwaşdan kämilleşdirmegiň serişdesidir. Nebis islegleri oglandan ýigitlige çenli birden ýa-da tötänden ýüze çykmaýar, sebäp üstüne sebäp döräp, assa-

ýuwaş döreyär. Gylyk-häsiýetleriň, düşüňjeleriň döremegi barada aýdylanda hem ýagdaý edil şunuň ýaly hususyýete eýedir. Tebygy ukybyň dogabitdidigini inkär edýän adamlar ýalňyş düşüňjani öňe sürýärler. Pygamber alaýhyssalamyň akylyny çarwa arabyň akylyna deňeýän adamyň akyly çarwa arabyň akylyça hem ýokdur. Eýse, dogabitdi tebygy akyl ukybynyň bardygyny nähili inkär edip bolar? Eger beýle tebygy ukyp bar bolmadyk bolsady, onda adamlaryň ylma düşünişleri dürlt-dürl bolmazdy! Eger adamlar tebygy akyl bilen biri-birinden tapawutlanmaýan bolsalardy, onda olar aňy gowşak bolup, köp zähmet siňdirip, öwrenýänlere; zehini daş ýarýan bolup, tiz öwrenýänlere; ussatsyz özbaşdak kämil derejede ylymlary öwrenýänlere bölünmez diler. Beýik Taňry: «Taňrynyň ýagy ot degmezden ýanyp ýagtylyk berer. Onuň nury bolsa nuruň üstüne nur dökülen ýalydyr»¹ diýdi. Beýle häsiýetnama pygamberlere (goý, olara Taňrynyň ýalkawy bolsun!) degişlidir. Çünki wahysyz we perişdesiz hem, olaryň kalplaryna ilähi syr aýan bolýar. Beýle ukyba «ylham» diýilýär. Pygamber alaýhyssalam bu jähetden şeýle aýtdy: «Jebraýyl perişde kalbyma dem salyp, maňa: «Islän kişini gowy gör, çünki sen onuň bilen aýrylyşarsyň. Isledigiňçe ýaşa, soňundan ölersiň. Islän işini et, çünki sen onuň muzduny alarsyň» diýdi». Perişdeleriň pygamberlere ylhamy öwrediş usuly göz bilen görlüp, gulak bilen eşidilip öwreniş usulyndan düýbünden tapawutlanýar. Şonuň üçin Pygamber alaýhyssalam «Kalbyma dem saldy» diýip habar berýär. Ylmy beýle ýol bilen bermek usuly «wahy» diýip atlandyrylýar.

Wahynyň geliş ýollary köpdür. Wahy özüniň tebygatyna görä mükäşefe ylmyna degişli düşüňje bolup, ol mugamala ylmyn-da beýan etmäge laýyk däldir.

¹ Gurhanyň 24-nji «Nur» süresiniň 35-nji aýaty.

Wahynyň görnüşlerini bilmek üçin pygamberleriň derejesinde bolmagyň zerurlygy ýokdur. Meselem, özi berjaý etmese hem, kesele garşy göreşmegiň çärelerinden baş çykarýan tebib ýa-da başgalara ylym öwredip, özi amal etmeýän alym özge adamlara bilýän zatlaryny aýdyp biler. Munuň özi ylmyň bir zatdygyny, ylma amal etmegiň başga zatdygyny aňladýar. Ylma amal etmegiň ýokdugy sebäpli pygamberlik, welilik, takwalyk barada bilýän her bir adam pygamber, weli, takwa bolmaýar.

Adamlaryň öz-özünden düşüňýänlere, berilýän ylma düşüňýänlere we berilýän ylma düşünmeýänlere bölünmegi topragyň mysalyňa meňzeýär. Topragyň bir görnüşi göwsünde suw jemläp, özünden suw çykarýar. Onuň ýene bir görnüşi guýy gazylsa, suw çykarýar. Onuň başga bir görnüşi gurak ýer bolup, gazylsa hem suw çykarmaýar. Munuň beýle bolmagy dürli topragyň tebygatynda dürli aýratynlyklaryň bar bolmagy sebäplidir. Adamlaryň arasyndaky parh bolsa, olaryň akyllaryndaky parh sebäplidir. Bu hem edil şu deňeşdirmäniň mysaly ýalydyr. Abdylly ibn Salam (goý, Taňry ondan razy bolsun!) Pygamberden Arşyň ägirtligini beýan etmegi soranda, Pygamber alayhyssalamyň oňa beren uzyn jogabynyň ahyrynda aýdylýan şu söz adamlaryň akyl jähetden biri-birinden tapawutly bolýandygyna delildir: Perişdeler Allatagaladan: «Eý, Taňrymyz! Sen Arşdan ägirt bir zat ýaratdyňmy?» diýip soradylar. Allatagala: «Hawa, ýaratdym. Ol akyldyr» diýip, jogap berdi. Perişdeler: «Akylyň ägirtligi nähilidir?» diýdiler. Allatagala: «Siz akylyň mukdarynyň çäGINE göz ýetirip bilersiňiz. Eýse, siz sähralardaky çäGeleriň zerreleriniň sanyny bilýärsiňizmi?!» diýdi. Perişdeler: «Eý, Taňrymyz! Biz ony bilmeýäris» diýdiler. Allatagala: «Men akyly çäGäniň zerre-zerre bolşy ýaly edip ýaratdym. Adamlaryň käsine bir zerre, käsine iki zerre, käsine üç

zerre, käsine dört zerre, käsine bir owuç, käsine goşawuç, käsine ondan hem artyk edip akyl paýyny berdim» diýdi.

Belki sen maňa: «Näme üçin sopularyň käbiri akyly we akyla degişli ylymlary halamaýarlar?» diýip sowal berersiň. Men seniň bu sowalyňa şeýle jogap bererin: «Muňa sopularyň akyly we akyla degişli ylymlary jedeldir bäsleşiklerde biri-birinden üstün bolmak üçin ulanmaklary sebäp boldy. Jedel, bäsleşik aslynda çeper sözleşiş sungatynyň bölümidir. Sopular alymlara: «Siz akylyň kesgitnamasyny aňlatmakda ýalňyşdyňyz. Kelam ylmy başga, akyla degişli ylymlar başga» diýip meseläniň anyk çözgüdini berip bilmediler. Sebäbi öňküleriň olara beýle görnüşde ýetip gelendigi üçin muny olaryň kalplaryndan çykarmaga mümkinçilik ýokdy. Şonuň üçinem sopular akyly we akyla sygyýan zatlary ýazgarmaly boldular. Emma olaryň tankytlaýan zatlary hem şol görnüşde akyl we akyla sygyýan zatlardyr».

Akyl Allatagalany we Onuň Pygamberlerini tanamakda ýardam beriji zatdyr. Onsoň ony nähili ýazgaryp bolar? Akyl Taňrynyň inňän taryplan zadydyr. Onsoň ondan taryply özge bir zat nähili bolsun? Pygamberleriň esaslandyran şerigatlary akyl bilen bilinýär. Olaryň dürslügi diňe akyl bilen bilinýär.

«Şerigatyň dürslügi akyl bilen däl, eýsem iman we ýakyn ylym bilen bilinýär» diýip ykrar edýän kişiniň sözünde ygtybarlyk ýokdur. Biz «akyl» diýip ýakyn ylmyň we imanyň göz önünde tutýan zadyna düşünýäris. Akyl ynsany haýwandan tapawutlandyryýan içki duýgudyr. Akyl bilen ynsan zatlaryň syrларыna aň ýetirýär. Aklyň kesgitnamasyndaky galatlyklaryň aglabasy zatlaryň hakykatlaryny sözlerden gözleýän adamlaryň nadanlyklary sebäpli ýüze çykýar. Olar zatlaryň hakykatlaryny adalgalar bilen aňlatmakda hata goýberdiler. Aklyň hormatyny beýan etmekde ýokarda garalyp geçilen mukdar ýeterlikdir. Elbetde, sözün dogrusyny Taňrynyň özi ýagşy bilýändir!

PIKIR ÖWRÜLIŞIGINIŇ BEÝIK USSADY

«Watan düşünjesi giňdir. Watan duýgusy çuňdur. Watançylyk edebi Watanyň nämedigine düşünmekden we göz ýetirmekden ybaratdyr. Her bir türkmeniň kalbynda döreýän watançylyk duýgusy watan düşünjesine akyly ýetirmek bilen berkidilmedir. Aslynda-da, biziň milli okuw döplerimizde «edep bilime, ylyma esaslanýar, «esasy – ylym, miwesi – edep» diýen ýörelge güýçlüdir. Munuň özi biziň hereketlerimiziň düşüňjeler tarapyndan sazlaşdyrylýandygyny aňladýar. Oňat ylym oňat ahlaga, oňat ahlak bolsa oňyn hereketlere getirýär. Amal ylym, taglym tarapyndan kesgitlenýär. Amal bilen ylmyň, düşüňje bilen hereketiň, söz bilen işiň, pikir bilen ahlagyň birligine gymmatlyk diýmelidiris.

Beýik Saparmyrat Türkmenbaşy Mukaddes Ruhnama

Eziz Ýurtbaşymyz amalyň ylym bilen utgaşmagyny «gymmatlyk» diýmek bilen mün kerem mamla. Munuň şeýledigini düşündirmek üçin geçmişde akyldarlar özleriniň ajaýyp eserlerini döredipdirler. Şeýle akyldarlaryň biri hem soltan Mälik şanyň köşgünde ýigrimi ýyllap işläň we Gündogarda täze pikir

öwrülüşiğini esaslandyran beýik alym ymam Muhammet Gazalydyr. Ymam Gazaly bu jähtden: «Amalsyz ylym miwesiz agaç ýalydyr» diýip tekrarlaýar. Onuň tasssyklamagyna görä, öwrenilen ylma amal edilmese, onda ylmy ondan artyk öwrenjek bolmagyň derkarlygy ýokdur. Beýle kesgitlemäni berkitmek üçin Gazaly şeýle dana hekaýaty getirýär: Ybraýym bin Edhem (goý, Taňry oňa rehimdarlyk etsin!): «Men Mekgede bir daşyň gapdalyndan ötüp baryardym. Görsem, onda şeýle ýazgy bar eken: «Meni öwürseň, nesihat beriji başga ýazgyny görersiň». Men ony öwürdim weli, şeýle ýazgyny gördüm: «Sen bilýän zadyňa amal etmeýän halynda, näme üçin bilmeýän zadyňy bilmek isleýärsiň?». Mahlasy, Gazalynyň şu terjime edilýän eseri ynsanda ahlak päkligini terbiýelemek maksadyna gönükdirilendir.

Hüçjetylyslam Zeýneddin¹ Abu Hamyt Muhammet bin Muhammet bin Ahmet Gazaly² Tusy³ 450/1058-nji ýylda Horasanyň Tus şäherinde garyp maşgalada dogulýar. Onuň kakasy garyp adam bolup, ýüplük dokamak bilen güzeranyny dolandyryýar eken. Bu sebäpden oňa Muhammet Gazzal diýilipdir. Ol ylma çäksiz hormat goýýan dindar adam bolup, çagalarynyň ylym almagyna köp ähmiýet berýär. Kakasy iki ogly Muham-

¹ Hüçjetylyslam Zeýneddin – Yslamyň tutarygy, diniň zynaty. Gazalynyň lakamlary.

² Gazaly – Bu nisbe «Gazzaly» görnüşinde hem okalýar. Alymlar nisbäniň iki görnüşde okalşyny hem delile getirýärler. «Gazzaly» nisbesi onuň kakasynyň ýüň egiriji (gazzal) bolandygy üçin aýdylýar. Ýöne Gazalynyň ýedinji arkasy bolan Ahmet Feýtumy «Al-misbah al-munir» («Nurly şamçyrag») atly kitabynda onuň nisbesini «Gazzaly» görnüşinde okalmagynyň dürs däldigini belleýär we Abu Hamydyň Tusyň Gazala atly mähellesinden bolandygy sebäpli, nisbäniň «Gazaly» görnüşinde okalmagynyň dürsdügini nygtaýar.

³ Tusy – bu nisbe Gazalynyň Tus şäherinde dogulandygyny aňladýar. Tus – Maşatdan günbatarda, ondan 20 km töweregi uzaklykda ýerleşen şäher.

mede (ýagny Abu Hamyt Gazala) we Ahmede¹ ylym bermek üçin köp yhlas siňdirýär.

Ymam Gazaly ilki Tusda Ahmet Razakanydan fykh ylmy-ny öwrenýär. Soň ol Gürgene gidip, bu şäherde ymam Abu Nasr Ysmaýyla şagirt bolýar. Birnäçe wagt bu ymamdan ylym alandan soň, ýene Tusa gaýdyp gelip, bu ýerde üç ýyllap okaýar. Soňra Nyşapura gidip, ymam al-harameýn² lakamy bilen meşhur bolan aşgary akymynyň wekili Jüweýniden (478/1085-nji ýylda ýogalan) dil, mantyk, pelsepe we edebiýat ylymlaryny öwrenýär. Jüweýniniň elinde okan döwründe Gazaly ýiti zehini we ylym almaga bolan erjelligi bilen onuň şagirtlerinden tapawutlanýar. Abu Hamyt bu beýik alym ölýänçä ondan ylym almagy dowam etdirýär. Netijede, Gazaly ussat alym bolup ýetişýär. Ýaş alymyň ylym saparynda ädýän üstünlikli ädimleri baş wezir Nyzamylmülkiň gözüne ilýär we ony öz ýanyna alýar. Gazaly tiz wagtda ylym meýdanynda hormata we meşhurlyga eýe bolýar.

475/1073-nji ýylda halypa Muktedi biýemrilla Bagdatdaky Nyzamyýa medresesiniň baş müderrisi³ Abu Yshak Şirazyny⁴ Ysphyhana Soltan Mälik şanyň ýanyna iberýär. Soltan Mälik şa bu müderrisi uly hormat bilen garşylaýar. Abu Yshak Şirazynyň Soltanyň ýanyna iberilmeginden maksat Gazalyny Bagdatdaky Nyzamyýa medresesine müderris bellemek baradaky meseläni ara alyp maslahatlaşmakdan ybaratdy. Baş wezir Nyzamylmülk Gazalynyň asyly hem ylym ýüküniň ýetkdigine güwä geçip, onuň medresäniň müderrisligine mynasyp adam-

¹ Şyhabeddin Ahmet bin Muhammet Gazaly (517/1123-nji ýylda ölen) – Abu Hamyt Gazalynyň dogany. Bu Gazaly hem alymdyr.

² Ymam al-harameýn – iki keramatly metjidiň (Mekgedäki Käbe metjidiniň we Medinedäki Pygamber alaýhyssalamyň metjidiniň) ymamy.

³ Müderris – ýokary okuw jaýynyň hormatly mugallymy.

⁴ Abu Yshak Jemaleddin ibn Aly Şirazy Firuzabady – birnäçe eseriň ýazary bolan bu alym 393/1003-nji ýylda doglup, 476/1084-nji ýylda dünýäden oňýär.

dygyny nygtaýar. Soltan döwrüň beýik döwlet adamsynyň teklibi bilen ylalaşýar we Gazalyny bu wezipä goýmak baradaky karary oňlaýar. Mundan soň Nyşapurdan Ysphyhana ýörüte çakylyk bilen gelen ymam Gazaly Bagdada gidýär.

Şol wagtda Bagdat halypasynyň ady resmi taýdan ýörese hem, onuň syýasy taýdan täsiri gaçypdy. Häkimiýet beýik Seljuk türkmen döwletiniň elindedi we hakykat ýüzünde ýurdy Soltan Mälik şa dolandyryardy. Soltanlygyň merkezi şäheri Ysphyhandy. Soltan adyldy, ylma howandarlyk edýärdi, köprüler, kerwensaraýlar, medreseler, ymaratlar, kitaphanalar gurýardy, alymlara uly ýardam berýärdi. Onuň döwletinde söwda, senagat, oba hojalyk öňe tarap ilerleýär. Şihabeddin Abu Şamanyň¹ «Rawzateýn fi ahbar ad-döwleteýn» («Iki döwletň habarlaryny beýan ediji iki bossan») atly kitabynda aýdylyşyna görä, Mälik şanyň döwletinde medresesiz bir şäher hem ýokdy. Gazwyny «Asar-al bilad» («Ýurtlaryň ýadygärlikleri») atly kitabynda şeýle maglumat berýär: «Mälik şanyň zamanynda medreselere edilýän ýyllyk çykdaýjynyň mukdary 600 müň dinara ýetýärdi. Her ýylda döwlet hazynasyndan 10 milliondan gowrak dinar ylym işlerine sarp edilýärdi».²

1095-nji miladyda Gazaly Bagdatdaky Nyzamyýa medresesine müderrislige bellenýär. Şol wagt alym otuz dört ýaşyndady. Ol ýurduň iň abraýly okuw jaýy bolan bu medresede dört ýylyň dowamynda ders berýär. Onuň berýän dersleri, geçýän wagyzlary, gurnaýan söhbetleri gyzyklydy, peýdalydy we özüne çekijidi. Aýdylyşyna görä, şol wagt Gazalynyň üç ýüzden gowrak şägirdi bolupdyr. Ylmyň muşdaklary ony görmäge, sözünü diňlemäge uzak ýerlerden gelyärdiler. Ussat müderrisiň

¹ Abu Şama Abdyrahman ibn Ysmaýyl Dimeşki – şapygy mezhebiniň 665/1267-nji ýylda ölen alymy.

² Çazwynynyň bu sözünü Salyh Furfur 1403/1973-nji ýylda Damaskyň «Dar ymam Abu Hanyfa» atly neşiratynda çap etdiren «Raşahat al-hulud» («Bakylyga giren şahslar») atly kitabyňyň III jildiniň 93-nji sahypasynda berýär.

şöhraty we abraýy günsaýyn artýardy. Wezir-wekiller, döwlet adamlary onuň gurnaýan söhbetlerine gatnaşýardylar. Halypa-nyň ýanynda hem, soltan Mälik şanyň ýanynda hem, Nyzamylmülkiň ýanynda hem Abu Hamydyň hormata beslenen mertebesini bardy. Möhüm işleriň çözgütleri barada Gazalynyň pikiri soralyardy. Ol halypa bilen Seljuk türkmen döwletiniň arasynda ilçilik wezipesini hem alyp barypdyr.

Dört ýyldan soňra Gazaly döwürdeşlerini hem, öz döredijiligini öwrenýän alymlary hem haýran galdyran hereket ýüz urýar. Ol 488/1095-nji ýylda Nyzamyýa medresesinde ders bermegi bes edýär. Onuň durmuşynda ruhy özgerme bolup geçýär. Abu Hamyt haja gitmek niýeti bilen Bagdatdan çykýar, özüniň kämillik derejede özleşdiren fakyllygyny taşlaýar we on bir ýyllap derwüşlik hem sopusylyk ýoluna düşýär.

499/1106-njy ýylda Nyzamylmülkiň ogly Fahrylmülk Gazalydan ýene mugallymçylyk kärine girişmegi talap edýär. Gazaly onuň talabyny kabul edýär we Nyzamyýa medresesinde täzeden ders bermäge girişýär.

Medresede fykh ylmyndan ders bermegine garamazdan sopusylyk Gazalynyň durmuşyna täsirini dowam etdirýärdi. Bir gezek dogany Ahmet Gazaly Abu Hamydy takwalygy ündew edip, ýene özüniň dünýewi mertebe üçin müderrislik edip ýörendigini ýazgaryp, şu iki beýti aýdýar:

Eý, wagyzçy! Diliňde dogry ýoly ündediň,
Adamlara janygyp pent-nesihat eýlediň.

Ömrümden kasam bolsun! Özün ýola gelmediň,
Sözne amal etmegi, berjaý edebilmediň.

Bu sebäpden ölümüne öň ýanynda beýik müderris ýene ders bermegini terk edýär. Alymlar, dostlary we ýakyn adamlary ondan müderrisligi taşlamazlygy soraýarlar we oňa köp ýal-

baryp: «Köpçülige peýdaly işden el çekmek şerigat tarapyndan rowa bolmaz» diýýärler. Gazaly: «Men işlerimi gözden geçirdim we olaryň Allatagalanyň razylygy üçin däl-diçine göz ýetirdim. Ders bermek barada hem oýlanyp çördüm we bu işiň ahyret üçin däl-de, eýsem mertebedir-şöhrat gazanmak üçindigine düşündim. Imanym: «Seniň ömrüň köpüsi ötdi. Indi ömründen örän az zaman galdy. Öňünde uzak sapar bar. Şu wagta çenli hemme amalyňy, ylmyňy özüni mertebeli edip görkezmäge, abraý gazanmaga gönükdirdiň. Indi ahyrete taýýarlanmasaň, onda haçan taýýarlanarsyň?!» diýip seslenýär. Men ahyrete ýeke-täk ýoluň bardygyna, onuň bolsa takwalykdygyna, nebis isleglerinden çekilmekdigine düşündim. Allatagala meniň dilimi baglady. Men ders berip bilmejek bir hala düşdüm. Özüme zor salyp, gelen talyplaryň hatyrasy üçin ders bermäge synanyşýaryn. Ýöne dilim bir sözi sözlemeýär. Dilimde tutuklyk, kalbymda hesret höküm sürüp, iýmek-içmekden kesildim. Bedenim kuwwatdan gaçdy. Tebipler maňa her hili em edip gördüler. Emma hiç peýdasy bolmady. Olar çäresiz bolup galdylar. Meniň kalbyma ajaýyp ruhy hal aralaşdy. Onsoň güýç-takatymyň ýetdigiçe Allatagala ýalbaryp başladym. Beýik Taňry meniň dilegimi kabul etdi. Ol maldan, maşgaladan, dost-ýarlardan uzaklaşmak bilen Özüne ýakynlaşmagy kalbyma guýdy»¹ diýip, olaryň sözlerini asla diňlemeýär we Bagdatdan çykyp, Tusa gidýär. Ol bu ýerde özüniň hujresinde ýaş şagirtlerine sopuçylyk ýolunyň syrlaryny öwredýär.

Aýdylşyna görä Soltan Sanjar hanapy mezhebine eýeren we ymam Abu Hanypa hormat goýýan adam bolupdyr. Onuň ata-babalary hem bu ymamy hormatlardylar. Ymam Agzamyň mazarynyň üstüne ilki türbe (gümmez) galdyran seljuk türkmenler eken. Duşmanlary Gazalyny ymam Agzama şyltak at-

¹ Abu Hamyt Gazaly «Al-munkyz min ad-dalal» («Azaşmakdan halas bolmak»). Stambul 1987, 60s.

makda aýyplaýarlar we ony Soltana bu jähetden ýamanlaýarlar. Soltan bu sözüň anygyny bilmek üçin ymam Gazalyny öz huzuryňa çagyýar. Ymam Gazaly hökümdarlaryň huzuryňa barmazlyga äht edipdi. Ýöne Soltanyň buýrugy hem berjaý edilmedi. Bu sebäpden ymam Gazaly Maşada çenli gelýär we ol ýerden pars dilinde bir hat ýazyp, ony Soltan Sanjara iberýär. Hatyň mazmuny şeýledi: «Men merhum Soltan Mälik şanyň ýanynda ýigrimi ýyl ömrümi ötürdim. Men ençeme gezek halypa bilen Soltanyň arasynda ilçilik etdim. Ýetmiş töweregi dini we beýleki mazmundaky kitaplary ýazdym. Dünýäni tanadym. Bu sebäpden dünýäden we ondaky zatlardan geçdim. Bir müddet Şamda, Kuddusda, Mekgede boldum. Ybraýym Halylullanyň (goý, Taňrynyň oňa ýalkawy bolsun!) gabryna zyýarat etdim. Şonda men hiç bir hökümdaryň huzuryňa barmazlyga, olaryň kömegini almazlyga, ýardamyndan peýdalanmazlyga, bäsleşikdir çekişmelere gatnaşmazlyga söz berdim. Indi, on iki ýyldan bäri şol sözümi tutýaryn. Men mydama halypa, hökümdarlara Taňrydan ýagşy dilegler edýärim. Şu aýdylanlary göz önünde tutup, men ejiz bendäniň ötünjini kabul etmegiňizi soraýaryn. Çünki siziň beýik huzuryňyza gelmegime perman berlendigini eşitdim. Permana boýun egmek maksady bilen men Maşada çenli geldim. Sözümde durmak üçin ondan bäri huzura tarap ötmedim».

Soltan Sanjar haty okap, Gazalynyň ýanyna özi gitmegi ýüregine düwýär we: «Men ýüzbe-ýüz duşuşyp, pikirlerini hut onuň öz agzyndan eşitmek isleýärim» diýýär. Wezir-wekiller: «Gazaly Soltanyň göwnüne ýakmajak jogaplary aýdar we ol alymy heläk eder» diýip gorkýarlar we olar: «Gazaly şähre gelmesin! Sawal-jogap mejlisi şäheriň daşynda gurulsyn» diýýärler. Şol wagt Tusun alymlary Soltanyň huzuryňa gelýärler we olar: «Şahy-älem! Biz ymam Gazalynyň şägirtleridiris. Soltan hezretleri näme sorajak bolsa, bizden sorasyn. Eger biz la-

ýyk jogap berip bilmesek, onda siz ymamynyň ýanyna gidäýiň» diýýärler.

Soltan bu alymlaryň teklibine göwnemeýär we ymam Gazalynyň ýanyna özi gitmegi karar edýär. Baş wezir Mugynylmülke ymamynyň ýanyna gitmegi buýurýar. Baş wezir ymam şäheriň daşyna alyp çykýar we ol ikisi Soltana tarap ýönelýärler. Soltan atdan düşüp, ymam gujaklaýar we ony göçme tagtynyň ýanynda oturdýar. Gazaly tolgunýardy. Ymamynyň ýanynda karylaryň biri bardy. Ol oňa: «Gurhan oka» diýýär. Kary ýakymly labyz bilen Gurhan okaýar. Aýatdan soňra ara birsalym dymyşma aralaşýar. Ilki bilen ymam Gazaly dymyşlygy bozýar. Ol Soltan Sanjara ýüzlenip, şeýle diýýär: «Adyl soltanyň! sözleri ýurduň hemme ýerlerine ýaýylsyn! Goý, halk meniň alymlara garaýşymy bilsin! Siziň ders bermek meselesine yllaşmagyňyz gerek. Men ähli alymlaryň ýylda bir gezek siziň huzuryňyza gelip, çözüp bilmedik meselelerini öwrenmeklerini buýurýaryn» diýýär.

Soltan Sanjar bilen ymam Gazalynyň arasynda «Ihýanyň» ýazylmagynyň sebäpleri barada hem söz açylýar. Beýik alym şeýle aýdýar: «Adyl soltanyň! Goý, size hemişe bagtyýarlyk ýar bolsun! Siziň bu sadyk guluňyzyň diniň sütüni bolan ataňyz Mälik şanyň hyzmatynda ýigrimi ýyllap wepalyk bilen hyzmat durandygyny bilýänsiňiz. Merhum ataňyz beýik soltan, goý beýik Taňry onuň päk ruhuny şat etsin, ylma hem alymlara uly hormat goýýardy. Ylmyň pajarlamagyna ýakyndan ýardam berýärdi we alymlara hemaýat edýärdi. Ol parasatly sözleriň we hikmetleriň ölemen muşdagydy. Men oňa gollanma üçin «At-tibr al-mesbuk fi nesihat al-muluk» («Patyşalara nesihat beriji dana sözlerden düzülen monjuk halkasy») atly kitabymy beýik wezir Nyzamylmülküň tabşyrygy boýunça ýazypdym. Ataňzyň döredijilik ukyby beýikdi. Onuň öz ýurduny wasp

edip ýazan rysalasy¹ we şygrylary many-mazmunynyň çuňňurlygy bilen köpleriň göwnünden turupdy.

Ataňyz hem, baş wezir Nyzamylmülk hem hyýanatçylar bilen barlyşyksyz göreş alyp bardylar. Nyzamylmülk Hasan Sabbahyň² ganhorlarynyň elinden öldi. Onuň yzýany bilen beýik soltan dünýäden gaýtdy. Olar musulman dünýäsiniň haly-pasy Mustarşit billäni we onuň ogly Reşidi öldürdiler. Bu jenaýatçylaryň elinden ýurduň 49 sany men diýen adamlary heläk boldy. Adyl soltanyň! Ysmaýylylar we başga akymlar ýurtda heniz hem kalam ylmyny ýoýmak bilen dine bulagaýlyklar salýarlar. Olar sopuçylyk akymyna köre-kör ynançlary girizmek bilen adamlary ýykgyňçylyk meýillere ündeýärler. Beýle hereketleriň baş maksady ýurdy çagşatmaga, häzirki merkezi häkimiýeti agdarmaga we agzalan toparlaryň häkimiýet başyna geçmegine ýardam bermäge gönükdirilýär. Ýagdaý şol akymlaryň taglymatynyň dürs dälidigini subut etmegi, olaryň esassyz kesgitlemelerini paş etmegi we yslamy oňa aralaşan bozuk pikirlerden päklemegi talap edýär. Ine, bu kitaby ýazmagyma itergi beren esasy sebäp şundan ybaratdyr». Soltan Sanjar ymam Gazalynyň jogabyndan hoşal bolýar. Soňra olar hoşlaşyp aýrylyşýarlar.

Ymam Gazalynyň bu sözlerini şägirtleri ýazyp alýarlar we olary «Mukätebat» («Hatlar») atly kitaba girizýärler.

Ymam Gazaly Soltanyň ýanyndan gidip, Tusa gelýär. Şäheriň ilaty beýik ymamy garşylamak üçin çykýar, ony öz

¹ Mälik şanyň bu kitaby «Risala fi wasf al-memleke we ahbarihä» («Ýurduň waspyny ediji we onuň habarlarynyň beýanyňy beriji rysala») diýip atlandyrylýar.

² Hasan Sabbah – Nyzamylmülküň sapakdaşy. Ol başda Mälik şanyň köşgünde hyzmata durýar. Soňra onuň Nyzamylmülk bilen sözi azaşýar we ol Müsüre gidýär. Ol ýerden Reýe gelip, özüniň sünnülere garşy bolan taglymatyny esaslandyrýar. Onuň tarapdarlary köpeliýär we ol Alamut galasyny eýeleýär. Soňra Hasan Sabbah köp ýykçynlykly işleri alyp barýar. Onuň ganhorlarynyň elinden ençeme döwlet işgärleri heläk bolýar. Ol 518/1124-nji ýylda aradan çykýar.

aralarynda görendikleri sebäpli bu günü göýä baýrama döndürýär we onuň önüne altyndyr dürleri dökýär.

Bagdatdan gidenden soň Nyzamyýa medresesinde Gazalynyň ornuny hiç kim tutup bilmeýär. Şol wagt Mälik şanyň ogly Muhammet Nyzamylmülküň ogly Ahmedi özüne baş wezir belleýär we oňa Kywameddin (Diniň diregi), Sadrylyslam (Yslamyň kükregi) diýen lakamlaryny berýär. Bu wezir ymam Gazalyny ýene Nyzamyýa medresesine gaýtaryp getirmegi ýüregine düwýär. Çünki ymam okuw jaýyndan gaýdandan soňra ol ýerde işler pese düşüp galypdy. Halypa hem Gazalynyň Bagdada gelip, ders bermegini isleýärdi. Horasan welaýatynyň hökümdary Mälik şanyň ogly Sanjardy, onuň baş weziri bolsa Nyzamylmülküň ogly Fahrylmülkdi. Ýagny iki doganyň her biri bir ýerde baş wezirdi, kârdeşdi. Kywameddin Ahmet kârdeşi Fahrylmülke hat ýazýar. Onda Gazalyny Bagdada ýene Nyzamyýa medresesinde ders bermek üçin ibermegini soraýar. Bu hat Gazalynyň özüne gönderilýär. Hatda şeýle diýilýärdi: «Zamananyň ajaýyp alymy, yslamyň tutarygy, diniň zynaty bolan beýik şahsyýet Abu Hamyt Gazalydan başga hiç kim Nyzamyýa medresesinde maksadalaýyk ders bermegi başarmaýar. Çünki ol zamananyň ussat alymy, ynsanlyk göreldesiniň ýokary nusgasy, döwrüň bahasyny ýetip bolmajak göwheridir. Halypalygyň ýokary wezipeli adamlary ymamynyň ders bermäge gelmegine sabysyzlyk bilen garaşýarlar».

Baş wezir Ahmediň hatynyň mazmuny şeýledi: «Siz haýsy ýere barsaňyz, şol ýerde ylym göterilip başlaýar. Siz döwrüň beýik ymamysyňyz, adamlaryň uýýan şahsyýetisiniz. Şonuň üçin siziň mesgen tutmaly ýeriňiz yslamyň merkezi bolmalydyr. Merkezde her ölkäniň adamlary ylym alyp bilerler. Beýle ýer bolsa parahatlyk şäheri bolan Bagdatdyr».

Gazaly bu hatlara jogap edip uzyn bir hat ýazýar we onda özüniň ötünjini beýan edýär. Ol Tusda iki ýüz elli töweregi şägirdine tälim berýärdi we olary taşlap gitjek däl. Mundan

başga hem ol Ybraýym Halylullanyň guburyna zyýarat edip, ylmy çekişmelere we jedellere gatnaşmazlygy äht edipdi. Bular ýaly bäsleşikleriň bolsa Bagdatda gurnaljakdygyna hiç hili şübhe ýokdy. Ol ýene hökümdarlaryň huzurlaryna barmazlyga hem äht edipdi. Bagdada barsa, ol hökman halypanyň huzuryna barmaly boljakdy. Şeýle hem ymamnyň ussatlyk bilen ders bermegi onuň şöhratynyň has göterilmegine, oňa hormatly at berilmegine we ýokary hak tölenmegine sebäp boljakdy. Ol bolsa beýle zatlara garşydy. Netijede, Gazaly Bagdada gitmän, Tusda galmagy karar edýär.

Gazaly 505/1111-nji ýylda dünýäden ötyär. Ol ömrüniň soňky ýyllarynda sopuçylyga ýüz urýar. Emma kitap ýazmagy, talyp okatmagy hem terk etmeyär. Ölüminden bir ýyl öň fykh ylmynyň usulyýetini beýan edýän «Al-mustasfa» («Saýlama kitap») atly eserini ýazyp tamamlayar.

Ol 505/1111-nji ýylyň dört tirkeşikleriniň dördünji aýynyň 14-ne Dynçgününiň gijesini zikir, tagat-ybadat etmek, Gurhan okamak bilen geçirýär. Säher bilen täretini täzeleýär we ertir namazyny okaýar. Soňra öňüne kepen goýup, oňa ýüzüni sürtýär we: «Eý, Taňrym! Ömrüm Seniň erkiňe gurban bolsun!» diýýär. Onsoň ol ýüzüni kybla tarap öwürýär we süýnüp ýatýar. Şol wagt oňa Taňrynyň: «Eý, ruh! Taňryňa razy bolup, dön!»¹ diýen emri bolýar. Gazaly ajal şerbetini içen dek janyny Taňra tabşyrýar.

Onuň ölümüne bütin yslam dünýäsi gynanyp, matam tutýar. Alymlar aglaşýarlar, şahyrlar onuň ölümüne bagyşlap, merisiýeler düzýärler. Ony Tusyň Tabyran diýen gonamçylygynda jaýlaýarlar.

Gazalynyň yzynda ogly galmaýar. Onuň diňe bir gyzy bolup, neberesi şol gyzdan dowam edýär. Ol ölende maşgalasyna derekli baýlyk miras galmandyr.

¹ Gurhanyň 89-njy «Fejr» süresiniň 28-nji aýaty.

Bary-ýogy elli baş ýyl ýaşandygyna garamazdan, Gazalynyň dini ylymlar üçin bitiren hyzmaty ägirtidir. Ysmaýyl Paşa Bagdady bu beýik alymyň ýüzden gowrak kitabynyň sanawyny berýär we olardan başga hem eserleriniň bolandygyny belleýär.¹ Onuň eserlerine diniň usulyýetine, mezhep meselelerindäki gapma-garşy garaýyşlara, pelsepewi garaýyşlara, fykh, tasawwuf ylymlarynyň meselelerine, öwüt-ündew, ahlak bilen baglanyşykly meselelere garalyp geçilýär.

Gazalynyň in meşhur eseri «Ihýa ulumid-din» atly kitabydyr. Bu kitap fykh we tasawwuf ylymlarynyň pelsepewi meselelerini öz içine alýar. Ol wagyz etmeklikde ulanylýan inňän rowaç eserdir. Şonuň üçin ol eser hakynda: «Yslamyň hemme kitaplary ýok bolup gitse we «Ihýa ulumid-din» saklanyp galsa, ol ýok bolup giden kitaplaryň öwezini dolar» diýip aýdylýar.² Edil şuna meňzeş sözi şyh Abu Muhammet Käzerunyň³ ady bilen hem aýdylýar: «Eger dünýäniň yüzündäki hemme ylymlar öçse hem, men olar «Ihýadan» çykaryp alardym». Ol dört sany jiltde ybarat bolup, her jilt «çärýek» («rubg») diýip atlandyrylýar. Birinji çärýek – ybadatlar, 2-nji çärýek – adatlar, 3-nji çärýek – heläk ediji zatlar, 4-nji çärýek – halas ediji zatlar baradadyr. Her çärýek on sany kitaba bölünýär. Şeýlelikde, kitaplaryň jemi kyrk sanydyr. Her kitap pasyllara, pasyllar bolsa baplara bölünýär. Pasyllar we baplar san hem göwrüm taýdan dürlüdürler. Gazalynyň şägirdi «An-nejm wel-kewäkib» («Ýyl-dyz we saýýaralar») atly kitabyň ýazary şyh-ymam Abylapbas

¹ Ysmaýyl Paşa Bagdady, «Hidýet al-arifin esma al-müwellifin we asar al-musannifin» («Alymlaryň ýazarlaryň kitaplarynyň atlaryndn düzen sowgady»), 2-nji jiln, 79, 80,81 s. Stambul-1941-nji ý.

² Bu sözi Hajy Halypanyň Stambulda 1941-nji ýylda arapça neşir edilen «Keşf az-zunun» («Säwliklere açykrama») atly kitabynyň 1-nji jildiniň 23-nji sahypasynda berilýär.

³ Abu Muhammet Ahmet ibn Mansur Käzeruny –şapygy mezhebiniň bu alymy 516/1123-nji ýylda dünýäden ötür.

Aklyşy sopynyň¹ beýtlerinde «Ihýanyň» bölümlere bölünişi şeýle wasp edilýär:

Eý, Abu Hamyt! Bize ylym öwreden ussat,
Könlümüzüň töründe, baky ýer eden ussat.

«Ihýa» atly kitabyň kalbymyza jan berdi,
Parasat-paýhas bilen, tümlügi nur eden ussat.

Ybadatlar, adatlar çäryegin ilki bilen,
Monjuk düzümi ýaly sözün dür eden ussat.

Soň üçünji çäryekde ahlak päkligin bozýan,
Heläk ediji zatlar hakda sereden ussat.

Soň dördünji çäryekde ahlaksyzlyk ýolundan,
Halas bolmak babatda pikir ýöreden ussat.

Bir hekaýada aýdylyşyna görä, «Ihýa ulumid-din» ilki Magryba ýaýrap başlan wagtynda magryply alymlaryň biri Abylhasan Aly bin Herzehem fakyh bu kitaby inkär edip, ony ýakmagy buýurupdyr. Soňra bu alym düýşünde Gazalyny we onuň keramatyny görüp, eden işinden toba edipdir. Abylhaýr ibn Sibkiniň «At-tabakat» («Gatlaklar») atly kitabynda şyh Ýakut Şazylynyň ady bilen aýdylýan bir hekaýaty getirýär: Abylfereç ibn Jöwzi: «Men bu kitabyň säwliklerini jemledim, ony «A‘lam al-ihýa bi aglat al-ihýa» («Ihýanyň säwlikleriniň janlandyrylyşy») diýip atlandyrdym, soňra men ol säwlikleri «Telbis al-Iblis» («Şeýtanyň geýimine geýinmek») diýen kitabynda hem görkezdim» diýýär. Onuň neberesinden bolan Abylhaýr:

¹ Abylapbas Ahmet ibn Isa Aklyşy sopy – 555/1160-njy ýylda dünýäden öten alym.

«Gazaly bu kitabyňy sopularyň garaýyş nukdaý nazaryndan ýazdy we onda fykh ylmynyň kanunlaryny terk etdi» diýýär. Ol muňa ýazaryň aşakdaky sözlerini delil getirýär: «Tasawwuf ylmy dört sany şahasy bolan miweli agajyň mysaly ýalydyr. Onuň bir şahasy ybadatlar, bir şahasy adatlar, bir şahasy heläk ediji zatlar, bir şahasy halas ediji zatladyr miwesi bolsa takwalyk bilen amal etmekdir». Käbir alymlar «Ihýada» getirilýän hadyslary ygtybarly hasaplamaýarlar we olary inkär edýärler. Abylhaýr: «Bu kitapda getirilýän hadyslar adamlary dine höweslendirmek hem olara ündew geçmeklik maksady bilen ulanylandygy sebäpli dürs bolmazlyklaryna garamazdan, inkär edilmäge degişli däldir» diýýär. Men: «Bu ýagdaý umumy netije çykarmak üçin däl-de, eýsem mowzugyň şertine laýyk getirmek maksady bilen edilen zatdyr» diýýärin» diýýär. Hapyz Zeýneddin Abdyrahym bin Hüseyin Yraky (806/1404-nji ýylda ölen) «Ihýanyň» hadyslaryny jemläp iki sany kitap ýazýar. Olaryň biri uly göwrümlü eser bolup, ýazar ony 751/1350-nji ýylda ýazyp tamamlýar. Soňra ol 760-njy ýylda kiçi göwrümlü kitabyňy döredip, ony «Al-mugny an hamlil-asfar fil-asfar fi tahrij mä fil-ihýa minal-ahbar» («Ihýa kitabyndaky hadyslaryň ygtybarlylygyny kesgitleýji gollanma») diýip atlandyrýar. Ýazar kitaby Gazalynyň getirýän hadyslaryndaky sahabalaryň, tabygynlaryň, alymlaryň gaýtalanyp gelýän atlaryny, hadyslaryň ygtybarlylygy baradaky maglumatlary alman taşlamagyň hasabyna gysgaldypdyr. Soňra onuň şägirdi hapyz ibn Hajar Askalany (852/1448-nji ýylda ölen) ussadyňyň goýberen säwliklerini düzetmeklik bilen kitabyň üstüni ýetirdi. Hanapy mezhebi-niň şyhy Zeýneddin Kasym bin Gutlybuga Müsri (879/1475-nji ýylda ölen) «Ihýanyň» hadyslaryny derňäp, «Tuhfet al-ihýa» («Ihýa kitabyndan düzülen sowgat») atly kitabyňy ýazýar. Gazalynyň özüniň «Ihýanyň» kyn ýerlerini düşündirip ýazan we «Al-imla alä müşkil al-ihýa» («Ihýanyň kyn ýerlerini düşündiriji kitap») diýip atlandyran kitaby hem bar. Oňa «Al-

ajwibet al-muskete anil-as'ilet al-mubhete» («Şübhe dörediji soraglara kanagatlandyryjy jogaplar») hem diýilýär. «Ihýanyň» gysgaltmalary hem bar. Olaryň iň ýagşysy Müsürdäki «Sagyt as-sugada» hanakasynyň şyhy Şemseddin Muhammet bin Aly ibn Japar Yjluny Bilalynyň (812/1410-njy ýylda ölen) gysgaltmasydyr. Munawynyň bellemegine görä, bu gysgaltma beýlekilerden has rowaçdyr. Ol göwrümi boýunça «Ihýanyň» asyl nusgasynyň ondan bir bölegi ýalydyr. «Ihýanyň» gysgaltmasy ny ýazaryň dogany şyh Ahmet bin Muhammet Gazaly (520/1126-njy ýylda Kazwinde ölen) hem ýazýar we ony «Lubäp al-Ihýa» («Ihýanyň kalby») diýip atlandyrýar. «Ihýanyň» başga hem gysgaltmalary bar. Muhammet bin Sagyt Ýemeniniň (595/1199-njy ýylda ölen) gysgaltmasy, şyh Abu Zekerýa Ýahýa bin Abylhaýyr Ýemeniniň gysgaltmasy, Abylapbas Ahmet bin Musa Mosulynyň (622/1199-njy ýylda ölen) gysgaltmasy (Bu ýazaryň mundan göwrümi kiçi bolan başga bir gysgaltmasy hem bar), şyh Jeleddin Abdurahman bin Abu Bekr Suýutynyň (911/1506-njy ýylda ölen) gysgaltmasy. Onuň «Aýn al-ylm li bagzil-ulama al-hind» («Käbir hindi alymlarynyň ylym çeşmesi») atly gysgaltmasy hem bar. Aly kary oňa şerh¹ ýazdy we ony «Fähm al-maglum» («Mälim zada düşünmeklik») diýp atlandyrdy.

«Ihýa ulumiddin» dürli döwürlerde dürli dillere terjime edildi. Nans Wuhr 1940-njy ýylda ony nemes diline terjime edip, çapdan çykardy. G.H. Buskuweýt 1955-nji ýylda bu kitaby fransuz dilinde çapdan çykardy. G. Wijeri 1921-nji ýylda «Ihýany» inlis dilinde neşir etdi. Onuň ýewropa dillerinde çap edilen başga terjimeleri hem bar. W.W. Naumkin bu kitabyň käbir bölümlerini rus diline geçirip, 1980-nji ýylda çap etdirdi. «Ihýa» Ahmet Serdarogly tarapyndan türk diline geçirilip, 1974-nji ýylda neşir edildi.

¹ Şerh – düşdüdiriş.

«Ihýanyň» köne türki dilde Stambulda, Gazanda birnäçe gezek basylan basmalarynyň we neşirleriniň bardygyny aýtmak ýerlikli bolar.

Gazaly «Ihýa» atly kitabynda yslam pelsepesiniň durgunlyga düşmeginiň we onuň döwrüň talaplaryny ödemezliginiň sebäplerini içgin derňeýär. Akyldar beýle durgunlylygyň sebäpleriniň sahabalaryň döwründen soň dörän dürli akymalaryň biri-birine çapraz gelýän taglymatlaryny öňe sürmekleriniň we olaryň taglymatlarynyň yslamýň başdaky asylyly döplerinden bozuklyga tarap gyşarmagynyň netijesinde ýüze çykandygyny aýratyn nygtaýar. Yazar yslamýň baş pelsepesi hökmünde musulmançylyk agajynyň köklerine palta urýan garaýyşlardan däl-de, eýsem yslamýň başda goýan dürs kesgitlemelerinden gözbaş alýan ýörelgelerden ugur almalydyny tekrarlaýar.

Yazar kitabynda üns merkezini yslamdaky pelsepewi durgunlygy janlandyrmaga gönükdirýär. Ol beýle maksat üçin aýatlaryň düşündirilişlerinden, hadyslaryň manylaryndan ussatlyk bilen peýdalanmak we sahabalaryň, tabygynlaryň, irki döwrüň tanymal alymlarynyň sözlerini, nakyllary, hikmetleri, hekaýlary, şygrylary degişli ýerlerde geirmek bilen şahsy pikirini takyk delillendirýär. Onuň mowzuklaryň derňewine çuňňur hem jogapkärçilikli çemeleşmegi we olary düşnükli hem sada dilde beýan etmegi kitabyň ygtybarlylygyny has artýrýar we okyjynyň aňyna täsiri güýçlendirýär.

Gazaly ata-baba dowam edip gelýän ýörelgeleriň dürs berjaý edilmegine musulmany dünýewi hem ahýret bagtyýarlyga ýetişdiriji we ummatyň birligini üpjün ediji möhüm serişde hökmünde garaýar. Mezhepleriň, akymalaryň aralarynda bar bolan gapma-garşylyklar sebäpli döreyän agzalalyklaryň beýle bagtyýarlyga ýetişmegiň önüne uly böwet bolup durýandygyny nygtaýar. Ol şahsyýetiň ynanjyny gowşadýan we ummatyň birligini hem kuwwatyny çagşadýan agzalalyklary aradan aýyrmagyň ýollaryny durmuşdan alnan mysaly deňeşdirmeleriň üsti

bilen okyjynyň aňyna ýetirýär. Meselem, keseliň sebäplerini anyklamazdan we ony bejermegiň tärlerini kesgitlemezden agyr syrkawyň dertden aýňalmagynyň mümkin dälidiginiň mysaly ýaly gapma-garşylyklaryň sebäplerini kesgitlemezden ýüz beren pelsepewi durgunlylygy ýeňip geçmek hem yslam jemgyýetini janlandyrmak mümkinçiligi ýokdur.

Çazaly eserinde başda «Ylym baradaky kitaby» ýerleşdiripdir. Ol ylym öwrenmekde we ony öwretmekde alyma hormatly ornuň degişlidigini aýatlardan we hadyslardan mysallar getirmek bilen delillendirýär: Beýik Taňry «Allatagala hem, perişdeler hem, adyllyga durnukly alymlar hem Alladan başga Hudaýyň ýokdugyna güwälik berýärler»¹. Soňra ylmyň hormatynyň, sogabynyň hem ähmiýetiniň uludygyny aýratyn nygtýar. Beýik Taňry: «Allatagala sizden iman getiren we ylym berlen adamlaryň derejesini belende göterýär»² diýdi. Ibn Apbas³ (goý, Beýik Taňry ondan razy bolsun!): «Alymlaryň derejesi mömin musulmanlaryň derejesinden ýedi ýüz esse artykdyr» diýip, Pygamber alaýhyssalamdan hadys rowaýat etdi. Beýik Taňry («Eý Muhammet! Sen adamlara»): «Eýse bilýän adam bilmeýän adamlar bilen (derejede) deň bolarmy? diýip aýt»⁴, «Elbetde, Bendelriň arasynda Taňrysyndan iň köp gorkýanlar – alymlardyr»⁵ diýdi.

Ýazaryň alym bilen nadanyň mertebe tapawudyny deňeşdirip, şygýrlardan getirýän setirleri kitaba çeperçlik öwüşginin berýär:

Göz guwanjy alymdyr jahanda bu ynsanyň,

¹ Gurhanyň 3-nji «Äli Ymran» süresiniň 18-nji aýaty.

² Gurhanyň 58-nji «Mujadala» süresiniň 11-nji aýaty.

³ Ibn Apbas – Abdylla ibn Apbas, Pygamber alaýhyssalamyň doganoglany, meşhur hadys rowaýatçysy. Ol 688-nji ýylda dünýäden ötüär.

⁴ Gurhanyň 39-njy «Zümer» süresiniň 9-njy aýaty.

⁵ Gurhanyň 35-nji «Fatyr» süresiniň 27-nji aýaty.

Çünki salgysyn berer bozuk ýolda entäniň.

Mertebesini deň däldir ylym bilen dünýäniň,
Bu sebäpden duşmany alym bolar nadanyň.

Baky dirilik bolar muzdy alym bendäniň,
Ölüdir diri wagty, ömri nadan ýaşanyň.

Gazaly ylym öwrenmegiň musulmana parz işdigi barada söz açmak bilen bir hatarda haýsy ylmyň parzdygyny seljerýär. Ol bu jähtden parzy aýn we parzy kifaýa diýen iki topara bölýär. Onuň kesgitlemegine görä parzy aýn ylym her kimiň özüniň häzirki halyna, parzy kifaýa ylym bolsa geljekki halyna öwrenmäge degişli ylymdyr. Ol musulmana ilki nobatda parzy aýn ylmy, soňra parzy kifaýa ylmy öwrenmegiň zerurlygyny nygtaýar.

Ýazar ylymlaryň mugamala we mukäşefe diýen iki görnüşiniň bolýandyny bellemek bilen olara şeýle kesgitnama berýär: Bende bilen bendäniň arasyndaky gatnaşygy öwrenmek mugamala ylmynyň, Taňry bilen bendesiniň ylmynyň arasyndaky gatnaşygy öwrenmek mukäşefe ylmynyň mowzugyna degişlidir.

Çazaly alymyň ahlagy baradaky meseläniň üstünde has içgin durýar. Ol alymyň daşynyň arassa, kalbynyň päk bolmalydygyny ündemek bilen şeýle aýdýar: «Alym ahlagy gideriji nebisden we oňlanylmaýan wasplardan päklenmedir. Çünki, ylym kalbyň ybadatydyr we Allatagala içki duýgular bilen ýakynlaşmakdyr. Daşky agzalaryň nejasatdan päklenmese namazyň dürs bolmaýşy ýaly, içki duýgularyň ýaramaz ahlaklardan päklenmezden kalbyň ybadaty dürs bolmaýar». Ýazar hakyky alym barada jaýdar aýdylan aşakdaky sözleri getirýär:

«Kim öwrense, öwrenen zadyna amal etse we öwrenen zadyny başgalara öwretse, ol many äleminde beýik adam saýyl-

ýar. Onuň mysaly gün ýalydyr. Günüň özi ýagtydyr we başgalara ýagtylyk berýändir. Onuň mysaly hoşboý ysly müşk ýalydyr. Müšküň özüniň hoşboý ysy bar we ol özgelere ýakymly ys ýaýradýar. Bilýän zadyna amal etmeýän kişi sahypalary ylymdan doly depder ýalydyr. Ondan başgalar peýdalansa hem, onuň özüne peýdasy ýokdur. Ýa-da ol çalgy daşynyň mysaly ýalydyr. Çalgy daşy pyçagy ýiteldýär, özi bolsa ýitelmeýär. Ýa-da ol inňäniň mysaly ýalydyr. Inňe özgelere geýindirýär, özi bolsa çyplaklygyna galýar. Ýa-da şemiň mysaly ýalydyr. Şem özgelere ýagtylyk berýär, özi bolsa ýanyp gutarýar. Öz ylmynan özi peýdalanman, başga kişiler peýdalanan kişi barada şahyrlaryň biri şeýle aýdypdyr:

Ol kişiniň mysaly göýä bir şem ýalydyr,
Özgä berer ýagtysyn, ýanmak oň ykbalydyr».

Gazaly alymyň we şägirdiň edepli bolmagy baradaky mowzugy hem täsirli beýan edýär. Ol çekişme we ylmy bäsleşik gurnamagyň şertlerini hem ussatlyk bilen beýan edýär.

Umuman aýdylanda, ýazaryň okyja hödyrleýän meseleleri köptaraplaýyndyr we ynsanyň gündelik durmuşynda gabat gelýän ýgdaýlary bilen baglanyşyklydyr. Kitabyň biziň günlerimize çenli öz ähmiýetini ýitirmän gelýndiginiň sebäpleriniň biri-de şudurr.

Gazaly ysalam dünýäsinde täze pikir öwrülüşigini ornaşdyran alym hökmünde taryha girdi. Çünki onuň kitaplary ysalamyň abraýyny gaçyryjy dürli akymlaryň bozuk taglymatlaryny paş etmäge we nädürs garaýyşlardan päklemäge gönükdirilendir. Bu nukdaýnazardan Abdylkadyr Ýýdyrusy «Tagrif al-ihýa» («Ihýa kitaby bilen tanyşlyk») atly kitabynda şeýle hadysy getirýär: «Pygamber alaýhyssalam: «Allatagalanyň emri bilen her ýüzyýlygyň başynda ysalamda täze pikir öwrülüşigini geçir-

jek alym ýüze çykar» diýdi. I asyryň¹ başynda Omar bin Abdyleziz (goý, Beýik Taňry ondan razy bolsun!), II asyryň başynda ymam Şapygy (goý, Beýik Taňry ondan razy bolsun!), III asyryň başynda Abylhasan Aşgary, IV asyryň başynda Abu Bekr Bakyllany (goý, Beýik Taňry ondan razy bolsun!), V asyryň başynda ymam Gazaly şeýle wezipäni berjaý etdiler».²

Hakykatdan hem wagtyň geçmegi bilen durmuş şertleri özgerýär. Munuň özi könäniň asylyly däplerini saklamak, olara aralaşan bozuklyklary aradan aýyrmak we täze asylyly ýörelgeleri girizmek bilen düýpli pikir öwrülişigini geçirmegi talap edýär. Türkmeniň altyn asyry bolan XXI asyryň başynda beýle umumyň halk bähbitli we beýik wezipäni amala aşyrmak Beýik Saparmyrat Türkmenbaşynyň paýyna düşdi. Parasatly Serdaryň dana paýhasynyň miwesi, biziň ýol görkeziji şamçyragymyz bolan Mukaddes Ruhnama kitaby we beýleki atalyk kitaplary türkmeniň syýasy we jemgyýetçilik durmuşynda täze pikir öwrülişigini geçirdi.

Şu terjime «Ihýany» türkmen diline terjime etmek ugrunda ilkinji synanyşykdyr. Bu iş uly tutumyň başydyr. Çünki bu kitap birinji kitapdyr. Başda aýdylýp geçilşi ýaly, «Ihýa» jemi kyrk kitapdan ybaratdyr. Ynsanyýeti ahlak kämilligine ündýän bu ajaýyp kitap asyrlaryň dowamynda öz ähmiýetini ýitirmän gelýär. Onuň biziň Garaşsyzlyk eýýamymyzda hem bu jähtden rowaçlyk tapjak kitaplaryň biri boljakdygyna şek-şübhe ýokdur.

Atamyrat Saryýew
*Türkmenistanyň medeniýet «Miras»
merkeziniň esasy ylmy işgäri*

¹ Bu ýerde asyrlar hijri hasaby bilen berilýär.

² Tagryf al-ihýa («Ihýa kitaby bilen tanyşlyk»). I jilt, Müsür, 1931, 45 s.

MAZMUNY

Giriş	9
Ylym barada kitap	17

Birinji bap.

Ylmyň, ylym öwretmekligiň we ylym öwrenmekligiň artykmaçlygynyň we bularyň akly hem nakly delilleriniň beýany	18
Ylym öwrenmekligiň sogaby	28
Ylmyň artyklygynyň akyl jähetden subutnamalary	36

Ikinji bap.

Halanylýan we ýazgarylýan ylymlaryň, olaryň görnüşleriniň we hökümleriniň beýany	41
Parzy kifaýa bolan ylmyň beýany	48

Üçünji bap.

Köpçülik tarapyndan oňlanylýan hasaplanýan, ýöne aslynda oňlanylmaýan ylmyň beýany	82
Ylymlaryň atlaryny aňladýan sözleriň özgermeginiň beýany	88
Oňlanylýan ylymlardan oňlanylýan mukdaryň beýany	102

Dördünji bap.

Adamlaryň gapma-garşy garaýyşlar baradaky ylmy kabul etmekleriniň sebäbiniň, çekişmäniň we jedeliň görnüşleriniň, erkin jedel alyp barmagyň şertleriniň beýany.....	110
Çekişmeleriniň sahabalaryň nesihatlaryna meňzedilmeginiň we olar bilen garyşdyrylmagynyň beýany	112
Çekişmäniň apatlarynyň we olardan döreýän erbet ahlagyň beýany.....	118

Bäşinji bap.

Talybyň we mugallymyň edepleriniň beýany	125
Ýol salgy beriji mugallymyň (piriň) wezipeleriniň beýany...	141

Altynjy bap.

Ylmyň apatlarynyň, ahyret alymlarynyň we bozuk alymlaryň alamatlarynyň beýany	151
---	-----

Ýedinji bap.

Akyl, onuň hormaty we görnüşleriniň beýany	208
Akylýň hakykaty we görnüşleri.....	213
Akyla görä adamlaryň biri-birinden tapawutlandyrylyşy.....	219
A. Saryýew. Pikir öwrülşiginiň beýik ussady	225

Muhammet Gazaly

Ylym barada kitap

Tehredaktor S. Abaýew

Çeperçilik redaktory A. Muhammedow

Korrektor Z. Abdyllaýewa

Çap etmäge rugsat edildi 29.07.2005 ý.

Ölçeği 60x84 $\frac{1}{16}$.

Çap kagyzy 15,5.

Ofset kagyzy.

Ofset çap usuly.

Nusgasy 5 000 sany.

Bahasy ylalaşyk boýunça.

Sargyt №_____.

A-21564

Türkmenistanyň milli medeniýet «Miras» merkezi,
744000, Aşgabat, Beýik Saparmyrat Türkmenbaşy şaýoly, 18.

Türkmen döwlet neşirýat gullugy,
744004, Aşgabat, 1995-nji köçe, 20.

Türkmenistanyň Metbugat merkezinde çap edildi.

Meniň iki sany sözüm bar. Birinji sözüm – Tus welaýatynyň ilaty ýaramaz dolandyrylýandygy we zulum çekýändigini sebäpli köp heläkçilik çekýär. Häzir bu ýerde gytlyk, açlyk, gahatlyk ýaly bela-beterler höküm sürýär. Kynçylyklaryň derdinden musulmanlaryň boýunlary inçelip, üzülere geldi. Seniň atlaryň boýunlary bolsa altyn bezegleriň agyrlýgyndan ýere degjek bolup dur. Olara hem, saňa hem Taňry rehimsizlik etsin! Ikinji sözüm – Men on ýyldan bäri halkdan üznä ýaşadym. Soňra wezir Fahrylmülk meniň ýene ders bermäge başlamagymy isledi. Men oňa: «Bu meselede dogrymy sözleşsem, adamlar maňa duşman bolarlar» diýdim. Ol: «Soltan adalatlydyr. Seniň tersiňe bir hereket bolsa, Soltan saňa arka durar» diýdi.

Meniň ymam Agzama ýaramaz garaýşym barada sözler bar. Emma bu sözler hakykata laýyk däl. Men ymam Agzama garaýşym barada «Ihýa ulumid-din» atly kitabymda ýazdym. Men ony fykh ylmynda zamananyň inňän ajaýyp şahsyýeti hasaplaýaryn».

Soltan beýik ymamynyň gorkman, hakykaty sözlemegine gumanyp: «Meniň könlüm Yragyň we Horasanyň alymlarynyň hemmesiniň senden peýdalanmaklaryny isleýär. Siz bu ymamynyň sözlerini ýazyp alyp, halkyň arasyna ýaýradyň. Goý, onuň